

LOOMING

6

1978

TIIU PALLO-VAIK

— Vaata (Öli) 1978

LOOMING

6

1978

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU

Leonid Brežnev

TAASSÜND

1

Rohi oli jõudnud raua ja kiviräha vahelt juba läbi kasvada. Eemalt kostis kodutute koerte ulgumist, ümberringi vaid varemed, põlemisjärgi kandvatel puudel rippu mustendavad varesepesad. Samataolist olin näinud pärast Kodusõda, aga kui tollal heidutas väljasurnud tehaste vaikimine, siis nüüd olid need sootumaks maatasa tehtud.

Oli 1946. a. kuum suvi. Sel aastal saatis partei mu Zaporozjjesse. Mulle tehti ülesandeks algul tutvuda oblasti kõigi elualadega, pöörates erilist tähelepanu ehitustöödele ja põllumajandusele. Partei Keskkomiteelt sain asjakohase mandaadi ja sõitsin aega viitmata välja.

Pärast Suure Isamaasõja lõppu ei demobiliseeritud mind kohe, nii et oblastisse jõudsin sõjaväevormi seljast saamata. Varahommikul asusin teele ehitusele, kuid sõita sain ainult koksikeemiatehaseni, täpsemalt varemeteni, mis olid järel selle päratutest korpustest. Edasi teed ei olnud, tuli minna jala. Käisin ringi hilisõhtuni, igal pool nägin vaid turritavaid betoonilahmakaid, telliseprügi, risuhunnikuid ja kooldunud talade rägestikke. Kuskil ei leidnud silm puhkust. Varemete lammutamine oli täies hoos, tuhanded ja taas tuhanded ehitajad olid ametis ja sealjuures peaaegu kõigil tööpplatsidel ühekorraga. Töö tehti enamjaolt käsitsi, ilma masinateta, ja näis, et sellele lõppu ei tulegi. Ringkäigu ajal tutvustati mulle inimesi, hiljem tundsin paljud neist ära ja nad jäid mulle meelde, kuid esialgu kuulasin vaid seletusi, peamiselt aga vaatasin ringi, sest kõige tähtsam oli niigi selge: metallurgide ja energetikute ilus linn oli tegelikult maapinnalt pühitud. Kõik oli õhku lastud, maha põletatud, sõjast purustatud.

Sõjaeelset Zaporozjet olin tundnud hästi. See pole kaugel Dnepropetrovskist, kus ma tookord töötasin — poolteist tundi autosõitu. Naabrite juures tuli käia tihtipeale: olime nendega ammust aega sõbralikus võistluses. Meelde olid jäänud varjurikkad puiesteed, kodused väljakud purskkaevudega, ilusad elumajad, mille peale zaporozjelased nii uhked olid, nende puhkepaigad Hortitsa saarel ja lai haljendav Lenini prospekt, mis ulatus läbi terve linna Dneprini välja. Õhtuti — harilikult sõitsin siis koju tagasi — õhetas sinine taevaskõrgahjude kohal punases kumas, sajad veepinnal peegelduvad tuled visandasid eespool kuulsa paisu kaarjoone.

Dneprogress pole lihtsalt üks sadadest nõukogude võimu aastatel ehitatud elektrijaamadest. Tänapäeval on neid igati moodsamaid ja hoopis võimsamaid. Kuid jõujaam Dnepril on jäänud meile Nõukogudemaa

LEONID BREŽNEV

tööstusjõu sümboliks. Kroonikafilmidest, ajalehtede ja ajakirjade ülesvõtetelt kõigile nii tuttavaks saanud tammis peitub mingi omalaadne ilu. Mulle on räägitud, et ühe hiljutise ekskursiooni ajal kirjutanud nooruke naisüliõpilane külalisraamatusse: «Dneprogress on meie maal sama mis Puškin kirjanduses ja Tšaikovski muusikas. Ilmugu Volgale, Angarale ja Jenisseile ükskõik missugused hiiglased, Nõukogude energetika patriarhi majesteetlikkust need ei varjuta.» Hästi öeldud!

Ent sel sõjajärgsel aastal oli valus ja raske näha, millist kahju oli tehtud ainulaadsele rajatisele. Paisu kehasse olid hitlerlased müürid sadade pooletonnist lennukipommi ning ainult meie sapööride ja luurajate kangelaslikkus päästis selle täielikust hävingust. Kui meie väed forsseerisid Dnepri, avastati ühel sambal läbilõigatud juhe, mis viis lõhkelaengu juurde, ja selle kõrvalt hukkunud sõdur. Tema nime ei õnnestunud kindlaks teha, kuid sellest ajast kõrgub ühe samba kõrval mälestusmärk tundmatule kangelasele.

Sellest hoolimata, et fašistidel ei läinud korda oma barbaarseid plaane lõpuni teoks teha, olid kõik turbiinid, generaatorid ja kraanad õhku lastud, neljakümne seitsmest ülevoolusildest olid terveks jäänud neliteist. Dnepril ei olnud enam veehoidlat. Paljastunud olid põlised kaljud. Jõgi, mida olime harjunud nägema tasasena, kobrutas karestike kohal nagu ennemuiste. Dneprostroil said populaarseks ühe ehitaja kirjutatud värsid:

Kestab voogude võimukas hoos
Dnepri kaljude iidne graniit.
Jäävalt see kallas peab meeles kõik lood
neist, kes teda kord kaitsesid siin.

Ukraina keeles on üheselt mõistetava ja avara sisuga kujundlik sõna *перемога* — võit. Nõukogude inimesed said jagu * kõigest, nad kannatasid palju, talusid kõike ja tulid võitjateks raskeimas sõjas. Nüüd tuli jagu saada laosest ja saavutada võit rahumeelses töös.

Kogu tolle ränga, lõputu ja palava päeva asjade seisuga tutvudes mõtlesin sellele, millest alustada. Peab tunnistama, et saadud mulje oli sünge. Fašistid olid linnas õhku lasknud kõik seitsekümmend tehast. Kui «Zaporožstalis» algas lehtterase valtsimistehhi taastamine, leidsime igalt keskmise rea tugipostilt punase värviga maalitud ladina tähe «F» (saksakeelsest sõnast *Feuer* — tuli). Punased nooled näitasid täpset kohta, kuhu trotüül panna.

Ka kogu linn oli varemeis. Riikliku komisjoni kokkuvõtetest selgus, et Zaporozhjes oli purustatud üle tuhande suure elamu, kakskümmend neli haiglat, seitsekümmend neli kooli, kaks instituuti, viis kino, kaks sada kolmkümmend üheksa kauplust. Linnas polnud vett, kütet ega elektrit. Tohutuid kahjusid oli kandnud ka Zaporozhje ümbruse põllumajandus.

Partei Keskkomitee saatis mu sellesse oblastisse keerukal hetkel. 27. juulil 1946. aastal, umbes kuu aega enne minu saabumist, oli «Prav-

* *Превозмогатъ* — võitma, üle v. jagu saama; väärama (P. Arumaa, B. Pravdin, J. V. Veski. «Vene-eesti sõnaraamat».) — *Toim.*

das» ilmunud artikkel «Miks «Zaporožstali» taastamine venib?». Vas-
tus kõlas nii: «Peamine põhjus on organiseerimatus. Puudub tööde
organiseerimise ja mehhaniseerimise projekt. Tegelikult puudub ka
graafik. Plaani täitmist ei arvestata mitte füüsilises mahus, vaid rubla-
des. Sel pinnal lobbab puru silmaajamine...» Sellele järgnes «Prav-
das» uus artikkel, mis kandis pealkirja «Kolm parteikomiteed ja üks
ehitus». Artiklis kritiseeriti partei rajooni-, linna- ja oblastikomiteed,
kes alailma segavad end ehitajate tegevusse, kusjuures nende abi pole
ometi küllaldane, vahel aga on hoopis asjatundmatu. Lõpuks avaldati
ÜK(b)P Keskkomitee otsus ja sellega seotud UK(b)P otsus «Juhtiva
partei- ja nõukogude kaadri ettevalmistamisest, valikust ja paigutami-
sest Ukraina parteiorganisatsioonis».

Niisugune oli olukord, avameelselt ja teravalt räägiti sellest ka
UK(b)P Zaporozje oblastikomitee XI pleenumil, millest ma pärast
ehitustöödega tutvumist osa võtsin. Pleenumi eel helistati mulle Zapo-
rozjesse partei Keskkomiteest:

«On otsustatud soovitada teid oblastikomitee esimeseks sekretäriks.
Viige läbi pleenum.»

Zaporozjesse saabus ÜK(b)P Keskkomitee osakonnajuhataja. Teine
küsimus pleenumil oli organisatsiooniline. ÜK(b)P Keskkomitee soovi-
tusel valiti mind Zaporozje oblastikomitee esimeseks sekretäriks. See
oli 1946. aasta 30. augustil.

Esmakordselt elus tundsin partei ja rahva ees sedavõrd teravat ja
tajutavat vastutust kogu oblasti käekäigu pärast. Mitte lihtsalt ausat
tööd, vaid tuntavaid nihkeid ja järsku murrangut — seda oodati
minult. Oodati kogu oblasti parteiorganisatsiooni tööstiili uuendamist
ja ehitustööde tempo otsustavat tõstmist mitmetes ettevõtetes, eel-
kõige «Zaporožstalis». Mõistsin täiesti, et see ülesanne pole riigile täht-
tis mitte ainult majanduslikus, vaid ka poliitilises mõttes.

Milles oli asi? Neljanda viisaastaku plaani kohta käiv seadus, mis
võeti vastu 1946. aasta märtsis, nägi ette «Zaporožstali» taassündi:
«Taastada külmaltsitud õhukese lehtmetsa tootmine lõunaosas...»
Üksainus, kuid teadja jaoks vägagi kaalukas rida. Ülesande kompli-
seerituse tõttu aga objekti esmajärjekorras olevate hulka ei arvatud.
Räägiti, et rusude koristamine üksi nõuab mitu aastat. Avaldati arva-
must, et hõlpsam oleks teises kohas uus tehase ehitada. Seda soovitasid
näiteks UNRRA*, fašistide vallutusretke läbi kannatada saanud riikide
abistamiseks loodud rahvusvahelise organisatsiooni asjatundjad. Pärast
Zaporozjes käimist nad kirjutasid, et «Zaporožstali» taastamine on
mõeldamatu, et uue tehase ehitamine tuleb odavam.

Mul pole mingit alust pidada neid eriteadlasi asjatundmatuiks või
ebaausateks inimesteks. Nad vaatasid kõik täpselt üle, selgitasid välja
ja mõtsid ära: purustuste ulatuse, tehnika taseme, energiavarusta-
tuse, olemasolevad tõstemehhanismid, tööjõuressursid jne. Üks päi-
nis ja ainult meie rahva kindlameelsus, nõukogude inimeste
patriotism ja partei organiseeriv tahe olid need, mida nad polnud suu-
telised mõõtma.

---

* *United Nations Relief and Rehabilitation Administration* — (Ühinenud Rah-
vaste Abistamis- ja Rehabitatsioonivalitsus) — *Toim.*

Seda ei võtnud arvesse ka ookeanitagused poliitikud. Nähtavasti tahtsid need kõigest väest uskuda fašistliku kindrali Stülpnageli ettekannet, mille too pärast Dneprimaalt väljalöömist tegi Hitlerile: «Kakskümmend viis aastat on aeg, mida Venemaa vajab purustatu taastamiseks.» USA imperialistid tahtsid uskuda kõige süngemaid ennustusi, sest tolleks ajaks oli toimunud määrav pööre nende suhtumises NSV Liidusse, oma liitlasesse hitlerismivastases koalitsioonis.

Selgus, et Ameerika poliitikutega on üldse raske asju ajada. President Franklin Roosevelt suri ja Valgesse Majja kolinud uus administratsioon unustas sedamaid kõik ennistised «kindlad» lubadused ja «murdmatud» kokkulepped. Näiteks lubasid ameeriklased ehitada kõik Dneprogressil vajaminevad seadmed, kuid pärast kolme masina müümist saadetised äkki lakkasid. Lehtteras kanti strateegiliste materjalide nimekirja ja niisama ootamatult lõpetati sellegi müümine meile. Kuid ilma lehtteraseta autot ega traktorit valmis ei tee. Vanema põlvkonna inimesed arvatavasti mäletavad, kuidas sõjajärgseil aastail sõitsid meie teedel laudkabiinide ja vineerist poritiibadega veoautod.

Algas «külm sõda». See jäi valitsema pikkadeks aastateks, praktiliselt kaheks aastakümneks. See ei olnud esimene ega kahjuks ka viimane kord, kui kapitalistlikud riigid panid oma lootused meie raskustele, meile oma tahet püüdsid dikteerida ja meie siseasjadesse sekkuda. Arvestus oli lihtne: küllap näete, kuidas Nõukogude Liit hakkab neid samu masinaid ja lehtterast paluma, kommunistidel pole pääsu, nad tulevad, teevad sügava kummarduse ja langevad põlvili... Kuid mis juhtus, kas me saime hukka? Kas me taganesime? Kas me jäime oma teel seisma? Ei! Meretagused targad eksisid oma arvestustes ja nüüdisajalgi on seda meelde tuletada kasulik, ühtaegu õpetlik ja aktuaalne.

Veel kord demonstreeriti kogu maailmale sotsialistliku majanduse ammendamatu reserve, meie plaanimajanduse võimalusi, sellise riigi hiiglavõimsust, kes suudab oma jõud ümber grupeerida ja peasuundadesse koondada, kui vajadus seda nõuab.

Lõppkokkuvõttes ei pandud kõne all olevatel ehitustel tööd mitte seisma, vaid vastupidi — see jätkus kiirenevas tempos. Turbiine ja generaatoreid, mida ameeriklased olid keeldunud meile andmast, valmistasid Leningradi ja Novokramatorski töölised, insenerid ja konstruktorid. Ja kuigi neil oli aega äärmiselt napilt, tulid nende masinad Ameerika omadest palju töökindlamad ja võimsamad.

1947. aasta varakevadel andis elluärrganud Dneprogress esimese voolu. Mis puutub lehtterase tootmisse, siis said nõukogude inimesed toime võimatuga, üheainsa aastaga taastasid nad äärmiselt keeruka tootmisüksuse. Sergo Ordžonikidze nimelise tehase «Zaporožstal» esimese järgu (viis tsehhi, millest juba igaüks eraldi oli tegelikult tehas) me andsime käiku sama 1947. aasta sügisel.

Olen õnnelik, et olin nende suurte saavutuste tunnistajaks ja osalejin neis, et mulle usaldati sõjajärgse taassünni oluline löök, et ma töötasin selle unustamatu aasta koos zaporožjelastega. Pidin tollal väga palju üle järele mõtlema, paljust aru saama ja paljut õppima. Tegin seal läbi raskeima kooli.

Käesolevate märkmete kallal töötades palusin partei- ja nõukogude arhiivide töötajail saata mulle mõningaid materjale neist aastatest. Kasutan võimalust ja tänan neid abi eest: paljud dokumendid olin sootumaks unustanud, teisi nägin üldse esmakordselt.

Niisuguste hulka kuuluvad näiteks protokollileheküljed, mis on kirja pandud oblastikomitee büroo ühel esimestest istungitest (1946. aasta september). Meeles on see, et istusime koos kaua: oli kogunenud rohkesti pakilist otsustamist nõudvaid küsimusi. Siinkohal nende kaugeltki mitte täielik loetelu:

partei Novovassiljevka rajoonikomitee aruanne;

vilja kaitsmisest ja hoidmisest Varumisministeeriumi varumispunktides ja ettevõtetes;

naftasaaduste kohaleveost saagi koristamise ja varumise ajal oblastis;

taliviljakülvist ja sügiskünnist Vassiljevka ja Ossipenkova rajoonis; ÜK(b)P Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrusest «Abinõudest põllumajandusliku artelli põhikirja rikkumiste likvideerimiseks kolhoosides»;

Zaporožje saksa fašistlikest röövvalutajatest vabastamise kolmanda aastapäeva tähistamise ettevalmistustest...

Nende igast küljest pealetungivate ja kiiret lahendamist ootavate ülesannete tulvas võis kergesti ära uppuda. Seda silmas pidades tuln järeldusele — jooksvate küsimustega on muidugi vaja tegelda, nende eest pole pääsu —, et pearõhk tuleb panna organisatsioonilise ja parteipoliitilise töö põhjalikule parandamisele.

Esimesed muljed polnud mind petnud. «Zaporožstali» ehitustandril oli väga palju rahvast (ehitustööde kõrgperioodil nelikümmend seitse tuhat), kuid ühtset kollektiivi neist ei saanud. Tööd tegid umbes nelikümmend ehitusvalitsust ja alltöövõtuorganisatsiooni, mis allusid eri ministeeriumidele ja eri peavalitsustele. Otsekohe tuli kokku põrgata nende kontorite eraldatusega, lõputute vaidluste ja vastastikuste süüdistustega. Tööga tegid nad algust kõikjal, kuid ei lõpetanud kuskil. Distsipliin oli nõrk, vastastikust koostööd ei olnud. Ühesõnaga: puudus kõik, mis muudab inimhulga ühtseks kollektiiviks.

Minu esimesi muresid oli luua selline õhkkond, millest oleksid lahutamatud täpsus ja parteiline nõudlikkus. Tänapäeval ei hakka keegi enne ehitama, kui graafik on koostatud, kuid tollal üritasid mõnedki juhid tõsimeeli tõestada, et meie tingimustes pole graafik üldse kasutatav. Saadagu aru, et tegu pole «normaalse» ehitamisega: me lammutame varemeid, kaevame välja torusid, talasid, rööpaid, masinate terveksjäänud osasid, niisugust tööd normeerida ei ole võimalik.

See juurduis igapäevasesse ellu: inimesed töötasid ilma normideta, tehtud töö hulka mõõdeti silmaga. Ühesõnaga, plaani rihiti kitsaskohtade järgi, nendele kohaldati kasvutempo, lähtepunktiks sai see, mille tegemisega vahetuse või kuu aja jooksul toime võib tulla, mitte see, mida on vaja, lihtsalt hädatarvilik teha.

Säärastest meeleoludest oli vaja jagu saada. Ühel partei linnakomitee pleenumil (olin vastavalt tollasele korrale ühtaegu ka linnakomi-

tee esimene sekretär) tuli see eraldi kõne alla võtta. Stenogrammi järgi otsustades häbistasin ehitajaid: «Teate mis, külvitööde ajal annab põllumajandus mulle igal õhtul kokkuvõtte, mul on võimalik sekkuda ja abistada, saata mahajäänud rajoonile kiiresti kütteenet ja varuosi. Kas me tõesti ei suuda jõuda selleni, et niisamasugune selgus valitseks meil ka ehitusplatsidel? Hea küll, kui tervet tohutut kompleksi hõlmava graafiku koostamine osutub esialgu raskeks, siis vähemalt käikuminevatel, otsustavatel objektidel on see lihtsalt hädatarvilik. Kui graafik puudub,» jätkasin ma, «kui kasutada pole vahendit, mis annab võimaluse kontrollida, nõuda, ergutada ja vajaduse korral ka karistada, siis ei saa otsustavale edasiliikumisele mõeldagi.»

Oblastikomitee seisukohta toetasid energiliselt tehase «Zaporožstal» direktor A. Kuzmin, kes oli siin töötanud juba enne sõda, ja trusti «Zaporožstroj» uus juhataja V. Dõmšits, kes oli jõudnud päralt varsti pärast mind. Nad olid igati erinevad inimesed, kuid sobisid imehästi teineteist täiendama.

Näpitsprillidega Anatoli Nikolajevitš Kuzmin oli täidlane keskmist kasvu mees, kes minu mäletamist mööda kunagi häält ei tõstnud. Tal oli tüüpiline intelligendist inseneri välimus, alles palju hiljem sain teada, et ta on sündinud Piiteri proletarlaste peres. Tal oli kõik olemas: eruditsioon, arukus ja tohutu töövõime. Tema autoriteet tootmis-küsimustes oli vaieldamatu. Kuid kõige rohkem on mulle meelde jäänud tema rahulikkus. Midagi on korrast ära, plaan kipub täitmata jääma, kuid Anatoli Nikolajevitš on väliselt häirimatu. Saavutati aga edu ja korraldati miitinguid, oli tema endiselt rahulik. Tasakaalukas ja asjalik inimene.

Tehases oli ta pidanud üle elama raskeid aegu. 1941. aasta augustis alustasid Dnepri paremale kaldale jõudnud fašistlikud väeosad linna tulistamist. Kangelaslikult hoidis meie armee vasakut kallast neliküm-mend viis päeva enda käes, ainuüksi tehasest «Zaporožstal» veeti selle aja jooksul ära üheksa tuhat kuussada vagunit kõige väärtuslikumaid seadmeid. See oli kangelastegu: suurtükitle ja pommirünnakute all demonteerisid inimesed ülirasked agregaadid, pakkisid sisse masina-sõlmed, laadisid need platvormvagunitele, markeerisid ja koostasid montaažiskeemid. A. Kuzmin kontrollis kõike. Nagu kapten laevalt, lahkus ta tehase viimasena, täpselt pool tundi enne seda, kui hitler-lased selle territooriumile tungisid.

Ja juba poole aasta pärast töötas rühm Zaporožje valtsijaid Novosibirskis õhukese lehtterase valtsimisliini ääres. Elektriablist, mis oli jõutud maa-alustest tunnelitest välja võtta (üle üheksasaja kilomeetri), jätkus kümnete sõjatehaste varustamiseks meie maa idapiirkonnas. «Zaporožstali» seadmestiku põhiosa aga sai endale Magnitogorski kombinaat, kus ehitati kiiresti valmis keskmise paksusega lehtterase valtsimise tsehh, mis hakkas maale andma kõrglegeeritud soomusterast.

Dõmšits oli iseloomult Kuzmini täielik vastand: oma otsustustes teinekord kategooriline, kuid igati kodus ka tegutsemisstrateegias, võiks öelda, et tema näol oli tegemist taktikalise juhtimise meistriga. Ta eelistas julgeid insenerilahendusi, oskas toetada novaatorit ja lobise-jale nina pihta anda. Ehitajad on üldse isevärki rahvas, nende jooksvatel nõupidamistel lasti mõnigi kord lendu hoopis ebaparlamentlikke

väljendeid. Kuid tahaksin ära märkida, et lahkeloomuline ja heasüdamlik Kuzmin oskas sealgi printsiipiaalselt ja kindlalt oma seisukohta kaitsta.

Tehase ehitajate ja selle töötajate vahel tavaliselt üksmeelt pole, kuid Kuzmin ja Dõmšits leidsid alati ühise keele. Ma ei mäleta, et nende vahel oleks olnud konflikte. Pidev oli partei oblastikomitee mõju nende suhetes. Graafiku asjus olid mõlemad minuga algusest peale ühel nõul, nii et lõpptulemusena leidis see tee praktikasse. Range ööpäevane graafik liitis ühte eri ehitusvalitsuste töö, aitas kontrollida objektide käikuandmise kindlaid tähtaegu. See oli meie ühine võit.

Täpselt koostatud graafikud paljundati hiljem trükikojas väikeste raamatukestena. Niisugused raamatukesed polnud mitte üksnes ehituse juhtkonnal, vaid ka meistritel, töödejuhatajatel, partei-, ametiühingu- ja komsomolitöötajatel ning ehitusele sõitnud ajakirjanikel. Need soodustasid avalikustamist, mis on kollektiivi kujunemiseks möödapääsmatu. On üks asi, kui inimene rühmab oma lõigus, ilma et teaks, mis toimub ümberringi, ja teine asi, kui ta on kursis kõigega, mis ehitusel aset leiab, kui ta teab oma kohta üldises rivis.

Graafiku sisseseadmine oli loomulikult ainult pool tööd. Vaja oli saavutada igapäevane kontroll selle täitmise üle, laialdane ja — jällegi — igaüheni ulatuv informatsioon. Ehitajad lahendasid sellegi ülesande, luues dispetšeriteenistuse. Peadispetšeriks sai Grigori Lubenets, praegune Ukraina NSV rasketööstuse ettevõtete ehitamise minister. (Üldse võrsus meie ehitustelt ja tehastest palju tublisid partei- ja majandusjuhte.) Sel ajal oli ta täies jõus noormees, kes istus kümme-konna telefoni keskel, osates kõike näha, meeles pidada ja igale poole jõuda, nii et kell 17.00, millal leidis aset igapäevane dispetšeriraport, suutis ta vastuse anda igale tekkinud küsimusele. Oli tehtud lõpp asjatutele sõnelustele, milles osutati, et seda või teist pole varutud ja kohale toimetatud: andmed olid alati täpsed.

Mulle meeldis ehitajate nõupidamistel käia, operatiivnõupidamised olid neil tõesti operatiivsed, välknõupidamised ei veninud kahe tunni pikkuseks. Mõistagi ei jõutud selleni kergesti, jagu tuli saada inertsist, võidelda mentaliteediga, mis avaldus väljendeis «võib-olla kah» ja «küllap vist», kuid aja jooksul seati kord majja, ehitamine muutus rütmiliseks, ja kui mõni asi vahel ka ei klappinud, seati see aega viitmata joonde.

Mul on meeles 1947. aasta mai algul oblastikomitee väikeses saalis korraldatud «Zaporožstroi» partei- ja majandusaktiivi nõupidamine. Tööde käigust tegi ettekande Dõmšits, esines ka Kuzmin, kes pedantse üksikasjalikkusega luges üles pretensioonid ehitajatele, sõna võtsid töölised. Lõppsõnaga tuli esineda minul: ma kriipsutasin alla, et jõud on vaja koondada käikuminevatele objektidele — tegemist oli elektri- ja küttejama ning kõrgahjuga:

«On kujunenud ebatavaline olukord. Oma rikkalikele kogemustele vaatamata peate tunnistama, et ehitustööde sellise tempo ja selliste mastaapidega te puutute kokku esmakordselt. Käikuandmise tähtaeg on meile kõigile aga seadus. Jõudude koondamiseta eksploatatsiooni minevatele objektidele ja — kui nii võib väljenduda — löögirusika loomiseta me tähtajaks toime ei tule. Mitmetes lõikudes, sealhulgas ka

niisugusel olulisel objektil nagu kõrgahi, oleme siiani rusika asemel lapiti käega pihta pörutanud. Kuid niisugusel löögil pole jõudu.»

Me kõik õppisime sel aastal ära ja võtsime seejärel oma relvastusse ka seesuguse meetodi, kuidas kõiki jõude ühte rusikasse koondada. Seda märkas ja hindas kogu maa. «Zaporožstali» ja Dneprogressi taastamine on tunnistatud jõudude ja vahendite üldrahvaliku ehituse lööktöösektoritesse kontsentreerimise klassikaliseks näiteks. Just nii said hiljem teoks paljud meie suurehitused. Sel viisil ehitati ülivõimas kõrgahi nr. 9 Krivoi Rogis ja valtsimisliin «3600» Ždanovis, Volga ja Kama autotehased; täna kasutavad neid kogemusi Tjumeni nafta- ja gaasitootjad ning Baikali—Amuuri magistraali ehitajad.

Juhust kasutades tahaksin rõhutada meie riigi eilse päeva, meie poolt läbikäidud tee kõige tihedamat seost uute ülesannete püstitamise-ga. Aastast aastasse suureneb meie plaanide haare, probleemide keerukus ja ulatus, kusjuures lahendused tuleb anda uudsel ja uuel tasandil. Kuid selle juures on vaja arvestada sotsialismi ehitamise üli-rikast praktikat, partei ja rahvahulkade ajaloolisi kogemusi.

Praegu on näiteks eriti tähtis maapõue hõlvamine ja tootlike jõu-dude arendamine Lääne-Siberis. See on meie ajastu tõeline suurehi-tus, mis oma haardelt, kapitalimahutuste suuruselt, tehniliste ja trans-pordiülesannete komplitseeritusest ületab kõik varasematel perioodi-del ja eelnenud viisaastakutel tehtu. Seda tähtsam on siin arvestada olemasolevaid kogemusi ja vältida jõudude killustamist. Üha pakilise-malt kerkib ülesanne koondada ressursid õigeaegselt peasuundadesse, määrata õigesti kindlaks eelisõigused, s. t. küsimuste lahendamise jär-jekord vastavalt nende tähtsusele rahvamajanduses.

Oskus välja selgitada need konkreetseid lülid, kus minimaalsete kulutustega ja kõige kiiremini on saavutatav suurim efekt, oskus lähe-neda iga ülesande lahendamisele lõpptulemuste seisukohalt — just selles seisab planeerimise ja üldse majanduse juhtimise kunst.

Ühesõnaga, kui kasutada Lenini sõnu, siis on endistviisi otsustavalt tähtis välja selgitada need lülid, millest haarates võime kaasa tõm-mata kogu ahela. Esmakordselt hakkasin seda isiklike kogemuste najal tõeliselt mõistma pingelisel võitlusaastal Zaporožje ehitustandril.

3

Nagu juba öeldud, tuli organisatsioonilise töö kõrval suurt tähele-panu pöörata parteipoliitilisele tööle. Praktikast lahendati neid küsi-musi üheaegselt. Keeruliseks tegi asja see, et väljakujunenud kollek-tiividest erinevalt oli meil sel ajal kõik liikumises. Lahendada tuli kor-teri-, olme- ja teenindusküsimusi. Iga päev saabusid ehitusele ju sajad inimesed — demobiliseeritud sõjamehed, monteerijad teistest oblasti-test, meie oma metallurgid, kes tulid tagasi Siberist ja Uuralist, Sak-samaale aetud kohalikud elanikud, noored ümbruskonna kolhoosidest. Inimesed võtsid end parteiarvele. Ja alles töötamise ajal tuli vaadata, mida keegi väärt on.

Ehituse parimad inimesed täiendasid partei ridu. 1947. aasta esimesel poolel võtsime «Zaporožstrois» ÜK(b)P ridadesse vastu pea-

LEONID BREŽNEV

aegu kaks korda rohkem töölisi kui kogu 1946. aasta jooksul. Nende seas oli näiteks monteeri ja Ivan Rumjantsev, kelle nimi oli neil aastail üldtuntud. Sel viisil tugevnes paljutuhandlise kollektiivi võitlustuumik, ja tähtis oli, et inimesed meeles peaksid: parteikomitee sekretär on eelkõige poliitiline juht, iga kommunist aga poliitiline võitleja.

Ühel oblastikomitee pleenumil olin sunnitud kritiseerima UK(b)P Novovassiljevka Rajoonikomitee sekretäri. Ta oli muidu hea ja algatusvõimeline töötaja, kuid innustus ülemäära majandusküsimustest ja sukeldus neisse ülepeakaela. Ütlesin tookord, et rajoonikomitee sekretär on esmajärjekorras juhtiv poliittöötaja, meie partei Keskkomitee esindaja suures administratiivpiirkonnas. Kuid mõnede meie sekretäride kõned sarnanevad rohkem majandusmeeste aruannetega, neis pole tunda poliitilist juhtjoont. Ka Novovassiljevka rajooni sekretär rääkis hästi traktoritest ja künnihärgadest, aga takerdus, kui jõudis parteitöö juurde. See ei kõlba kuhugi! Parteitöö eeldab kõigepealt olukorra poliitilist analüüsi. Siis saab selgeks seegi, millisest kandist majandus- asjadele läheneda.

Päevadel, kus «Zaporožstali» ehitajad ei püsinud graafikus, kus «Dneprostroil» oli suuri raskusi, kuulsin kogu aeg: andke tsementi ja kõik saab korda! Paljudele näis, et kogu asi on selles, et ei jätku materjali. Vahel tõesti ei jätkunud, kuid samal ajal oli selge ka miski muu: inimesed olid võõrdunud mõtlemast omaenda möödalaskmistele. Perspektiiv jäi tormamise, vaidluste ja hetkemurede varju, kaotsi läks põhiline. Lehitsedes praegu pleenumite, konverentside ja aktiivi nõupidamiste protokolle, näen, et mul tuli sageli rääkida just sellest.

«Tsementi on kahtlemata vaja. Ilma selleta betooni ei sega. Kuid veel tähtsam on, et inimene, kes paisu valab, saaks aru, miks ta peab betooni paigale panema ja kinni tampima kahekümnekraadises pakases neljakümne meetri kõrgusel. Hitlerlastel oli rohkesti masinaid ja kõike muud lahingutegevuseks vajalikku. Ja ometi võitsime meie, sest me kõik — nii meie ise kui ka sõdurid, keda me lahingusse viisime, mõistsime sügavalt, mille nimel me jookseme tormi vaenlase kindlustustele, mis sülitavad tuld ja surma. Sellepärast peavadki parteiorganisatsioonid oma töös pearõhu asetama inimese kasvatamisele. Olgu lisatud, et siis ilmub nii tsement kui ka kõik muu kahtlemata kiiremini välja ja meie asjad arenevad märksa paremini.»

Sõda tuletasime oma kõnedes tihti meelde. Ja seda mitte üksnes sellepärast, et rindenäited olid tollal eriti lähedased ja mõistetavad, vaid ka seepärast, et sel aastal tuletas kogu olukord meelde lahingut — ehitusplatsid olid võitlusväljadeks. Esimene kohtumine «Dneprostroi» ehitajatega on mul hästi meeles. Varsti pärast seda, kui olin tööle asunud, loodi UK(b)P Keskkomitee otsusel partei «Dneprostroi» rajoonikomitee, mis ühendas määratu suure ehituse kommunistid. Nende esimene konverents kulges asjalikult, sõna võtsid töölised, insenerid, teenistuste ülemad, tõsteti üles teravaid tehnikaprobleeme, räägiti häiretest ja ei saadud läbi ka vastastikuste süüdistusteta. Istusin preisiidiumilaua taga ja panin üht-teist märkmikku kirja. Siis palusin sõna.

Usutavasti ootasid mõnedki, et oblastikomitee sekretär sealsamas langetab otsuse, kellel kõnelejaist oli olnud õigus ja kes on süüdi, kuid ma ei hakanud meelega vaidlustesse sekkuma. Arvasin, et see oleks

LEONID BREŽNEV

esimesel kohtumisel enneaegne. Ütlesin, et hüdrotehnikast ma rääkima ei hakka, need asjad teevad nad selgeks ka ilma minuta. Kasulikume oleks, kui keskendaksime praegu tähelepanu organiseerimis- ja poliit-töö küsimustele. Otsustasin alustada kolmest põhiküsimusest: distsipliin ehitusel, kriitika ja eneskriitika ning sotsialistliku võistluse aren-damine.

«Kuidas on meil lugu võistlusega? Ütlen avameelselt: väga halb. Suure Isamaasõja päevil, eriti selle otsustavail etappidel, kui vägedel seisis ees raske ülesanne, kasutati näitagitatsiooni materjalide, tööko-dade ja muu puudumisest hoolimata erilise agarusega. Näiteks Kiievi vabastamiseks valmistudes paiknesid väed metsades, ent polnud kohta, kus ei oleks silma hakanud plakatid ja loosungid. Võisite näha puud, mille kooritud tüvelapikesel oli kiri: «Kiiev on meie!» Vineeritükile oli kirjutatud: «Võitleja, homme oled sa Kiievis!» Selliste lühikeste üles-kutsetega tankidel, voorivankritel, autodel, kõikjal, kus iganes võima-lik, läksime Berliinini välja, vabastasime Praha. Käisin täna jõujaamas ja paisul, aga mitte midagi niisugust ma ei näinud: ei ühtki loosungit ega üleskutset, mitte ühegi eesrindlase nime ega ühtki arvu, mis näi-taks, mille eest ja kus me võistleme. Nii on lood võistluse näitlikusta-misega.

Parteikomitee,» rääkisin edasi, «peab tundma kõiki lööktöölisi. Ja mitte ainult tundma. Agitaatorite ja propagandistide abil on vaja muuta nende saavutused, ja mis eriti oluline — nende töömeetodid kõigi ehi-tajate pärisosaks. See, mitu protsenti üks või teine brigaad plaani täi-tis, peab ajakirjanduse, raadio ja lendlehtede vahendusel homme teada olema. Me oleme kohustatud ära kasutama partei kogutud vahendite terve arsenal. Kui parteikomitee tõhustab võistlust, muudab selle tõe-liselt massiliseks, siis läheb Dneprogress ka tähtajaliselt käiku. Kui aga parteikomitee tutvub vaid plaaniosakonna kokkuvõtetega, siis see pole sotsialistliku võistluse juhtimine...»

Hääl saalist: «Ainult need kokkuvõtted meil igal sammul aluseks ongi!»

«Järelikult tuleb sellele lõpp teha. Võistlus oleneb otseselt partei-sisesest töö tasemest. Igaüks meist teab: kui partei tahab lahendada mõnd keerukat küsimust, tõhustab ta parteisisest tööd. Kui ehitusel valitseb range parteiline distsipliin, lööme korra majja ja kogu töö paraneb. Pole ju ühtki käsku, mis oleks kommunistile kohustuslikum kui partei käsk...»

Praegu neid kõnesid lugedes tabad mõnesuguseid kordusi, kuid üld-joontes pooldaksin ja toetaksin nüüdki sama seisukohta. Sest põhijoon, poliitiline liin omandab selge kaju üksnes siis, kui päevast päeva ja kuust kuusse taotletakse seatud eesmärki, arendatakse oma ideid edasi, ei sööda oma sõna ega unustata omaenda otsuseid. Siinkohal veel üks stenogramm, küll teisest auditooriumist, kuid samal teemal:

«... Seltsimehed, olen sunnitud ühtlasi märkima, et ehitustööde käik ja ulatus ei kajastu mingil kombel näitagitatsioonis. Üldistest üleskutsetest pole siiani veel kellelgi abi olnud. «Zaporožstal» on Lõuna pärl!» Ilus plakat? Ilus. Kas õige? Muidugi õige. Aga mis ta annab, millele suunab? Me vajame konkreetseid üleskutseid tegudele, vaja on plakateid, millele oleksid arvud, tähtajad, inseneride-novaato-

LEONID BREŽNEV

rite, stahaanovlaste ja juhtivate kutsealade tööliste nimed. Sealjuures mitte ühed ja needsamad, nii-öelda alatiseks kindlaksmääratud nimed, vaid üha uued ja uued nimed, nende omad, kes võistluse esirinda jõudsid täna. Me peame rahvale näitama seda «Zaporožstroj» töömeeste imetlusväärset väesalka!»

Niihästi organiseerimis- kui ka poliitilise töö eesmärk oli üks. Oblastikomitee taotles, et rahvahulgast kujuneks kollektiiv, et selles kollektiivis kerkiksid esile eestvedajad, silmapaistvad ja eredad isiksused. Selliseid inimesi kasvas loomulikult hulganisti üles. Ma ei tundnud neid üksnes kuulu järgi. Ehitusel käies vestlesin nendega otse seal, kus nad tööd tegid. Nagu rindekaevikuski, õpid niisuguses olukorras inimest kõige paremini tundma.

Räägin teile ühest imetlusväärsest inimsaatusest. Iga kord kui sattusin «Dneprostroj» ehitajate juurde minema, kuulsin juba kaugelt kõlavaid hääli, need olid tütarlapsed, kes paisu kehal betooni ette andsid. Kulmudeni rättidesse mässitud, üleni tsemenditollmuga koos, ei minetanud nad oma reipust ei kuumuses ega pakases. Küsimusele, kuidas töö läheb, järgnes alati kõlavahäälne vastus: «Hästi!» See oli Anja Loškarjova vabariigi auraamatusse kantud brigaad. Ühel aktiivi nõupidamisel, milles osalesid lööktöö-, komsomoli- ja rindebrigaadid, astusid vaheajal minu juurde kenasti riides tütarlapsed ja ma ei tundnud oma vanu tuttavaid kohe ära.

«Teil on ju samuti rindebrigaad?»

«Oli.»

«Ei, Anja, ma pole nõus. Suurvesi on tulemas, vaja on head betooni, teist oleneb kõigi brigaadide töö kvaliteet. Rinne seisab teil veel ees.»

Tüdrukud töötasid hästi. Oktoobrirevolutsiooni kolmekümnenda aastapäeva pidustustel märkasin neid demonstrantide seas ja hüüdsin mikrofoni: «Tervitus Anja Loškarjova brigaadile!» Tüdrukud tõstsid pilgu ja naeratasid...

Ent peatselt sain teada, et Anja on raskesti haige. Sõjaaegne näljas möödunud lapsepõlv andis end tunda, tal avastati tuberkuloos. Loomulikult tegime kõik, et ta terveks saaks, pakkusime talle teist tööd, kuid ta keeldus otsustavalt: «Ma ei suuda olla ilma ehituse ja tüdrukuteta.»

Dneprogressi taastamise eest sai Anja Loškarjova Lenini ordeni. Mõne aasta pärast aga ristusid meie teed uuesti Moldaavias: ta oli terveks saanud ja ehitas koos mehega Dubossarõ hüdroelektrijaama. Olen veendunud, et teda ei ravinud terveks mitte üksnes arstimid ja lõunamaa sanatooriumid. Anja päästis end ise sellega, et püsis reibas, ei loobunud tööst, ei sulgunud endasse, vaid elas täisverelist elu. Hiljaaegu räägiti mulle, et Anna Stepanovna on üles kasvatanud neli tublit last ja töötab tööliste ühiselamu komandandina. Minu arvates on ta noortele hea õpetaja.

Teisel ehitusplatsil tutvusin torumonteeriija Ivan Rumjantseviga. See oli ilus hallide silmadega noormees, terase ütlemisega tarkpea, oma ala tõeline meister. Tõeline oli temast saanud liigagi vara: isa langes rindel ja poeg otsustas emale appi asuda. Selleni, mis tal koolis saamata jäi, jõudis ta oma juurdleva mõistuse, kogemuste ja andekusega. Ivan oli ehitanud suuri ettevõtteid Jaroslavlisis, Gorkis ja Tširtšikis,

LEONID BREŽNEV

meie juures töötas ta «Zaporožstrois». Just tema tegi ettepaneku tolle aja kohta uudseks suurplokkmonteerimiseks.

«Torud paneme kokku maa peal,» selgitas ta mulle. «Paneme paika, rihime välja ja monteerime lülideks. Sel kombel on töö kergem, mugavam ja muidugi ka kiirem. Valmis sõlmed tõstame kraana või vintsi üles, jääb üle need ainult omavahel ühendada. Kunsti pole siin mingisugust!»

«Kas riskantne ei ole? Ja inimestele ohtlik ka mitte?»

Ta naeratas:

«Silma jaoks hirmus, aga töö teevad käed. Ärge muretsege, Leonid Iljitš, oleme kõik aegsasti välja arvestanud, insenerid on ära kontrollinud.»

Metallurgias kasutatakse palju torujuhtmeid, need ühendavad kõiki tsehhe ja ristuvad igas suunas: tegemist oli pingelise tööloiguga. Soovitasin montaaživalitsuse parteibürool paluda Rumjantsevit lahtisel parteikoosolekul sõna võtta. Ülevaate koosolekust tõi ära meie ajaleht «Stroitel», pärast seda avaldas «Pravda» ulatusliku artikli «Ivan Rumjantsevi kogemused kõigile ehitustele!», ning meetod levis üle kogu maa.

Hiljem töötas Ivan Aleksandrovitš Varssavis Kultuuri ja Teaduse-Palee ehitusel, aitas monteerida Bhilai metallurgiakombinaati Indias...

Niisuguseid kohtumisi oli arvukalt, kõiki neid üles ei loe ja argu solvugu seltsimehed, keda ma siin nimetada ei jõudnud. Ma pole neid unustanud.

4

Üldse pean märkima, et inimeste, eriti heade inimeste meelepidamine on parteitöötajale nii inimkohus kui ka ametikandja kohustus. Inimestega suhtlemine on alati vajalik. See rikastab parteitöötajat, tugevdab tema sidemeid eluga, aitab inimeste mõtteid, huvisid ja vajadusi otse algallikast tundma õppida. Ja lõpuks on lihtsalt meeldiv avastada enda jaoks hea inimene — tööline, kolhoosnik, ehitaja, agronoom, kunstnik, ajakirjanik, teadlane. Sellele kulutatud ajast pole mul kunagi kahju olnud ja õnneks loob partei- ja poliitöö selleks ise soodsaid võimalusi.

Ühel bürooistungil Zaporožjes jagasime oblastikomitee sekretäride vahel ülesanded ära. Nimetan need, mis langesid osaks minule: oblasti üldjuhtimine, küsimuste ettevalmistamine büroole, põllumajandus, propaganda ja agitatsioon, oblasti plaanikomisjoni, komsomoli oblastikomitee, Riikliku Julgeoleku ja Siseministeriumi valitsuste juhtimine, prokuratuur ja kaadriküsimused. Pearõhk kogu selles töös oli inimestel, peamine oli neid mõista ja neilt mõistmist leida.

Esimese sekretäri töös pole teisejärgulisi asju. Võtame näiteks elaniku vastuvõtu: kas seda võib pidada tähtsusetuks? Mõne aja eest esines Kesktelevisioonis «Zaporožstali» vana ekskavaatorijuht ja rääkis niisugusest vahejuhtumist. Tema naine oli kõik toidukaardid ära kaotanud. Neli inimest jäid peaaegu kuuks ajaks ilma leivata. Nüüd jutustas see töömees, kuidas ta oli läinud oblastikomitee esimese sekre-

LEONID BREŽNEV

täri vastuvõtutundi ning too oli andnud korralduse abistamiseks. Ise olen selle vahejuhtumi ammu unustanud. Too inimene aga mäletab. Tema jaoks oli see tollal eluliselt tähtis.

Lugu leivakaartidega on sümboolne episood. Selle taga on määratu suure raskused, mis me oleme läbi teinud. Uskumatut tööd nõudis sõjalaose järel vilja koristamine põldudel, selle vilja säilitamine, peaaegu et uue aluse panemine loomakasvatusele laastatud ja mahapõletatud farmides. Läks vaja tohtu ränki jõupingutusi, et korraldada toitlustamine töölissööklais, varustada toiduainetega lasteasutused ja haiglad, mis kõigele lisaks tuli uuesti üles ehitada. Kujuteldamatult raske oli peavarju leidmine kümnetele tuhandetele inimestele. «Ilma elamisvõimalusteta me teha ei suuda,» kordas Kuzmin peaaegu et igal koosolekul, ja loomulikult oli tal õigus. Ette rutates ütlen, et just «Zaporožstroi» võttis linna taastamise perioodil kasutusele ehitamise kiirvoolumeetodi, mis kolmekordselt lühendas elamute püstitamise aega. Seejuures polnud tegemist tüüpelaamutega nagu praegu, taastada tuli erisuguseid ja erinevas ulatuses purustatud müürikarpe. 1947. aastal anti käiku viiskümmend viis tuhat ruutmeetrit elamisvõimalust, ülisuur saavutus selle aja kohta.

Siiani on olnud juttu peamiselt Dneprogressist ja «Zaporožstalist», kuid see ei tähenda kaugeltki, nagu poleks linnas ja oblastis teisi väsimatut tähelepanu nõudvaid objekte olnud. Taastati näiteks kombainitehas «Kommunaar». Algul laskis ta oma poolpurustatud tsehhides välja lõikusmasinaid-põhukogureid, aitas kolhoosidel remontida säilinud kombine, valmistas neile heedreid, mis oli meie jaoks väga oluline. 1946. aasta sügisel nõudis oblastikomitee büroo uue, sealjuures märksa täiuslikuma masina tootmise alustamist. 1947. aasta kevadel oli bürool juttu kombaini S-6 seeriatootmisest, oblastikomitee oktoobripleenumil aga märgiti juba ära, et nende tootmine on kolmandas kvartalis teise kvartaliga võrreldes suurenenud 3,3 korda.

Tagasi vaadates ja tehtut meelde tuletades ammutame sellest enamasti kogemusi, mis kuluvad ära täna ja on kasulikud tulevikus. Raske ja pingelisel ajal veendusin omaenda praktika põhjal ühe meetodi õigsuses, mis meil nüüd on muutunud tavaliseks: oblastikomitee büroo pöördus pidevalt, visalt ja nõudlikult ikka ja jälle tagasi komplitseeritud probleemide juurde. Kui ülesanne on juba seatud, tuleb see lahendada lõplikult! Aastatega tugevnes too seisukoht veelgi: organiseerituse, distsipliini ja vastutuse suurendamine on lahutamatu seotud otsuste täitmise kontrolliga. Kui meie majandusjuhid lõpuni täidaksid kõik otsused, mis nad ise on vastu võtnud, poleks paljudest puudustest enam ammu vaja rääkida.

Üksvahe kerkis Zaporozhes erakordse teravusega päevakorra küsimus kohalikest ehitusmaterjalidest, mida vajasis niihästi «Dnepro-stroi», «Zaporožstroi» kui ka eelnimetatud «Kommunaar», samuti kogu oblasti elamuehitus. Nagu kombeks, kuulsin ma vihjeid objektivsetele raskustele, ei puudunud ka kõikvõimalikud seletuskirjad ja ettekäänded, nii et paistis, nagu ei saakski midagi teha, kuni 1947. aasta märtsis võtsime küsimuse bürool arutusele. Mais arutasime asja uuesti, kontrollisime iga päev, ja aasta teisest poolest alates kadus meie protokollidest sõna «tellis». Asi sai korda.

Tegemist tuli teha ka säärase küsimustega, mis polnud seotud majanduse või olmeprobleemidega, kuid mis olid niisama tähtsad, sest puudutasid inimeste saatust. Julgeolekuorganid jälitasid ja paljastasid fašiste, politseinikke ja karistussalkklasi abistanud reetureid, kes olid kõikjale pakku pugunud. Nad ei tohtinud kättemaksust pääseda. Kuid seda tööd tuli teha ülima tähelepanu ja ettevaatusega, et ausaid inimesi kahtlustamisega mitte solvata. Partei pidi selles ürituses kindlasti kaasa lööma. Pidin eraldi alla kriipsutama, et reetmises ei tohi kahtlustada igäht, kes enese tahtmata osutus olema okupeeritud territooriumil.

Teisest küljest tuleb märkida, et sõjajärgne aeg nõudis erilist valvsust. Ei möödunud nädalatki ilma mõne erakordse sündmuseta, isegi relvastatud jõuke ilmus veel lagedale, öisel ajal võis kuulda tulistamist. Sõitsin palju maanteedel ringi, tihtipeale öösel ja ükski, ise juhtides. Oleks olnud rumal pärast sõja läbitegemist sattuda juhusliku kuuli ette. Avameelselt öeldes polnud isiklikule julgeoleku küll mahti mõeldagi, tuli hoolitseda kogu elanikkonna julgeoleku eest.

1947. aasta veebruaris oli oblastikomitee sunnitud vastu võtma eri otsuse kuritegevuse vastu võitlemise abinõude tugevdamise kohta. Mäletan ütlemist, et oleme kohustatud suunama sellele rindele kommuniste ja kommunistlikke noori, tugevdama korralveorganeid ja puhastama need ebakindlastest inimestest: «Kui keegi on teinud midagi moraalivastast, tuleb sellest inimesest vabaneda! Parema jäägu koht tühjaks. Siis vähemalt näevad kõik, et koht on tühi ja sinna tuleb suunata tugev töötaja. Või siis võtke kogu kollektiiviga tõsiselt käsile tema ümberkasvatamine.»

Väga oluline oli miilitsa töö. Zaporozjjesse sõitis kokku igasugust rahvast, kuid linn oli pime, laternaid polnud ja transport ei töötanud. Mäletan, et üksvahe häirisid röövimised ja huligaanitsemsed tõsiselt töö korraldamist kolmandas vahetuses. Oli vaja tõsta miilitsa autoriteeti ja tugevdada seda, kuid samal ajal käisid militsionärid (see üksikasi on mul meeles) viimseni kulunud mundrites. Ühel istungil ütlesingi: «Militsionärid tuleb kõigepealt riidesse panna. Et oleks juba kaugelt näha: sealt tuleb korra ja seaduslikkuse valvur.»

Nimetada võiks veel loendamatuid teisi, hiiglaehituste omadega võrreldes justkui väikesi probleeme. Kuid see kõik oli ometi elu ja selle kõige jaoks tuli leida aega ja ainuõigeid lahendusi. Loomulikult poleks mul ilmaski õnnestunud seda koormat kanda, kui koorem poleks jagunenud oblastikomitee teiste sekretäride vahel, kui töösse poleks olnud kaasa tõmmatud oblastikomitee kõik osakonnad ja aparaat ja lõpuks — kui suurem osa neist küsimustest poleks leidnud praktilist lahendamist nõukogude ja majandusorganeis. Tahan siinkohal rõhutada parteilise juhi üht omadust: ta ei tohi teiste tööd ära teha, vaid peab endale leidma tööseltsimehed, neid usaldama, jagama nende muresid ja tööd, langetama tähtsaid otsuseid kollektiivselt.

Zaporozjjesse olid ülekaalukalt sattunud tugevad töötajad, suurte teadmistega ja asjalikud inimesed. Olgu öeldud, et oblastikomitee teine sekretär oli Andrei Pavlovitš Kirilenko. Oblastikomitee sekretärid olid G. V. Jenjutin, P. S. Reznik, linnakomitee teise sekretärina töötas N. P. Moissejenko. Seega mul oli, kellele toetuda...

LEONID BREŽNEV

Alates 1947. aasta kevadest hakkasin «Zaporožstrois» käima peaaegu ülepäeviti, suvel aga viisin oma töökabineti hoopis sinna üle. Ehitatava elektri- ja küttejama ning kõrgahju nr. 3 vahel asus plahvatusest pooleldi puutumata jäänud alajaam. Seal leiti mulle tuba, kuhu seati telefon, paar tooli ja voodi juhuks, kui jään kohale öise vahetuse ajaks.

Tegelda tuli praktiliselt kõigi ehitust puudutavate küsimustega. Aeg oli raske ja iga päev kerkisid üles uued probleemid. Mäletan, et võtsime vastu otsuse kahele vahetusele ülemineku kohta. See andnuks võimaluse ehitustööde kiirendamiseks ja plaani täitmiseks. Kuid mõistagi ei näe õhtuti ilma valgustuseeta tööd teha. Oma oblastis aga polnud kuskilt ühtki elektripirni võtta. Otsustasin pöörduda kirjaga ÜK(b)P Keskkomiteesse seltsimees Zdanovi poole. Selgitasin olukorda ja palusin abi kolme tuhande pirni saamiseks. Ei kulunud rohkem kui kolm päeva ning me saime niihästi jaatava vastuse kui ka pirnid. Osutus võimalikuks panna käima teine vahetus ja kergendada paljude inimeste tööd. See näitab, kui suure tähelepanuga suhtus Keskkomitee isegi väikestesse palvetesse, mis olid seotud tööstushiiglase taastamisega.

Vahel tuli ehituse juurest siiski ära käia. Mäletan, kuidas kord külvi ajal Berdjanskist tagasi tulles kiirustasin ja veetsin öö põllul mulluses põhukuhjas, ja kell seitse hommikul olin juba Pologi rajoonis. Rajoonikomitee sekretäri Šestjukiga vesteldes pärisin, kuidas külv läheb ja kas masinad on korras, kuid märkasin, et mees on kuidagi kõhevil.

«Mis viga, Aleksandr Savvitš? Räägi ära, mis sul on?»

«Minuga on kõik korras... Kas te hommikul raadiot kuulasite?»

«Ei, aga mis siis?»

««Pravda» juhtkirjas sarjatakse meid. Aegluse eest «Zaporožstali» taastamisel. Sõnastus oli üliterav.»

Vaikisime.

«Nii... See tähendab, et Stalin helistab,» laususin mina. «Peab ära sõitma.»

Õösel helistas Stalin mulle tõepoolest ja jutuajamine oli tõsine. See, mida me saavutada olime jõudnud, see, mida alles hiljuti peeti eduks, oli äkki peaaegu et lüüasaamine. Olukord oli muutunud, mitte meil oblastis, vaid kogu riigis ja maailmas. Kogu lehtterast tootva kompleksi käikuandmise tähtaeg toodi üle eelolevale sügisele, anti käsk forsseerida ehitustööde tempot. Ma juba rääkisin, et see oli seotud «külma sõjaga».

16. märtsil 1947. aastal avaldati NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrus uute tähtaegade kohta, selle järel veel üks määrus seadmestiku montaaži kiirendamisest ja 8. aprillil võttis ÜK(b)P Keskkomitee vastu otsuse ehituse parteikomitee töö kohta, see tähendab ehitustööde parteilis-poliitilise juhtimise tagamise kohta. Ühe kuu jooksul olid maa kõrgeimad partei- ja riigiorganid kolmel korral meie poole pöördunud.

Keskkomitee otsuses kritiseeriti teravalt «Zaporožstrois» parteikomiteed selle eest, et see polnud keerulises situatsioonis osutunud olukorra peremeheks. Ja kuigi mina olin tegeliku töö juurde asunud alles aasta lõpul ja oleksin võinud öelda, et mina selles süüdi ei ole, tuli

LEONID BREŽNEV

kogu vastutuskoores oma õlgadele võtta. See on veel üks oblastikomitee esimese sekretäri töö erijooni: juhina ja kommunistina ei saa ta end vabandada väidetega, et ei viibinud mingi sündmuse juures, mõnest asjast ei teadnud ja et selle või teise eest peavad vastutama teised seltsimehed. Sellest tunnist peale, kui ta on vastu võtnud oblasti parteiorganisatsiooni juhtimise, vastutab esimene sekretär kõige eest.

Kolmandal päeval pärast Keskkomitee otsuse avaldamist peeti «Zaporožstroi» parteikoosolek. Jutuajamine oli avameelne, mitte kedagi säästev ja äge. Analüüsisin oma sõnavõtu kriitiliselt olukorda ehitusel ja rääkisin üksikasjaliselt puudustest UK(b)P linna- ja oblastikomitee töös.

28. aprillil oli ÜK(b)P Keskkomitee otsuse arutamine Zaporožje linnakomitee pleenumi päevakorras. Ehitajad ja tehase töötajad töid sinna kaasa esialgselt kavandatud uued plaanid ja graafiku, nii et jutt kujunes konkreetseks. Näiteks tegi Kuzmin järgmise arvestuse: kui jätkata märtsis saavutatud tempoga, kulub kõrgahju käikulaskmiseks neli kuud, teist neli slääbingu peale, külmaaltsimistsehhi töölepanekuks aga üle kaheksa kuu.

«See, et me märtsikuu plaani täitsime, ei anna põhjust rahuloluks,» sõnas tehase direktor. «Isegi kui aprilli tempo aluseks võtta, tuleb seda vähemalt kahekordistada.»

Tunduvalt oli vaja suurendada tööviljakust.

«Ehitusel on praegu kolmkümmend tuhat töölist,» märgiti tookord linnakomitee pleenumil. «Sellele vaatamata on ehitusjaoskondades inimesi puudu. Kui meil õnnestuks tõsta tööviljakust kahekümne protsendi võrra, siis võrduks see kuue tuhande inimesega, kes ehitusel puudu on.»

Kätte oli jõudnud aeg, kus arvestust ei peetud meil enam aastate, vaid kuude ja isegi päevade löikes. Mõistsime, et oleme kohustatud planeerimisel lähtuma mitte sellest, mis on võimalik, vaid sellest, mis on vajalik. Kui tehti teatavaks, et ööpäevas tuleb teha ehitus- ja montaažitöid miljoni rubla eest, lõi saal sumisema, paljud kahtlesid veel oma jõus. (Selle piirini jõuti muide juba mai lõpus, aga sügisel, kui käiku anti valtsimistsehhid, ulatus ööpäevas tehtavate tööde maksumus kahe miljonini.)

Esinesin istungi lõpul. Rääkisin peamiselt sellest, et nüüdsest alates peab ehitusel tooni andma lahingutegevusele iseloomulik mobiilsus, üldine valmisolek, säästlikkus ja enesedistsipliin. Just see on muutunud peamiseks, just sellest oleneb nüüd kõik. Tolleks ajaks oli mul kogunenud küllaldaselt tähelepanekuid, et meie lohakust ja võimalusi piltlikult esile tuua.

Tuletasin meelde juhtumit, kus suures tsehhis klaasiti kõik aknad ja katuselatern, varsti aga toimus naabruses lõhkamine. Aknaid poleks nagu olnudki. Tuleb välja, et töölisi kutsume üles säästlikkusele, ise aga peksame aknaid sisse. Nii ei kõlba tööd teha! «Zaporožstroi» parteikomitee peab juhtivail kohtadel olevaid kommuniste ebamajanduslikkuse eest karistama, olgu nad kes tahes. Rõhutasin seda kõige otsustavamalt. Samas pidasin vajalikuks lisada:

«On ülimalt ohtlik, kui lubame endale tegevusetust ja andestame vastutustundetuse. Kuid ma ei taha parteikomiteed üles kutsuda

LEONID BREŽNEV

kedagi parteist välja heitma või raputama noomitusi nagu käisest. See ei kõlba samuti.»

Oli vaja hoiatada seltsimehi teise äärmusse kaldumise eest.

5

Esimesest päevast peale taotlesime hoolitsevat suhtumist kaardrisse ja pidasime kalliks parteilise heatahtlikkuse atmosfääri, mis meie organisatsioonis juba oli kujunenud. Ma ei ole kunagi olnud jämeda, kärkiva või — nagu seda veel nimetatakse — «karmikäelise» juhtimise meetodi poolt. Kui inimene on ära hirmutatud, ei võta ta endale ka vastutust. Kuid meie eesmärk oli igakülgset initsiatiivi toetada, mitte seda kammitseda. Niisuguses pingelises situatsioonis poleks me ilma novaatorluse ja aktiivsete otsinguteta midagi saavutanud. Rahulik olukorras aga pole käratsemiseks üldsegi põhjust.

Toon järgmise näite. Montaažtöödel oli meil tolle aja kohta võimas tornkraana BK-151. Püüdes tööd kiirendada, koormati kraana üle ja see kukkus ümber ning langes rivist välja. Kui avariist teatati, kiirustasin ehitusplatsile, sealt kostis kisa ja kära, kraanajuht seisis näost kahvatuna, katlajärelevalve ja isegi juurdlusorganid olid juba jõudnud kohale söita. Näis, et ainsana oli rahu säilitanud Kuzmin.

«Ega ohvraid ei ole?» küsisin talt.

«Ei,» vastas ta, «kukkus rohkem kui õnnelikult. Isegi inseneriarvutuste abil ei paneks seda meie ruumikitsikuses paremini pikali.»

Hakati asja uurima. Kraana oli tööpoolest langenud tühjale alale, polnud kedagi tapnud ega midagi purustanud. Aga juba kostsid hüs-terilised hüüded: «Kahjurlus! Kraanajuht vangi panna! Töödejuhataja vangi panna!» Tahan, et minust õigesti aru saadaks: ma olen selle poolt, et lurjused ja kurjategijad, kelle süü on täielikult tõestatud, saaksid karmi, ja mis peaasi, möödapääsmatu karistuse. Kuid veendunud, et seekord oli tegemist üksnes ettevaatamatusega, ilma et oleks olnud jälgegi kurjast tagamõttest, nõudsin ma tooni muutmist. Milleks luua närvilisuse ja hirmu õhkkonda? Vastupidi, apelleerides õnnetus-est põhjustatud meelekibedusele, tuleb inimesi õhutada olukorrast kõige kiiremat ja mõistlikumat väljapääsu leidma.

Väljapääs leitigi, ehitajad paigutasid vanderrikud läbimõeldult kohtadele, monteerimistööd jätkusid ja püsisid isegi graafikus. Mida oleks karm karistus andnud inimestele, ehitusele, tööle, mida me tegime? Oletame, et see oleks hirmutanud mõnda teist kraanajuhti ja töödejuhatajat. Aga kui meie lööklased ja inseneridest novaatorid oleksid kätte võtnud ja hakanud töötama kellast kellani ja kinni pidama instruksioonide kõigist punktidest, poleks tulnud kõne alla ka tööde ülilühikestest tähtaegadest kinnipidamine.

Purustatu taastamise teadust ei olnud, polnud ka õpikuid, mis oleksid õpetanud, kuidas mahapõletatud, lõhutud ja õhkulastud hooned tuhaasemel taas üles ehitada. Kõik tuli teha esmakordselt ja uuesti. Ülesanne oli julgelt väljakutsuv ja novaatorlusevaimu ei tohtinud suretada, ergutada tuli kõigi — tööliste, inseneride ja parteitöötajate julgust. Sel nii otseses kui ka ülekantud tähenduses palaval suvel

LEONID BREŽNEV

purustasid inimesed löökehitud tandreil harjumuspäraseid norme ja läksid järelikult välja riskile. Kuid see oli õigustatud ja läbimõeldud risk, mis tugines teadmistele, kogemustele ja täpsetele arvutustele.

Kõrd oli vaja platvormvaguni pealt maha tõsta valtsimiseseadme külgraam, mis kaalus kaheksakümmend kaks tonni. Lehtterase valtsimistehhi kraana oli aga kolmekümnetonnine. Kõigi juhendite kohaselt oluaks vaja võimsamat kraanat ja brigaadil poleks olnud midagi lihtsamat kui tööst keelduda: otsige vajalik kraana, vedage kohale, meie ootame. Kuid inimesed talitasid teisiti.

Vana taglastustööde meister Aleksandr Nikolajevitš Tšepiga, vaikiv ja väliselt isegi sünye mees, tegi ringi ümber vaguni, uuris üllirasket agregaat ja seejärel selle jaoks ehitatud vundamenti. Ta pidas millegi üle endamisi aru, pärast istus koos brigaadiga nõu pidama, kontrollis koos inseneridega arvutusi ja kõige selle tulemusena tehti midagi, mida meil hakati tsirkusenumbriks nimetama. Vaguni ja vundamendi vahele ehitati liipritest platvorm. Siis võeti külgraami ülemine osa haakesse ja Tšepiga käsu peale nihutas kraana (seesama kolmekümnetonnine) seadme selle küljega liipritest alusele. Seejärel haagiti kinni külgraami teine ots ja tõmmati vundamendi poole. Järk-järgult nihutati raam vajalikku asendisse. Kunsttükk seisis selles, et põhiraskus toetus kogu aeg kindlale alusele. See oli tööpoolest kunsttükk, mille aluseks oli andeka tööinimese arukus, leidlikkus ja arvutuste täpsus.

Samal kombel tõstis ta hiljem paigale ka valtsimiseseadme kääride raami, see aga kaalus juba sada kolmkümmend tonni. Ajanorm lühenes üheksakümmend korda! Midagi sellist leidis aset ka elektri- ja küttejama taastamisel, kui suurde kõrgusse tõsteti katlatrummel. Töö oli vastutusrikas, vajalikke kraanasid polnud ka siin, ent üks insener tegi ettepaneku võtta tõstmise ette väikese võimsusega kraananoole ja hoone enda fermide abil. Valitsuse «Sojuzprommontaž» spetsialistid löid hädakella. Aga kui nad katlaruumi jõudsid, oli trummel juba paigas. Mitme päeva asemel kulus selleks kolmkümmend kaks minutit.

Kunagi astusin Stalingradist saabunud monteeriijate rühma juurde: «Tervist, seltsimehed kaardiväelased!» Ma ei nimetanud neid nii mitte üksnes sellepärast, et mitmed neist polnud veel sõduripluusi seljast saanud, vaid ka seepärast, et monteeriijad tegid oma töö viimastena ja lõplik valmimine olenes neist: neil polnud nii-öelda enam kuhugi taganeda. Pärisin harjunud viisil, et mis nende kandis uudist, nemad aga pistsid naerma. Kui nad oma loo olid ära rääkinud, hakkasin ka mina naerma.

Juhtum oli koomiline. Nende kätte oli sattunud joonis, mis kandis kategoorilist resolutsiooni: «Avariülesanne! Teha täna ja viivitamata. Livšits.» Monteeriijad olid vaadanud ja kohkunud: ka kõige napimate normide järgi oleks see tähendanud kolme päeva tööd. Lendu lasti mõnigi kõvem sõna, kuid parata polnud midagi, mehed asusid läbimõeldult asja kallale ja lõpetasid montaaži ära samal päeval. Siis aga jooksis nende juurde näitsik konstrueerimisbüroost: «Kus joonis on?» Selgus, et «Gipromezi» energiasektori juhataja seltsimees Livšitsi resolutsioon polnud üldse monteeriijatele määratud: ta oli ainult joonisest koopiat palunud.

Sõna otseses mõttes kõigis lõikudes töötasid inimesed ennastsalga-

LEONID BREŽNEV

valt, andekalt ja julgelt. Juhtus, et objekti valmimise eel kodus ei käidudki, jäädigi mitmeks päevaks ehitusele, magati kuskil varjulises kohas kolm-neli tundi ja anti jälle tööle pihta. Kujunes atmosfäär, mida oblastikomitee oli taotlenud algusest peale: seda iseloomustasid üldine vaimustus, ääretu eesmärgikindlus ja piiritu usk oma jõusse. Ma tundsin, et ehitusel on kätte jõudnud otsustav murrang, et nüüd läheme üha edasi ja edasi. Oli üles kasvanud tööliiskaardivägi, kellele on jõukohased ka kõige hulljulgemad plaanid, kõige lühemad tähtajad. Tähtis oli tempot mitte langeda lasta, vaid alistada kindlus kindluse järele nagu rindel...

Zaporožjelaste töötulemused hakkasid üldisel tööriindel välja paistma. «Nii nagu kogu maa esimeste viisaastakute ajal ehitas «Magnitostroid» ja «Kuznetskstroy»,» kirjutas «Pravda», «nii peab nüüd sõna «Zaporožstroy» saama töövõitluse sümboliks mitte ainult ehitajatele, vaid kõigile, kellest oleneb Zaporožje Metallurgiatehase kiire taastamine.»

Paljude teiste vahendite seas etendas sel suvel inimeste innustamisel suurt osa ajakirjandus, bolševistlik mõjus sõna. Tulnud Zaporožjesse tööle, nõudsin otsekohe oblastilehete tiraaži suurendamist. Kuigi riigil oli paberist nappus, tuli ÜK(b)P Keskkomitee meile vastu. Jõudsimme ka töölisasulate radiofitseerimiseni. Oblastikomitee aparaadi töötajaid pani imestama asjaolu, et esmakordselt nende praktikas võttis oblastikomitee esimene sekretär büroo päevakorda «Zaporožstroy» ajalehe «Stroitel» toimetuse aruande. Büroo otsuses öeldi: «Parteikomitee alahindab ajalehe tohtu suurt organiseerivat osa ideoloogilise töö tõhustamisel hulkades ega kasuta seda tribüünina ära...»

Kõige kibedamal ajal töötasid ehitustandrill ajalehete «Pravda», «Radjanska Ukraina» ja «Bolševik Zaporožja» eritoimetused. Meie oblastilehe agitatsiooni- ja propagandaosakonna juhatajat Andrei Kljunenkot tundsin rindepäevilt, koos temaga olime käinud läbi tee Kaukaasiast Prahani. Ta oli julge polgukomissar ja temast sai nüüsamajalge ajakirjanik — ka ajalehetöös on see omadus vajalik. Mäletan ajalehe «Bolševik Zaporožja» eritoimetuse toimetajat Vladimir Repinit. See kõhnavõitu ja pikk prillidega mees torkas silma erakordse põhjalikkusega, esimesena oskas ta hankida ehituse uudiseid, mis siis ajalehe ja lendlehtede kaudu lennult kõigile teatavaiks said.

Eriti tähtsate sündmuste puhul hakkasime regulaarselt välja andma lendlehti. Kommunistlikud noored heitsid neid veoautodelt või vahel ka tillukeselt lennukilt PO-2 linna laiali. Allpool tekst ühelt lendlehel, mis oli pühendatud meile erakordselt südamelähedasele võidule:

«Välkteade. Kodumaa, võta vastu meie raport:
ZAPOROŽJE

ANNAB
MALMI!

Täna andsid kõrgahjutöölised esimese sõjajärgse malmi. Zaporožstroilane! Sa näed oma armastatud kodumaa kuulsuseks ja hüvanukuks tehtud ennastsalgava töö vilja.

LEONID BREŽNEV

Kogu nõukogude rahvas tervitab ülivõimsa kõrgahju ning «Zaporožstali» elektri- ja küttejama taassüüdi kui surnuist ülestõusmist, sest ta teab, kuidas fašistlikud jõletised olid need purustanud.

Zaporožstroilane, täna lausub kogu maa tänutundes sinu nime!
EDASI UUTELE VÕITUDELE!»

Kuid ma olen ette tõtanud: see pidupäev ei olnud veel kätte jõudnud. Välja anti ka teravalt kriitilisi lendlehti nende nimedega, kes ehitustööd pidurdasid. Toon ühe näiliselt tähtsusetu näite. Keegi oli slääbi tee peale maha jätnud. See segas töö tegemist. Järgmisel hommikul ilmusid slääbile sõnad: «Löövimeister, koristage slääb teelt, see segab tööd. Aega 5 tundi.» Allkiri oli ka. Ja mis te arvate? Ära koristati, tee tehti puhtaks! Peab ütleva, et see avaldas tugevat mõju.

Hästi tegi oma «töö» ka mitmesugune näitagitatsioon. Ehitusplatsil kohtas igal sammul arve ja kuupäevi: anda slääbing käiku selleks kuupäevaks, külmvaltsimistsehh toleks, aega on veel 30 päeva, seejärel 15, 10, 5 päeva. Ehituse asjadega oli kursis kogu linn, miitingutele kutsusime kõiki elanikke, ehitajad käisid neil koos perekondadega.

«Mis see siis on?» võis mõni noorik küsida. «Kõiki kiidetakse, aga sinust mitte sõnagi.»

Või lapse pärimine:

«Isa, miks onu Pjotrile plaksutatakse, aga sinule ei plaksutata?»

See ongi tõeline elav töö hulkades ja selle mõju on erakordne. On ränk eksitus arvata, nagu oleksid inimesele tähtsad üksnes materiaalsed stiimulid. Ei, nõukogude inimene vajab väga palju, suures ürituses osalemise tunnet, püüdlust ennast töös väljendada, ametiuhkust, seltsimeeste lugupidamist ja austust.

Kuid kõiki neid kõlbelisi vajadusi peab loomulikult kasvatama. Suuresti aitasid meid selles igale poole jõudvad ajakirjanikud. Eesrindlik kogemus, ere inimsaatus, kellegi rekord, võitlusülesande täitmine teatavas töölõigus — see kõik leidis ajalehtedes operatiivset valgustamist. Ajakirjanik oli täieõiguslik osaline ehitustöös.

Mäletan, et soovitasin kohalike eritoimetuste ajakirjanikel tingimata osa võtta reididest, mida me tehase ja ehituse juhtidega iga päev sooritasime käikuminevatele objektidele. Siin kerkis alati huvitavaid küsimusi, tekkis kasulikke vestlusi, saadi teada, kes on ehituse uued kangelased. Me ei oodanud ajakirjanduselt üksnes kiitust, vaid ka teravat kriitikat.

Märgin ära, et me püüdsime vältida ehitajate, monteerijate ja tehasetöötajate liigset väljakutsumist mitmesugustesse instantsidesse. «Kandke kogu töö üle objektidele,» ütlesin sageli oma seltsimeestele. «Kui on asja, sõitke ehitusplatsile.» Peatselt sai see partei rajooni-, linna- ja oblastikomitee sekretärile, osakonnajuhatajatele ja instriktoritele tavaks, sest nad nägid, et oblastikomitee esimene sekretär ise talitab just nõnda. Ja väga kasulik oli see neile endilegi.

Töö tempo tõusis, ehitus nõudis kõigi võimaluste, eesrindlike töömeetodite ja progressiivsete tehniliste lahenduste, kogu julguse ja osavuse mobiliseerimist. Panin tähele, et kõikvõimalikud raskused ja nappus ühest või teisest sünnitas tihtipeale uusi ja originaalseid ideid. Olgu siin toodud paljudest meeldejäanutest kaks.

Kõrgahi nr. 3, mis taastati esimesena, oli plahvatusle ainsana vastu pannud. Kuid see oli ühele küljele kaldu vajunud nagu Pisa torn ja lõpliku mahalangemise hoidis ära ainult seespool rippuv tahke täide. Näis, et ainsaks lahenduseks on hiiglaahi maha monteerida ja uuesti üles panna. Kuid valitsuse «Stalkonstruktšija» (seda juhtis kogenud monteeri M. N. Tšudan) töötajad läksid teist teed. Otsustati kõrgahi otsaks tõsta, temp, mida keegi veel kunagi polnud teinud. Valitsuse peainsener, kes selle projekti oli välja töötanud, ütles mulle:

«Olukord sunnib meid ehituskunsti tuntud meetodeid ravikirurgia elementidega täiendama.»

Ühel ilusal hommikul eemaldasid monteeri «kitse» — hangunud malmi, ja seadsid kõrgahjule alla üheksa saja- kuni kaheksajatonnist hüdraulilist tungrauda, löiksid siis läbi ahju kesta ja asusid tõstma. Sajad ehitajad ümberringi tardusid. Paljud väsinud ja magamata inimesed jäid pärast vahetust kohale ja ootasid kannatamatult, millega asi lõpeb. Ka mina jäin kohale. Sel päeval oli muidki toimetusi, kuid nagu teised, ei suutnud minagi lahkuda. Tohtu suur ahi võpatas vaeumärgatavalt ja hakkas siis aeglaselt püstasendisse tõusma. Tõstmine kestis viis ja pool tundi, kuid ehitusplatsilt ei lahkunud keegi. Seisin samuti lõpuni, kuni tekkinud praole olid mõlemast küljest terasest vahetükid peale keevitatud. Töö oli valmis. Kahe kuu asemel viis ja pool tundi! Riigile säästis see üle miljoni rubla. Julge lahenduse eest said Mihhail Nikolajevitš Tšudan ja Aizik Volfovitš Šegal riikliku preemia.

Riikliku preemia laureaadiks sai ka valitsuse «Stalmontaž» ülem Mark Ivanovitš Nedužko, julge ja suureandeline inimene. Pärit oli ta minu kandist, Dnepropetrovski ümbrusest. Ta sündis kehviktalupoja perekonnas, oli tehases lukksepp ja keevitaja, siis sai temast monteeri. Viisaastakute ajal juhtis juba montaažtöid Siberi ja Uurali ehitustel, sõja ajal seisis piiramisrõngas asuvasse Leningradi viiva bensiinijuhtme ehitustööde eesotsas. Torud monteeriti kokku Laadoga järve jääle ning lasti siis põhja, et anda mootorikütust Leningradi rindele. Tulistamise ajal oli Mark Ivanovitš Laadoga jääsesse vette kukkunud ja jäi tõsiselt põdema. Kuid tööd tegi ta oma elupäevade lõpuni.

Zaporožjes sai tema valitsus ülesande taastada valtsimistsehhi, needsamad, mis fašistid olid purustanud erilise raevu ja põhjalikkusega. (Punastest F-tähtedest sammastel ma juba rääkisin.) Saanud ülevaate sellest terase tormimurrust, tegi Mark Ivanovitš ettepaneku tõsta löövid üles tervelt. Mõte hämmastas oma julguse ja uudsusega. Taassündiva tsehhi jagas ta tohututeks plokkideks, millest igaühte jäi kuni kakskümmend tugiposti kogukaaluga vähemalt tuhat tonni. Plokid löigati üksteise küljest gaasileegiga lahti, misjärel läksid käiku

teleskooppüstmikud, tõsteseadeldised, mis Nedužko oli konstrueerinud koos oma valitsuse peainseneri Grigori Vassiljevitsš Petrenkoga. Otseku oleks tsehhil katusest haaratud, kerkisid üles terved sillusepinnad, kooldunud postid tõmbusid pikkamööda sirgu, oma seaduslikud kohad võtsid sisse talad ja fermid. Paljud konstruktsioonelemendid olid muidugi kasutamiskõlbmatud, need eemaldati, teised keevitati üle ja paigati ära — tegemist oli sellesama ravikirurgiaga.

Lõpptulemusena läks korda säästa sellel kõige keerulisemal objektil vähemalt aasta töö. Päästeti palju kalleid konstruktsioonelemente, mis muidu oleksid läinud vanarauaks. Nii loodi purustatud tehaste taaselustamise teadus, mis oli meile tollal nii vajalik, ehkki oleks parem, kui seda kuskil ega kunagi enam kasutada ei tuleks.

Me taastasime ainult need «Zaporožstali» esimese järgu tehnoloogilise ahela osad, mis olid vajalikud lehtterase tootmiseks. Elektri- ja küttejaama kompressiooniagregaadid pidid andma puhumit kõrgahju tarvis, kõrgahi aga malmisulatamise kõrvalt kuuma gaasi, mida vajasisid valtsimistsehhid. Kuid me ei saanud piirduda ainult sellega, samaaegselt käis kogu tehase, selle raudteevõrgu, vee- ja energiavarustuse, abitootmisettevõtete jne. taastamine. Löökehitusel omandatud kogemused olid väga väärtuslikud, ja oli oluline, et need ei läheks kaduma ega ununeks, vaid leiaksid igakülgset kasutamist teistel objektidel. UK(b)P Zaporožje linnakomitee võttis vastu otsuse ««Zaporožstroji» novaatorite eesrindlike töömeetodite tundmaõppimisest ja levitamisest». Veidi enne kõrgahju käikulaskmist korraldasime partei- ja majandusaktiivi nõupidamise. Mõistagi rääkisin ma seal eelkõige käikulaskmisega seotud pakulistest ülesannetest, kuid puudutasin ka perspektiive:

«Lühikese aja jooksul oleme ühisel jõul suutnud majandusjuhtide ja kommunistide tähelepanu keskendada riiklike plaanide täitmisele. Kuid on vaja vaadata kaugemale. Tahaks, et «Zaporožstroji» kogemused, mis on kõige õpetlikumad töö parteilise juhtimise seisukohalt, saaksid eeskujuks kogu meie parteiorganisatsioonile ja kõigile tööstusettevõtetele.»

Selleks ajaks oli kogu maa andnud oma abi meie tehase ülesehitamisel. Ehitusplatsi kõrval seisis telgid kirjadega «Gorki», «Riia», «Tšakent», «Bakuu», «Kaug-Ida». Neis elasid ehitusbrigaadid. Meie tellimusi täitis rohkem kui kakssada tehast, mis asusid seitsmekümnes linnas. Gorkist tulid veoautod, Arhangelsk varustas meid liipritega, Jaroslavl elektrimootoritega, Bakuu ja Groznõi bituumeni ja teiste naftasaadustega. Tööpinke saime Moskvast, rööpaid Kuznetskist, metsamaterjali Valgevenemaalt, metallkonstruktsioone Dnepropetrovski oblasti tehastest, sealhulgas ka minu endisest tööpaigast, Dzeržinski nimelisest tehastest. Tsehhide taastamise projektidki tehti meile Kiievis, Harkovis, Dnepropetrovskis, Doni-äärses Rostovis, Leningradis ja Moskvast, ehkki «Gipromezi» filiaal oli Zaporožjes juba loodud.

Siin tahaksin tänuga meenutada üht tagasihoidlikku naist, «Zaporožstali» inseneri J. S. Šeremetti. Kui palju suudab üks inimene? Palju, kui ta on oma tööle andunud ja teab oma kohust. Lootusetuil taganemispäevil, kui linn oli hitlerlaste tule all, kogus ta kokku, viis tehastest minema ja peitis ära kõik plaanid ja kalkajoonised, et need

LEONID BREŽNEV

nüüd tehasele tagasi anda. Need kulusid marjaks ära! Kui hakkasid saabuma seadmed, nii evakuatsioonis olnud kui ka uued, mis meie jaoks valmistati, aitasid vanad joonised projekteerijatel ja monteerijatel kallist aega kokku hoida. On iseloomulik, et konstruktoritel ja töölistel jätkus taipu ka vanade masinate moderniseerimiseks ja täiustamiseks. Nii näiteks monteerisid kramatorskilased meil üles sõjajaeelse slääbingu, kuid selle survetöötlemisseadme võimsus kasvas 1 200 000 valuplokitonnilt 2 000 000 tonnini aastas.

Sel aastal sai «Zaporožstroj» kollektiivi initsiatiivil alguse üleliiduline sotsialistlik võistlus. Väga populaarne oli tollal lendlause, et lööktööaastal pole löökehitusel mitte 365 päeva, vaid 365 ööpäeva. Mul on meeles, kuidas meid rõõmustas leningradlastelt saadud teade: saatnud meile äärmiselt vajaliku aparatuuri ära enne lubatud aega, kutsusid nad kõiki meie maa elektrotehnikatehaseid üles täitma Zaporožje tellimused ennetähtaegselt. Läkitasime kohe teele vastustelegrammi:

«Leningrad. Partei oblastikomitee, *sm. Popkovile*. Tehas «Elektroapparat», *sm. Kamenskile*. «Snabštšermet», *sm. Spektorovile*.

Saime kätte teie teate kõrgepingeaparatuuri ennetähtaegsest teele saatmisest. Elektrimontaaž paraneb järsult. Real käikuminevatel objektidel on nüüd võimalik lõpetada elektrimontaažtööd tähtajaliselt. Täname tehas kollektiivi ennetähtaegse saadetise eest.

UK(b)P Zaporožje oblastikomitee sekretär
L. BREŽNEV
Tehase «Zaporožstal» direktor
A. KUZMIN.»

Enne käikulaskmist toimunud viimasel nõupidamisel, millest olen juba rääkinud, kerkis üles «pisitööde» küsimus. Paljud juhtijad kandsid uhkusega ette, et on mahult kõige suuremad tööd lõpetanud, muu jätsid nad kui ebaolulise arvestusest lihtsalt välja. Kuid ilma nende «ebaoluliste» tööde lõpetamiseta ei saanud tehas käikuandmisest juttugi olla. Ehitusel tuli tagada tõeline kord ja kindel plaanidistsipliin.

Selle kohta öeldi:

Sm. Kuzmin: Kõik pisitööd kokku on vahel kaalukamad kui mõni suuremahuline, kuid varsti on käes kõigi tööde valmisaamise tähtajad.

Sm. Brežnev: Hea, et te selle küsimuse üles tõstsite. Jutt peaks veel karmim olema: ehitajad peavad valmis jõudma kolm nädalat varem, et tehas saaks mehhanismid läbi proovida. 10. mail lendan ma poliitbüroo istungile ehituse käigust ettekannet tegema, ja see, mis te ütlete, on mulle väga tähtis.»

Rõhutan, et ei ehitajatel, oblastikomiteel ega ka minul isiklikult tulnud pähegi, et võiksimme määratud tähtaegadest mitte kinni pidada, käikulaskmise hilisemale ajale nihutamist paluda või hakata rääkima plaaniülesannete «korrigeerimise» vajadusest. Plaan on partei majanduspoliitika realiseerimise peamine vahend. Seda võib ja peab arutama koostamise perioodil. Ent kui plaan on kinnitatud ja saanud meie riigi seaduse jõu, jääb vaid üks kohustus — see plaan tuleb täita,

LEONID BREŽNEV

täita kindlasti tähtjaks ning kõige väiksemate kulutustega ja sealjuures parimal viisil.

Endastmõistetavalt poleks me nii ulatusliku ehitusega toime tulnud ilma ÜK(b)P Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu mõjusa abita. Meie käest nõuti rangelt, kuid vajaduse korral anti ka operatiivselt abi. Piisab, kui öelda, et oli päevi, millal ehitustandril viibis ühekorraga viis Moskva ministrit. «Zaporožstali» olid kohustatud abistama ning tegelikult ka abistasid auto- ja lennukitööstuse ministeeriumid, relvastuse, transpordimasinaehituse, söe- ja naftatööstuse ministeeriumid.

Teistest sagedamini käisid meil NSV Liidu rasketööstuse ettevõtete ehitamise minister P. A. Judin ja musta metallurgia minister I. F. Tevosjan. Ivan Fjodorovičšiga olin tutvunud rindel lõunapiirkonna tööstuskeskuste vabastamise ajal. Juba siis rääkis ta kõrg- ja martäänahjude ning valtsimistehhhide uuestisünnist. Kui ta nüüd meie juurde sõitis, võttis ta tingimata osa hommikustest reididest ja lahendas kerkinud probleemid kohapeal. Ta oli suure haardega juht, autoriteetne ja asjatundlik inimene.

Päevad möödusid kiiresti, tempo muutus üha pingelisemaks, inimesed töötasid ööd ja päevad, kuid kõik kokku on see mulle meelde jäänud helge ja rõõmsa ajana. Oli pidupäev, kui esimene maagieselon Krivoi Rogist Zaporožjesse jõudis. Kõrgahi läks kuivamisele — ka see oli rõõm. Algas elektri- ja küttejaama õhupuhurite proovimine, esimesed vagonetitüüdid täidet roomasid mööda kaldteed üles — jällegi oli tegemist iga ehitaja jaoks eriliselt tähtsate sündmustega.

Moskvast tuli valitsuskomisjon, mida juhtis kuulus metallurg, NSV Liidu Teaduste Akadeemia asepresident Ivan Pavlovičš Bardin, keda ma tundsin juba Dneprodzeržinski-päevilt. Tavaliselt oma väljendustes tagasihoidlik, kirjutas ta tehase «Zaporožstal» esimese järgu vastuvõtmise akti: «Ehitajad ja monteerijad on siin ära teinud niisuguse suure töö, millel pole võrdset ei mahult ega ka tehnilistelt lahenduselt.»

Viimaks jõudis kätte kauaoodatud ja meeldejääv päev. Veel viimast korda kontrolliti üldist valmisolekut, siis kõlas käsk: «Tuli kõrgahju!» Operaator keeras kuumpuhuri siibrit, ülemmeister jooksis põleva tõrvikuga malmiava juurde ning ahi lõi mühisema; samal hetkel hakkas täisvõimsusel üürgama elektri- ja küttejaama peakorpuse vile, kuulutades «Zaporožstali» taassündi. Vilet kuuldes tuli kogu linn välja tänavale, võhivõõrad inimesed langesid üksteisele kaela ja nutsid rõõmust. Päev hiljem, 1947. aasta 30. juunil, hakati andma meile kõigile nii kallist Zaporožje malmi.

Mäletan selle päeva kõiki üksikasju. Ahi mühis ühtlaselt, rääkida tuli karjudes, aga see igale metallurgile kodune mühin tegi rõõmu mullegi, sest südamepõhjas tundsin ka mina end ikka veel metallurkina. Hapnikuleek löikas malmiava läbi ja peene nirena hakkas jooksmas vaevalt hõõguv metall. Teel sädemeid pildudes kogus nireke jõudu ja kasvas vedela malmi joaks. Virvendades valgus juga edasi, meie astusime selle jälil ja vaatasime, kuidas täitub esimene kopp. Mäletan, et surusime Bardiniga teineteisel pikalt kätt ja andsime kõigile koldemeestele järjekorras suud.

LEONID BREŽNEV

Samas tehaseõuel peeti miiting, kuhu tuli kokku üle kuueteistkümne tuhande inimese. Önnitlesin ehitajaid, monteerijaid ja metallurge väijapaistva töövõidu puhul ja kutsusin neid üles tempot säilitama, et täita aastaplaan ja anda kodumaa suureks juubeliks, Suure Oktoobri kolmekümnendaks aastapäevaks, käiku valtsimistsehhid.

Jah, sinna on tagasi üle kolmekümne aasta... Juuli lõpul andis släabling esimesed valtsitud toorikud. 30. augustil võttis riiklik komisjon vastu kuumvaltsimistsehhi, 28. septembril aga toimus kõige tähtsam «käikulaskmismiiting» — käiku läks lehtterase külmtöötlemistsehh. Otse tribüüni ees seisis lilleehtes vedur, selle sabas platvormvagunid Moskva autotehasele saadetava valmistoodanguga. Ühel vagunil oli plakat: «Kodumaa, võta vastu Zaporozje teras!»

Zaporozjelased olid sõna pidanud ja kodumaa hindas nende vägi-tegu vääriliselt. Kaksikümend tuhat ehitajat said medali «Mustmetallurgia ettevõtete taastamise eest». Avaldati NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadlused eesrindlike kollektiivide autasustamise kohta. Trustile «Zaporozstroj» ja tehasele «Zaporozstal» anti kodumaa kõrgeim autasu — Lenini orden. Lenini ordeni said paljud töölised, insenerid, tootmiskomandörid ja parteitöötajad. Nende seas olid ka inimesed, keda on nimetatud käesolevates märkmetes: I. A. Rumjantsev, M. N. Tšudan, A. V. Šegal, M. I. Neduško, V. J. Dõmšits, A. N. Kuzmin. Minugi nimi oli nimekirjas. See oli väga kallis autasu: minu esimene Lenini orden.

1947. aasta novembris hakkas Zaporozjes tööle varemeist kerkinud koksikeemiateshas, kõrgahjutööliste tagala oli nüüd kindel. Kuid sellel pidupäeval mind enam seal ei olnud: ÜK(b)P Keskkomitee otsusega oli mind suunatud Dnepropetrovski oblastisse.

Sõitsin Zaporozjest ära teadmisega, et olen oma kohuse täitnud. UK(b)P Zaporozje oblastikomitee pleenumil, viimasel, millest seal osa võtsin, toimus järgmine mõttevahetus. Algul lausuti minu töö kohta hulgani kiitvaid sõnu, mida ma siin kordama ei hakka, siis aga tõusis oma kohalt püsti põllumajandusküsimustega tegelev oblastikomitee sekretär Pjotr Saveljevitš Reznik, endal silmad kavalalt pilukil. Esitan kogu jutuajamise nii, nagu see stenogrammis seisab:

«Sm. Reznik: Mis siis ikka, nüüd hakkame sm. Brežnevigaga võistleva. Meie oblast on muide tõusuteel, kõva alus olemas. Kõigepealt külvasime sel aastal 500 000 asemel täis 600 000 hektarit. Talivilja seisund on väga hea. Sügisküünd on lõpetatud, riigile viljamüügi kohustus täidetud, nüüd anname üle plaani. Sm. Brežnevil tuleb Dnepropetrovskis luua samasugune tööpinge, nagu ta lõi Zaporozjes, ja ma võin kinnitada, et tal annab rügada. (Naer saalis.)

Sm. Brežnev: Ei maksa unustada, et Dnepropetrovski oblastis on tugevad bolševikud.

Sm. Reznik: Kuid ärge unustage, et ka korralagedust on seal praegu paras jagu! (Naer.)

Sm. Brežnev: Aitäh, seltsimehed! Mis aga võistluse puutub, siis tuleb see terve ja bolševistliku iseloomuga...»

Niisiis uus töökoht...

Teadagi polnud ma kõigi nende aastate jooksul kaotanud sidet kohaga, kus olin sündinud ja üles kasvanud. Zaporozjes töötamise ajal külastasin igal võimalusel ema ja sugulasi, käisin oma tehases, tegin ametisõite lähikonnas asuvasse oblastilinna, kus ma alati astusin sisse ka oblastikomiteesse ja sain kokku endiste töökaaslastega. Nüüd olin jälle kodus ja sedapuhku juba pikaks ajaks. Mind valiti oblastikomitee esimeseks sekretäriks. Nüüd ei tuletanud mina ja mu endised seltsimehed enam meelde ainult läinud aegu, vaid rääkisime sellest, mida homme teha.

Dnepropetrovskimaa oli enne sõda kuulus oma metallurgia, kümnete rauamaagi- ja mangaanikaevanduste, rikkalike nisu- ja maisisaakide ning produktiivse loomapidamise poolest. Ta kuulus Ukraina suurimate põllumajandus- ja tööstusoblastite hulka. Ja kuigi ma olin sellega sõjaeelseil aastail küllaltki hästi tuttav olnud, pidin end nüüd asjadega uuesti ja sealjuures kiiresti kurssi viima, saama ülevaate raskustest, jõudma selgusele lähimais ülesannetes ja kavandama edasise arengu teed.

Laos oli ka siin kohutav. Hitlerlased olid Dnepropetrovskis õhku lasknud ja maha põletanud sada seitsekümmend tehast, kuussada viiskümmend seitse suurt elamut ja kaksikümmend kaheksa haiglat. Nad võtsid lahti ja vedasid Saksamaale kuuskümmend kaheksa kilomeetrit trammirööpaid ja üle saja kilomeetri vaskset kontaktjuhet. Purustati ooperi- ja balletiteater, kunstimuseum, ülikool, peaaegu kõik koolid, kõik instituudid, vaksalid ja raudteesillad. Suurejoonelise Metallurgide Palee olid fašistid muutnud hobusetalliks — jaganud latreiks valgusküllased saalid, mille parketimustrit kattis hobusesõnnik.

Siinkandis püüdsid fašistid metallitootmist käima panna. Kohale lendasid firmade «Stahlwerke-Braunschweig», «Fosch», «Vereinigte Aluminiumwerke» ja «Junkers» esindajad. Taheti taastada Zaporozje alumiiniumitehas, tehased «Dneprospetsstal» ja «Zaporozstal», kuid pörandaaluste diversioonid ja meie tööliste vastupanu kukutasid kõik need plaanid läbi. Tõsi, ühe tööstusettevõtte okupandid Dnepropetrovskis siiski käima said: pärast korduvaid ebaõnnestunud katseid lasta käiku kõrg- ja martäänahjud, avasid nad Petrovski-nimelises metallurgiatehases... marmelaadivabriku...

Otsekui täna on mu silme ees minu kodupaikade Dnepropetrovski ja Dneprodzeržinski rõömuküllane vabastamispäev. Meie staap asus Tamani poolsaarel. Paiknesime endise loomakasvatussovhoosi territooriumil. Telkide aset täitsid meil sovhoosi majandushooned. Õöl vastu 25. oktoobrit tormas minu juurde kindral Zarelua ja ajas mu üles:

«Hurra! Dnepropetrovsk on vabastatud! Meie väed vallutasid tormijooksuga niihästi Dnepropetrovski kui ka Dneprodzeržinski! Moskva saluteerib!»

Selleks ajaks olime võidusaluutidega juba harjunud, kuid see saluut oli minu jaoks eriline.

Ise alles rindel, tundsin pidevalt huvi selle vastu, kuidas käis Dnep-

LEONID BREŽNEV

ropetrovskimaa käsi pärast okupantide väljakihutamist. Juba kolmandal päeval, 28. oktoobril 1943. aastal, tegid Dnepropetrovski töölised korda elektri- ja küttejama ühe turbiini ja andsid linnale voolu. 1944. aasta suvel aga anti käiku esimene martäänahi. Koduses Dzeržinski-nimelises tehases tõi mulle liigutuspisarad silma tagasihoidlik mälestusmärk muruplatsil tehasevärava juures. Alusele oli seatud valuplokk. Ei midagi muud. Sellesse oli raiutud kiri:

«Esimene valuplokk, valatud 21. novembril 1943. aastal martäänahjus nr. 5, 26. päeval pärast saksa okupantide väljakihutamist Dnepropetrovski linnast. Sulatus nr. 5—1. Terasesulatajad F. I. Makles ja G. A. Pankratenko.»

Mulle jutustati, et enne seda esimest sulatust olid Frants Iossifovitš Makles ja Gordei Antipovitš Pankratenko lammutanud purustatud ahju müüritise, eemaldanud voodri, võtnud välja hangunud malmi ja taastanud ahju oma kätega. Mõlemad olid juba vanameheas, mõlemad olid olnud Kodusõjas ja teeninud suurtükiväelastena soomusrongil, mis neediti kokku meie tehases ammusel 1919. aastal. Mõlemad olid sellised tööinimesed, kelle kohta Vladimir Iljitš Lenin selsamal 1919. aastal ütles:

«Kogu inimkonna esimene tootlik jõud on tööline, töötaja. Kui tema jääb ellu, siis me päästame ja taastame kõik.»

Pärast Suure Isamaasõja lõppu leidis see mõte erakordselt veenvat kinnitust. Sellega seoses tahaksin esitada ühe mõtteavalduse. Maailmas käib võitlus kahe sotsiaalse süsteemi vahel. See võitlus algas Lenini eluajal, see kestab täna, ja paratamatult võrreldakse, kui palju on keegi terast sulatanud, naftat, elektrit, vilja ja puuvilla tootnud. Neid kokkuvõtteid kasutame meie ja sedasama teevad ka meie ideoloogilised vaenlased. Sunnitud tunnistama, et Nõukogude Liit on näiteks Ühendriikidele mitmes suhtes järele jõudnud, rea äärmiselt tähtsate majanduslike näitajate osas aga kaugele ette läinud, tõstavad nad kilbile just neid majanduslikke näitajaid, milles suurim kapitalistlik riik ei ole veel andnud esikohta käest.

Meil ja neil valitsenud ajalooliste tingimuste erinevuse vaikivad nad muidugi maha ja püüavad seda oma lugejate-kuulajate eest varjata. Samal ajal lõikas selles nende jutu järgi «ausas» võistluses üks pool — see, keda kaitses ookean — sõja pealt kasu, kuna teisele said osaks lakkamatud provokatsioonid, ta kandis ränkrasket sõdade ja purustuste koormat ning oli paljudel elualadel sunnitud alustama pea-aegu mitte millestki. Nii oli see ka Zaporozje ja Dnepropetrovski oblastis, nägin seda oma silmaga. Nii oli see kogu maal: Teine maailmasõda hävitas kolmandiku meie rahvuslikust rikkusest.

Tahtmatult hakkad mõtlema sellele, mis me oleksime võinud ära teha ja kui palju kõrgemale oleksime jõudnud sotsiaalses ja majanduslikus arengus, kui meid ei oleks segatud, kui meile poleks kaikkaid kodaraisse loobitud, kui meid poleks eemale kistud rahumeelsest tööst ja sunnitud võidurelvastumises kulutama palju jõudu ja vahendeid riigi kaitsesele. Kui tohutu peab olema nõukogude korra ja meie rahva jõud, et me kõigile tõketele ja takistustele vaatamata suutsime majanduses, teaduses ja kultuuris saavutada seesuguse ülikõrge taseme, millega võtsime vastu Suure Oktoobri kuuekümnendat aastapäeva.

LEONID BREŽNEV

... Zaporožjes sain töötada ainult aasta ja kolm kuud, kuid Dnepropetrovskisse läksin juba teatavate kogemustega. Siingi alustasin väljasõitudest tehastesse ja kolhoosidesse, käisin sageli ehitustel, laskusin kaevandustesse ja püüdsin võimalikult rohkem inimestega suhelda. Parteitöö iseloomu tunnevad paljud, seepärast räägin millestki muust, selle töö stiilist. Tolleks ajaks olid töökogemused, sõda, inimestega suhtlemine, loetu ja mõtisklused minu töö- ja elustiili mõistagi juba välja kujundanud. Kõigil meie juhtivatel töötajatel peab põhijoontes olema ühesugune, leninlik ja parteiline tööstiil, ja nii see enamjaolt ka on. Sealjuures võivad aga igaühel olla oma erinevused. Oblastikomiteede esimeste sekretäride ülesannete, kohustuste ringi ja vastutuse määra üldisele kokkulangevusele vaatamata avaldub selles töös tingimata inimese karakter.

Dnepropetrovskis tuli mul asuda inimese asemele, keda olin tundnud juba enne sõda: P. A. Naidjonov oli tollal oblasti täitevkomitee esimees. Ta oli rindemees, aktiivne ja energiline juht, üdini aus inimene ja tore seltsimees, mäletan temast palju head. Kuid tema töös oli ka puudusi, oblasti asjad ei läinud just hiilgavalt ja kõik lõppes sellega, et ÜK(b)P Keskkomitee tõstis üles juhtkonna vahetamise küsimuse.

Minu elukogemused läksid ka Dnepropetrovskis asja ette. Mäletan esimest tutvumist kõige suuremate tehaste direktoritega. Viljalõikus oli käsil ja ma küsisin oblastikomitee põllumajandusosakonna juhatajalt F. J. Ganzinilt, kuidas meil autodega lugu on. Vastus oli ootuspärane: halb. Aga linna autod? Ganzin vastas, et tehased on saanud korralduse, kuimitu veoautot igaüks saatma peab, kuid direktorid viivitavad, jätavad autod saatmata, ja kui saadavadki, siis kõige viletsamad.

Seda asja aeti täiesti valesti: ülalpool pandi kirja laest võetud arvud, allpool püüdsid neist kõrvale puigelda inimesed, kellel oli samuti plaan täita, ainult et oma tehases. Sealjuures teadsid niihästi nõudjad kui ka vastutajad suurepäraselt, et kui kirja on pandud näiteks nelikümmend autot, siis üle kahekümne neid oodata ei maksa. See kordus aastast aastasse. Istusin telefoni juurde ja palusin ennast ühendada Nikopoli torutehase direktori N. A. Tihhonoviga. Tervitasin, tutvustasin end ja ütlesin:

«Käin teie juures kindlasti ära, ainult et hiljem. Praegu aga palun teilt abi, vili on küps ja saak rohke. Tean, et olete hea direktor, tean, et teil on hea ettevõtte. Oleksime äärmiselt tänulikud, kui saaksite viljakoristusel appi tulla. Ainult palun parimad autojuhid ja korras autod.»

«Viisteist saan anda,» lausus ta pärast järelemõtlemist.

«Kaaluge veel, pidage inimestega nõu. Kahju, kui vili hukka läheb...»

Umbes nii rääkisin ka teiste direktoritega. Esialgses korralduses määratud autode hulka nad viljakoristusele ei saatnud, kuid me saime tõepoolest korras autod, pealegi ligi kaks korda rohkem kui eelmistel aastatel. Ja selle saavutamiseks piisas vaid rahulikust ja inimlikust jutuaajamisest.

Selleks ajaks olin lõplikult aru saanud, et kui arvamused mõnes põhi-

LEONID BREŽNEV

mõttelises küsimuses kellegagi ka lahku lähevad, peab ilmutama inimlikku püüdu töötajat mitte piinlikku olukorda panna, nurka suruda ja alandada. Võib öelda: «Te ajate jama!» Aga kui teine kõneleb puhtast südamest, võib öelda ka nõnda: «Aitäh nõuande eest, peame aru. Ent kui prooviks hoopis nii...» Mõistsin, et tuleb tundeid talitseda, et ametikohal, kuhu partei oli mind edutanud, pole mul õigust läbimõtle mata sõna lausuda. Kui kutsusin inimesed nõupidamisele, siis pidasin nendega tõesti nõu, andsin igapäevase võimaluse oma arvamuse välja ütlemiseks ega kiirustanud enda oma avaldamisega. On ju ka selliseid seltsimehi, kes üksnes «kõrgemat» seisukohta peilivadki, teisi arva musid sa pärast seda enam ei kuule.

Kõigi pilgud on suunatud juhtiva töötaja poole, seepärast ei tohi ta ilmutada peataolekut ega nõrkust. Rõhugu tema südant mis tahes, ta on kohustatud alati olema kindel ja teovalmis ning oma närve vaos hoidma, et teisedki saaksid temalt laengu enesekindlust. Vahel me alahindame huumorit, kuid sageli on naljastki abi.

Tollal pidasime tehaste šeflussidemeid kolhoosidega oluliseks hoo vaks põllumajanduse edasiviimisel ja võitluses viljasaagi pärast. Eri line tähtsus oli kaetud viljapeksuplatsidel ja muidugi oleks siin võinud jälle käiku lasta töökohustuste jaotamise, käskkirjad ja noomitused, kuid ma talitasin teisi. Kord olid oblastikomitees koos direktorid F. N. Balakin, N. R. Popov, I. I. Korobov, P. V. Savkin ja teised, jutt puudutas tehaseid, kui ma äkki laususin:

«Mulle teatati, et Pjotr Vassiljevitš tahab ehitada kakskümmend katusealust vilja masindamiseks.»

Lenini-nimelise tehase direktor, tulevane sotsialistliku töö kange lane Savkin, lausa kõõksatas:

«Ei, Leonid Iljitš, kahekümnest me jagu ei saa. Üheksa veel kuidagi läheks.»

«Hea küll, oleme kokku leppinud! Aga mis ütleb Ilja Ivanovitš?»

Hakkasime kõik naerma, kuid asi nihkus paigalt. Või teine juhtum. Suvel, kõige kuumemal ajal kutsusin enda juurde oblasti plaanikomisjoni esimehe ja oblastikomitee kohaliku tööstuse osakonna juhataja. Rääkisime käsilolevaist töödest ja ma küsisin nagu muu seas:

«Praegu maitseks vist leivakali hästi? Mis teie arvate?»

«Maitseks küll,» noogutasid mõlemad.

«Kas meie oblastis seda valmistatakse?»

«Ei, seni mitte.»

Vajutasin kellanupule, ja nagu olin kokku leppinud, toodi meile kannutäis kalja, mille üks töötaja oli kodunt kaasa võtnud.

«Laske hea maitsta!»

Oblasti plaanikomisjoni juhtis minu vana tuttav G. M. Drjutšenko, kellega olin Taga-Baikalis ühes tankiroodus teeninud. Ta taipas kohe, kuhu sihin.

«Noh, Grigori, kas kali on hea?»

«Võtame asja käsile,» vastas tema. «Juba täna kutsun inimesed kokku.»

«Kas teil häbi ei ole,» jätkasin. «Kui juba siin on palav, mis siis veel martään- ja kõrgahjude juures praegu on? Millega tööline oma janu kustutab? Kes siis sellele veel mõtlema peaks, kui mitte oblasti plaani-»

komisjon ja kohaliku tööstuse osakond? Millal te pihta hakkate? Millal kalja saab?»

Jutuajamisest oli tulu: linnas hakkas kalja saama juba samal suvel. Inimesed on erinevad ja ka rääkima peab nendega erinevalt, vahel aga on isegi vaikimine kõnekas. Petrovski-nim. tehases rippus rõõpatsehhi käikulaskmine vahepeal lausa juuksekarva otsas. Tähtajad olid kätte jõudmas, osa töid aga lõpetamata, projekteerijad, ehitajad ja alltöövõtjad muudkui vaidlesid — tuli nad partei oblastikomiteesse kokku kutsuda. Omavaheline nägelemine kestis edasi ka siin, põhiliselt rünnati tehast, kes tsehhi vastuvõtmisega venitavat. Tsehhi ülem tõusis püsti ja hakkas sõrmedel üles lugema: kus poldid pingutamata, kus mingi osa paika panemata, kus elektriseade korrast ära; tema aktile alla ei kirjuta, sest tema ju peab sellel seadmel töötama hakkama.

Kõik rääkisid oma jutud ära. Ja nagu kombeks, jäädi ootama esimese sekretäri lõppsõna, võib-olla ka peapesu, kuid ma küsisin ainult:

«Seltsimehed, kas kõigil on selge, mis tuleb teha?»

«Selge,» kõlas vastuseks.

«Siis minge tööle.»

See oli kõik. Taipasin, et inimesed olid juba koosolekuks valmistudes oma vigadest aru saanud ja vastutust tunnetanud. Tähtis oli neile tunda anda, et partei oblastikomitee hoiab sellel tähtsal objektil silma peal ja usub, et nad saavad ülesandega hakkama. Nii oligi.

8

Eriti suurt tähelepanu pööras Dnepropetrovski oblastikomitee kaadri valikule, paigutamisele ja kasvatamisele. Küsimus kerkis tollal üles iseäranis teravalt: tuhanded partei- ja nõukogude töötajad olid hukkunud rindel, partisanisalkades ja põranda all. Nende asemele tulnutele ei jätkunud veel kogemusi ja teadmisi. Töö korraldamisel lähtusime põhimõttest, et juhtimise otsustavad inimesed. Oblastikomitee büroo arutas sageli juhtivaile kohtadele edutatavate kommunistide poliitilisi ja tööalaseid omadusi, nõudis energiliste ja võimekate inimeste edutamist. Aeg näitas, et me neis enamasti ei eksinud.

Muidugi tuli ette ka vastutustundetuid töötajaid, juhtijaid, kes olid endale kasvatanud «paksu naha», «ilma hingeta» inimesi (väljendid tollaegsetest stenogrammidest), nende suhtes olime leppimatud. 1947. aasta detsembris toimus riigis rahareform ja leidis tegelasi, kes oma ametialase seisundi tõttu rahavahetamise tingimusi varem teades jooksid raha hoiukassasse panema, et selle pealt kasu lõigata. Nõudsin nende väljaheitmist parteist. Taotlesin sedagi, et ametipostilt kõrvaldataks (ilma teisele juhtivale kohale «panemiseta») inimesed, kes oma oskamatus ja piiratuse tõttu olid töö nurja ajanud. Inimlikult oli mõnedest isegi kahju, kuid riigi arvel head onu mängida ei tohi.

Need aga, kes olid oma tööoskust tõestanud, keda partei oblastikomitee usaldas, pidid seda usaldust ka tunda saama. Oblastikomitee üldosakonda juhtis meil J. N. Maljarevski, tundsin teda sõjaeelsest ajast ja olin temaga rindel kohtunud. «Kui midagi vaja on, astu üks-

LEONID BREŽNEV

kõik mis ajal sisse,» ütlesin talle pärast Dnepropetrovskisse saabumist. Kuulasin ta tõepoolest alati ära, toetasin ja vajaduse korral andsin nõu. Nägin, et ta tunneb oma tööd. Järelikult tuleb tal lasta oma kompetentsi kuuluvate küsimuste lahendamisel algatusvõimet üles näidata.

Tõendanud paljudele töötajatele, et ma neid usaldan, ja andnud tõepoolest enamiku jooksvate küsimuste lahendamise nende kätte, leidsin ma ise aega olukorra analüüsimiseks, eelseivate probleemide üle järelemõtlemiseks ja printsiipiaalsete ülesannete seadmiseks. Juba Zaporožjes oli lõplikult selgeks saanud neist ülesannetest esimene — organisatsioonilise ja parteipoliitilise töö tuntav parandamine. Oblasti parteikonverentsil 1948. aasta veebruaris öeldi:

«Ülesandeks on parteitööd ja majanduse juhtimist õigesti seostada. See on kunst. Ja parteitöös tuleb seda kunsti õppida...»

Pea ütles, et pidin ka ise kogu aeg õppima. Seda peavad muidugi tegema kõik, sest olukord muutub järjest ja tekivad ka uued probleemid. Kui parteiline juht ei taha ajast maha jääda, peab ta õppima kogu oma elu.

Dnepropetrovskis ootas mind ees taastamistöõde järjekordne etapp: tehased olid juba hakanud toodangut andma. Kuigi paljud nende tsehhid olid alles purustatud ja paljud kaevandused veel üle ujutatud, hakkas tööstus jalgu alla saama. Nüüd tuli ka elamuehitus, kultuur ja olme paremale järjele aidata. Et küsimuse teravus oleks selge, toon ära katkendi kõnest Dneprodzeržinski linna X parteikonverentsil:

«Näen saalis paljusid oma seltsimehi, endisi õpingukaaslasi, kes praegu töötavad tsehi- ja vahetusülematena — seltsimehi Levinovit, Oleinikut, Gretškinit ja teisi. Ütlen neile ja kõigile teile otse välja, et partei oblasti- ja linnakomitee on elamuehitusega puudulikult tegele- nud. Asi on läinud nii hulluks, et konverentsile tuleb ette kanda — elamuehituse plaanist on täidetud ainult 11 protsenti.»

Hüäl saalist: «7 protsenti!»

«Või koguni 7. See on ju häbiasi! Räägime, et meil on vaja alatisi töölisi, kuid ise sallime sellist olukorda. Partei vastvalitud linna- ja oblastikomitee liikmed peavad sellele lõpu tegema. Inimesed said sõja ajal küllalt kannatada, meie võidu nimel talusid nad palju viletsust, nüüd on neil õigus nõuda eluolu parandamist. Meie, bolševikud, andsime rahvale vekslit, et tõstame töötajate materiaalselt ja kultuuritaset. Peame selle vekslit ka lunastama!»

Olukorra tegi keeruliseks see, et kohalikel nõukogudel oli alles vähe raha, põhilised ressursid olid tehaste direktorite käes, need aga keeldusid linna ehitamast. Dnepropetrovsk oli õieti ilma linnakeskuseta, Karl Marxi prospekt alles varemeis, linnaservades aga püstitati alge- lisi töölisasulaid. Mõeldi välja koguni isevärki teooria, et kõrgahju-, terasesulatamis- ja valtsimistsehhide ülemad peavad elama tehase lähikonnas. Telefone ju siis polnud, tramme ja autosid ka mitte, parimal juhul olid olemas hobune ja vanker. (Mäletan, kuidas üks juhtiv töötaja vastas küsimusele, miks ta jooksvale nõupidamisele hilines, bassihäälel: «Autot mul pole, aga mära läks profülaktilisse remonti.»)

Tehased tuli panna odavate ajutiste elamute asemel ehitama kõigi mugavustega maju, ja mitte linnaservadesse, vaid südalinna. Sõbrali-

LEONID BREŽNEV

kus vestluses tõestasin direktoreile, et nende ametkondlik ehituspoliitika annab ainult illusoorset kokkuhoidu, varem või hiljem hakkab see kahju tooma. Oblastikomitee bürool räägiti juba ametlikult, et me oleme kohustatud hoonestama linna peatänavad, ehitama sinna ilusad majad ja andma neisse korterid parimaile tootmistöölistele, Isamaasõja invaliididele ja langenute perekondadele, et nad otseselt tunneksid partei ja valitsuse hoolt nende elu parandamise eest. Kuid asi edenes visalt.

1948. aasta mai lõpul tegin järjekordse ringsõidu oblastis, käisin Nikopolis, Pavlogradis, Krivoi Rogis, Novomoskovskis ja Margantsis, nägin palju, ja saanud kinnitust oma mõtetele, kutsusin suuremate tehaste direktorid kokku ja teatasin neile, et oblastikomitee ei kavatsen käsitöünduslikkust enam sallida, linnast peab saama linn, aeg on selleks küps. Direktorite käitumine oli ebalev, nad ütlesid, et tahaksid küll kogu hingest, kuid raha ei jätku, häid projekte pole, ehitusbaas on nõrk ja palju muud, mida sellistel puhkudel ikka öeldakse.

«Mul on teile ettepanek,» ütlesin lõpuks. «Lähme käime üheskoos üht hästiorganiseeritud kiirehitust vaatamas. Siis otsustame, mida on võimalik üle võtta. Kaugele sõita pole vaja. Kas olete nõus?»

«Nõus,» kõlas vastuseks.

«Noh, siis pole mõtet venitada. Kogunemine on homme kell seitse null-null oblastikomitee juures.»

Kell seitse hommikul asusime teele. Pikas autoderodus istusid direktorid, ehitustrustide juhatajad, linna partei- ja täitevkomitee töötajad. Mäletan, et ilm oli sompus, me sõitsime mööda mäeveerule liibunud Mandrõkovka agulist ja liikusime piki auklikku teed lõuna poole. Tee oli otsast lõpuni tühi, jalakäijaid me peaaegu ei kohanud, autosid üldsegi mitte. Puud tee ääres olid põlenud, põllud täis kaevikuid, vaid üksikuis kohtades töötasid traktorid või trofeevedukid. Nii sõitsime kaks tundi, siis kerkis tee märke ja all avanes Dneprogressi panoraa. Selle taga orulammis laius suur valendav linn. Parasjagu tuli välja päike ja lõi aknaklaasidel mänglema, majad näisid kõrgete ja heledatena... Mind valdas soe tunne: sõitsin Zaporozjesse naaberoblasti esindajana, kuid samal ajal olin siin ka omainimene.

Ega asjata räägita, et parem üks kord näha kui sada korda kuulda. Minu ekskursandid nägid asfaltbetooni, millest olin neile korduvalt rääkinud. Nad tundsid huvi kaabelkraanade vastu, mida zaporozjelased juba kasutasid. Erilise tähelepanuga jälgisid nad, kuidas «läbisurumismeetodil» paigaldati veetorstikku. Hüdraulilised tungrauad rammisid 800-millimeetrised torud läbi pinnase, nii et meie silme all läbiti sel viisil peaaegu terve kvartal. Küsimusi oli muidugi rohkesti, küll ajakulu, maksumuse, tööviljakuse ja ehitusmaterjalide kohta. Seejärel sõime töölissööklas lõunat ja jõudsime öösi hilja koju tagasi. Tagasiteel selgus, et kaks direktorit — Babuškini-nimelise ja Liebknechti-nimelise tehase omad — olid sobilikud mitmekorruselised majad juba valmis vaadanud ja isegi projektide korduva kasutamise asjus kokku leppinud... Poole aasta pärast kerkisid need kaunid majad peamagistraalile, andes tōuke kesklinna hoonestamiseks. Algu oli tehtud!

Kõige huvitavamalt kujunes kaldapealse saatus. Praegu on see ilu-

saim koht linnas, tollal aga olid üksnes fašistidest jäänud ahervared. Kujutlesin enesele seda kaldapealset hoonestatuna. Kuid majandusmehed vangutasid neisse roosilistesse perspektiividesse süvenedes ainult pead: «Kes jõuab seda ilu ära oodata?» Kuid peaaegu kõik jõudsid! Õige pea taipas rahvas, et jõekaldal elada pole hoopiski halb — Dnepr on kaunis jõgi —, ja kiirustas ehituskrunte saama, kuid juba oli hilja, linnanõukogu täitevkomitee oli need hoonestamiseks välja andnud.

Mõistagi suunas riik raskeil sõjajärgseil aastatel põhijõud ja -vahendid tööstuse ja põllumajanduse taasloomiseks, see oli seaduspärane ja õige. Kuid selle õige loosungi taha peitsid end vahel saamatus, ebamajanduslikkus ja oskamatus. Samal ajal kajastus elamuehituse, transporti, olme ja kultuuri mahajäämus paratamatult tööviljakuses, seega ka toodangu kasvus.

Partei oblastikomitee nõudis partei-, nõukogude ja majandusjuhtidelt algatusvõimet. Kord ütlesin UK(b)P Dnepropetrovski linnakomitee sekretäridele K. K. Tarassovile ja P. F. Hrapunovile ning linna täitevkomitee esimehele N. J. Gavrilenkole:

«Võtke suur kott ja sõitke Moskvasse. Käige ministrite jutul. Rääkige purustustest, näidake fotosid. Las annavad osaluse alusel raha veetorni, trammiliini, lasteaia ja elamute jaoks. Õelge, et seda vajavad nende endi töölised. Astuge otsustavalt sisse ja nõudke kindla sõnaga, te olete kommunistid, ja kommunist peab julge olema.»

Tuli niiviisi tegutseda ja see andis häid tulemusi. Tehased valasid puiesteede jaoks malmvõred, panid üles tänavalaternad ja trammiliinipostid. Tuhanded töölised ja teenistujad käisid pühapäevakutel, lammutasid varemeid, istutasid lilli ja puid. Just siis hakati rajama Tškalovi parki ja Ševtšenko parki, mis on linna kauneimad. Noortele tegi suurt rõõmu lasteraudtee avamine. ÜAÜKN-ilt saime raha Katariinaaegse lossi taastamiseks. See otsustati anda üliõpilaste käsutusse ja iga üliõpilane töötas ehitusel viiskümmend tundi. Nii sündis meil Üliõpilaste Kultuuripalee, silmapaistev arhitektuurimälestis ja Dnepropetrovski kõige populaarsem noorteklubi.

Kuid siinkohal tuleb midagi lisada. Inimestelt algatusvõimet nõudes peab parteiline juht nad keerulisel hetkel oma kaitse alla võtma ja löögi ise vastu võtma. Nii juhtus Nikopoli torutehase direktori N. A. Tihhonoviga. Tööliste elutingimuste eest hoolitses ta teistest ilmselt paremini ja ka tehases arenesid asjad edukalt. (See on muide seaduspärane: kus tööliste eest ei hoolitseta, seal pole ka loota head tööd.) Partei oblastikomitee joont toetades avas Tihhonov haigestunud tööliste haigla, organiseeris korraliku tööliste varustamise osakonna söökla, hakkas taastama fašistide purustatud teed, remontis oblastis ühena esimestest klubi. Nagu ma mäletan, eraldati talle remondi tarvis seitsesada tuhat rubla, kulutada tuli aga peaaegu kolm korda rohkem. Siis saabus meie juurde Tevosjan, sõitsime kolmekesi ringi ja Ivan Fjodorovitš kukkus direktorit noomima:

«Oled sa Rockefeller või? Kas sulle selle jaoks raha anti?»

Vahepeal oli auto seisma jäänud, me väljusime ja nägime enda ees suurt, igati korras ja nägusat klubihoonet.

LEONID BREŽNEV

«Jah,» laususin otsekui ministrit toetades, «näe, missuguse suvelossi on iseendale üles löönud.»

«Hm!» tegi Tevosjan ja me sõitsime edasi, pöörasime uuele teele, ja jälle oli minister nõrдинud:

«Mis sinuga peale hakata?» pöördus ta direktori poole. «Mulle helistati juba rahandusministeeriumist, nad on sellest teest teadlikud.»

«Ka oblastikomitee on teadlik,» ütlesin mina. «Ilma selle teeta poleks tal õist vahetust. Ivan Fjodorovitš, ta ei teinud seda ju endale, oma tasku huvides. Kui soovite, lõpetame selle tee ühiskondlikus korras.»

Nii me hiljem ka tegime, kuid äikesepilved juhtisime tubli direktori pealt ära. Asi sai kogu oblastis teatavaks, niisugused lood levivad ju kiiresti ning kahtlemata avaldavad mõju ka mujal.

9

Töö on inimese tõelise väärtuse proovikivi. See, kes oma tööd ei tunne ja on vales ametis, püüab varem või hiljem oma vigu juurdekirjutuste ja muu sellisega korvata. Kuidas valmimeister Krõlov ütlebki: «Võlts ja kahjulik on meelituste keel, kuid mõndki südant võrgutab see veel.»*

«Ärge kalduge asjast kõrvale,» kostsin ma niisugusel puhul tavaliselt, «meil pole vaja teie kiidulaule ega meelitusi. Ega me teid selleks oblastikomiteesse kutsunud.»

Ja kui lõpuks veel rääkida suhetest inimestega: ma olen aru saanud, et pole vaja püüda neid oma näo järgi vormida. Enamasti ei tule sellest midagi head. Parteiline juht peab võtma oma kaaslasi niisugustena, nagu nad on. Peab tundma nende nõrkusi, kuid nägema ka tugevaid külgi ja neid töö huvides suunama. Meelde tuleb järgmine näide.

Dnepropetrovskis ei laabunud mul suhted oblasti kõige suurema, Petrovski-nimelise metallurgiatehase direktori Ilja Ivanovitš Koroboviga mitte kohe. Ta oli kuulsa töölisdünastia esindaja, isa töötas tal ülemmeistrina Makejevkas, kõrgahjutöölised olid ta vennad, minu teada pojadki, nüüd aga jätkasid traditsiooni juba pojapojad. Korobovide perekonda tundis Stalin, see oli kuulus üle maa. Kõik oleks korras olnud, ainult et — kuidas seda nüüd pehmemalt öelda — mees kaotas teinekord reaalsustunde ja muutus ninakaks.

Olgu peale, mina pidasin oma joonest kinni, käitusin Koroboviga alati rahulikult, käisin sageli tema tehases, kohtusin kollektiiviga, ajasin juttu töolistega, toetasin tehase terasevalajate Nevštasi ja Sotsko, koldetöölise Trofimovi ja teiste algatusi. Tundsin ka Korobovi tugevat külge: ta oli tõepoolest esmaklassiline kõrgahjumees. Ja ehkki tema jonnakus mind puhtinimlikult veidi ärritas — seda ma ei varja —, tuli sellest üle saada, sest ta oli tubli töömees ja see oli määrav.

1949. aasta lõpul tekkis Ukrainas kütuse ja elektrienergia jaotamisel kriitiline olukord. Petrovski-nimeline tehas istus näljapajukil nagu paljud teisedki, plaan oli ohus. Sel ajal kui direktorid püüdsid abi saada oma allikaist, analüüsisime oblastikomitees olukorda ja tegime

* «Vares ja rebane» — M. Raua tõlge. *Toim.*

kindlaks, et palju kütust lendab kõrgahjugaasina õhku. Seda teadsid kõik, kuid hämmastama pani arvutuste lõpptulemus: kadu võrdus poole miljoni tonni kivisöega. Kutsusin direktorid kokku: väljapääs on olemas! Peame jõupingutused ühendama, leidma metalli (varemetest, tehnilistele tingimustele mittevastava ja üleplaanilise toodangu arvel), valtsima selle torude tarvis ja ehitama gaasitorustiku. Tuleb tunnistada, et esimeste seas haaras ideest kinni Korobov ja tegi selle heaks palju, nii et peatselt oli plaan ellu viidud.

Mõne aja pärast näitas Korobov oma iseloomu päriselt, tehases hakati saatma kaebusi ÜK(b)P Keskkomiteele. Tõstatati küsimus tema vallandamisest direktori kohalt. Olin otsustavalt vastu, kuigi, nagu nimetatud, meie isiklikud suhted jätsid palju soovida.

«Leian, et seltsimees Korobov pole sugugi halb juht,» ütlesin oblasti-komitee bürool. «Jah, vigu ja vääratusi küll oli, need näidati talle õigesti kätte, kuid olen veendunud, et selle inimese eest on veel vaja võidelda.»

Asi piirdus noomitusega. Ja sellest oli kasu. Ilja Ivanovitš juhtis tehasi veel hulga aastaid, tegi palju ära kõrgahjuprotsessi täiustamiseks meie maal, temast sai tehnikadoktor, Lenini preemia laureaat, sotsialistliku töö kangelane. Nähtavasti ma ei eksinud, kui tema eest välja astusin.

Midagi niisugust juhtus ka Zaporožjes. Trusti «Dneprostroi» eesotsas seisis kuulus vesiehitaja Fjodor Georgijevitš Loginov. Võiks öelda, et tegemist oli sünnipärase andega. Tööline sai temast üheteistkümneaastaselt, tal tuli sõidida denikinlaste ja koltšaklastega ja juba poisikeseeas tõusis ta polgukomandöri abiks. Hiljem lõpetas instituudi ja töötas kümnikuna Dneprogressi ehitusel, oli töödejuhataja Boksanil ja Kesk-Volga hüdroelektrijaamade ehitusel ning ehituse ülem Tširtšikil. See hiiglasekasvu, kategoorilise ja isepäise olekuga mees oli koloriitne kaju, kes võttis kõik oma õlgadele ega sallinud kellegi suust vähimatki märkust enda aadressil.

Ainujuhtimise põhimõtte on kasulik, nii ulatuslikul ehitusel isegi hädavajalik, halb aga on, kui «ainuülemus» lakkab kriitikat kuulamast. Loginov käitus inimestega jämedalt, oli talitsematu ja äkiline ja ise seda teades muretses endale koguni palvehelmed. «Libistan üks-haaval sõrmede vahelt läbi ja rahunen,» selgitas ta mulle. Meil oli temaga tõsiseid kokkupõrkeid, ja mul, tollal alles noorel oblastikomitee sekretäril, polnud kerge selle inimesega asju ajada.

Dneprogressi esimesed agregaadid töötasid, kuid ülejäänute käiku-andmine venis. Asi lõppes sellega, et avaldati UK(b)P Keskkomitee otsus ehitusel valitsevate puuduste kohta. Loginov, kes oli niihästi trükis kui ka suusõnal harjunud saama ainult kiitusi, saatis Keskkomiteesse telegrammi, et on kategooriliselt niisuguse otsuse vastu. 1. novembril 1947 toimus «Dneprostroi» kollektiivi parteikoosolek, kus ettekande tegemine tehti ülesandeks minule.

Ja jällegi, rääkinud üksikasjaliselt puudustest ning teinud kuulajatele selgeks, et vead pole hoopiski mitte välja mõeldud, vaid tõepoolest olemas, ei hakanud ma inimest jalge alla tallama, vaid vastupidi, püüdsin talle näidata väarikat väljapääsu olukorrast. Kriipsutasin eraldi alla, et partei oblastikomitee hindab Loginovi kui töötajat ja

peab tähtsaks, et selle tohutu ehituse eesotsas seisaks just tema, ning avaldasin kindlat veendumust, et Fjodor Georgijevitš teeb kriitikast järeldused ja kindlustab jõujaama täisvõimsusega käikulaskmise kõige kiirema ajaga. Ma nägin ja hindasin tõepoolest selle inimese tugevaid külgi: suuri teadmisi, tohutuid kogemusi, tahteomadusi ja andumust tööle.

«Vaatomata kogu lugupidamisele Loginovi ameti, parteilisuse ja tööstaazi vastu,» ütlesin lõpetuseks, «vaatomata kaheldamatule vajadusele toetada tema kui juhi autoriteeti ja valmisolekule teda aidata, peame minu arvates täie rangusega ja lõpuni kritiseerima tema puudusi, tegemata mööndusi ei Loginovile kui ehituse ülemale ega Loginovile kui kommunistile. Küsimust selliselt seades suudame aidata niihästi ehitust kui ka Loginovi. Küsimuse teistsugune seadmine on meile võõras ja me peame selle otsustavalt hülgama!»

Kui inimene tunneb tööd, on sellele andunud ja taotleb üldsuse hüvangut, tuleb teda toetada. Siin saab olla ainult üks eesmärk: töötajat parandada, õigele teele juhatada ja kasvatada, aga mitte teda jalust maha lüüa. Ja mis peamine — avastada ja töö huvides ära kasutada tema head küljed.

Kriitika ja enesekriitika on sedavõrd tõsised asjad, et pean vajalikuks sellel eraldi peatuda. Mitte juhuslikult pole meie uue konstitutsiooni 49. paragrahvis kirjas, et igal NSV Liidu kodanikul on õigus esitada riigiorganitele ja ühiskondlikele organisatsioonidele ettepanekuid nende töö parandamiseks ning kritiseerida puudusi. Ja on rõhutatud, et kriitika pärast tagakiusamine on keelatud.

Pean seda põhiseaduse paragrahvi põhimõtteliselt tähtsaks. Kui me täna taotleme kõrget, ütleksin, kõrgeimat organiseeritust ja tahame tugevdada distsipliini kõigil tasanditel — töödistsipliini, tehnoloogilist distsipliini, plaanidistsipliini —, siis vajame huvitatud, tähelepanelikku ja kriitilist pilku olukorrale. See aitab kindlustada distsipliini loomiseks vajaliku ühiskondlik-poliitilise kliima. Kliima, mis sünnitaks püüdu töötada efektiivsemalt, viljakamalt ja paremini, süvendaks sallimatut suhtumist loodritesse, igasse lohakuse, ebamajanduslikkuse, puru silmapuistamise ja juurdekirjutamise ilminguisse.

Kaitsta juhti kriitika eest tähendab tema hukutamist. See, kes kriitikat enam kuulda ei võta, on tööle kadunud. Kui võtta praegu ette kõne all olevate aastate pleenumite, konverentside ja aktiivinõupidamiste stenogrammid, ei leia ühtki, milles kriitika puuduks. Kriitika oli meil asjalik, veenev ja konstruktiivne. Et mitte paljasõnaliseks jääda, toon paar näidet.

Siinkohal lühike dialoog, mis leidis aset 1947. aastal UK(b)P Zaporõže oblastikomitee XVI pleenumil. Läbirääkimistel võttis sõna Kirovi-nimelise tehase parteiorganisatsiooni sekretär A. M. Žalilo, kes lubas endale niisuguse käigu, et mul tuli sekkuda.

«Sm. Žalilo: ... Kahjuks on meie tehases ka teisi seltsimehi, kes liiga palju kritiseerivad. Näiteks mehaanikaosakonna ülem sm. Zaitsev ...»

Sm. Brežnev: Aga mis teie ise teete, kas mätsite kinni?

Sm. Žalilo: Ei. Aga ka neil peab olema enesekriitikat.

LEONID BREŽNEV

Sm. Brežnev: Teie siis tahate, et nad kritiseeriksid ainult iseennast, teid aga ei tohi? (*Sumin saalis.*)

Sm. Žalilo: Kriitika ja enesekriitika on kahtlemata head asjad, kuid ei tohi kritiseerida selleks, et õonestada juhtkonna autoriteeti...

Sm. Brežnev: See jutt on veidi segane, kuidagi ähmane...

Sm. Žalilo: Ma ütlen, et mõned seltsimehed ei saa õigesti aru parteidistsipliinist ja parteilisest eetikast. Tehku ise tööd ja ärgu õhutagu tülisid.

Sm. Brežnev: Kui tüliõhutajaid ongi siginenud, kas maksab sellest siis just pleenumil rääkida? Tüliõhutajaid on igal pool ja teie tehases küll päris kindlasti. (*Naer saalis.*)

Sm. Žalilo: Jah, see on tõeline kitsaskoht meie tehases.

Sm. Brežnev: Niipalju kui mina aru sain, on kõige kitsamaks kohaks teie tehases kriitika. Pole põhjust kriitikat karta, sest selle eelduseks on inimesest lugupidamine!»

Kriitikalämmatajate suhtes oli oblastikomiteel täiesti kindel seisukoht, mida väljendati sõnaselgelt ja isiku positsioonist hoolimata. Teisalt märkasin neid stenogramme lugedes, et kedagi kõnetoolist kritiseerides olen tihti peale pidanud vajalikuks sealsamas lisada, et hindan teda kui töötajat. Seda on mõnikord lausa vaja öelda.

Dnepropetrovski suurim tööstusrajoon oli Lenini rajoon, kus parteikomitee sekretäriks oli Georgi Petrovitš Kutsov, metallurgiainsener Petrovkast. Ta töötas energiliselt ja asjatundlikult, kuid ühel partei linnakomitee pleenumil, kus ta aruandega esines, olin sunnitud teda teravalt kritiseerima.

«Tahan peatuda seltsimees Kutsovi ettekandel. Ma ei tahaks teid solvata, seltsimees Kutsov, kuid ma ei saa jätta oma arvamust linnakomitee pleenumil välja ütlemata. Leian, et ettekanne oli ilmetu. See ei puudutanud sõna otseses mõttes kedagi, ei lahanud puudusi rajoonikomitee töös, ja ühegi tehasedirektori ega parteiorganisatsiooni sekretäri nime te ei nimetanud, vaid keskendasite kogu tähelepanu punanurkadele. Ma ei kujutle, kuidas saab sellist ettekannet esitada. Kui mind kutsutakse Keskkomitee pleenumile — ükskõik kas siis tööstuse, põllumajanduse või massilise parteitöö küsimuses, kulub mul mitu päeva, et olukorda linnas ja oblastis võimalikult sügavalt lahti mõtestada. Keskkomitee tunneb huvi, kuidas oblastikomitee olukorda kohapeal hindab. Kuid meil tuleb isegi niisugune läbiproovitud ja asjalik töötaja nagu seltsimees Kutsov, suurima tööstusrajooni parteikomitee sekretär, partei linnakomitee pleenumile, ilma et peaks vajalikuks selleks korralikult valmistuda.»

Nagu sellistel puhkudel sagedane, hoidus sünge näoga ja rõhutatud Kutsov vaheajal omaette. Seda märganud, astusin ta juurde:

«Kas andsin sulle kõvasti?»

«Või veel! Ei soovi seda kellelegi.»

«Aga ma ju toetasin ka!»

Ma ei mäleta, mida me veel rääkisime, kuid tähtis oli rahvale mõista anda, et meie vahekord pole muutunud: jah, kriitika oli küllaltki terav, kuid meie seisame ja ajame juttu — olime ja jääme seltsimeesteks.

Meenutades oma tööd neil aastatel, lastes silme eest läbi rohkearvulised kohtumised, veendun, et hindasin inimestes eelkõige visadust, mõtte iseseisvust, asjatundlikkust, ärksat uue tunnetamist, oskust õigeaegselt märgata ja toetada hulkade initsiatiivi ja loomingut. Pean märkima, et tänagi on need omadused, või kui soovite — niisugune tegevusstiil, meile kõige vajalikumad. Majanduse juhtimise praktika jaoks on oluline lõplikult lahti saada oma naha hoidmisest ja venitamisest, tarbetuist pöördumistest kõrgemalseisvate instantside poole vähetahtsates küsimustes, vastutusest hoidumisest ja selle veeretamisest teiste õlgadele. Kahjuks tuleb sellega kokku puutuda.

Oma praktikas püüdsin ma mõtlemaid, julgeid ja eesrindlikke inimesi toetada. Teadsin, et see tasub end sajakordselt. Teataval perioodil osutus meil Dneprimaal näiteks kitsaskohaks kõrgahjude vooderdamine. Kuulnud, et I. F. Karpatšovi brigaadi koldepottsepad ületavad järjekindlalt normi, läksin nende juurde. Leidsin töömehed kõrgahju kolde sügavusest. Võtsime istet, tegime suitsu ja ajasime juttu.

«Me laome mitmesuguseid ahje,» alustas Karpatšov üksikasjalist seletust, «martään-, kuumutus-, karastus- ja põletusahje. Tööstuses on neid hulgaliselt, peaaegu kõik nad tuleb ära vooderdada. Ja need pole veel kõige keerulisemad.»

«Ivan Fjodorovitš, öelge, mitu kõrgahju te olete üles ladunud?»

Ahje tuli kokku nii palju, et mees pidi nende üleslugemiseks sõrmed appi võtma — Kušvas, Nižni Tagilis, Kuznetskis, Zaporozhjes... Olgu muuhulgas nimetatud, et sellist juttu tõtakalt ajada ei tohi, paari sõna peale seda kokku suruda ei saa. Mitte nii, et: mul on vähe aega, ärge kalduge asjast kõrvale! Ilmselt õnnestus mul enamasti just seepärast leida tööliste või kolhoosnikega ühine keel, et nad taipasid minu tõelist ja mitte teeseldud huvi nende asjade vastu, sest need kohtumised pakkusid mulle suurt rahuldust.

Niisama üksikasjaliselt jutustas Karpatšov töö organiseerimisest, neil rakendatud progressiiv-premiaaltasust, brigaadi teenistusest (summad nimetati muidugi toliaegse vääringu järgi).

«Eile teenisin vahetuses sada viiskümmend neli rubla. Norm on kuuskümmend üheksa tellist, mina aga ladusin kakssada neli.»

«Kolm korda rohkem!»

«Peaaegu,» noogutas brigadir. «Võib veel enamgi. Tihhonov sai meil peaaegu kolmsada viiskümmend protsenti täis.»

«Aga kvaliteet?» küsisin. «Te laote ju ahjupõhja, selle suhtes on nõuded kõige rangemad.»

Töölised vahetasid pilke, nad taipasid, et tegemist pole võhikuga. Ahjupõhja ladumist on alati peetud niihästi raskeks kui ka täpseks tööks. Vuuk kivide vahel ei tohi olla üle poole millimeetri. Koldepottsepa kannul liigub kontrolör ja mõõdab erilise kaliibriga vuugid üle.

«Põhiline saladus seisneb mõrdi doseerimise täpsuses,» ütles Karpatšov. «Meil kasutatakse vedelat mõrti, kelluga seda paigale ei pane. Iga tellist tuleb kolmest küljest niisutada. Paljud kastavad seda kolm korda. Meie õppisime seda tegema ühe võttega.»

Taibanud, milles peitub meistrimeeste saavutuste tuum, püüad loo-

mulikult teha kõik selleks, et nende «saladused» ei jääks saladuseks. Käisin visalt peale ja varsti pärast seda aitasid «Sojuzteplotroi» insenerid I. F. Karpatšovil koostada oma tövõtete kirjelduse, mis sai niihästi Zaporozje kui ka Dnepropetrovski oblastis paljude brigaadide ühisvaraks.

Selliseid kohtumisi oli hulganisti. Kui kord juba õnnestus tehasesse või ehitusele jõuda, siis võtsin endale aega ega ajanud inimestega ainult möödaminnes juttu. Mäletan, et kord tõmbasin kaevanduses «Gigant» selga kaevuriülikonna, läksin strekkidesse, sattusin hoogu ja jäin viieks või kuueks tunniks kaevurite sekka. Pärast seda oli kergem mõista inimeste meeleolusid, vajadusi ja kavatsusi.

Eriti sageli käisin oblasti suurimas, Petrovski-nimelises tehases, kuulsas Petrovkas. Juhtus sedagi, et tehasevalitsuses oodati oblasti-komitee esimest sekretäri ja valmistuti tema vastuvõtmiseks. Mina aga ei läinud sinna, kuhu kutsuti ja kus võib-olla oli teegi üle pühitud, vaid põikasin näiteks ahjude taha, kust just võis korralagedust leida. Mind aitasid metallurgikogemused: olin noorpõlves samasuguses tehases läbi käinud kõik astmed kütjast insenerini.

Kasu oli sellest ka töolistega suhtlemisel. Ajasin ühes ja teises brigaadis juttu, sain kokku koldetöölise, terasesulatajate ja valtsijatega ja sõin koos nendega tehase sööklas lõunat. Ja see, millest ametlikus õhkkonnas ei räägita, laoti seal ülima avameelsusega lagedale. Pärast otsisin endale tunniks või pooleks mõne omaette kabineti ja visandasin teesid. Õhtul parteiaktiivil ei piirdunud ma siis enam üldiste ülesannete seadmisega, vaid seostasid need antud ettevõtte konkreetse olukorraga:

«Seltsimehed, kõnelgem avameelselt. Mina ütlesin välja kõik, mis mõtlen, nüüd on teie kord rääkida töölise kombel, otsekoheselt. Kuidas asja parandada? Mis segab? Kus on meie reservid?»

Kriitika polnud neil puhkudel paljasõnaline, vaid tõsiasjadele toetuv ja järelikult ka konstruktiivne.

Lugejad võivad esitada õigustatud küsimuse: teisi kasvatada oli kerge, aga kuidas mõjus kriitika autorile endale? Vastan ausalt: rängalt, ja teisiti see ilmselt olla ei võigi. Kriitika pole šokolaad, et seda armastada. Üksnes kergemeelne ja tühine inimene võib etteheited ära kuulata, omaette pihku itsitada ja samas kõik unustada. Kunagi tuli mul seda teemat eraldi puudutada oblasti komsomolikonverentsil Dnepropetrovskis (veebruaris 1948). Tean, kuidas siis räägiti, et meie seas pole ühtki niisugust inimest, kes ütleks: mul ei lähe hommikusöök suust sisse, kui mind keegi kritiseerinud pole. Kuid tõelistele bolševikele annab kriitika energiat juurde, rahulolematuse õhutab trotslikku visadust ning püüdu paremini töötada.

Mul on tulnud elus ära kuulata mitmesuguseid märkusi ja kui tahes raske see vahel ka pole olnud, olen alati püüdnud tabada nende racionaalset tuuma, teinud neist tõsised järeldused, lõppkokkuvõttes enda ja ürituse kasuks. Ent kui ülaltpoolt tulevat kriitikat nii või teisiti üldiselt ikka arvestatakse, siis hoopis keerukam on lugu kriitikaga, mis tuleb alt. Juhtub, et kuuled mõnd vihast oraatorit ja tabad end teda vaadates vimma kiskumas: «On aga mürgine keel!» Kuid kätt südamele pannes võin öelda: mitte kunagi pärast niisuguseid sõnavõtte

LEONID BREŽNEV

enda aadressil pole ma muutnud oma suhtumist inimesesse. Kõneleja jaoks pole sellel kunagi olnud mingeid tagajärgi.

Dnepropetrovskist on mulle eriti meelde jäänud partei Oktoobri Rajoonikomitee sekretäri Nikolai Romanovitš Mironovi kriitilised väljastumised. See oli originaalne ja julge inimene, ülikooli viiendalt kursusest oli ta vabatahtlikult rindele läinud, tubli sõjamees olnud, raskesti haavata saanud, kuid oli endiselt lõbus noormees ja hea sportlane. Ta töötas meil suures rajoonis, kus asusid ka kõrgkoolid, ja näiteks Üliõpilaste Kultuuripalee taastamise mõte pärines temalt. Mironovi sõnavõttude meie konverentsidel paistsid silma julguse, teravuse ja probleemide rohkuse poolest. Kui ta rääkis puudustest partei linna- ja oblastikomitee töös, siis ei mänginud ta diplomaati ega otsinud pehmeid väljendeid, vaid ütles konkreetsete töötajate, nende seas ka minu nime otse välja.

Mis sa selle peale ütled? Kuulasin neid kõnesid ja mulle näis, et need pole õiglased just kõiges — olin ju esimesest päevast peale üles tõstnud neidsamu küsimusi ja taotlenud sedasama, mida nõudsid oratorid. Kummatigi arvasin, et kui juba räägitakse, siis pole ma taotletavat veel saavutanud. Kõrvaltvaatajal on pilt selgem. Pealegi teadsin, et Mironov tahab asja parandada, et ta valutab südant ja ainult sellest on ajendatud tema kriitilised sõnad, ning seepärast jäi minu suhtumine temasse endiselt rohkem kui heaks, ütleksin, et isegi sõbraliikuks, — seda niihästi Dnepropetrovskis kui ka hiljem Moskvast, kus Nikolai Romanovitš töötas NLKP Keskkomitee aparaadis, kuni traagilise hukkumiseni lennuõnnetusel.

Näitan nüüd (stenogrammi põhjal), mida räägiti vastuseks kriitikale näiteks oblasti parteikonverentsil 1948. aastal:

«*Sm. Brežnev*: Kuulasin tähelepanelikult kõiki sõnavõtjaid ja ma ei eksi, kui ütlen, et kriitika valmistab ühele või teisele ametikandjale, ühele või teisele meie oblasti parteiorganisatsiooni töötajale teatavaid ebameeldivusi. Pean tunnustama, et paljudel juhtudel panin selle kriitika enda arvele ja võtsin seda südamesse, kuid sellest samast kriitikast peame tegema enda jaoks järeldused. Meis, bolševikes, peab see rahulolematuse, sisemine rahutus esile kutsuma initsiatiivi, tahtejõulisuse töös, püüde võimalikult kiiresti kõrvaldada puudused, mille pihta kriitika käis. Isiklikult enda jaoks on järeldus ainult niisugune.»

Ei maksa mõelda, et kriitiliste märkuste rohkus räägib asjade halvast seisust. Lugu on hoopis vastupidi: mida rohkem avalikku ja otsekohest kriitikat, seda paremini asjad arenevad. Dnepropetrovskimaa töötajad täitsid edukalt rahvamajanduse taastamise ja arendamise neljanda viie aasta plaani. Külvipinda oli meie oblastis rohkem kui enne sõda. Toodangu sõjaeelse taseme ületasid ka Petrovka, Dzeržinka ja mitmed teised tehased. Krivoi Rogi ja Nikopoli kaevandused olid taastatud ja varustasid maagiga maa lõuna- ja keskipiirkonna metallurgiatööstust. Haavad, mis Dneprimaale oli lõõnud sõdadest raskeim, olid terveks ravitud.

Rahvamajanduse taassünni etapi võime 1950. aastaks lugeda lõpetatuks. Oblastikomitee esimese sekretäri ülesannete loetelusse, mis polnud kaugeltki lühemaks jäänud, lisandusid uued ja huvitavad ettevõtmised. Mul on meeles, kuidas kella kaheni öösel istusid minu juures

LEONID BREŽNEV

Ševtšenko-nimelise teatri näitlejad. Nad rääkisid mulle, miks nende mängukavas pole klassikat, kaebasid, et millestki pole teha dekoratsioonid ja kostüüme ei jätku, ning kõigesse sellesse oli vaja süveneda ja neid abistada. 1949. aastal korraldati meil üleliidulised veesportdiviisilused, ka nendega oli palju tegemist, kuid ütlesin, et niisugused mured ei muutunud koormavaks, need tegid rõõmu. See näitas, et oli saabunud aeg sellekski, et inimesi tõmbas kultuuri, kunsti ja spordi poole, ja seegi annab tunnistust taassünnist. Kui juhtus olema mõni vaba tund, sõitsin ka ise staadionile. Eriti huvitasid mind võistlused ammuste rivaalide, Zaporozje «Metallurgi» ja Dnepropetrovski «Stali» meeskonna vahel. Ja ausalt öelda, ühtviisi elasin kaasa mõlemale meeskonnale.

Minu kabinetis hakkasid üha sagedamini külastama arhitektid oma projektidega, kunstnikud kujunduseskiisidega, taidlusringide lavastajad, kõrgemate õppeasutuste rektorid, meistersportlased, teadlased, pedagoogid ja arstid. Lisan, et tutvusin tollal Tšehhoslovakkia kommunistide väljapaistva juhi Klement Gottwaldiga. Veetsime paar tundi seltsimehelikus õhkkonnas, tema rääkis mulle sotsialistliku Tšehhoslovakkia arenguplaanidest, mina kõnelesin sõpruse süvendamisest meie rahvaste vahel ja meenutasin osavõttu Praha vabastamisest.

Tänapäeval on niisugused kohtumised sõpradega sotsialismimaadest, külalistega arengumaadest ja kapitalistlike riikide esindajatega üha laiemalt kinnistumas oblastite parteikomiteede juhtide praktikasse, ka nad ise käivad järjest sagedamini välismaal, ning see muudab nende töö parteile ja riigile veelgi tähtsamaks. Omaenda kogemuste põhjal tundsin, kuivõrd palju oleneb oblastikomitee esimesest sekretärist, kui keeruline, raske, ja ma ütlesin, vastutav ametikoht see on parteis.

*
Käidud teele tagasi vaadates ja meenutades aastaid, mis ma jäägitult andsin Dneprimaale, võin öelda, et see kaunis maanurk oma võimsate tööstusettevõtete ja õitsvate nurmedega sai mulle teist korda koduna omaseks. Olen õnnelik, et mul oli võimalus koos töötada selle helde maa tööliste, kolhoosnikute, inseneride, agronomide ja teadlastega.

Vene vanasõna ütleb: «Kus sa sündisid, seal ka künna siis.» Täna-seks on see vananenud. Sajad tuhanded ja miljonid nõukogude patrioodid lahkuvad partei kutsel oma sünnipaigast, et aktiivselt osa võtta maa ümberkujundamisest, kommunismi ülesehitamisest. Ja kahekordselt ning eriliselt armsaks muutub neile maa, mille raskused ja suured võidud on saanud ka nende omaks, maa, kus nad on tööd teinud, maa, mida nad on harinud.

Nii on see ka minuga. Kui satun kodukanti, ei imetle ma üksnes Dnepri kallaste ilu, vaid mulle tuleb ka meelde: see tee rajati minu ajal, too kultuuripalee ehitati siis, kui mina siin olin, nendes tehastes, elektrijaamades, kaevandustes, neis linnatänavais ja kolhoosikülades on osake minu tööst, mõtetest, erutusest ja unetustest öödest...

Tõlkinud ÜLO POOTS

LEONID BREŽNEV

MOMENTVÕTTED AEGLUUBIS

I

Linnalapse mälujoonis —
foaaken, neli seina,
kõrge trepp ja tagahoovis
tutt valget ristikehina,
hanijalgu, linnurohtu,
raudnõges kuuri juures,
ise oled alles titaohtu,
muud kõik on juba suured.
Õuest välja käivad neelud,
ent mida ikka loota:
samme seovad käsud-keelud —
ei tohi, pead ja oota.
Maailm tohutu ja ahas
koos lapsemeelses soovis:
ilma nuhtlemata pahas
kord käia naabri hoovis.
Munakivisillutise
peal taluvankri kolin,
pesuköögis lehelise
lehk, niiske aur ja solin.
Aeg on kahe sõja vahel
suurkriisiaegses linnas.
Leib on nuut ja leib on ahel,
leib igati on hinnas.
Ainult laps ei oska leida
end aja küüntes luistes,
fema ihkab sooja leiba
ja lisaks suhkrupuistes.

VALEERIA VILLANDI

Veel jätkus siia sillutatud teid,
peatänav agulist viis prügimäele,
kus kuresaapais jõmpsikate väele
ühtvalu koitis varanduste leid.

Kolm korda päevas auto «Sanitas»,
uus, moodne pühkmeveok, seal koorma heitis,
poiss soris seda, pärast tiku läitis
kui hüljatud maailma sanitar.

Ent kõrval lombid konnakudu täis,
puhm varsakapju, rohus jaanikannid
ja nurmenukud. Süles lilleannid
ning taskus leiud, lastekamp siin käis.

Kui lilled vahetatud sentideks
ja leitud kraam kõik varjul kuurinurgas,
sai lambiõlist lehkav vürtspoeurgas
nad kompumaiasteks klientideks.

Nii — kleepuv tuutu pesemata peos
või sihvaseemned pükste ainsas taskus —
jõuk kuskil hoovis mõnulema laskus
kui mõni peredvižnikute teos.

Ent silme ees ei olnud siiski maal,
vaid paraku kurbkaine tegelikkus,
mis vastuoluline vaesus-rikkus
kui etteheite oli loonud maal.

III

Allmaajõe äkktulvana see voog
aimamatust sängist välja viskus,
tänavaille jõudnud tööväe hoog
vanad jumalad kõik maha kiskus.

Kahed lipud tänavatel koos,
kahed mundrid, kahed mütsimärgid,

muist on vihased ja muist RO-s,
mõnel enda ihu ligi särgid.

Keeb ja kõrbeeb kõik kui puder leel,
poolt ja vastu sees kui pipart-soola,
tulevik on segane ja teel,
mis peab neelama nii verd kui koola.

Peagi lipud üksnes punased:
mõnel palged õnnest pisarmärjad,
teised — meeles päevad tunased,
silmad verel — nagu võitlushärjad.

Aastast hetke veel ei märgata,
ikka otse nagu sõlmes meeled.
Vimmas hing neab: pikne kärgata!
Ja see lööb, suus sõja ahned keeled.

IV

Eluase oli, surmaase jäi,
ema otsib lapsi paljapäi,
poeg ei leia isa, naine meest,
tuul on külm ja rõivad rasked veest,
südant krampi kisub hirmu-uhk,
jalge all on kodukolde tuhk,
loitvas laudas lehmad ammuvad,
raudsed saapad nõudel tammuvad;
kõik on mõistmatu ja pöörane ja hull,
maale veereb sõja raske rull,
tulles rõhub maad ja minnes hävitab,
murdjal pageval kõik tunded hävivad;
võigast lehka kerkib tuhaasemel,
mis nüüd seisab hävind kodu asemel.

V

Suur tuba ja üheksa voodit,
kesk lage üksainuke pirn,
üks laud, taburetidki toodi
ja kuuris on põhuvirn.

VALEERIA VILLANDI

Sealt võta ja soputa kotti,
on pehmed ja mõnusad need.
Kui öösi näed trepi peal rotti,
sa sellele andma pead teed.
Ja süüa on alati vähe
ning tihti puuduvad puud,
leib raha eest käiku veel läheb,
et osta saaks piima ja muud,
ka kartuleid. Puid aga fassi
siis varemeist, kui jätkub jõust,
las ajad ja kombes on sassis,
kuid tudengeil piisab veel nõust.

Ent lõpuks, kui ilmuvad puudki
ja linad ja padjad ja fekk
ja riiulid, varnad ja muudki
läeb meelest see taburet,
kust varemelehasel talvel
sai süütepeergusid häid,
kuis kimpu ööliikluse valves
puuvarguselt tulles kord jäid.

VI

Kui käid üle varemete,
rusud jäävad jalge ette,
nõges vohab rāhalohus,
pangesang on näha rohus,
nagu ahastuse rivi —
kivi, kivi, kivi, kivi —
seni kuni kangid, kirkad,
kanderaamid, hāāled kirkad,
labidad ja kātpeaarid,
poisid-plikad, moorid-vaarid,
pugedes vōi vālja nahast,
kisuvad need mūūrid maha,
mida nii lōi raudne rajū,
et ei saa neist enam maju.

Neisse, mis kandsid veel vahelae talasid,
tōōmehed uuesti eluhāālt valasid,

aga mis on liiga puru,
sellest parem saagu muru.

VII

See on meie elulugu,
nõnda-öelda, anamnees:
neil vaesekestel polnud küllalt süüa,
sellepärast, lihtne lugu,
on nad omadega sees,
vaid lubjakad, kes tuleb nurka lüüa.

Tolle aja kool — mis üldse andis
ja kes olid õppejõud?
Kui õppija ei saanud puidki ahju
või kui enda õlgadel neid kandis,
sõigi alumiiniumnõust, —
see ütleb kõik, ehk küll neist ongi kahju.

Diskoõhtuid siis ei peetud,
intris polnud raadiot —
nad varemetes ennast katkestasid.
Rähka autoga ei veetud,
kanderaamil kivid, noff —
mis õppimist seal, eks nad kergelt lasid.

Suusasaapais käidi teatris,
seljas see, mis juhtus just:
esteetikast ei saanud teha juttu,
selle taga, nagu teati,
leida võis ka vastasust,
me parem unustame nad, ja ruttu.

VIII

Meie ei kiida veekempsu ja leivata noorust,
varemeist hangitud ahjutäit küünlakuu-toas.
Talutud viletsus pole me süü ega voores,
ei me paista end mälestuspäikese joas.

VALEERIA VILLANDI

Varemeis elu, hulk kive ja tahmunud müürid,
saime me pärandiks uue ja parema jaoks.
Sõda on nõgi, mis — küüri või ära sa küüri —
ma ei usu, et kunagi täiesti kaoks.

Karused veidi ja mõnestki tarkusest ilma,
saime me suureks, siis küpsemaks elult ja ealt.
Muid ju ei olnud, seepärast meil tuli maailma
veidi edasi tuua läind radade pealt.

Kõiksus on lai, aga taevas ja maa on meil ainus,
päevi on palju, kuid elusid pole meil kaht,
sellesse mahuvad tormid ja tungid ning kainus,
lүүasaamise tunne ja kuulsusejaht.

Hetkvõtted möödunud muutuvad mõnikord virgeks,
seisavad silme ees — õige või vale, kuid kael!
Kõverat tegu ei vea enam muidugi sirgeks,
vääralt kaalutut aga veel õigesti vaed.

Muiates silmitsed tänaseid tõdede toojaid,
kummuli laekad eks tähistä nendegi teed.
Aeg aga saabub, kus nendes ei nähtagi loojaid,
vanaks iganeb uljaimgi nooruslik tees.

Võib-olla sellal, kui aeg hakkab väärima kõiksust,
tulevais päevis kord nähakse, mis oli väärt,
usutavasti siis kaugemalt vaate ees lõikub
eilse ja homsega tänase maailma äär.

Teet Kallas

ROHELINE VÄRAV

1

Niisugused asjad juhtuvad enamasti varasügisel, ja kas mitte teisi-päeviti?

Need põgusad kohtumised, need üllatavad seigad, mil kõik korraks nagu fookusest välja libiseb ja mille järel sa leiad ennast veel kaua tegelemas mingite imekspandavate, närveldavate, käestlibisevate mõt-teharadega. Tavaliselt sajab sellisel päeval natuke vihma, asfaldil hel-givad violetsed õliloigud, kell on poole viie ja veerand kuue vahel, linna teravad ja neurootilised näojooned on ootamatult mahenenud, ometi on ju tipptund, aga autod sõidavad äkki ettevaatlikult ja sujuvalt, mitmete võõraste inimeste ilmed näivad millegipärast imes-tunud, keegi möödub, lillad astrid vastu rinda surutud, ja läbi sinakas-halli viltuse vihma, üle valgete liiklusvöötide tuleb teiselt poolt täna-vat sinu poole näiteks Margus Brehmse.

Ma polnud teda näinud umbes kaks ja pool aastat.

Margus Brehmse astus ligi, sirutas välja oma kitsa intelligendikäe, me tervitasime teineteist südamlikult.

«No näed, kui tore ikka,» ütles Margus Brehmse. Ta oli endistiivisi väga noor, ja mingi imelühikese viivu vältel hakkas mul sellest tähe-lepanekust koguni natuke kõhe, ikkagi kaks ja pool aastat. Aga Mar-gus Brehmse oli tegelikult kõik need kümme aastat, mis ma teda teadsin, enam-vähem muutumatu ja noor välja näinud, noor, kahvatu, väga vaimne. Ja niisamuti nagu kümne või kuue või kolme aasta eest oli ta tähelepanuväärselt maitsekalt ning hästi rietatud. Ja nagu ikka, mõjus Margus Brehmse mulle salapäraselt, meeldivalt pingestatult, müstiliseltki... See oli mulle veidi ootamatu, sest vähemalt mina olin viimastel aegadel kõvasti muutunud, enda jaoks rea asju ja vahekordi ümber hinnanud, olin märgatavalt vananenud, mõneti kibestunud ja enda arvates põhjalikult maha rahunenud.

«Tere, Margus. Tõsine heameel on sind näha. Saa tuttavaks, see on mu uus naine,» ütlesin talle.

---

* «Loomingu» 1977. a. novellivõistlusel III auhinna saanud töö.

«Brehmse,» lausus Margus Brehmse elegantselt kummardades. Ma ei tea oma tuttavate seas kedagi teist, kellel see nii loomulikult välja tuleks. Margus Brehmse laitmatud maneerid on mind mõnelgi korral viinud mõttele, mida kõike pole võimalik ühe väikese rahvaga ette võtta — vaatamata seitsmesaja aasta pikkusele orjaõõle, mõisatallide peksupinkidele, suitsusaunade umbsusele ja paljudele muudele raske-tele asjaoludele. Noor Margus Brehmse käitus niimoodi, nagu ei teaks ta kõigest sellest midagi, nagu oleks tal seljataga mingi määratult vana ja väärikas sugupuu, mis on täis pikitud filosoofe, trubaduure, alkeemikuid, ümbermaailmasõitjaid, teaduslike huvidega mõisnikke, dekabristide naisi, kuulsaid korsaare ja keisrite armukesi.

Mu naine kohmetus silmanähtavalt, kuigi tal polnud selleks vähimatki põhjust. Ta oli kena ja moodsalt riides; ta oli tark naine ja võimekas ajakirjanik. Kolme nädala eest oli ta osakonnajuhatajaks edukatunud. Tal polnud vaja midagi häbeneda. Aga võib-olla siiski kaubamaja etikettidega pakikest, mis sisaldas kolm paari odavat, ent sooja trikoopesu? Sügis oli tulnud, kaugel see talvigi enam, kunagi ei võinud teada, milliseid üllatusi see endaga kaasa tõi...

Minul oli kaenla all teine pakk. Selles oli hommikumantel.

«Käisid sisseoste tegemas?» küsis Margus Brehmse sõbralikult ja hajameelselt ja ma hakkasin kahtlema, kas ma ei aja midagi segi, kas ma pole viimati midagi ära unustanud ja äkki olime temaga kohtunud alles eelmisel nädalal, joonud tublisti mörkjat portugali veini ja rääkinud Hessest või Borgesest.

«Jah, sai käidud,» ütlesin ma.

Margus Brehmse muigas tabamatult ja toetus vihmavarjule. Ta piibellikult kõhn nägu tuksatas tuttavale kombel enne seda, kui ta pikemat lauset alustas. Selle mõnuga ja meloodiliselt lõpule viinud, vaatas ta mulle otsekui küsivalt otsa, tuksutas taas suunurka ja jätkas pikkamisi, justkui pisut kavaldades, iseenda ja teiste üle heatahtlikult muiates. Ta vaba käsi joonistas seejuures lausete taktis sujuvaid kaari, sigaretilt poetus asfaldile steriilseid tuhakübemeid, ühtekokku oli Margus Brehmse jutt nagu tilluke lihvitud etendus.

Aastate eest oli Margus Brehmsel olnud halb diktsioon ja närviline kõnemaneeer. Temast oli väga keeruline aru saada. Ent tutvunud kord ühe silmapaistva poeedi, laheda inimese ja mõõduka boheemlasega ning temaga kaks või kolm korda südamlilikult veiniklaasi taga vestelnud, võttis ta omaks poeedi üldtuntud ja armastatud esinemismaneeri aeglasest laulvast pajatamisest taktilööva randmeliigutuseni välja. Õige pea jõudis ta niivõrd silmapaistvate tulemusteni, et tuntud poeti hakati kahtlustama noore Margus Brehmse matkimises. Poeedil, kelle

eesnimi oli muide samuti Margus, tuli ennast korrigeerida. Ja hiljem kolis ta Tartusse...

«Nojah, ma sain nüüd siis selle vanalinna-toa kätte. Hm, seal kummitab ikka endistviisi. Päris tore. Tule ükspäev külla,» sõnas Margus Brehmse ja naeris lühidalt. «Ah jah, sa vist ei teagi. Ma olen nüüd kindlas ametis ka.»

«Ohoo? Kus siis?»

«Ma olen ajakirja «Ökonomist» peatoimetaja asetäitja,» ütles ta vaguralt ja kontrollis silmanurgast, kuidas see võllanaljana mõjuv uudis mulle mõjub. «Me kolisime hiljuti uutesse ruumidesse, tead, Toompeale kiriku taha... Nii et mul veab viimasel ajal. Mu kabinet on nelikümmend kuus ruutmeetrit suur.»

Ma uskusin teda.

«Nojah, ega mu ülemused küll vist teagi, et mul on ametlikult ainult kaheksa klassi üldharidust. Igatahes pole keegi seda minu käest küsinud,» lisas ta ja silmitses mind jälle silmanurgast. «Tead, väga tore on kaks korda kuus palka saada. Aga jah, ma söidan vist järgmisel suvel Rumeeniasse.»

«Tösi? Kauaks või?»

«Nojah, eks näis... Mul on väljakutse ühelt Bukaresti teatristuudiolt. Millise numbriga teie sõita tahate?»

Tänavanurgale, kus me kolmekesi seisime, lähenes sujuvalt õõtsudes laiade akendega kollane mikrobuss. Margus Brehmse pistis vihmavarju kaenla alla ja jäi, silmad kissakil, sõidukit uudistama. Ta oli natuke lühinägelik.

«Ma lähen «Szolnokisse» lõunat sööma. Mulle meeldivad viimasel ajal värtsikad toidud, «Kaukaasia» on aga alla käinud. Räägitakse, et «Szolnokis» saab mõnikord marineeritud seentega kanapoega. Isiklikult pole ma veel peale sattunud, aga nojah, ega sellepärast tasu lootust kaotada.»

Eraldi võttes oli see riskantne jutt, meie oludes pole vaimuinimesel kuigi soodne olla kahtlustatud kulinaarses tõusiklikkuses. Margus Brehmse aga nagu poleks seda aivanudki. Ta oli väga loomulik inimene.

«Ega siis midagi, eks sa helista mulle kunagi,» sõnasin ma.

«Hea küll,» ütles ta tõsiselt, mõtles järele ja lisas: «Nojah, ma kirjutasin vahepeal kaks juttu valmis. Toon sulle lugeda. Need on romaanid, kui täpne olla. Nägemiseni siis.»

Ta kummardas mu naisele, viipas mulle ja astus meie ees peatunud mikrobussi. Mu naine vaatas teda üksisilmi ja viivuks sündis minus pelk kartus, et naine, ilma et ise endale aru annaks, läheb talle järele. Margus Brehmsest õhkuv fluidum oli puudutanud ka teda.

Mikrobussi minemisega tekkis väike viivitus. Margus Brehmsel olid pikad jalad ning tal oli tegemist, enne kui sai ennast ära mahutada. Tahtmatult ja teatava kadedusega märkas, kui soliidsed püksid tal olid ja kui hästi need jalas istusid. Teadsin, et ta ostab alati valmisrõivad ega ole nendega kunagi alt läinud. Mina läksin alati alt, nii kaupluses kui ka rätsepa juures.

Jah, ja veel. Margus Brehmse ideaalselt langevate püksisäärte alt välgatasid väärikalt ning otsekui ainuvõimalikult beebiroosad päkad ja kõhnad pahklud. Tal olid jalas ilma kannata rannasussid.

Mu naine, muidu üsna hajameelne inimene, märkas seda detaili kohe. Kui mikrobuss minema sõitis, vaatas ta mulle nõudlikult ja nagu milleski pettunult otsa.

«Ah, sellest pole midagi,» ütlesin ma talle. «Järgmisest palgast ostab ta endale kollased kingad ja kuus paari kõige maitsekamaid sokke. See noormees on kunagi inglaste eeskujul öelnud, et ta pole iial nii rikas, et lubada endale luksust osta odavaid ja halbu riitusesemeid . . . Muide, see noormees on . . .»

Sain õigel ajal suu kinni, sest olin tahtnud ütelda — «geenius». Ees-
timaal pole soovitatav seda sõna tarvitada, kui sa just ei taha teist inimest alavääristada või blameerida. Ja pealegi pole sokkide puudumine veel mingi argument.

«See on üldiselt väga tähelepanuväärne noormees,» lõpetasin ma ebamääraselt ja ohkasin millegipärast. Sadas uduvihma, eemalt lähenes uus mikrobuss, mu naise nägu oli niiske, mõtlik ja armas.

2

Margus Brehmse oli tõesti tähelepanuväärne noormees. Ta oli vaiel-
damatult andekas. Seda teadsid juba väga varasest noorusest alates paljud ta lähikondsed, sõbrad, tuttavad ja naised, ja kuigi ta seda kellegi nina alla hõõruma ei läinud, kui tal sellest rohkem pahandusi kui midagi kasulikku sündis, oli see siiski asjaolu, argument, fakt, mida tuli paratamatult arvestada nii teistel kui ka temal endal. Ausalt öeldes ei teadnud paljud kuigi täpselt sellistki peensust, millises elu- või kunstivallas Margus Brehmse andekus kõige eredamalt avaldus, aga jah, ajapikku oli midagi läbi imunud, siin-seal ajakirjades oli avaldatud kuus või seitse lühijuttu, ajalehtedes paarkümmend artiklit, ja kuigi enamik ta tuttavatest, sõpradest ja naistest polnud neist ühtki rida läbi lugenud, hakati teda selle puhtvälise asjaolu tõttu pidama üldiselt ja ennekõike lootustandvaks kirjameheks ehk nooreks autoriks, nagu meil on kombeks rääkida.

Paljude kokkupuudete, jutuajamiste ja uidangute järel, mida meil aastate jooksul oli ette tulnud, polnud mina selles sugugi nii kindel. Nimelt selles, kas just kirjandus ta tugevaim külg on. Kusjuures tema jutud mulle meeldisid. Rangelt võttes polnud need mingid šedöövrid, rangelt võttes olid need elukauged ja mõne maitse jaoks liiga naiivsed, võib-olla natuke liialdatult raskepärased ja melanhoolsed. Aga neis oli jälle midagi muud, mis enamikus juttudes, mida ma elu jooksul olen lugenud, täielikult puudub. Millest nad ka ei rääkinud, kas siis noore mehe murelikust armastusest või vaarisa matustest, sügisõhtust linnaservas või vana maakiriku portaalist, olid nad ennekõike pagana huvitavad ja salapärased. Mis sellest, et segasevõitu, see tuli noorusest ja sisemisest heitlikkusest, pealegi hakkas ta aasta-aastalt üha paremaid jutte kirjutama, paraku pole ta viimasel viiel aastal midagi neist avaldanud...

Pean tunnistama, et meie tutvuse algul, mil Margus Brehmse oli veel väga noor ja ta kahvatut nägu rikkusid mõned ühemõttelised vistrikud, mil ta ekspressionistlik ja pretensioonikas kõnemaneeer lubas pudistamise tõttu aru saada keskmiselt igast kolmandast lausest, polnud ma temast eriti vaimustuses. Ta jäi liiga tabamatuks ja laialivalguvaks.

Töötasin tollal ühe ajakirja toimetuses, oli varasügis, kas mitte teisi-päev, kui Margus Brehmse tuli oma hiljutise saadetise vastu huvi tundma. Just enne teda oli mul tegemist olnud kolme või nelja agressiivse grafomaaniga, seega polnud ma tundmatu nooruki sisenedes kuigi meeldivalt häälestatud. Kõrvuti ühe päris korraliku lühijutuga, millest ta ise ei näinud eriti hoolivat, lebas mapis paarkümmend küsitava väärtusega luuletust, millest ta vägagi hoolis. Tänu taevale, luule-tuhin lõppes tal õige pea koos vistrike kadumisega, aga tol varasügisel, tol teisipäeval vahtisin ma nii kaua kui võimalik aknasse, teisel pool tänavat oli üles seatud fotoateljee reklaamstend, selle ees seisis trobikond miniseelikutes abituuriumitüdrukuid, eelseisev vestlus tegi tuskaka, ma ohkasin, avasin kausta ja silmitsesin esimest ettejuhtuvat nelikrida.

«Külm kristall mu laual. Väsitavalt ruske samet.

Alkoovis lõhnab õunu, nõrgub marmorpurskkaev.

Müsteerium lõputu ja lein on minu ainus amet.

Joon punast veini. See raske on kui vaev.»

Niisiis alustasin nende nelja rea najal jahedat keskustelu ja teietasin vinnilise palge ning ikoonkurbade silmadega poeti väga irooniliselt.

TEET KALLAS

«Kuna ma pole luule osas teab kui suur asjatundja, piirduksin teie tööde puhul vaid paari sisulise kõhklusega.»

«Jah, paluks,» lausus see krants abivalmilt.

«Kas te olete täiesti kindel, et laudlinad võivad olla sametist?»

«Muidugi,» vastas Margus Brehmse ja kehtitas koguni õlgu.

«Nii. Kas te ei seletaks mulle populaarselt, mis asi on alkoov?»

«Alkoov? ... Noo? Ah muidugi, ma sain aru ... Alkoov on alkoov, eks? Nojah, see on selline nišš, kus ... »

«Tänan. Ja kas te olete veendunud, et alkoov on sobivaim koht purskkaevu jaoks?»

«Ikka,» vastas Margus Brehmse.

Mäletan, et vaatasin talle väga tähelepanelikult otsa. Ta kannatas mu maopilgu külmavereliselt välja. Muide, hiljem tunnistas ta, et oli pidanud mind parajaks proletkultlaseks. Mina aga ei tea tänapäevani, kas alkoovi ja purskkaevu kooseksistents on võimalik või mitte. Mis puutus punasesse veini, raskesse kui vaeva, olin sisimas tema tähelepanekuga isegi natuke päri, kuigi autori seitseteist eluaastat mus umbusku tekitasid. Otsust see aga ei muutnud ja meie vestlus lõppes umbes niimoodi:

«Müsteerium ... Khm. Müstika ... Khm. Müstifikatsioon ... Khm!? Teate, teie jutu me ilmselt avaldame, peatoimetaja palus edasi ütelda, et avansi korras, aga mis puutub luulesse, siis ... siis ... »

«Ei, ma sain aru küll,» ütles Margus Brehmse, naeratas ujedalt ja lahkus.

Jah, tol korral ta mulle eriti ei meeldinud. Ometi tuli tööle näkku vaadata. Ta jutt oli eakohatult tihe ja mõtteküps. See jutt andis tunnistust vaieldamatust andest, mida tunned alati eksimatult, ükskõik, kas ta siis meeldib sulle või mitte. Me saatsime jutu trükikotta. Muide, selles oli matkimatu kiretuse ning asjatundlikkusega kirjeldatud mingit keset ääretut kõrbe leitud graniitbüsti, mis kujutas külmalt ja võikalt naeratavat iidset idamaist valitsejat. Tema nägemine tekitas aastasadade jooksul õudu ja tõi isegi surma, kusjuures selle kivinaeratuse ohvriteks langesid ühtviisi nii lihtsameelsed palverändurid, kavalad kaupmehed kui ka inglise kuningliku akadeemia arheoloogid. See oli huvitav jutt.

Järgmine isiklik kohtumine Margus Brehmsega sundis mind arvama, et noormees ei müstifitseeri ainult kirjanduses, vaid ka igapäevases elus, seejuures raasugi isiklikust heast mainest hoolimata. Ühel kenal päeval tormas kabinetti meie värske autor, kõhn nagu punaseid ärritusplekke täis. Ta hingas raskelt nagu palavikus, vehkis mingi paberirulliga ja hakkas erutusest kogeldes riidlema:

«Ma ei saa aru, miks te nii kehvi jutte trükite. Kas ühel asjalikul ajakirjal tõesti midagi paremat avaldada pole? See jutt on esiteks hunnik saamatust, see on diletantlik möks, ja teiseks on see ju skisofreeniline jampsimine! Head tervist!»

Paberirull potsatas mu lauale, noormees välgutas silmi, sooritas midagi duellandi-reveransi sarnast ja lahkus tõtakalt. Valmis halvimaks, harutasin rulli lahti. See oli M. Brehmse lühijutu «Kõrbenaeratus» korrektuuritõmmis, otsast lõpuni punase pastapliiatsiga läbi kriiputatud.

Ma polnud ammu nii jahmunud olnud. See oli esimene ja ainus juhtum mu toimetajatöös, kus autor käis iseennast laimamas. Jutt muidugi ilmus, hilja oli midagi muuta, kuigi see kulunuks Margus Brehmsele ära. Erilist paha ei teinud see jutt kellelegi.

Aja jooksul Margus Brehmse kohanes nõudmiste ja situatsioonidega, mis kuuluvad jutte kirjutavate inimeste elu juurde, lakkas luuletamast ja omandas uue kõnemaneeeri, ning ühel päeval tunnistasin endale, et temaga on mitte ainult et meeldiv, vaid ka huvitav ja kasulik suhelda. Ta osutus erudeeritud, taktitundeliseks ja intuiitiivselt targaks noormeheks, seejuures veel meeldivalt tagasihoidlikuks. Millegipärast tuli tagasihoidlikkus mulle üllatusena. Muidugi, Margus Brehmsel oli rida nii ea- kui loomukohaseid valusid ja komplekse, alaväärsushetki ja enese ülehindamist, pingelisi ja kurnavaid armumisi, aga õnneks katkus ta nendega toime tulla enamasti omal käel, teistele väsitavaks muutumata. Margus Brehmse kriisiperioode võis rohkem aimata kui tunda. Veidrused aga, need lakkasid mind häirimast varsti, seda enam, et Margus Brehmse ei tirinud mind kuigi sageli oma müstifikatsioonidesse. Jah, aga kas need olidki ainult müstifikatsioonid?

Agas juba üsna meie tutvuse algul tekkis mul ebamäärane ja millegipärast humoorikana näiv kahtlus, et järjekindel kirjutamine, see eneseväljenduse üks põhivorme, pole talle kõige tähtsam. See polnud talle kaugeltki nii püha asi, nagu tema puhul sageli arvati. Küllap eksitasid paljusid ta kahvatud põsed ja ikoonlikud heletõsised silmad, aga eks mängis ta ka ise tublisti kaasa. Kirjutamine, nagu mulle vahel tundus, oli talle vaid nagu üks võimalikke variante millegi palju tähtsama juurde jõudmiseks, ja just seetõttu võis ta oma ebastabiilse suhtumisega mõne minust pühameelsema kõrvalseisja ära pahandada. Tollele võis tema hoiak tunduda ennastpillavana ja mõttetult kapriisena. Paraku olen mõnevõrra ühekülgselt kujunenud minagi, ma ei saa sinna midagi parata, et suhtun kirjandusse ületähtsustavalt, austan ja armastan teda väga, vaatamata püüdlikule eneseirooniale, ning selletõttu kipun oma ettevõtmistes teinekord üle soolama. Pean tunnistama, et

TEET KALLAS

just selle oma isikliku puuduse tõttu jäin veel kord Margus Brehmse abiga rumalasse olukorda, aga sellest loost räägin natuke hiljem.

Kes siis oli see Margus Brehmse, kellega kohtusin taas üle pika aja, üle kahe ja poole aasta taksopeatuse lähedal? Aastate jooksul olime teineteise vastu teatavat huvi ja uudishimu tundnud, meie eavahe polnud kuigi suur, ainult seitse aastat, juhtus, et mängisime partii malet, käisime kunstinäitusel, jõime püstijalu kannu õlut... Arvatavasti tean ma Margus Brehmsest üht ja teist, aga see on ka kõik. Kusagil on piir, kriips, vallikraav... Ja jälle leidsin ennast mõtlemas kummalistele inimestele ja kummalistele asjadele, teatavaile väheseletatavaile ja hämaratele hoovustele, mis millegipärast ümbritsevad mõnda erandlikku meie hulgast. Nende inimeste olemises, nende tegudes on lummatvat ja rahutuks tegevat teisetähenduslikkust. Mitte väga kauges minevikus põletati suur hulk selliseid inimesi nõidade pähe tuleriidal ära.

Midagi lummatvat ja samas vägagi konkreetset pidi olema juba kuuetistkümnendaastas Margus Brehmses. Just selles eas vormistati kodunt jalgalasknud ja haridustee poolelijättnud nooruk vabariigi suuruselt neljanda linna ajalehte tööle. Ei, mitte korrektori või käskjalana, vaid täispalgalise ajakirjanikuna. Ei maksa unustada meie kaine ajastu üha süvenevat umbusku diplomi või siis hädapärast väga soliidse staažiga kinnitamata võimesses. Ei maksa unustada, et kuigi Margus Brehmse nägi juba varases nooruses välja n.-ö. inglaslikult, oli see siis vaid liigutavalt puberteetlik inglaslikkus. Kõik inglased on kunagi lapsed olnud. Võib lisada, et tolle ajalehe tollane peatoimetaja polnud kaugeltki erilise avara pilgu või siis lihtsalt hea südamega inimene. Ma ei tea, millest nad eelnevalt Margus Brehmsega rääkisid, tean vaid, et see unikaalne sündmus leidis aset. Umbes kolm kuud kirjutas Margus Brehmse, sigaret hambus ja suur kohvikruus käeulatuses, toimetuse arhiivitoa tolmuses poolhämaruses ajakohaselt sarkastilisi följetone väikekodanlastest, õhku reostavatest tehasedirektoritest, juhmidest tõusikutest, bürokraatidest, moenarridest, koertepidajatest, majavalitsejatest, upsakatest ülematest ja uksehoidjatest, erasektori lille müüjatest ja saamatutest korteriremontijatest. Ta võitles elu kitsaskohtadega mehemoodi, üleskääritud varrukatega, ta sai linna ja rajooni mastaabis populaarseks nagu mõni noor Hašek või Vilde. Talle saadeti avalikke ja anonüümseid kirju ning kaks korda anti talle õhtuvidevikus kere peale.

Margus Brehmse följetonistikarjäär lõppes umbkaudu samal ajal, kui ta hakkas ebamääraselt tundma, et see asi võib pikapeale natuke tüütuks muutuda. Lõppes väliste asjaolude tõttu, mida tema iga silmaspidades pole tarvis imeks panna. Et ta oli juhtunud kunagi välja lobi-

sema, et valdab soome keelt, tuli tal mõnikord saata linna põiganud soome turistide gruppe. Teinekord sattus turistide sekka väga rahutuid inimesi. Nood ei piirdunud sugugi ainult ajalooliste, arhitektuuriliste ja looduslike vaatamisväärsustega, vaid huvitusid sügavalt ka linna ühiskondlikust toitlusvõrgust. Noor giid sattus mitmel korral kahemõttelisse olukorda ja ükskord juhtus, et jõi ennast koos energiliste põhjanaabritega liiga purju. Soomlased olid viimseksi tursked ja parimas eas mehed, Margus Brehmse aga ebaloomulikult kõhn, lootusetult noor ja kaitsetult üksi. Seetõttu ajas ta üht-teist segamini, viis turistid kogemata oma toimetusse, laulis nendega arhiivitoa tolmuses hämaruses mitmesuguseid ooperiaariaid, lõpuks aga juhatas külalised toimetaja ukse taha, avas selle ja teatas rõõmsalt luksudes:

«Aga siin asub meie linna kainestusmaja, väike ja tagasihoidlik asutus.»

Jääb ainult aimata, nagu palju muudki Margus Brehmse puhul, miks see mitte eriti õnnestunud, ent siiski täiesti süütu nali toimetaja nii rängalt välja vihastas. Võib-olla oli ta salajoodik? Kõik võib olla... Vähe sellest, et noor fõljetonist päevapealt vallandati, ta elu selles linnas muudeti süngeks, trööstituks ja praktiliselt võimatuks. Selsamal kolmandal leheküljel, kus Margus Brehmse igal laupäeval oli elu pahu-poolt paljastanud, hakkas viivitamatult ilmuma rubriik «Seikleja Margus Brehmse elu ja juhtumid». Sarja autor oli toimetaja ise, kuigi ta teatavil kaalutlustel varjus R. Audnõgese pseudonüümi taha. Noormeest tutvustati paadunud aferisti, vaimse petise ja väga mandunud inimesena, üldiselt — tänapäeva Felix Krullina. Kolmanda joonealuse järel müüs Margus Brehmse tuttavale bibliomaanile kuus köidet Goethet (Dresden, 1911) ja kolm Heinet (Weimar, 1893), samuti ka Feuchtwangeri «Die Jüdin von Toledo» (Berliin, 1957), mille abil oli uurinud saksa proosa verbaalseid iseärasusi ja võimalusi, maksis saadud raha eest korteriüüri kinni, kehtas õlgu ja sõitis minema.

Mitte kunagi ei kirjutanud ta enam fõljetone.

Ja umbes aasta pärast seda ilmus «Körbenaeratus».

Siis kadus ta mõneks ajaks silmapiirilt. Ühel päeval sain ma postkaardi Aasiast, Taškendist. Margus Brehmse saatis mulle palavaid tervitusi koos Haijami luuletusega, mis olla ta esimene otsetõlke-katse. Tillukese kirbukirjaga oli veel lisatud asjalik teade, et ta viibib Taškendis eesti kirjanduse konsultandina ning et tal on hetkel ajutisi raskusi kuuekümne rubla ulatuses. Pean tunnistama, et ma ei mõtelnud sel päeval Margus Brehmsest just kenasti.

Aga hiljem hakkas ta mulle meeldima. Isegi selles, et ta Taškendis konsultandina esines, ei leidnud ma midagi laiduväärset. Tolles kauges linnas oli paari aasta eest toimunud raske maavärin, mine tea, võib-

olla vajati seal seoses üldrahaliku taastamisega ka hulganisti kirjan-
duslikke konsultante. Eks oli asi samuti meie natuuride erinevuses,
mulle polnud kunagi tulnud pähe osta pilet ja sõita Taškenti, Tšitaasse
või Tambovisse, Margus Brehmsel aga tekkisid säärased ideed perioo-
diliselt. Ja ta viis need võluva endastmõistetavusega ka täide. Häbi
tunnistada, aga mina polnud tema eas õigupoolest veel Tartuski käinud.

Niisiis, aastad läksid, sügised vaheldusid, meie suhtlemine jätkus
stabiilselt, kuigi väliselt juhuslikult. Ikka astus ta ootamatult kusagil
vanalinna tänaval vastu, seljas kas tumehall kaherealine ülikond või
lumivalge kasukas, astus vastu ja naeratas napilt ning kargelt, ja juba
leidsin ma ennast tema seltsis läbi õhtuhämaruse, läbi kangialuste ja
hoovide uitlemas.

«Kuidas elad, Margus?»

«Ei tea, pole vigagi. Ma tegin talve läbi tööd, kirjutasin tsükli
novelle. Tahad, toon sulle lugeda? Nojah, ma otsustasin, et panen üld-
pealkirjaks «Olemise anatoomia». Kuidas on?»

Ta naeris lühidalt, kavalalt ja kärsitult. Esimestel aegadel sarnanes
see mõkitus häirivalt meie ühise sõbra, tuntud poeedi üldtuntud kõhu-
hääliitusega, hiljem sai palju omasemaks Margus Brehmse esituses.

Ühel varasügisel juhtus mul äpardus — jäin punase tule all tänavat
ületades auto alla. Pääsesin küll ainult suure ehmatuse ja kerge
muhuga, ent mul tuli sellegipoolest terve nädal haigla neurokirurgia
osakonnas lamada. Kord varahommikul silmi avades leidsin kõrvalvoo-
dilt uue haige, kelle tulekut olin läbi une kuulnud. See oli noor kõhn
mees, kes lesis selili ja luges öölambi paistel paksu raamatut.

«Tere, Margus.»

«Tere,» viipas Margus Brehmse mulle koduselt. «Ma teadsin, et sa
siin sees oled, palusin ennast siia palatisse tuua. Näe, väsisin ära. Tegin
terve kuu tõsist kirjatööd, kirjutasin esseed Tuglase, Semperi ja Luiga
vaimsusest. Nojah, eile õhtul tõusin laua tagant, tahtsin kööki minna,
aga edasi ei mäleta. Ma olla ümber kukkunud nagu pika kaelaga lille-
vaas. Ületöötamine või mis. Pea valutab viimasel ajal kõvasti küll. Noh,
eks naisterahvas kutsus kiirabi.»

«Kes see naisterahvas sul on ja kus sa praegu üldse elad?»

Margus Brehmse lõi käega. Tol perioodil elas ta kehvasti, ei teeni-
nud peaaegu midagi, naisterahvaski oli sedapuhku temast aastat viis-
teist vanem. Viisin jutu mujale.

«Mida loed?»

«Ah, prantsuse luule antoloogiat...»

«Millal see ilmuda jõudis?»

«Kuuekümne teisel aastal Pariisis. Ahjaa, sa ei teagi. Ma asusin hil-

juti oma kehva prantsuse keelt täiendama. Éluard'i värsid... no ja Aragoni omad on täiesti seeditavad. Baudelaire'iga on veel teatavaid raskusi. Muidugi, tuleb alustada millestki lihtsamast ja põnevamast. Loe näiteks läbi mõni Dumas' romaan ja... Minu meelest ei tohi ühe keele selgekssaamise peale üle kahe kuu raisata.»

«Eks ta ole,» ohkasin ma ebamääraselt.

Järgmisel päeval kirjutati mind haiglast välja, Margus Brehmse jäi minust peavalu vastu analgiini neelama ja pimemalet mängima. Ta andis simultaani neljale mehele.

Siis ei kohanud ma teda jälle tükil ajal. Kuulu järgi olla ta Leedusse sõitnud. Sealt tuli ta tagasi tavalisest veelgi kõhnemana ja hajameelsemana. Lisaks leedu ja poola keelele oli ta seal tundma õppinud kedagi Danutet ja katoliikluse raskepärasust. Töötanud lühikest aega mingi rajooniteatri kirjandusala juhatajana ja tõlkinud leedu keelde ühe Ionescu näidendi, sõitis ta pettunult koju.

Ütskord sõitis ta Saaremaale naist võtma. Aga umbes poolteise kuu pärast tuli ta tagasi, kaasas rootsi keele oskus (tolle neiu vanemad olid rootslased) ja hea portsjon eneseirooniat.

«Ei, aitab. Ma pean oma toa vanalinna ära vahetama, seda esiteks, ja nojah, ega sa ei tea, kes on see daam, kes mängib malet ja kelle nimi on Barbot de Marny? Ma teeksin talle abieluettepaneku. Margus Barbot de Marny — mis?»

Ta mökitas naerda, süütas sigareti ja lakkas pikaks ajaks intiimelust probleeme tegemast. Ta keskendus korterivahetusele ning lühiproosale ja õppis igal aastal kaks või kolm keelt selgeks.

Siis tuli episood «Olemise anatoomiaga», mis mind lõplikult veenis, et kirjandus pole Margus Brehmsele sugugi nii armas kui näiteks minule. Ta tõi oma tsükli mulle lugeda, mis salata, ma sattusin nende külmaverelisusest ja vankumatust salapärasusest vaimustusse. Andnud autorile käsikirja viimaseks lihvimiseks tagasi, tõttasin kirjastusse ja asusin kõigile, kes mind kuulata viitsisid, kiitma noort ja peaaegu tundmatut autorit. Rääkisin nii veenvalt, et paaril seltsimehel tekkis Margus Brehmse vastu soodne huvi. Kui ma teda nädala või kahe pärast kohates efektse ükskõiksusega soovitasin igaks juhuks kirjastusse minna, kuna seal valitseb andekate käsikirjade põud, kehitas Margus Brehmse piinlikkust tundes õlgu ja tunnistas, et olla jutud koos portfelliga ära kaotanud. «Seda juhtub minuga sageli,» ütles ta mulle lohutavalt. Seejärel viis ta vestluse elegantselt teisele teemale, millegipärast võrdlevale keeleteadusele. Kui me sel korral minu initsiatiivil üsna ruttu hüvasti jätsime, ütles Margus Brehmse:

«Nojah, mis sa ikka muretsed. Ega need «Olemise anatoomia» lood

suuremad asjad olnudki. Rohkem sihuke stuudiotöö, ütleme, kolmanda kursuse tasemel. Mis neist ikka nii palju rääkida.»

Mäletan — oli varasügis, üksikult paplilt langes tänavaristile pruuniks tõmbunud lehti, Margus Brehmsel oli seljas õhuke sügismantel ja peas must kaabu, ta astus natuke kühmu hoides ja kiirustamata kesk-aegsete linnavärvavate poole, mille poolkaarte vahel roosatas jahe ja ilus pilv, — Margus Brehmse oli seal tänaval täiesti ükski.

Ükskord hilistalvel, see oli kahe ja poole aasta eest, astus ta jälle minu poole sisse.

«Viitsid sa natuke hulkuma tulla?»

3

Ma nakatusin Margus Brehmse lausa paluvast pilgust ja kehvasti varjatud erutusest, lükkasin toimetused edasi, tõmbasin palitu selga ja tõttasin koos temaga trolli peale. Endastmõistetavalt viis ta mind jälle vanalinna.

Mäletan praegugi väga täpselt selle pärastlõuna meeleolu, valgust, lõhnu, rõsket jahedust; mäletan seda tinast ja vaevast päevalõpukuma, mis tolknes vanalinna kõige kitsamate ja kõveramate tänavate keskel, jaksamata valgustada majaseinu, müüriorvi ja kõnniteid; mäletan soolaga rüvetatud lume ahastavat ja vaenulikku rõskust taldade all; mäletan krobeliste paemüüride külma ja valvsat lähedust, väikeste tumedate akende niiskeid ja uurivaid pilke; mäletan kurbi kollaseid tuhalaike lugematutes hoovides ja kangialustes; mäletan turbabriketi põletamise kirbet lõhna.

See polnud mingi jalutamisilm.

Tänavad olid imelikult tühjad, kõledad ja painavad nagu raskes unenäos. Veel polnud süüdatud ühtki laternat ega ühtki tuld akendes. Umbes niimoodi võis see linn, see kvartal välja näha ka nelisada või kuussada aastat tagasi, mõne katku või rüüsteretke ootel.

Mäletan, et võpatasin üle keha, kui korraks kusagil ebaloomulikult kõrgel, otsekui korrusejagu müüripealsest ja tornistki kõrgemal, süttis violetne valgus, sellest kujunes ruttu välja gootikaareline kõrge aken, aknalaua seisis potililled ning modellibüst, aga võib-olla seisis seal elus inimene. Mul hakkas päris tõsiselt jube. Olime kogu aeg käinud vaikides, sõnagi vahetamata, Margus Brehmse tõmbas juuba teab mitmendat sigaretti järjest, ta hele habemetutt (hiljuti oli ta habeme kasvatanud) nõksatas sammude rütmis ja mu kaaslane sarnanes mingile heledat verd kuradile. Aga siis kustus violetne valgus ja ma nägin, et ühes kõledas tulemüüris asus tõesti üksildane aken, ma polnud seda

lihtsalt kunagi varem märganud. Süütasin ka ise uue sigareti ja mõtlesin, et tänu oma pehmele iseloomule olen taas sattunud mingisse Margus Brehmse müstifikatsiooni.

Varsti jõudsime pikka ja kitsasse hoovi, mida ühelt poolt piiras ajutine laudplank, teisalt ehitusjäätmega risustatud igivana müür.

«Ole ettevaatlik, eks?» ütles Margus Brehmse.

Ja ma hakkasin tema kannul üle roostetanud naeltega laudade ja puruks pekstud segukastide turnima.

«Selle seinal on tegelikult kuus episoodi püha Miikaeli elust, väga ilusad bareljeefid, aga praegu, näed ise, ei saa neile ligi,» viitas Margus Brehmse ühel jalal kõõludes puukolu ja tellisekuhjade suunas. Mõtlesin, et kahjuks on ta siiski poosetaja või taga targemaks, edev poisike. Mis bareljeefid, mis püha Miikael! Samal ajal pidi Margus Brehmse peaaegu kukkuma ja rabas oma pikkade pianistikättega kusa-gilt kinni — pidepunkti ma ei näinud, aga ta sai tasakaalu kiiresti tagasi. Kui ta üle õla minu poole vaatas ja äkki täiesti võõra häälega naerda mökitas, lõin ma jälle verest välja.

Tagantjärele tunduvad mu vastakad emotsioonid endalegi naeruväärised. Tagantjärele mõistan, et Margus Brehmse oli sel päeval väga erutatud.

Siis seisime väikese raudukse ees, mille küljes rippus paarikilone tabalukk.

«Nojah,» ütles Margus Brehmse, võttis oma valge kasuka taskust välja tillukese võtme ja hüpitas seda peopesal. Olin valmis kõigeks, millegipärast ka kõige halvemaks, kui ta mõne hetke pärast raskelt ragiseva uksepoole lahti tiris. Kohe raudukse taga oli paks lauduks, ta lõi selle õlaga valla, me koperdasime läbi mingi pimedate eesruumi, astusime kobamisi paar trepiastet kõrgemale, Margus Brehmse avas veel ühe ukse ja plöksas otse mu kõrva ääres lülitit. Süttis tuhm, neljakümnevatine pirn.

Me seisime kõrges, sopilises ja arvatavasti väga suures ruumis. Ent nagu õugi, oli see kõikvõimalikku kolu, ehitusrisu ja tühje plekktünnetäis.

«Eks võta istet,» ütles Margus Brehmse väga argipäevaselt, ja tõsi, ukse lähedal seisis päris korralik nahkdiivan.

«Kohvi või teed?» küsis Margus Brehmse pärast seda, kui olin diivani külma ja krudisevasse nurka istunud. Ta lausus seda nagu hubase kodu peremees enne meeldivat jutuajamist.

«Kohvi,» vastasin masendusega. Ma ei saanud millestki aru. Kuigi pidanuks juba ammu saama. Ilmselt polnud ma ikka veel õigele ja loomulikule meeolelule häälestunud, ja ma vist ei eksinudki eriti, kui

arvasin märkavat nurgas kohmitseva Margus Brehmse kahetsevat kõõrpilku.

Kümmekonna minuti pärast tõusis nurgast minu jaoks vapustavalt ehtsat kohvilõhna. Margus Brehmse tõstis vaskse kannu me jalge ette tellisele, kallas kaks veinijälgedega alumiiniumkruusi täis. Huuli kõrvetades hakkasime kohvi rüüpama. Poolpime ja arusaamatu koliait muutus pilgult hubasemaks, vaatasin äkki Margus Brehmse poole ja sain aru.

«Sinna seinä panen ma raamatukapid,» ütles Margus Brehmse, olles mu pilgu tabanud. «Aga sinna kahe akna vahele panen kellakapi. Laud saab sinna. Näe, selle seinä äärde panen neli tooli ritta. Noh, ja kamina ette laotan ma selle lollaka eeslinaha, mille ükskord vintis peaga Buhhaaras ostsin.»

«Ja millal sa pihta hakkad?»

«Nojah, umbes kahe aasta pärast. Siis saab remondiga ühele poole. Vahetuse asi on nüüd otsustatud, nii et selleks ajaks peaksin ma Ungarist tagasi olema.»

«Ungarist?»

«Hea küll, sellest on vara rääkida, esialgu ei oska ma Petófitki korralikult lugeda, Adyst rääkimata,» vastas Margus Brehmse ja lõi ennast laivalt käega. Oli näha, et ta polnud tahtnud tõesti ülemäära lobiseda. Natukese aja pärast ta ütles:

«Elu on mulle õpetanud, et... üldiselt saadakse minust alati kuidagi veidi teistmoodi aru, kui ma seda ise eeldan. Ma jätan arvatavasti küllalt kehklase mulje. Nagu mõni snob, eks ju? Kuigi see pole kõige suurem õnnetus siin elus, tekitab see siiski palju tarbetuid arusaamatusi ja sekeldusi... Näe, sinna nišši või mis ta on, sinna panen ma oma voodi. Mis?»

Laes põles kahvatu pirn. Ruumi võlvitud laenurgad ja laudadega kinnilöödud aknad mustasid. Tünnide, kastide ja katkiste telliste all vulksus kanalisatsioonitoru.

«Vägev,» ütlesin kuuldavalt. «Kuidas küünaldega oleks?»

«Ma olen selle peale mõtelnud,» tähendas Margus Brehmse tagasihoidlikult.

Korraks suutsin selgesti ette kujutada seda ruumi pärast kapitaalremonti ja sisustamist. Nägin Margus Brehmsset aknalöövide vahel seismas ja kella üles keeramas. Mu vaimusilmis oli Margus Brehmsel seljas villane kodukuub, mille löike vahelt valendas valge pitsrinnaga särk.

«Kuule, kas sul kodukuub on olemas?»

Ta taipas muidugi kohe ja ütles muiates:

«On küll. Kirsipunane. Soovid veel kohvi?»

Samal hetkel kostis toa keskelt raske mütsakas, kohe seejärel ebanimlik, õudne oie. Tundsin, kuidas mu turi ja reied külma kananahaga kattusid. Nägin täiesti selgesti, kuidas umbes meetri kaugusel mu saapaninadest üks vaadiotstele asetatud laud põrandani paindus, ohtlikult ragisema hakkas ja siis äkki jälle endisesse asendisse tagasi vedrutas. Kohe seejärel kuulsin üle toa minevaid raskeid ja ebakindlaid samme. Hetke pärast veeres üks väiksem tünn nagu jalalöögist nurka. Kui selle kime plärin lakkas, krimpsutas Margus Brehmse kergelt nina. Ta vaatas minu poole ja ulatas tavalisest pisut nobedamalt mu kruusi.

Rüüpasin ahnelt. Kohv lõhnas endiselt hästi, pirn põles vaevaliselt ja tuimalt edasi. Kanalisatsioon luksatas toimekalt.

«Ah jaa, kummutist ma ei rääkinudki. Sain endale hankida hiigla põneva pesukummuti.»

Võitlesin häbiväärselt hirmu ning labase uudishimuga, ent ei küsinud midagi.

Mõne aja pärast vaatas Margus Brehmse käekella ja ütles:

«Nojah, lähme nüüd pealegi edasi.»

Ta võttis diivanitoe tagant taskulambi, süütas selle, kustutas rahulikult tolmunud laepirni ja selle asemel et mind välja juhatada, hakkas astuma läbi ruumi, mis osutus veel suuremaks ja sopilisemaks, kui olin arvanud. Hoidusin võimalikult Margus Brehmse lähedale.

«Siin on köök,» ütles ta üht tumedat nurka valgustades. Midagi masendavalt erepunast märgates pidin peaaegu karjatama, aga siis taipasin, et olin kartnud gaasiballooni.

«Aga siia teen ma fotolabori,» ütles Margus Brehmse, «ja siin on mu tagavarauks.»

Ikka veel ei sattunud me lageda taeva alla. Vastuoksa, astusime poolpimedasse mitmeharulisse koridori, kus Margus Brehmse valis kõige hämarama ja kitsama keldrikäigu. Kergel sammul hakkas ta alla minema. Taskulambi sõõr hüples kiviseinal. Olin üpris õnnetu.

Keldrikäik lõppes raudlattidega ilustatud uksega, mille käepideme kõrval rippus koputi. Mõlemad, nii käepide kui koputi, kujutasid mõirgavate lõvide päid. Margus Brehmse sikutas koputit ja jäi ootama.

«Kuule, kas sa pole mõnikord mõtelnud, et sõna või lause võib vahel üldises kirjapildis olla sihuke jahe ja nipsakas? Oled sa tähele pannud, kui jahedalt ja nipsakalt need vanad vasest käepidemed ja klopperid helgivad, mis?»

Margus Brehmse vaatas küsivalt minu poole, aga mina, olgem ausad, olin sel hetkel kirjandusest väga kaugel, ma mõtlesin kummutustest ja muudest õudustest.

Siis avanes uks ja meie ees seisis keskmist kasvu vimmas seljaga

vanamees. Ta oli vestiväel, ta suitsetas piipu ja vaatas meid läbi ümmarguse monokli.

«Ennäe, Margus tuli,» ütles ta ja laskis meid endast mööda.

Ning jälle olin ma ühe uue elamusega juhmistatud. Jälle tundus mulle, et olen vägivaldselt mingisse müstifikatsiooni või unenäku kistud. Midagi sellesarnast, mida ma nägin eredalt valgustatud keldriruumis, polnud ma kunagi varem kohanud. Kõik seinad olid maast laeni riiuleid täis, enamik neist oli täidetud keskaegsete tänavalaternatega. Pooled või enamgi laternaist põlesid kirkalt. Umbes viie minuti pärast, kui olin juba natuke toibunud, nägin muudki — pealuudest valmistatud joogipeekreid, tinaanumaid, mõõku, vappe, kilpe... Aga imelikul kombel lõi just laternate rohkus mind rivist välja. Selles on tõtt-öelda midagi, kui nad kõik on nii ebaloomulikult lähestikku ja ühtlasi käelatuses. Laterna loomulik elu kulgeb uhkes üksinduses.

«Nojah, see on meister Johannes, see on mu sõber,» sõnas Margus Brehmse, viskas kasuka seljast ja kolksatas lauale, klaasideta laterna kõrvale likööripudeli.

«Me jalutasime ennist väljas, ehk tohib pisut hinge tõmmata.»

«Täna sihuke lõrts jah,» ütles meister. «Oot, ma vaatan...»

Ta kääris varrukad üles, pidas aru ja suundus seinakapi poole. Teel komistas ta millegi vastu ja porises nina alla. Tabasin Margus Brehmse uudishimuliku pilgu ja märkasin alles nüüd, et keset põrandat lamasa purustatud klaasidega latern. Selle kõrval seisis otse kiviprakku torgatud pikk mõök. Mõök värises ja võdises. Siis nägin selgesti, kuidas mõök otsekui käetõmbest natuke kerkis ja seejärel maha kukkus. Mul käis uus hirmujudin üle turja.

«Ah see...» ütles meister Johannes tagasi tulles. Tal oli kolm kristallpokaali näppude vahel ja väike karahvin vastu rinda surutud. Lauda kattes muhatas ta ebamääraselt:

«Käis kümne minuti eest... Õige marune täna teine.»

«Nojah,» sõnas Margus Brehmse ja võttis otsustavalt klaasi kätte.

Poole tunni pärast oli kõik teisiti. Elu oli selge, kirkas ja võimas nagu orelimuusika. Ma põrnitsesin vaimustusega meister Johannese läikivat musta vestirinda, jõin tema piiritust ja Margus Brehmse likööri, kuulasin nende omavahelist vestlust ja sain kõigest suurepäraselt aru. Ma sain aru sellestki, et mu enese elu oli senimaani kulgenud juhuslikult, vääriti, piasiasjade kütkes, kuid sellest polnud katki midagi. Keskiga oli alanud alles hiljuti, mul oli võimalik veel kõike muuta, sõita Taškenti või BAM-ile või Vilsandi saarele. Situatsioon tundus selleks ülimalt soodus olevat: ma olin hiljuti lahutanud, elasin üksinda, mis maksis mulle vahetada kolmetoaline korter mõne vanalinna kummitustega toa vastu, sisustada see rokokoolaua, keskaegsete laternate

ning vana kirjutusmasinaga «Mercedes»! Taškent, Vilsandi, BAM, rokokolaud!

«Kui ma ära suren, tahaksin ma, et mu töötoast tehtaks laternamuuseum,» kõneles meister Johannes samal ajal.

«Jah, Johannes,» ütles Margus Brehmse. Ja mulle: «Tal on mao-vähk.»

«Mul on kahju,» ütlesin vaimustusega. «Meister, vahetame ära — mina annan teile kolmetoalise kõigi mugavustega, teie mulle...»

Meister Johannes laksas endale käega vastu reit, puhkes naerma, võttis siis seinalt korneti ja hakkas puhuma mingit veidra rütmiga ning ikka ja jälle korduva motiiviga pala.

«Ma tahaksin väita, et kui näiteks kinos on keskplaanid kehvad ja igavad, siis jutus on need täiesti head,» rääkis Margus Brehmse mulle sel ajal südamlikult. «Liiga lähedalt muutub iga asi visuaalseks jõleduseks. Eks sa katsu kirjeldada inimest ainuüksi tema vasaku ninasõõrme ja poole põse, aga miks ka mitte kuue nahapoori kaudu. Nojah, ka kaugelt on kehv, see on nagu lehekülg kooliõpikust, kus silmapiiril on midagi metsaserva-sarnast, ja siis veel paar vabrikukorstnat...»

«Mees, tegelikult armastad sa siiski kirjandust!» hüüdsin ma vaimustusega.

Meister Johannes pilgutas mulle silma ja puhus põsed pungi. Kornetikumin täitis laternatoa äärest ääreni.

«Ei,» muigas Margus Brehmse ärevalt. «Sa ei saa minust aru... Mulle meeldib ainult see, kui ma mõnest asjast põhjaliku ettekujutuse saan. Tule lähme ennast tuulutama.»

Läksime kornetimuusika saatel trepikotta ja jõudsime väikesesse hoovi.

See oli imeilus hoov linnamüüri ja kahe punase viilkatusega halli maja vahel. Seintel ja müüri küljes põles viis või kuus meistri laternat. Nende valguses nägin imetoremaid sepistatud linnumajakesi, kus askeldasid tihased ja varblased. Siin-seal tumendas väänkasvupuhmaid. Avatud keldriaugust kostis kumedat kornetimängu. Hoovis väreles sinakat ja kollakat, aga õhtule tõmbunud tumedast ja tõsisest taevast pudenes üksikuid teravaid lumeräitsakaid nagu ikka talve lõpu-poole. Müüri alla viis kang, selle seinte ääres seisis mustade sepi-kantidega suured kraamikirstud. Korraks vilksatas seal kangi all ühe vana naise õnnetu nägu ja kääksatas välisuks... .

«Ei, sa oled täitsa, et mulle seda kõike näitasid. Muidu sure maha, teadmata, et oma linnas nii põnevaid kohti võib olla,» ütlesin ma.

Margus Brehmse kõhatas karedalt ja vahtis tükk aega taevast. Siis ütles ta täiesti uue tooniga, nõutult ja väsinult:

TEET KALLAS

«Jah, muidugi, see on ju Johannese hoov. Tule suvel siia, siis alles näed, kui kena siin on. Aga see pole siiski see hoov ega see pole see värav.»

4

See juhtus varasügisel. Margus Brehmse käis siis kolmandas klassis. Ta oli väikest kasvu ja nägi nii eksitavalt nunnulik välja, et mitmed asjaga mitte kursisolevad lapsevanemad teda oma normaalsetele rüblikutele ihaldusväärseks eeskujuks tõid. Tegelikult oli selle üheksa-aastase inimese elus piisavalt palju pahandusi.

Koolis sai ta pidevalt märkusi oma absoluutse, lausa idiotismini ulatuva hajameelsuse pärast.

«Ma pole kohanud teist sihukest fenomeeni,» iseloomustas klassijuhataja teda lastevanemate koosolekul. «Ta istub tunnis, vaatab sulle suhu, ta silmad on selged ja ausad nagu inglil. Ta istub niimoodi viis tundi, kujutlege, kõik viis tundi, jaajaa! Ta vaatab sulle viis tundi järjest otsa, ilma et silmgi pilguks, aga kui sa teda küsid, siis selgub, et ta pole kuulnud mitte ühtegi sinu sõna, ei, ei, mis ma räägin — mitte ühtki sinu silpi pole ta kuulnud!»

Teiste lastega Margus läbi ei saanud. Ta ei osanud tunda pisematki õnne sellest, kui teda mõnikord eksikombel jalgpallimeeskonda hõigati. Ja kui ta siis platsile jalutas, sörkis ta alistunult oma kambaga kaasa, ilma et kogu mängu jooksul kordagi oleks palli puudutanud. See tegi koolivennad või hoovikaaslased teadagi õelaks. Parimal juhul peeti teda elukõlbmatuks pupujukuks, professoriks, halvimal sai jälle kere peale. Väga kõvasti teda siiski ei löödud, sest normaalsed rüblikud pelgasid pisut ta helesinist eemalviibivat pilku.

Kodus oli Margusel pidevalt pahandusi kõigele lisaks ka selle pärast, et ta kadus sageli ära. Ei juhtunud naljalt, et ta kohe pärast koolitunde koju oleks tulnud.

«Ah, tegelikult on sihuke si poisisõnne alati olnud. Tead, kes võivad tundide kaupa kusagil yaateakna ees või tänavaserval molutada ja vaadata, kuidas kassipojad keldriakna ees mängivad või kuidas töömehed kraavi kaevavad või...» arvas Margus Brehmse seda aega meenutades.

Ega tolgi päeval teisiti läinud. Selle asemel, et tramm number kolmega koju sõita, läks Margus jälle uitama. Seejuures ei tundnud ta ennast kuigi mugavalt, vastupidi, ta teadis juba ähmaselt, et on mingi arusaamatu pahe küüsis. Minemise ja teadmise vahekordades oli välja kujunenud mingi stereotüüp, eriti pahasti tundis poiss ennast niikaua,

kuni tema trammipeatus püsis vaateulatuses. Ka siis, kui ta oli hulk aega ühe raamatukaupluse akna all seisnud ja kõik väljapandud lasteraamatud ükshaaval üle vaadanud, ei tundnud ta ennast hästi. Raamatud polnud ka suuremad asjad, «Suvorovi mõõka» oleks ta siiski endale tahtnud. Jah, seal vitriini ees seistes andis ta endale täielikult aru, et talitab halvasti, et veel on võimalik tagasi pöörata, koju sõita ja seal . . . noh, näiteks kõht täis süüa. Kõht oli tühi küll, miks mitte. Aga ei, ta ohkas raskelt, vanainimese moodi ja kõndis edasi.

Mõne aja pärast oli ta heliplaadipoes.

Siin mängis korraka mitu erinevat plaati ja see oli harjumatu ja huvitav. Georg Otsa hääl laulis magusalt: «Käeke mul, kallim, anna, tule mu lossi sa . . .». Teisest kandist kostis kornetimängu. Kolmandas mühas suur orkester nagu tormine ilm. Margus seisis keset inimhulka ja muusikat, ta koolimüts oli pedantselt otse peas, krae oli ahastamanevalt puhas, ta helesinised silmad vaatasid inimesi, nagu oleks tal neile midagi ilmutada, üks hallipäine vanem naine läks selle illusiooni ohvriks ja tuli sirukäsi lähemale, soovides ilmselt ta juukseid silitada või mingit muud lollust teha. Margus tõmbus viisakalt eemale. Akna taga kitsal pruunikashallil tänaval hakkas vihma sadama.

Margus ohkas ja läks tänavale. Vihm sadas vasakule viltu. Margus kontrollis seda oma tindise pöidla järgi. Ta oli vasakukäeline. Tollal oli see samuti põhjus, mille eest väikesed poisid söimata said.

Vihm sadas vasakule viltu, suured inimesed tänaval läksid ärevile, hakkasid askeldama, vihmavarjusid avama või kraesid kergitama. Margus ei mõistnud nende hirmu. Vihm oli soe ja kerge nagu kutsikakeele puudutus.

Tusk oli kuhugi kadunud. Ja kõhunäpistus samuti. Margus hakkas minema. Nii oli see enamasti ikka sündinud.

Ta seisis tükk aega vanas pargis kõrge mäekülje all. Puud olid juba värviehtes, maas vedeles tammetõrusid ja kastanimunasid. Ta võttis ühe üles, poleeris seda tükk aega vastu kuuehõlma ja pistis taskusse. Kõige värvilisemad olid siin vahtrad, jah, aga need puud Margust enam nii väga ei huvitanud. Hiljuti käskis õpetaja neil tunnis vahtralehte joonistada. Ta seletas kõik südamlilikult ära, Margusel aga hakkas igav. Ta ei pannud isegi tähele, millal oli oma plokis vahtralehe üleni rohelineks värvinud. Millegipärast sai õpetaja hirmus pahaseks.

Kased meeldisid Margusele viimasel ajal rohkem. Aga kaski linnas eriti palju ei olnud. Pühapäeval olid nad kõik üheskoos — isa, ema, vend ja kaks õde — käinud metsas seeni korjamas. Seal ta siis oligi äkki kuuskede vahel silmanud üksikut kaske. Teised kased olid veel lahjalt rohelist, see aga üleni helekollane. Margusele näis, et kase all seisab väike halli habemega vanamees ja viipab talle. Aga kui ta lähe-

male astus, ei näinud ta enam kedagi. Ometi jäi ta tükiks ajaks kase juurde seisma. Pärast hõikasid ja otsisid teised teda hulk aega. Ta kuulis küll, aga ei tahtnud vastata. Kui ta üles leiti, sai ta isa käest kõva müksu vastu kukalt.

Ei tea, ei tea... Selles pargis ei kasvanud ühtegi kaske.

Sadas sooja viltust vihma, ta läks taas kuhugi. Nüüd olid siis jälle vanad tänavad, pooltel majadel valkjashallist kivist sildid seinte küljes. XIV, XV, XVI oli neisse raiutud.

Need majad lõhnasid väljakutsuvalt, igaüks isemoodi. Mõnikord proovis Margus neid nuusutada ja lõhna järgi meelde jätta. Ta pidas auahnet plaani ükskord kõik vanalinna majad üle nuusutada, kuigi teadis, et see ülesanne käib talle üle jõu.

Ei tea, ei tea...

Siis seisis ta tükk aega masendavalt kõrge kiriku ees. Ta astus täiesti vastu seina ja vaatas nii kaua üles lausa pilvedesse kaduva torni poole, kuni pea hakkas ringi käima.

Üks pikas mantlis ja kumerate klaasidega prillides mees jäi ta selja taga seisma.

«Noh, kas meeldib?» küsis ta lahkelt.

«Nojah,» vastas Margus.

«Tead sa, väikemees, mis hoone see niisugune ka on?»

«See või? Oleviste kirik. Torni kõrgus on sada kakskümmend kolm koma seitse meetrit. Varem oli kõrgem, aga tulekahju põletas vana torni maha.»

Mees muutus mõtlikuks.

«Tahaksid sa orelimängu kuulata?»

«Ma täna küll ei saa.»

«Ega ma ütelnudki, et täna.»

«Toomkiriku orel on parem kui siin.»

Mees võttis prillid eest, pilutas silmi, vangutas siis pead ja läks kirikusse sisse.

Ah, ei tea, ei tea...

Pärast seisis poiss hoovil, mis oli kitsas ja kõrge nagu põhja peale tõstetud koolipinal. Sadas viltust vihma, üks vaikiv naine koristas põiki üle hoovi tõmmatud nõõrilt linu, padjapüüre ja roosasid aluspükse, pesu oli niiske ja raske ning lõhnas seebi ja pesukoja röskete nurkade järele. Hoovinurgas seisis prügikast, selle kõrval kidur põõsas. Keset kollakashalli märgunud turbatuhka istus üksildane melanhoolne hakk. Ta vaatas poisile tähelepanelikult ja arukalt otsa. Ühest kitsast, poolleldi avatud aknast tuli lainetavat muusikat. Meloodia nimi oli «Ilusal sinisel Doonaul», Margus teadis seda juba neljandast eluaastast alates.

Kui ta minekule pööras, märkas ta teises hooviservas hobust. Õige-

mini pronksist hobusepead. Hobuse kõrvad olid kikkis ja ta vaatas otsekui midagi ütelda soovides poisi poole. Margus vahetas kätt, portfelli oli raskeks muutunud. Ta läks ebaledes lähemale ja puudutas hobuse külma nina. Kuid midagi ei juhtunud, ainult hakk lendas prügikastist minema.

Ah, ei tea . . .

Aga ükskord, kas tunni või kahe pärast, seisis ta värava ees. See asus üsna kõrge, tükati samblasse kasvanud paekivimüüri sees. Võib-olla polnudki see müür, see võis olla ka mõne vana maja akendeta sein . . . Müüriharjal kasvasid rohutatud ja paar kolletavat kasevääti.

Värav oli tagasihoidliku suurusega, auto poleks siit läbi mahtunud. Tundus, nagu oleks see alles paari tunni eest sügavrohelisteks värvitud, kuigi ta ei lõhnanud värvi, vaid millegipärast hoopis soojade kaneelisaiaade järele. Kui poiss käe korraks lingile asetaski ja värav otsekui iseenesest irvakile vajus, tekkis poisil tunne, et ta peab kohe ära minema. See polnud hirm. See oli midagi palju tõsisemat.

Aga juba sahisest sulgub värav ta selja taga.

Poiss seisis avaral õuel. See oli kaetud helerohelise muruga, mille siledat, otsekui ebatõelist pinda ei lõhkunud ükski jalgrada. Õu tundus igast servast kaduvat tihedasse helerohekesse uttu, kuid ei, see polnud udu, need olid mingid väänkasvud, siin-seal ruskas tumedamaid lehti.

Õu asus otsekui kaldpinnal ja poiss seisis nagu väheldase künka jalamil.

Kusagilt kostis imelist tasast kitarrimängu. Tegelikult polnudki see mäng, oli, nagu otsiks keegi seitsmel pillikeelel taga mõnd ununenud meloodiat. Need minoorsed ja otsivad helid kestsid terve öhtupooliku, kord vaibudes ja vakatades, kord uue jõuga sealt kusagilt — väänkasvudest? müürilt? taevast? — kuuldavale tulles. Poiss mäletas neid hiljem terve elu.

Samal ajal, kui ta õue astus, oli vihm ootamatult lakanud ja pilvepraost immitses õuele nõrka ruuget valgust.

Siis märkas poiss enda ees suurt kollast palli.

Ta pani portfelli maha, astus palli juurde ja puudutas seda sõrmeotstega. Pall oli tõeline. Ta polnud lihtsalt varem sellist näinud. Ta polnud sellist kollast värvigi varem näinud. See oli säärane kollane, mis tundus läbi paistvat või siis hõõguvat.

Margus tõstis palli üles, pöördus ringi ja viskas selle vastu rohelist väravat. Pall helises põrkudes nagu kume pillikeel. Nähtamatu kitarrimängija katkestas hetkeks pilli sõrmitsemise.

Poiss viskas ja püüdis palli veel kümmekond korda.

Kui ta viimaks jälle selja taha vaatas, nägi ta õue tagasopis, selle kõige kõrgemas kohas valge linaga kaetud ümarlauda, mille ääres istus

TEET KALLAS

kolm naist. Poiss imestas — ta polnud neid enne märganud. Kuidas nad nii kuulmatult olid sinna tekkinud?

Ta pani palli maha ja jäi äraootavalt seisma.

Naised olid kõik pikka kasvu, neil olid sirged seljad ja süsimustad juuksed. Ka nende maaniulatuvad riided olid tumedad. Naised jõid kohvi ja ajasid vaikselt juttu. Kitarriheli muutus sumedamaks.

— *Vea, ya se asoma de nueve el sol! Quiere usted una taza de café?*¹

— *Gracias, no. Tomaría un poco de agua con hielo.*²

Margus ei märganudki, kuidas oli laua juurde jõudnud. Muru vetrus tihkelt jalge all, ta jäi otse naiste kõrval seisma. Need olid vanad ja ilusad naised. Ja neil olid täiesti mustad silmad ning pikad mustad ripsmed.

— *Mire, qué bonito muchacho ha venido,*³ ütles üks naistest ja vaatas sõbralikult Marguse poole. Ka teised jäid teda silmitsema. Nad olid nii rahulikud, nad polnud üldse üllatunud.

— *Hola, muchacho,*⁴ ütles teine naine ja naeratas julgustavalt.

— Tere, ütles Margus. Ta ei kartnud enam sugugi.

— *Siéntate y toma un café con nosotros,*⁵ osutas kolmas laua poole.

Ja Margus istus nende keskele vabale toolile. Talle kallati kõrgest kitsa kaelaga tumepruunist kannust kohvi, lisati suhkrut ja koort, Margus maitstes kohvi ja uuris salamisi tassi. Sellel olid rohelised puuoksad.

— *Quieres dulces?*⁶ küsis esimene naine ja nihutas tema poole vaagna, millel oli marmelaadi.

— Ma ei tea, ütles Margus, võttis tüki marmelaadi ja sõi selle ära. Naised silmitsesid teda naeratades.

— *Señora Anna, no le parece que los estornios han demorado mucho este otoño?*⁷

— *Si, pero a pesar de todo no puedo acostumbrarse a este otoño. No puedo, no.*⁸

— *Perdóneme... Muchacho, quieres algo más?*⁹

— Aitäh, ütles Margus. Ta võttis veel tüki marmelaadi.

— *Que bonito muchacho, mire, que raros ojos tiene.*¹⁰

Kõik kolm vaatasid teda tähelepanelikult.

— *Todos son aquí un poco enfermicos y pálidos... desgraciadamente.*¹¹

¹ Näete, päike tuli jälle välja. Kas kalkan teile veel kohvi? ² Ei, tänan. Jooksin nüüd pisut jääga vett. ³ Vaadake, mis kena poiss siia tuli. ⁴ Tere, poiss. ⁵ Istu meie juurde ja joo meiega kohvi. ⁶ Soovid maiustusi? ⁷ Proua Anna, kas te ei leia, et kuldnokad on tänavu väga kauaks kohale jäänud? ⁸ Jah, aga ikkagi ei suuda ma selle sügiseiga harjuda, ei suuda ja kõik. ⁹ Vabandage... Poiss, mida sa veel sooviksid? ¹⁰ Oh mis kena poiss, vaadake, millised kummalised silmad tal on. ¹¹ Nad kõik on siin kuidagi haiglaselt kahvatud — kahjuks. (Hispaania k.)

Margus tõusis. Ta oli õnnelik. Ta ei tahtnud ära minna. Ta tahtis siia jääda. Läänud värava juurde ja tõstnud palli üles, ütles ta:

«Pole ma nii väga kahvatu midagi.»

Naised vahetasid pilke. Kitarr vakatas.

Margus mängis veel kaua. Vanad ilusad naised istusid aga endiselt laua taga, jõid kohvi ja ajasid juttu.

Muud polnud midagi. See siis oligi õnn.

Kodus avastas Margus, et oli oma portfelli maha unustanud. Loomulikult tuli sellest lisaks tavatule hilineamisele (ta jõudis koju poole kümne paiku) tohutu skandaal. Poiss seisis nurgas ega kuulunud midagi. Ta silmad olid suured, otsekui haiged, ilme eemalviibiv ja imelik.

«Lõppude lõpuks, see asi ei mahu mulle... Ah! Sellest kasvab kas nõdrameelne või geenius, üks õnnetus puha,» loobus isa esimesena Marguse kasvatamisest ja läks oma tuppa.

Hommikul leidis poiss portfelli koolist, garderoobist. Selles oli kolm apelsini.

Pärast tunde läks ta rohelist väravat otsima. Ta kõndis sügava pimeduseni mööda vanalinna, püüdes kramplikult meenutada ja korrata eelmise päeva käike ning haake; ta käis pargis, Oleviste juures, pronks-hobusega hoovis, ent kõik oli tulutu. Ühel eriti hämaral kõrvaltänaval tuli talle midagi muud meelde. Ta oli eile nende naiste võõrkeelsest jutust justkui kõik aru saanud. Nüüd ei mäletanud ta midagi, aga... Margusel hakkas ühtaegu õudne ja lõbus.

Poiss otsis rohelist väravat veel järgmisel ja ülejärgmisel päeval, otsis terve sügise, talve ja kevade, otsis järgmisel ja ülejärgmisel aastal, murdeas ja noorukina, otsis mõnikord täismehenagi.

Ta ei leidnud rohelist väravat enam kunagi üles.

5

Ühel hubasel õhtutunnil jutustasin naisele Margus Brehmest ja tema kummalisest elust. Rääkisin sellest, kuidas ta otsekui tabamatut sinilindu püüdes on muu seas vähemalt kaheksateist võõrkeelt selgeks õppinud, kuidas ta mööda Liitu ja Euroopatki on rännanud (viimati elas ta üle poole aasta Ungaris, töötas seal filmirežissööri assistendina ja jõesadama madrusena), kuidas ta enamasti enda jaoks hea hulga raamatuid on tõlkinud (vietnami luule, Proust, Hesse, Bulgakov), kuidas ta tavatu püsivusega on endale üht vanalinna korterit taotlenud, rääkisin muidugi sellestki, kui andekas see näiline tuuletallaja tegelikult on ja et varem või hiljem me temast veel kuuleme. Lõpetuseks

TEET KALLAS

jutustasin rohelisest väravast, millest Margus Brehmse polnud rääkinud kellelegi peale minu, ja sellest, et pean plaani temast midagi kirjutada.

«Oota, oota,» sõnas naine mu jutu peale, pistis näpu suhu, mõtles tükk aega ja ütles võidukalt: «Käes! See oli vist üks sakslane. Või austerlane.»

«Mis pagana austerlane?»

«See oli meil vähetuntud saksa või austria kirjanik... nimi küll ei tule meelde. Aga selline jutt on olemas. Ma olen seda lugenud. Umbes selles eas, mil me kõik Grinist vaimustume. Täpselt. Värav, poiss, vanad kaunid naised, võõras keel, terav õnnetunne. Juuakse teed või kohvi, poiss mängib terve päeva aias. Pärast ei leia ta seda hoovi enam kunagi üles. Ja nii edasi. Ja kuule, minu meelest on Wellsil ka midagi sellist!»

«Ei või olla!» raputasin pead. Mõne aja pärast hakkasin ma naerma. Naine silmitses mind uurivalt ja ütles siis lohutades:

«Ega ta ju tarvitsenudki sulle bluffida. Maailmas on ennegi imelikke kokkusattumisi olnud. Keegi itaalia kunstnik...»

Ma lõin ainult käega.

MARIA AED

MARIA

See on lugu Mariast,
ilusast õmblejannast,
ja tema tütrest,
väikesest Mariannast.

See on lugu Mariast,
kes Petrogradist või Riiast
oli tulnud, paar hilpu paunas,
käekõrval laps,
ja elas nüüd Pärtli saunas

ja kellest küla ja isegi
va Pärtli-Paks
arvas, et kui ühel naisel
Pühast Vaimust on juba üks laps,
miks, pagana pärast, olla ei võiks
neid siis vähemalt kaks.

See on lugu Mariast, kes siia
oli sadanud maailmast laiaist,
ja tema määratust murest
ja tema väikesest aiast.

PORGANDID

Nurmel niidavad kaera
Pärtli piigad ja sulased.
Porgandid ajavad naerma,
nad on nii pikad ja punased.

KERSTI MERILAAS

Ja nii mõnus on rinnuli aial
magusat porgandit järada;
las pealegi maailmal laial
seal kusagil kärada.

Siin juuakse odrakohvi
ja võetakse kartuleid vagudest,
ja kahvatu laps enam krohvi
ei urgitse soemüüri pragudest.

Maria singeri võrin
toas lakkab kustuva ehaga:
juba õuel on hõiskavad kõrid
löötspilli ja puskarilehaga.

Need on lõbusad külakaagid,
juhuotsijad kindlama kavata.
Kes teadis, et ukse haagid
ei nõtku ja akent ei avata?

Oi, käharad porgandipeenrad
säärsaapail segi nad tallavad
ja oma vihased veed nad
läve kivile kaares kallavad.

Mariannal kaelas on hõberist,
pole asja tal küla laimuga
ja ta ei mõista, mis tegemist
sellel kõigil on Püha Vaimuga.

HERNESTE TAEVAS

Kaunad on kõveras,
varred on vaevas;
alla on varisend
herneste taevas.

Vettis ja viltsis
lõputa sajus,
kuni vaestele
peale vajus.

Löhkes kui ligane
seenekott.
Maadligi litsutud vääfides kõhistab
siugleva sabaga ilge roff.

Kaunad on kõveras,
varred on vaevas:
toeta jäänud on
herneste taevas.

Mööda õõtsuvaid udutreppe,
kandes kaenla all hernekeppe,
orgu laskub üks hämar mees.
Temap see lapsegi unest hõikas,
kuu nagu kaalika kaheks löikas:
üks pool jäi üles,
teine ent hulbib
linaleo lombil virvlevas vees.

MARIANNA

Oli uulits ja uulitsa nurgal
purunend laternad kiikusid
ja vihased rahvahulgad
seal liikusid, seisid ja liikusid,

ja ikka kusagil ülal
hää! kaikus ja silmad põlesid...
Siin kummuli keeratud künal
Marianna peab ägedaid kõnesid.

Ja kapsapeadele pähe
nägusid maalib ta tahmaga.
Kuid väljaspool väravat vähe
tal juttu on siinse rahvaga.

Peagi endised kõlad meelest
viib maailm täis lehtivaid imesid
ja püüdlikult eesti keeles
laps kordab lindude nimesid.

Nii päevake õhtusse ruttab
sumina, sirina kajal.

KERSTI MERILAAS

Aga öösiti ema nutab
kummuli päitsi najal.

KAPSAD

Suur seiklus on seljataga,
enam midagi tulla ei saa.
Oma viimaseid vilju jagab
hallakahune aiaamaa.

Ja kapsaid juurikaist valla
robinal ropsib kiin.
Siia tusase taeva alla
sa tulid
ja oled nüüd siin.

Lapse naeratav nägu
helendab aknaruudus:
Ema, siin nälga ei olegi?
Ei ole, on ainult puudus.

Ühed siin ofseti surutud,
teistel on liigselt rasva.
Aga see aastateks ununud
esiemade kapsamaa
jällegi kodumaaks kasvas.

Ja koduks see madalalaeline
osmik, kus leidis pelu
üks väike, vaikne ja vaene
elu.

KIUSAJA

Hakkan ma istutama lille või kirjutama luuletust,
kohe tuleb kiusama kurat:
miks? mida? kuidas? kellele? milleks?
ja lill jääb istutamata,
luuletus kirjutamata.

Kiusaja eest siis põgenen põllule,
peidan end
kõrgesse rukkisse, nagu end plikana peitsin
küla vahel huilgava pilkelise poistekarja eest.
Silmad ja suu
kõrtesse surun, kirbesse tolmu.
Jah! ütlen. Leib! See on see!
Ja otseku maapõhjast kerkib mu ette
pikk puulõimes perelaud.
Püha Öhtusöömaaeg. Vaarisa,
loojangu halo hallidel juustel:
ja ta võttis leiva, selle rabeda aganakaku,
õnnistas seda, murdis
ja jagas kõigile, kes temaga olid,
ja laua kohal lehvisid laste käed
nagu tuvi tiivad.
Aga üks nende seast oli Juudas.

Magusalt lõhnab õitsev rukis. Ennää,
pagari riulid on leiva all lookas;
siledad pätsid puhtast jumalaviljast.
Kusagil keldris maalivad töötud
valgega punasele kangale:
Leiba!
Kolmekümne hõbeseekli eest
annab Juudas nad ära.

Olen käinud ma pika tee ja näinud,
et inimene
saab küll elada lilledeta,
et inimene
saab elada luuleta,
et inimene
saab elada isegi lootuseta,
aga elada leivata
ei saa ta mitte.

Pika tee olen käinud ja veelgi on minna;
ei paista veel kodu katus. Tee veerele
puhkama laskun, paluke pihus.
Jah, lausun tasa, hüüumärgita, leib, see on see.
Alandlik tõde, lihtne ja natuke nukker (sest siiski
kahju on kauneist kurinaist)

KERSTI MERILAAS

ja ikkagi
turvis, kust tagasi põrkuvad
kõik küsimärgid ja mida
kahtluse kaalukaussidel
iial ei vaeta.

Jah, aga inimest ennast? On ta siis ainsana ise
kõige oleva mõõ? Huist! Tabu!
Tagane minust, saatan!

LAUL

Ilmale tulid nad külakolkas,
välja maailma siit läksid koos. :,:

Ühel olid suured ja sinised silmad,
teine oli madal ja mustuke. :,:

Suur ajas turule suure härja,
kasudega mõistis ta kaubelda. :,:

Väikenegi kopika kõlksu kuulis,
aga ainult oma naha tõi turule. :,:

See oli tal pargitud pajukoortega ja
roguskisse rulli keeratud. :,:

Hei, ära noruta ega südant valuta,
sellepärast sõit veel seisma ei jää! :,:

Suurel olid suured ja sinised plaanid,
väikesel veelgi suuremad. :,:

Aga otsa lõppes õnn, ja otsa lõppes armastus,
ja otsa lõppes viimaks raha ka. :,:

Nüüd nemad istuvad üheskoos
oma õhulosside varemeil. :,:

KÄOLINA

Vahel nüüd jälle
uitan neis paigus,
kus meie lõke
kord leegitses maikuus.

Kõrvetav leek
käis läbi meist mõlemast.
Ah, mitte iialgi
lakata põlemast!

Tupruvas suitsus
äkki sa hajusid,
minu paljad põlved
kuuma tuhka vajusid.

Mängib veel tuul siin
leinalise vinaga,
kuni tulease
kattub käolinaga,

kuni langeb lepitus
üle mu juuste,
kuni siia kingule
kasvab kümme kuuske,

iga kuuse latva
keskeltläbi
kümme korda kümme
kullast käbi.

Enn Vaigur

SETE

Kas ta nüüd oli sealt kantseleist välja koperdades head aega jät-
nud või mitte? Rumal küll, kui lahkus lukkus suuga. Justkui oleks
pahaseks saand, et tema palve jäeti «sedakorda kahjuks rahuldamata».
Aga mis õigus oli Setel kellegi muu kui iseenda peale pahaseks saada?
Niisugust mõtetki ei kippunud pähe. Või kui just iga teo puhul peab
süüdlane olema, see, kes asjale esimese vungi sisse lükkab, siis võib
selleks nimetada Humala Almat. Sest tema seal poesabas jahvatama
hakkas: «Sa nüüd vaba inime, kodus pole ühegi hingelise eest vaja
hoolitseda, eluaeg nagu vangimajas mööda saat, missa ootad, käi ära,
näed ka ilma ja saad meelelahutust, seal prii korter, kolm korda päe-
vas soe söök, mõnusad kaheinimese-toad, kinoõhtud ja ekskursioonid
ja igavärki muud ettevõtmised, ja kõik see luksus läheb sul maksma
ainult seitse rubla kakskümmend kopikat.»

Va ässitaja. Oleks ta mul praegu käeulatuses või kuuldekaugusel...
ma talle teeks uut ja vana. Aga seda kõike jõuab ka edespidi, nüüd
oleks ehk siiski õigem tagasi minna ja igaks juhuks tülitamise pärast
vabandada ja ilusti viisakalt jumalaga jätta. Näitaks ära, et ega temagi
päris matsimulgust välja karand, teab küll, kuidas kultuurselt käi-
tuda. — Sete paneb käe uksele, aga kuuleb siis, et kabinetis on
juba keegi meesterahvas ees, ja lööb käega. Katsu mul asja, nagunii
ta siia majja enam oma jalga ei too, jumal hoidku niisuguse kavatsuse
eest! Aitas talle ühestki korrast.

«Vaata et leiad endale sealt veel vanuigi sõbrakavaleeri, puhkekodud
selleks ongi, et üksikud võiksid jälle paarilise leida, seal sedasorti rah-
vast ainult käibki, üks kuramaas ei jõua veel lõppeda, kui uue seeme
visatakse juba mulda, ja odav pealegi, ainult...» Ptüi, raibe oma ussi-
keelega! Kasi ise, kui sul puha teatud-tuntud värk ja kange sügelemine
saba all, jätta teised inimesed rahule. Vaat kui võtab nüüd kätte ja
laseb külas oma sõnakuulipritsi lahti, kuhu ma siis häbiga silmad pei-
dan? Et näe, Pärna Sete, see lastetreial, nagu teda kutsutakse, läheb

* «Loomingu» 1977. a. novellivõistlusel äramärgitud töö.

puhkekodusse seiklusi otsima! Sa suur jumal, no oli mul n i s u k e s t hingetrivoogat veel vaja!

Sete jääb selle mõtte juures soolasambana keset kõnniteed seisma, ta ei kuule ega näe muud kui iseenda lollust, saab möödujatelt lükata ja tõugata; ta ei tea äkki enam sedagi, kuspool on bussijaam. Saaks ometi rutem siit ära! Saaks oma katuse alla varjule, seal aega juhtunut igate kanti klaarida. Ja nisuke kipub veel nooremate kampa, nisukesel pole kodus hea küllalt! Paras sulle! Suur aitäh tolele toredale puhta näoga naisele kontorilaua taga, kes tema käest kõiksugu asju oli küsinud, suur aitäh, et jättis tühjade kätega! Jüst! —

Sete saab jälle liikuma ja talle tulevad meelde kõik küsimused, mis esitati. Kolhoosi liige pole kunagi olnud? Ah ainult vahel harva abiks käind? Ah muidu poleks lubatud kraavikallastelt lehmaheina teha? Arusaadav. Kus ta siis alalisel töö on käinud, mis on tema elukutse? Kas ta ametiühingusse kuulub? Millest ta on siis elanud? Ah olnud ainult k o d u perenaine, oma mehe naine, oma laste ema? Aru-saadav... Niisiis teetöölise abikaasa, kes elab kolhoosi külje all omas majas? Lühidalt kokku võttes: mitte küllalt põhjendatud soov. Ah et üles kasvatanud seitse last, ja hiljem tütre lapsi ka? Ah et saab toitja-kaotuse abiraha?

Sealjuures oli kena naine nii sõbralikult ja kaastundlikult naeratanud ja öelnud, et emakohustused ja lastesünnitamine kuuluvad rohkem eralõbude hulka, on nii-öelda hobi, eesõigusi tuusikute saamiseks see ei anna, neil külluses pensionäre, kes on oma elu jooksul ü l d - k a s u l i k k u tööd teinud, neile antakse ka puhkekodutuusikuid e s i - m e s e s j ä r j e k o r r a s.

Nagu lohutuseks lisati, et kui pensionäridest tuusikutahtjaid ei peaks leiduma, siis võib ka seltsimees Nugise kandidatuur kunagi kõne alla tulla. Aga seda oli Sete kuulnud vist juba koridoris, nagu läbi paksu vati.

Mis siis ikka, seadus on vanem kui meie, minu pärast ei maksa seda küll rikkuma hakata, küll ma elan ka ilma selle kahenädalase prii lobita surmani. Oh hoidku! Peaasi, et kõlakas liikuma ei läheks, sest inimeseloom on juba kord sedasi loodud, et usub ligimesest meelsamini halba kui head. Ju vist sellepärast, et selle suitsukatte varjus oleks enda sigadusi parem varjata. Temal, jumal tänatud, pole miskit varjata ja õnnetuna ta ennast praegu hoopistükki ei tunne, vähemalt sellepärast mitte, et mere äärde sõit läks vett vedama. Sõitku sinna need, kellel kodus kitsas või muidu perekonnas lahkkelid, Sete on ise enda kubjas ja kümnik, liigutab lille kui tahab, kui ei taha, pikutab lõunani asemel ja sööb siis, kui kõht tühjaks läheb, mitte kellaaja järgi, nagu seal puhkekodus nõutakse.

Ongi bussijaam. Kandekott sindrinahk väsitas käed ära, oli tal vaja seda hommikul poes nii täis tuupida, va ahnepäits.

Sete võtab pingil istet ja kougib paberist saia, mis oli ostes nii värske ja pehme, aga praegu selge saepuru, käib suus ringi ja tõgub alla minemast. Kui oleks, et just limonaadiga loputaks, kuid jaama-puhvet on suletud. Teada seda kaubandust.

Kaks tuvi seabivad reisijate vahel ringi, nagu otsiksid kaotatud kulda, Sete poetab neile suust saiapudi ja imestab lindude kadedust. Kohe-maid üksteist nokaga taguma, et aga üksi maiustada, öeldakse veel, et rahukuulutajad, sümbolid või nõnna. Pole siin maamunal õigust ega armu oodata, katsu, et mõni sulle nokaga pähe ei koksa. Teda ei tohiks selles patus küll ükski hing süüdistada, ennem juba liigses lep-lik kuses ja headuses. Jah, nõnna see on! Anna või viimane hilt ihult ära, ikka pole palju, ikka mõeldakse, et jätsid osa endale. Aga mida on Sete endale jätnud, mida ta on oma headuse eest vastutasuks saand? Tühjagi. Tagatipuks elab ihuüksi oma kruusaaugu kaldal. Mitte sellepärast üksi, et tal poleks kuskile minna, on, on, ainult ta ei taha kellelegi tülinaks kaelas olla, parem siis nagu praegu, omapead.

Buss sõidab ette ja Sete kobib oma kodinatega peale. Mõnus on pehmele seljatoele nõjatada ja lasta ennast vaikse vuringa edasi viia. Sete oleks nõus teab kuhu sõitma, ainult mitte jälle koju nelja seinavahele... Sinna, kus mälestuste kari kallale kargab, justkui ei peaks tema kannatustel üldse otsa tulema. Mõnikord Sete usub, et teda on otsustatud proovile panna, ainult ei tea, kes on otsustanud. On ta siis see kõikse nirum ema ja naine olnd? Muidugist, eks me h e l e sai üksjagu moraali loetud ja vahel tigatedat toonigi tarvitatud, aga kullapai, ilma selleta ei saand ju läbi, seda pidi tegema, kui ei tahtnud, et kõik läheks allamäge. Poleks Teodoril seda purjutamise viga küljes old, sa pühade vahe, kuidas me siis... nagu abielu alguspäevilgi...

Kuid see joomasõprade seas tolknemine, kui palgapäevad kätte jõudsid, seda ei saand külma kõhuga välja kannatada. Esiteks juba sellepärast, tule taevas appi, et suur pere tahtis toita-katta, ja teiseks sellepärast, et annab lastele halba eeskuju. Õnneks Teodor päris laa-berda jaks ei muutund, oli sõbralik ja lõbus ja viis oma peataie ikka majast kaugemale välja magada...

Jah, see viinauimas uni! Selle nahka Teodor läkski, jäi teine kruusavaringu alla, ja oligi laul lauldud. Sa pühade vahe, mis küla siis kokku luuletas! Nagu poleks Sete teda tuppa lasknud, nagu oleks Sete niikaua ta hinge kallal närinud, kuni teisel vedru õigeks viskas. See tegi südame nii täis ja kalgiks, et leinagi oli kergem kanda, alles kalmistul murdis tammi eest, siis ulus nii, et lapsed löid kartma.

Jah, jah, oli Teodor mis ta selle külje pealt oli, aga töömees oli

kõva, sai preemiaid ja aukirju ja armastas lapsi, ei kannatand mu hukkamõistvat silmavaadet, kohe kadus vaikselt ära ja tuli tagasi alles siis, kui pea sai selgeks. Oleks ta ometi see viimane kord tupp ja äärid, oleks ehk praegu elu ja tervise juures. Aga ju siis ei saa ise loomu ümber teha, see on inimesega koos talle külge poogitud.

Muidugi, ega Sete ole teab mis haritud naine, aga üht-teist on ilmas omal käel õpitud ja ajalehtedest ja raamatutest loetud, raadio peale selle. «Nõukogude Naine» ka alati kaanest kaaneni läbi uuritud. Lugenud on Sete paljulapselise naise kohta küll, pole vahele jätnud ühtki joonealust romaani, sai sellepärast Teodori käest pilgatagi. Poliitika Setet ei huvita, ainult see läheb südamesse, kui kuskil jälle sõda lahti lastakse, siis mõtleb sellele ööselgi, sest ta oma kaks venda jäid sõjast koju tulemata.

Pihkva-poisid lubavad ammu, et toovad talle ka oma must-valge teleka, kui endale värvilise ostavad, aga tea, ongi seda tarvis, rikkuvat silmi, käib parem vahel naabrite pool, egas neil kahju ole, vaatab kolm või neli inimest — elektrikulu ikka sama. Nõnna läheb mõni õhtapoolik ka hubasemalt mööda. Oijah, oijah, pikk sügis ja talv ees!

Eespool istuv paarike pidas end nõnda vabalt üleval, nagu sõidaksid ihuükski. Poiss oli kogu aja suuga tüdruku juustes ja näkitses oma valgete hammastega selle kõrvalesta. Tüdruku tõrje oli rohkem ahvatlus kui keeld — teadis, et selle taga seisab armastus. Sete pilgud ristusid poisi omaga ja mõlemad naeratasid mõistvalt, või veel, egas Sete nii vana ka veel olnud, et seda keelt poleks mõistnud. Oijah, oijah, säärased olid ju kunagi ka tema ja Teodor, olid, olid! ... Aga nüüd pole kedagi, pole isegi seda viimast hingelist majas, isakass Priidut. Sellest see kodu päristühjus algaski, sest mehe surm oli hakand pisitasa ununema ja laste laialijooksmine samuti. Kaua üks inime ikka leinata suudab.

Kõige esimene prohmakas, mis võttis jalad all nõrgaks, oli siis, kui Punik end ristikuädalal lõhki sõi. Korrapealt kadus majast nagu sõber, ülalpidaja ja hoolealune. Kuidas tal õnnestus oma vai maast lahti kangutada, kes seda teab, aga kui Sete seenemetsast tagasi jõudis, oli lehm kolhoosipõllul pikali ja tegi oma viimaseid tõmbeid. Hea vähemalt seegi, et loomaarst lubas liha turule viia. Kui aus olla, siis Puniku pärast nuttis ta kauem kui mehe pärast — ikkagi vanaduspäevade tugi, kellega ajad vahel pikad jutud maha, kes vaatab sulle oma niiskete silmadega otsa ja püüab kätt lakkuda. Aitäh, et aitas oma rammusa piimaga mõne tuhande hoiuraamatu peale koguda. Nüüd tuleb sealt hakata natukehaaval võtma, ei sellest enam pääsu pole, mujalt ei ole ju miskit ette näha. Vahel harva ehk mõni lastest, kuid sellele ei looda

ega ehita. Tema pinssi ei saa, seadus ei näe ette. Aga see abiraha, nojah, asi seegi, mõni peab seda kohe pärispinski.

Teine löök tuli Priidu poolt. Ühel päeval oli läind ja kaduski. Pulmatrall see nii pikalt ei saand ometi olla, sealt oli kass alati kolme-nelja päevaga tagasi ilmud, räsitud ja kriimustatud ja tühi nagu sepalõõts. Aga nüüd sai juba kümme päeva täis ja — kedagist. Küllap mõni ta maha lõi või jäi auto alla, nagu eelmine kõuts. Tark loom oli see va Priidu-vanapoiss, puhas ja tark. Ei ühtki hunnikut toanurka, ei ühtki loiku põrandale. Tuli häda kätte, tegi ainult suu lahti ja kohe pidi perenaine teadma, mis see tähendab: davai õue. Tegi seal oma sirtsutuse vastu väravaposti ära ja tagasi, kohe ennast tänutäheks vastu sukasääri hõõruma. Ja mismoodi ta põrguline veel märku andma oli õppind! On ennast põõsastes linde passides ära väsitand ja tahab tuppa sööma tulla, aga mina ei tee nägemagi. Hüppab siis akna alla riputatud redelile ja vaatab, kas mind on liikumas näha. Kui ma ikka välja ei tee, hakkab redelit vastu majaseina kolksutama, muudkui mine ja lase hiirekuningas sisse. Või mis hiirekuningas, neid ta'p viitsind änam ammu püüda, oli spetsialiseerund sulelistele, nagu ütleb Hillari poeg Enn. Kadunutest halba ei räägita, puhaku issanda rahu.

Buss tegi peatuse, trobikond koolilapsi ronis tõugeldes peale, teiste hulgas nääpsuke tütarlaps, keda poisinaakmanid paistsid kiusavat. Sete tõmbas tütarlapse nende hulgast ära, võttis oma põlvede vahele, sinna ei täi ükski teda torkima tulla. Setel on väetikesest kahju. Jah, üks ta ole, alati on keegi, kes vajab teiste abi. Sellest äratundmisest saab nagu tugevamaks. Meelekibedus, mis kogu päeva oli sees miiland, hakkab kaduma. Mis sest, et varsti seitsekümmend turjal. Olgugi kodupere-naine, mis siis? Kas see töö saab iseenesest valmis? Võtku aga kõik tuusikud ja jagagu oma sõpradele-tuttavatele, neile, kes pole ühtki last ilmale kand.

Sete tunneb, et nüüd võiks ta oma selja tolle tuusikujagaja ees hoopis enam sirgu ajada kui ennist. Siis rõhus teda mingi alandus või häbi, siis ei mõistnud ta musta ega valget lausuda, aina noogutas: nojah, nojah, üks te ise tea paremini. Seda oli ta küll märganud tähele panna, et laulatussõrmust tol naisel sõrmes ei olnud, tähendab, vallaline, üks, kes pole tundnud emaõnne ega emamuret. Aga ometi tihati öelda, et laste muretsemine on üksainus lust ja lillepidu. Setele kipub selle mõtte juures naer peale, tuleb meelde külarahva jutt sellest, et laste tegemine olevat vaeserahva leivakõrvane. Omajagu on neil ju õigus — rikastel pesades ainult paar võsukest, aga neil muudkui tulid üksteise järele. Kõigepealt see Leili, kes oma punase peaga oli pulmalistesse läind, nagu vanamees vintis peaga naljatas. Siis Kadri, siis Arno, siis Villu ja Joosep käsikäes, nagu katsikulised olevat ämmalt kuulnud, siis

Helmi, see imelik laps, kelle nahk nii õrn, et tänapäevani ei või aluspesu muudmoodi kanda kui pahempidi, muidu õmblused hõõruvad naha verele. Ja kõige tagatipuks jälle kaksikud, Hillar ja Valli. Viimane oli nõnna nõrguke, et ei eland kahenädalasekski, kustus vaikselt nagu küünlataht.

Oijah, oijah! olid ajad, olid alles ajad! Kus ikka külarahvas sai ohhetada ja põlastada; ise juba neljakümne kolmene, aga pidama ei saa, nagu kodujänes. Aga kui oli nisuke õnnistus kord antud, et kõik mis sai tulema pandud, see ka tuli, siis ei olnd parata, nisukest tühja tööd kui tänapäeval, sel ajal ei tehtud. Nii juhtuski kuulmatu lugu: ühel ajal emaga sai ka tütar esimese lapsega maha. Kus siis oli maja seda imikute kisa täis, sa pühade vahe! Isegi vanamehe kõrvadele hakkas vastu, kobis lakka magama. Pärast Valli surma panime nii Leili Oskari kui minu Hillari ühte hälli ja nõnna nad kasvasid, toitsin neid mõlemaid oma rinnaga, sest Leilil polnd piima või ei soovind ta ihu ilu rikkuda, nagu mõned sosistasid... Läksid mõned aastad, ja Leili tõi v e e l k a k s t ü k k i koju. Ei tal polnud häbiraasugi, mehed olid ta järele nagu sõgedad, ainult äravõtmisele ei taht keegi mõelda. Ja suurt küsimust ei teind sellest ei Leili ise ega vanamees, see aina irvitas, et las vabrik töötab, riigile sõdureid tarvis, ega me nälga jää. Nälga muidugi ei näind, aga küllast olime ka kaugel, kas seda änam meeleski on, mis ja kuidas. Peaasi, et seitse hinge sai üles kasvatatud, kõik tublid tööinimesed.

Buss aeglustas käiku ja laskis koolilapsed maha, Sete hoolealune vaatas korra tagasi ja kadus teeäärse heki varju. Nüüd võis Sete kaasreisijaid lähemalt silmitseda. Nende hulgas leidus mitu tuttavat. Kes käis arsti juures, kes poodides, kes kohtus tunnistajaks, kes sugulastel külas. Eks ta ole, kõigil omad toimetused — kes käib oma röömu jagamas, kes muret juurde saamas.

Setel polnud lähedal niisuguseid sugulasi, kelle juurde sõita või kus teda kangesti oleks oodatud. Kokkusaamisi tuli harva ette, laste pulmadest oli ports aega tagasi, nüüd kõik mööda maailma laiali pudenud, igäühel oma kodu ja perekond, lapselapsi tuleb vaat et terve tosin, ei, siiski ainult üksteist. Kõige tragimad on Villut-Joosepit Pihkvas. Teenisid seal sõdurpoistena ja jäidki sinna.

Esiailgu tegi teade, et nad enam koju ei tule ja teise rahva seast naised võtavad, päris kurvaks, aga nüüd on juba harjund, elagu, kui iseloomud sobivad. Ühel tuttaval, näe, abiellus Moskvas õppiv tütar neegeriga, nüüd otsaga teine Kongos ja kesse tohib kiviga visata. Need miniad, kahjuks jah, Eestisse tulla ei tahtnud ja mis siis poistel muud üle jäi kui seal oma elamine sisse seada. Mõlemal nagu kokkuräägitult kolm last. Ühe korra on seal vaatamaski käidud ja miniad siin samuti

korra. Olid teised paar päeva kohal, elasid ämmaga nagu haned ja siga, üks ei saand teisest aru, pojad muudkui tõlkisid ja pidasid peenikest naeru. Ju neil siin suurt ei meeldindki, kus mul need linnamugavused välja pakkuda, isegi asjal pidid põõsa taga käima, kemmergus oli parajasti inventuur, nagu poisid lõõpisid. See tõmmupäine Villu naine Nadja pidi põõsa taga ussi otsa istuma. Sa pühade vahe, kus tõstis alles lamenti! Suvi oli lämm, toas umbne, kärbsed löid oma sumina varavalges lahti, üks pidid need ööd lakas heintel magama. Hommikuti ronisid na mossis nägudega alla, juuksed heinapepri täis. Andis neil enne ikka jännata, kui oma soengukuhilad jälle kuklas vassongi upitased. Aga minu keedetud klimbisupp meeldis nõnna, et küsisid retsepti. Tuline hea, et poistel, kes kõik isa viinavõtmised ära nägid, seda kommet juurde ei jäänd. Või mõjus just see, kuidas isa oma elupäevad kurvvalt lõpetas? Ei, mina olen leppind, elagu, ei õnn leia inimesi üles ainult kodukopli kaskede all.

Selge näide oli ju Leiliga. Käis teine mõne aasta põllumajanduskoolis, aga loomi ja maad armastama ei õppind. Õppis ainult mehi vahe-tama. Küll proovis kolhoosi kantseleis, küll meiereis, proovis isegi metsameeste hulgas. Või veel — seal sai need kõikse karvasemad kätte. Vaatasin korra seda nende tööd ja ei jõund ära imestada, mis eest neile küll palka maksti! Istusid muudkui tule ümber, küpsetasid kartuleid ja tilistasid kitarret. Ju ta sealt selle viimase lapsegi korjas. Oijah, oijah, egas muidu hakatud rääkima, et Pärna neiu helde anniga... Olgugi oma laps, kohtuotsust pehmendada ei saa. Mis oled ära teenind, selle eest kann ka vastutust. Jüst!

Päris imeasi, et lõpuks leidis üks lesk, kes ta koos kolme lapsega naiseks võttis. Nüüd elavad linnas, kuulda, et ootab ka sellelt kiilaspealt peenikest peret. Las aga tuleb, las tunneb, mis mekki on sitaste titelappide pesemine, muidu teagi. Tore vabandus oli — küll vanaema hoolitseb, vanaemal suur praktika. Aga näe, mulle aitab, selle pead iseisvalt inimeseks kasvatama... vanaema on nüüd... suvitamas... jaa-aah... su-vi-ta-masšš-š... Tema on nüüd sinise mere kaldal... ümberringi kajakad... ja kibuvitstel on punased marjad... ja öhtul... öhtul saadab keegi... teda koju... hoides kõvasti käest.

Setele tuleb naer peale. Sete paneb eest jooksu. Sete on jälle noor. Liiv tuiskab Sete ümber, järsku on Setel käes ilmatuma larakas plakat, sellele on kirjutatud kaks sõna. «Naine hobiga». Sete on uhke, juuksed lehvivad meretuules, mehi koguneb ümber...

Sete ei märkagi, kuidas ta bussi kõikumise taktis korraks tukastama jääb, isegi naljaka une jõuab ära näha.

Sellest ärkab ta siis, kui keegi bussiukse prõmmides tagantkätt kinni virutab. Et sel lühikesel linnuune-ajal suudab inimene ka kõiksugu

lollused peast läbi lasta! Sete suunurgad mahenevad mõnusaks mui-geks. Või oligi sinna unistuste maale rännanud... või oligi unes seal, kuhu teda ilmsi ei lastud. Kajakad ja kibuvitsamarjad. Jah, neid on teeäärtes punetamas, peaks mõne kamalutäie tee jaoks korjama, seal palju vitamiine, hommepäev võtab selle asja ette. Näe, oli unenäost isegi sutike kasu, aitas meelde tuletada. Kodus peaks vana narmendava unenägede seletaja üles otsima ja vaatama, mis see meri ja kajakad ja marjad... Ega sellepärast olda veel mõni unenägede uskuja ega seata oma samme nende järgi, see niisama naljamõte. Päris hea see bussisõit, silub oma õõtsutamiseiga kõik teravad nurgad nagu ümmargusemaks, alles see oli, kui kippus tusk võimust võtma, nüüd on südames harvade pühapäevade rauged rahu. See kaalub üles kõik patja valatud pisarad ja lastegi äpardused, kuigi neid rohkem ei teadnud olevat kui teistel surelikel. Elavad, nagu korralikule inimesele kohane, igapäev oma valitud amet. Villut-Joosepit Pihkvas autoremonditehases, Leili Pärnus pesumaja juhataja, Kadri alevi raamatukogus, Arno taksojuht, Helmi kodune ja Hillar Tallinna tuletõrjujate salgas, lubab teine varsti merele minna, kalurid teenivat hästi. Mingu aga mingu, ei tema keela kedagi, igapäev on oma õnne sepp. Vahetevahel leiavad kodutee üles, toovad kingitusi, kes põlle, kes kleidiriide või säärikud marjulkäimiseks, mõni aitab hoonekatust praavitada. Viimasel korral olid Pihkva poisid pand kummutilina alla nelikümmend rubla, sest kuskilt mujalt see sinna ei võind tulla, ise ta ei pand, seda ta teadis surmkindlalt. Kui nüüd teaks, kas poisid tegid seda naiste eest salajas, siis peab tänamagi salaja, et poleks ütlemist. Vaat et kargabki nõnnaviisi must kass oma külmituga riidu külvara, eks seda ole ennegi juhtund. Küll ta jõuludeks koob poistele ilusad kirjud labakud, armastavad suusatamas käia, ema tehtud ikka ema tehtud. Lõnga peaks tal veel jäguma. Naistele otsib ka mõne nipsasja, lastele kommikotid. Pole ta elul viga miskit, ehk tuksub veel niikaua, et näeb lastelaste pulmadki ära.

Lehma ta änam pidama ei hakka, heina võib ära müüa, kanu ei tasu ka änam muretseda, nagunii pistavad rebased nahka, kaitse kuidas kaitsesid.

Peenramaalt saab talvekartulad, peedid, porknad, liha-kala toob kauplusauto, paljudest tema tarvitab, küll välja manööverdab, hoiuraamatus paras summa, sealt annab terahaaval võtta.

Mis see siis tähendagu, ümbrus on sutike nagu võõras? Hommikul ta seda punakuldseks tõmmanud vahtrasalu ei märgand? Kas tõesti?... Mis peatus, «Kullerkupu»? Sa pühade vahe, siis olen ma ju oma peatusest mõõda sõitnud! Ütle nüüd! See oli see... sinise mere ääres käimine, see naeru lõkerdamine ja puha... Võtaks see ja teine!

Bussijuht on kena mees ja teeb väljaspool sõiduplaani peatuse, Sete

kobib välja. Välja saab küll, justkui potsatab kohe maha, aga vaat edasi ei saa, kõik kondid on ära istunud, karju või appi. Nüüd kulub jälle ports aega, enne kui liivaterad liikmekohtadest ära kuldavad, enne kui täie sammuga... Oh seda linnaskäimist! Küllap on ilma muutust oodata, mis muud. Sügis paneb oma õigused maksma, ei see küsi, kas oled koduõues või mägede taga.

Sete triigib ja mudib puusaliigeseid, koputab vastu selgrootülisid, kust lausa tulejutt läbi käib. Ka põlved ei taha nõtkuda, kogu kaadervärk on liimist lahti.

Pikka-pikka-pikkamisi tatsab Sete edasi. Pole viga, varsti hakkab kodumaja katus paistma, astuge aga astuge, pole teil see viimane häda käes.

Maantee teeb käänaku, viimase enne põlluvaheteetele keeramist, sealt koju minna on käkitegu, veel sadakond meetrit, ja suure kivi peal võib hinge tagasi tõmmata enne seda viimast spurti, nagu spordimehed ütleavad. Ainult selle vahega, et võistlejaid pole, ta on üksi ja ise enda kamandaja.

Sooh! Sammaldanud kivimürakas on veel päevaleige, võib sutike istuda, mitte kaua, muidu ei saa jälle konte käima.

Järsku tunneb Sete nälga. Loomulikult, päev läbi pole õieti söönud, kaua see mootor sedasi kütteta põksub. Ja peagi kaob Sete kõhtu terve kahekümne ühe kopikane rosinasai ja pirakas tükk piimavorsti. Kohe teine tubakas, kohe nagu kindlam tunne, küll nüüd jalad sõna kuulavad, ristluudega on probleem keerulisem: neid määri küll kampripiirituse, küll sinepiõliga, küll meelita kuumade kaartega, vahel ei jäta enne oma saagimist, kui saavad pool teeklaasi nastoikat, hakka või huldude pärast joodikuks nagu Sinika Teele. Aga ei ole nisukese lõbu jaoks aega, kõik päevatunnid arvel. Sindlikatus tahab lappimist, maa ümberkaevamist, korstnal pudedad otsakivid väljavahetamist, kaevurakked on mädad, üks töö ajab teist taga.

Ninna tuleb vänget haisu, seal kuskil suitseb miski asi. Sete tõuseb kivile püsti ja näeb: lõpuks ometi on kolhoosis hakatud külateed asfalteerima! Muidu müttä seal sügisvihmades nagu va mudahärg. On sellepärast mitmelgi noorel inimesel maaelutahtmise ära võtt, võib-olla nende poistelgi. Mis viga nüüd oleks jalgratastega lasta, pane või pimedast peast. Vaja kohe oma silmaga seda teevalamist pealt vaadata.

Sete teeb minekut juba sutike nobedamalt kui enne. Kas nüüd sellepärast, et kõht sai trammi, või kihutab uudishimu tagant, eks see ole ükspuha. Peaasi, kui ristluuvalu järele annaks.

Kodus teeb veel kruusitäie piparmündi-õunakooreteed ka peale rüübata, ja ongi päevanorm käes, tea mis peeni roogi seal puhkekoduski oleks pakutud. Katsu mul asja!

Üle lepavõsa paistavad tema hiiglapärnad. Suvel on kogu ümbruskond meelõhna täis. Mesilasi mustmiljon matti võtmas. Pioneerid ronivad vahel temalt luba küsides peaaegu latva välja ja toovad kotitäied õisi alla — ikka osa temale ja osa apteeki, neil ka ju oma plaan täita. Võtku, ei Setel kahju ole, ise ta nagunii ei jõua korjata, liiga kõrgeks on kasvanud, olnud juba sada aastat tagasi samasugused, nagu teadis Teodori isa.

Esimesed öökülmad on oma töö teinud — maisipõld justkui tuhakorraga kaetud, lehed sorakil ja kipras, ju ei jõutud kõike siloks teha, sügistööd kuhjusid üksteise otsa. Sete astub üle kõrrepõllu nuka, kingad vajuvad sisse. Maas prisked viljapead, oleks hea kanadele noppida, aga kellelgi pole aega ega viitsimist, kolhoos elab jõukalt. Mullavallil vaarikate vahel sätendavad tühjad kilukarbid ja pudelid. Sete korjab pudelid kotti — noh, oma mitme leivapätsi hind! Sealtsamast leiab Sete pesakonna kaseseeni, täitsa värsked teised, kuluvarjus kasvanud, Sete pistab ka need kotti.

Mida lähemale Sete teetegijatele jõuab, seda vängemaks muutub hais. Ei aita muud, kui tuleb üle kraavi ukerdada. Teekate alles pehme, sinna jääks kohe kinni nagu kärbes liimipaberile, millailma see kõvaks hangub, parem juba karjakoplist otse, eks homme ole aega takseerida, mismoodi tee välja kukkus. Aga ilma meestele jõudu soovimata ei sõanda Sete siiski mööda minna. See pole maal kombeks. Jõud võetakse käetõstmisega vastu ja üks nõgininadest küsib, kas Pärna perenaisel on liigupudelid ilusti kotis.

«Kotis ikke, kuidas muidul!» hõikab Sete vastu ja tal on tuline heameel, et sai igaks juhuks poest üks poolik kaasa võetud. Mehed tõstavad pead ja püüavad selgusele jõuda, kas neile mitte niisama villast ei visata. Aga Sete jääb seisma.

«Tulge siis mede manu, teeme suu seks!» hüüab vibalik prillipapa ja näitab käega, kust otsem saab.

«Enne töö, siis palk,» ütleb Sete ja astub murjanite suitsupilve, mis paneb ta läkastama.

«Ärge's kohe nii tähenärija olge, näete isegi, et veel kord kukerpalli visata ja olemegi mäel,» laiutab nõginina käsi ja asutab end kraavikaldale vedelema jäetud palgijupatsile istuma.

Sete laseb silmad ringi käia. Tõepoolest, töö on sama hästi kui valmis, kuidas sa hakkad nüüd oma sõnu sööma. Kuid veel ta alla ei anna.

«Kui viskate mõne kärutäie ka minu värava alla, siis lööme korgi pealt!», ja Sete näitab pudelit.

«Einoh, mis pikka juttu siin saab olla, näita kätte ja homme hommikul lase seal marupolkat,» kinnitab prillipapa.

«Selge see!» hüüavad teised ühest suust.

«Jõudsite ikka selle ühe päevaga palju ära teha!» imestab Sete.

«Kes teeb, see jõuab,» ütleb seni vaikinud nokkmütsiga habemik, silmad endal viinapudeli küljes kinni.

«Rubla innustab!» lisab kavalalt prillipapa. «Preemia tuleb ka peigmeeste poolt. Neil nüüd puhta kingaga vikis lüpsipiigasid küllastada, muidu jäävad siin puha kuivale.»

Heatahtliku naerurõkatuse saatel käib pudel käest kätte ja ega Setegi korvi anna, teeb temagi suu seks, ehk küll rohkem moe ja viisakuse pärast. Ka vorstist ei jää ivakese aja pärast muud järele kui tsellofaankest, mis tuulehoos üle koltunud maltsade laperdab.

«Aitüma andjale, nüüd võid muretult koju minna, mis meeste poolt lubatud, see on seadus,» patsutab habemik Setet õlale ja üheaegselt tõusevad kõik. Sete pistab tühja pudeli kotti ja astub nobedamalt kui muidu kodu poole. Jääb väravas seisma, vaatab korra tagasi, annab käega märku, mehed vastavad samaga, ja üks väärt tehing ongi jälle sõlmitud nagu ludinal.

Sete astub õue ja kohkub paigale — trepil istub Priidu! Priidu?!? Sa pühade vahe, ta siis ei olegi otsa saanud! Sete lausa lendab kassi juurde ja keelepaelad pääsevad lõplikult lahti.

«Sa mu kullatükk, sa mu määrdunud peletis, oh sind võsamõrtsukat ja linnuhirmu, kuskohas sa ometi nii kaua kolasid, üle kahe nädala? Vaata ise, misuke sa välja näed, roni toobriäärele ja uuri veepeeglist, kui sa mind ei usu — sa pole enam kassi moodigi, va kulund põrandahari, ribidel karvatuustid tolknemas, silmad vesised peas. Kas sulle anti viisteist päeva või, oh sind kirstunaela. Tule ma harin su puhtaks, pärast otsin miskit kõhtu, eilset tilgastand piima ja munasousti, küll sa larbid nüüd valimata kõik sisse, va nälgind ümberaeleja.»

Kuid Priidu peab oma ropus kasukas veel hulk aega ootama, sest äkki näeb Sete postkastis midagi valendamas. Kiri või? Kass heidetakse sülest ja Sete võtab postkastist kirja. Kellelt see küll võiks olla? Nagu Hillari käekiri? Mis temal siis vaja, muidu na närb kirjutama, hea kui uueks aastaks ja sünnipäevaks kaardigi saadab.

Sete istub trepile ja ei julge kirja avada — äkki on Ennuga õnnetus juhtunud? Või endaga töökohas? Aadress on puhtalt ja ilusti välja maalitud:

Vihalemme sideagentuur

Pärna talu

Lp. Lisete Nugis

Oleks nüüd ometi, et poleks vaja silmi vesistada, täna nisuke õnneliku lõpuga päev. Aga mis on määratud tulema, ei selle eest pääse. Sete avab ümbriku ja loeb:

«Kulla memm,
ära sa nüüd peputle kuku, kui mu kirja edasi loed . . . »

Sooh, eks olegi! Oh jumal, jumal, et sa ka ei või üks raas inimeselast hoida! Mis see sul maksab, kui oled nii vägev, nagu vanasti kirikus kuulutati!

Sete loeb edasi:

« . . . Minu lood-laulud on kehvnoid — naine tegi sääred, läks selle juurde, kellel on auto ja suvila Meriväljal. Tagasi kutsuma ei hakand, laskime lahutada ja kohus määras poisi minule, sest Viivi ei tunnud tema vastu mingit huvi, usu või ära usu. Nüüd on mul ainult üks tee, memm, pean Ennu sinu hoolde tooma. Ära karda, ega ma muidu, annan sulle iga kuu nelikümmend rubla, sellest ehk esialgu aitab, koolis võib ju Enn ka seal käia, see pole sinu juurest kaugel. Viivilt määras kohus ka alimendid välja, las maksab nii et teab, kui see litsilöömine talle rohkem meeldib, aga ei mina usu, et see mees teda kaua tahab. Kui sul minu plaani vastu ei ole, pane kohe kiri hakkama, toon poisi juba laupäeval sinu juurde. Praegu elab ta üksi kodus, kui mina sõidus käin.

Ootan vastust ja saadan Sulle palju tervist, Hillar.»

Sete ei mäletanud hiljem, kuidas ta tuppa tuigerdas, aga seal laua taga ta istus ja kirja ta kirjutas. Omalt poolt pani paar krõbedat sõna paberile ka Viivi jaoks, aga pärast tõmbas neile kriipsu peale — missa tühjast, ega Hillar neid ette lugema lähe. No ütles veel, et inimeses pole kaelakuti koos ingel ja saatan. Kirja lõppu lisis Sete:

«Tule nii ruttu kui saad, mina võtan iga kell vastu, too ainult poisi asjad ühes, siis pole mul nende pärast kohe muret ja ole kindel, et saad lapse kord mu käest täies ilus tagasi. Minu kodu olgu ka tema koduks. Sinu ema.»

Pärast seda said Priidu porikäiad puhtaks pestud ja tilgastanud piim tassile valatud ja Setel endal tuli kange isu igaõhtuse kruusitäie piparmündi-õunakooretee järele. Siis meisterdas ta kassile uue küljealuse, sest vana, karvadega kokkuvanunu, oli Sete pliidi alla visanud, kui mõttes Priidu maha mattis. Seda kõike tehes leidis Sete äkki, et on laulma hakanud. — Sa pühade vahe! millal ta seda küll viimati oli teinud? Mis laul see küll nüüdki oli, niisama, rohkem omal viisil ja ilma sõnadeta, sest suur rõõm ei vaja sõnu, temal ükspuha, kuidas seest välja pääseb. Üksindusele oli antud hundipass, nüüd on tal Enn ja see ilmahulgus, kes ennast korvi sees hoolega lakub, nüüd võivad sügisvihmad ja talvetuisud tulla, Sete on nende vastuvõtuks valmis.

ENN VAIGUR

Ristluudes hakkab aga tasahiljukeksi nakitsema. Sete paneb asemele teki alla kuuma kummikoti ja määrib viimase tilga pudelist puusale. Seda tehes vaatab ta kardinat vahelt õue — värava all mustendab asfaldilapp. Sõnapidajad mehed selle pooliku eest! Olgu nad tuhandeks tänatud! Saab kuiva jalaga õue!

Täna ei taha Sete silmad kuidagi kinni vajuda, muudkui reisivad mööda hämaramaks tõmbuvat lage, justkui kadunud mõtet taga otsides. — Südames ei ole seda tunnet, mis võiks olla. Kas ta pole siis oma päevaga rahul? Et ei hakanud tuusikut nagu mustlane manguma, see oli ometi õigesti tehtud? Kui pole elu sees ametis käind, siis ära nõua ka vanuigi võrdselt teistega hüvesid taga.

Jah, imelik on see ilmaelu küll: ametis ei käind, aga puhand pole ka ühtki issanda päeva. Alati nagu talguliste vägi kaela peal: keeda süüa, pese, korista, rohi ja kasta, nõelu, lapi, õmble, koo, tohterda, karista ja õpeta. Peale inimeste veel loomad, suud ammuli, oma osa nõudmas. Arno-poiss oli oma laisavõitu naisele kunagi kinnitanud, et ükski lastest pole veel näind, et nende memm magaks, jüstku polekski ta lihast ja verest inimene, vaid mõni vaim. Kui lapsed põhku pugesis, jäi memm askeldama, kui nad üles tõusid, oli majas juba tosin tegu tehtud. Ise polnud nisukest asja osand märgatagi. Aga kui nüüd Arno-poiss uksest sisse astuks, siis näeks, et nende memm on nagu kõik surelikud — väsis ära nõnna et... oijah, kuigi ei taha seda tunnistada, aga väsis ka tema, see lastetreial. Jalad ja käed ja pihasooned ja ristluud ja... isegi mõttel pole änam seda voolamist mis varem. Jah-jah! Aga miks ta ikkagi praegust närvitseb? Ega's ta ometi kahetse, et kutsub lapselapse siia, et oli selle kirja kirjutand? Heldeke, kätes peaks ju veel omajagu jäksu olema. Hommepäev viib madratsi tuulduma, klopib padjad ja vaiba tolmust puhtaks. Siis paneb Hillari kirja posti ja... õigus! Seal ta oligi, see pind, mis pakitses — homme ta kirjutab ka tollele daamele seal. Et andku aga rahulikult tuusikud pensionäridele, kustutagu aga tema kandidatuur nimekirjast maha — Sete ei saa enne surmalaupäeva käsi rüppe lasta. Jüst nõnna ta kirjutabki.

Selle mõttega tuleb Setel viimaks ka uni: üks päev on jälle õnnelikult looja karjas. Ta näojooned mahenevad, suu vajub aeglaselt lahti ja varsti on Priidu oma asemel täiesti kindel, et perenaiselt pole täna enam ühtki keeldu oodata. Sellepärast võib Priidu köögiukse lahti tõusta ja... maitset ripakile jäänud, midagi, mille kadumist võib hommikul hiirte süüks ajada. Priidu on ju vana isakass ja tarkust täis, nii et hoiu ja keela.

Aleksander Suuman

TEOS PÄIKESEGA

Meil siin Hüperboreas,
täpsemalt, Thules,
päevad lähevad aina
tules ja tuules.

Põletab, kuriloom,
kui poleks fange.
Suvel kastame merre,
talvel pistame hange.

Hommikuks on kange.
Umsilmne vihur
ihub kivitalba
me nägudel ja ihul.

Siis Päikese ümber
laskume põlvile.
Puhume ta hõõgvele,
tõstame taevavõlvile.

VÕRGUL

On adru ja rohtu nüüd võrgud täis,
mis võrgud, vaid räbalad.
Käib vesi kõrgelt ja üldse ei käi
mu kohmanud käbarad.

Merihärgade, mundrate jäledad näod
(ju saatan neid ise koeb).
Julm kalakull õõnsalt haugatab
mu kohal kui lendav koer.

ALEKSANDER SUUMAN

On näha vaid luikede tagupooli,
põhjamudas on pead.
Mõtted on murega kõögipoolel,
ei midagi kaunist, ei head.

JÄÄ PIIRIL

Jää piiril püüdsin spinninguga kala.
Säälsamas mõned laululuiged ujusid.
Jäin imetlema nende kauneid kujusid
ja lauluviisi, mis kui nuff ja hala.

Nii laintemäng kui tardund ranna-ala
neist kaebeist ühte tervikusse sujusid,
fõid ülendust ja tasandasid tujusid,
mis inimesse vahel poevad sala.

Siis äkki lähenes üks isaslind,
et teha lõpp mu meeliskluste voole.
Mets-soku kombel lausa söimas mind

ja ei ta armu heitnud ka mu soole.
Mul hoopis kadus kalastamisind.
Lund kahlates ma läksin kodu poole.

VARAHOMMIK TORMIJÄRGSEL RANNAL

«Ohhoo! Mis pagan sa siin ringi kolad?»
«Eks otsin aga lammast, õhtust saati,
ei leia kuskilt,» ühmas naabritaati.
«Ehhee, või aina sulistad ja solad?»

Sääl vastastikku seisime kui tolad.
Mul kilekangas tilpnes kaelas, saati
veel tarisin üht ajast-arust vaati,
käevangus kolgerdasid pullud-polad.

Ka vana oli äsand kõik, mis anti:
pool pütikaant, paar lõhkist plastikkasti,
jupp käbadega selist, teine vanti.

Pilk piidles ahnelt adru all üht masti,
kui vastasin: «Eks viskan aga lanti,
nüüd peale tormi võtab toredasti!»

NÕUDMINE

Ilm oli vaikne, midagi ei juhtunud.
On tühirand siis mõni väärinähe?
Mispärast meelest küll see päev ei lähe?
On, nagu polekski ta mu jaoks luhtunud.

Ei ainsam laine kohmas kallast uhtunud.
Külm veele oli andnud hoobi pähe.
Kõik lahesopid olid tõmbund jähe
ja nõmmepealne oli kulukuhtunud.

Võib-olla tolle rongi pärast taastub kõik?
Ta olla lind, kes pesa aitab punuda
veel oma lastelastelegi, teada tõik.

Kuis võib nii kaunist mõtet lasta unuda?
Ta sünge lendamine, õudsevõitu hõik
kui nõuaks, et see tuleb rütmi runoda.

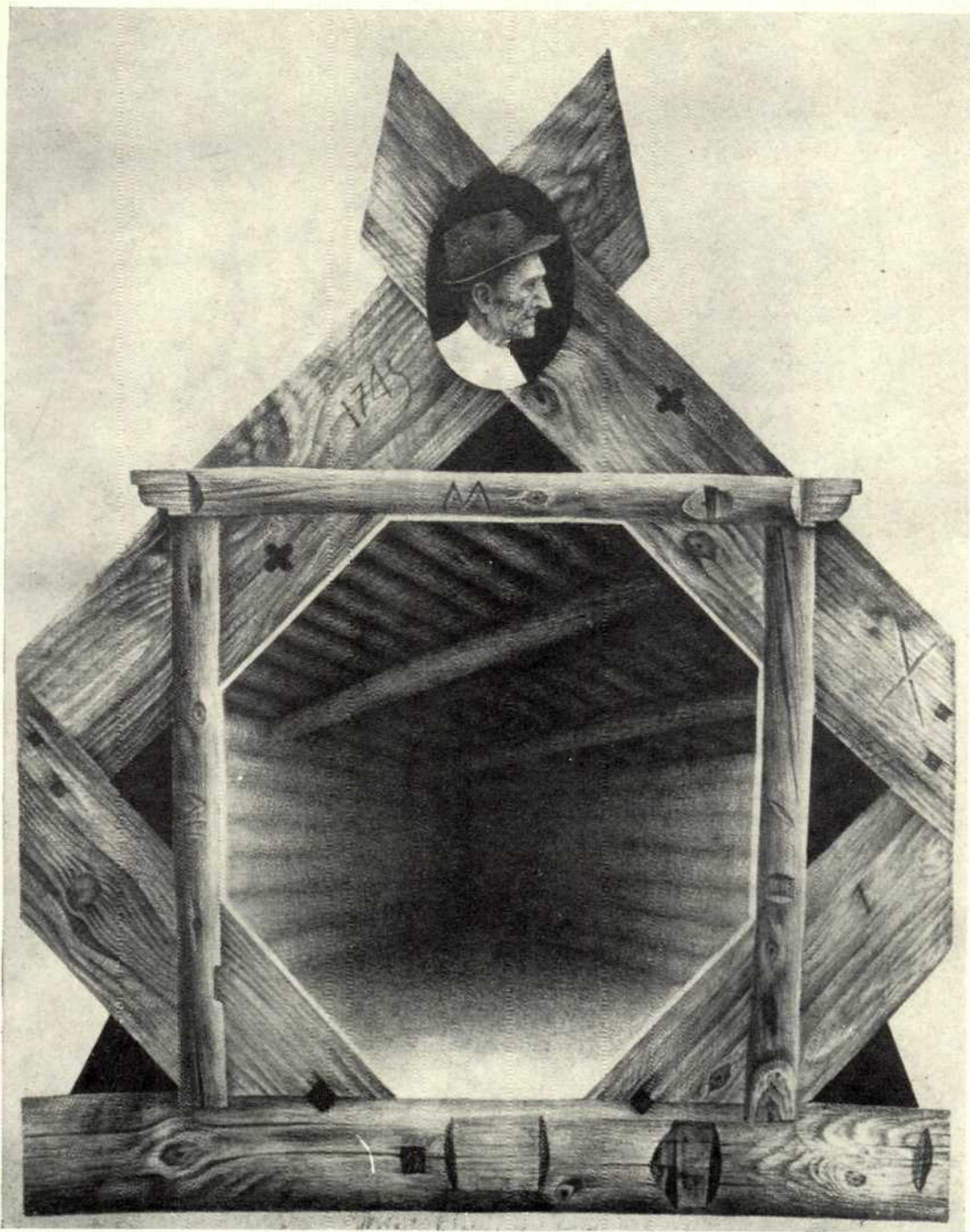
EDELA-HELEM

Ju sündis sel kõledal talvekuul,
et südaööl tõusis edelatuul,
nii äge, aampalgid nagisesid,
nii soe, et räästad pladisesid,
kus seda ja teist viis une.

Mõne päevaga sulatas lume.
Jää sai järjest kere peale.
Lained tõusid mere peale,
tõusid ja tantsisid lõbusalt.
Taadid kõndisid kõbusalt
valgmale, toppima paati ja piipu,
paikama parrast ja paadipiitu,
kauguste poole habemed.
Võrgud ootasid vabedel.

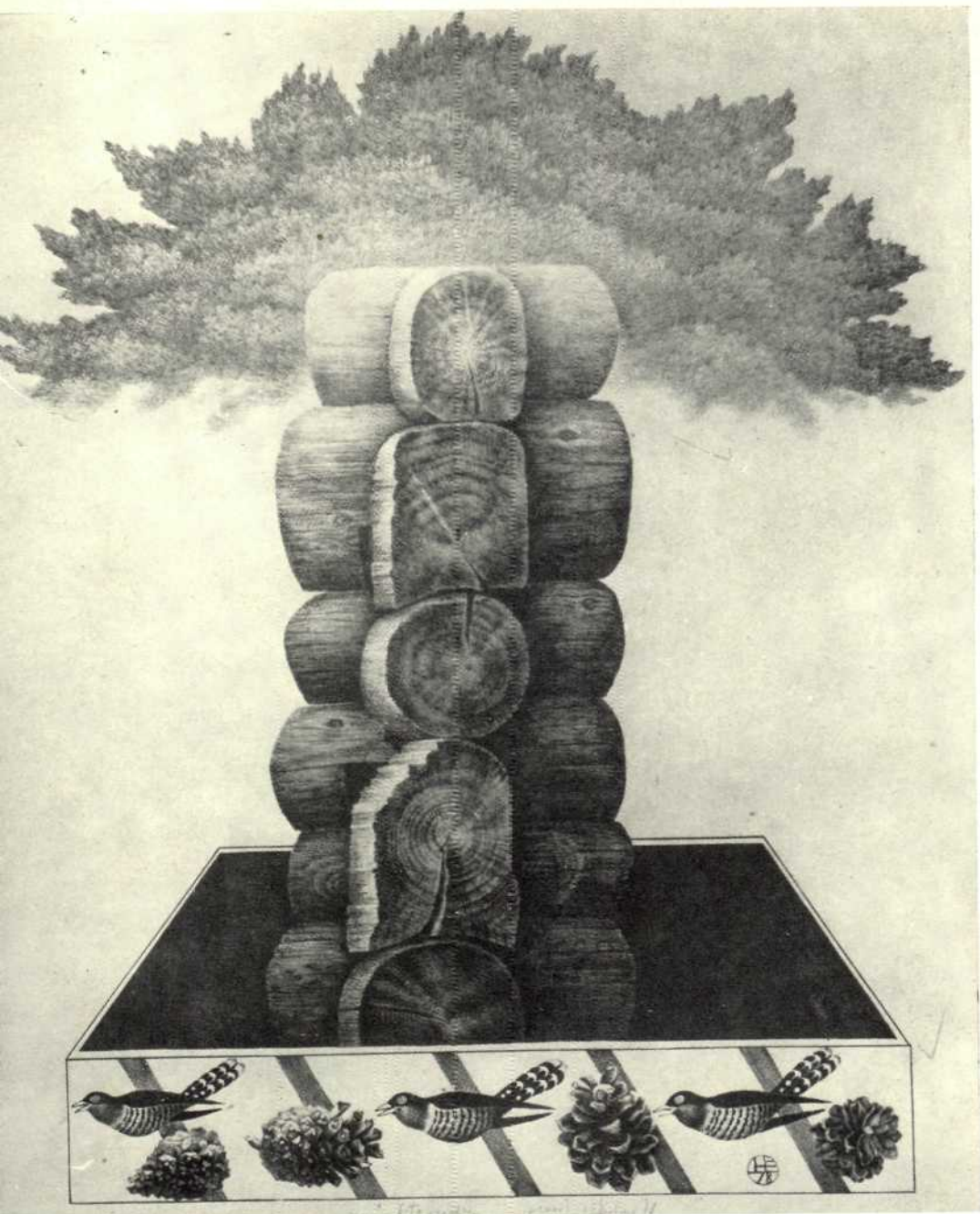
ALEKSANDER SUUMAN

Auraval abajal poisipõnne
näha võis laevu ujutamas,
kilamas, endast kujutamas
ookeanil kihnu-jõnne.

Keltsast koorusid metsakurud.
Ootamatul jõul ja tungil
ulukid maha jätsid urud.
Pungadel olid põsed pungil.

Eided kleidiväel uitasid õuedes,
puna palgeil ja pidu põuedes,
kiitsid loojat ja laulsid laule,
nagu lõokesed lõõritasid,
põldude poole kõõritasid,
mõtlesid, millal minna vaole.

Sest ilust jätkus nädal-paar,
siis sõõna tõmbus põhjakaar.
Lumeunne taas külake vajus.
Eluke-tuluke igritses majus.
Ätid kõhisid, lapsed vingusid,
virisesid, kui soeti tingusid.

Merele otsekui silgunõule
jälle peale suruti kaas.
Silmad sulgesid nõmm ja laas
nagu kunagi enne jõule.
Pumbakaevud jäiselt plöksusid,
vanamoorid vaikselt lõksusid,
kuni täitusid anumad.

Hangedes olid tanumad.

Võib-olla see polnudki edelatuul,
mis tõusis sel kõledal talvekuul,
vaid hoopis üks Edela-Helemeist.
Nad aeg-ajalt lendavad üle meist.

Juhan Kivi

INIMESE INIMESTUMISEST

See eeldus sobis nüüdisaegsest kahtlemata paremini tegelikkusega kokku, spontaanse eelarvamuse ja tegelikkuse vahe polnud tollal nii suur kui praegu. Tešiktaši elanik võis seetõttu kaljukitsede küttimisel ja üldse loomadega vastastikuses toimes saadud kaemustes näha tänapäeva inimesest suurema tõenäosusega loomi selliselt, nagu ta neid spontaanselt eeldas.

Kui spontaanne eelarvamus ühtib või ühitatakse kaemuse või uurimise tulemuste või nende tõlgendustega, tekib juba kindel usk, orgaaniline töökspidamine. Ja seda vajab inimene lausa eluliselt. Kui tema jaoks midagi päriselt kindlat ei ole, siis ta lihtsalt ei oska tegutseda ja ennast säilitada. Kirmestumine püsiliku töökspidamisega aga loob kindlustunde ja millestki kindlast lähtumise võimaluse. Tešiktaši mägilane elatus küttimisest. Loomapüüdmine oli talle kõigest kõige tähtsam.

Põlistanud töökspidamise, et loomad reageerivad inimese tegevusele samuti nagu inimene ise, pidi ta lävima nendega nii, nagu suhtleks oma teise endaga või mõne teise inimesega. Tešiktaši elanikul oli selles suhtlemises kindlalt esikohal kaljukits. Tollest loomast sõltus tema hingespüsimine vähemalt kaheksakümmend protsenti.

Neis paigus, kus kaljukitsed puudusid ja inimesed polnud täpselt samasuguse kvaliteediga nagu Pamiiri kandis, peeti teiseks endaks muid loomi, nagu karu, metssiga ja põtra (olenevalt sellest, kes neist suhtlemise keskpunktis asus). Loomaga suhtlemise otsene eesmärk aga oli alati üks ja seesama, nimelt tema ärausutamine, s. t. talle kavaltata ligihiilimine ja tema tabamine või tapmine. Kuid nõnda ei talita ainult inimesed. Ka loomad oskavad kavaldada, et saaki tabada. Karjused on tihtipeale näinud hunti põõsast põõsasse lambakarja poole kavaldavat. Huvitavaid tähelepanekuid jääkarude kavaldamiste kohta esitab Richard Perry oma raamatus «Jääkaru maailm».

Nii et inimene ei erine loomast ei selle ega paljude teiste omaduste poolest. Erineb vaid kavaldamise käekirja ja tehnika poolest. Iga olend, lähtudes oma spontaansest eeldusest, kavaldab nii, nagu ta oskab ja suudab. Karu kavaldab karu moodi, hunt hundi moodi, inimene inimese moodi jne.

Et ulukit kätte saada, pidi kiviaja kütt ta üle kavaldama. Selleks tuli loomi tähelepanelikult jälgida, hankida nende elu kohta üha üksikasjalikumaid teadmisi ja luua oma tarkuse, kogemuste ja katsetuste najal tõhusad üle kavaldamise viisid ja üle kavaldamistehnika, mida põlvest põlve edasi anti ja täiustati.

Kaljukitsede ärausutamisest käesoleva sajandi 30-ndatel aastatel annab pildikese ajakiri «Советская этнография» (1934, nr. 1—2). Kõi-

* Alguis «Loomingus» nr. 5.

gepealt käidi lihtsalt noidlemas, selgitati välja loomade asupaik ja määrati kindlaks külakosti viimise päev. Öhtul enne seda koguneti ühte kišlaki servas asuvasse majja aru pidama ja viimaseid ettevalmistusi tegema.

Keskööl mindi teele. Kuigi kütis käimise sundi polnud, ei jäänud ükski mees maha. Nii läks korraga mägedesse oma poolsada kütти ja teine niisama palju koeri.

Koidu ajaks pandi loomad piirdu. Teateid nende liikumise ja paiknemise kohta ning igasugu tarvilikke käske jagati linnuhääli matkides ja tübeteikaga vehkides. Nõnda jälitati kaljukitsi, kuni tegutsemisjärg jõudis koerte kätte. Igal mehel oli koer rihma otsas, paraja maa pealt lasti nad korraga metsloomade kallale.

Kohe, kui koerad kaljukitse pikali said, oli kütt noaga platsis ja löikas loomal kõri läbi. Kelle koer ulukile esimesena hambad sisse löi, sai looma pea endale. Nahk lõigati ribadeks ning jagati kõikide kütide vahel. Liha anti kütiskäimisest sõltumata igale perele võrdselt.

Muidugi, küttimeine kui inimeste massiline tegevusala ei piirdunud ainult loomade ärausutamise ja selleks ülekavaldamistehnika kasutamise ja nagu näiteks tööstus ei piirdu ainult tootmisega, vaid huvitub ka toorainest (et oleks, millest toota), tootjatest (et oleks, kes toodavad) ja tarbijatest (et oleks, kellele toota), nii tuli ka küttimeise korral hoolt kanda, et oleks, keda küttime, kes küttimeks ja kellele saaki jagada.

Kellele ja kuidas saaki jagati, oli äsja juttu. See jagamine ei toimunud kõikjal küll täpselt ühtemoodi, kummatigi oma tavadest peeti kinni igal pool.

Ka küttime saamine käis kindla korra järgi. Küttimeisse pühendasid oma jüngreid pirid. Need olid vanad, elupõlised küttime, kes oma kunsti täiuslikult valdasid.

Et küttimeine oli eluliselt vajalik tegevusala, siis tuli hoolt kanda ka selle eest, et oleks, keda küttime. Siingi lähtuti omaaegsest tõekspidamisest, mis, nagu juba tähendatud, oli sündinud spontaanselt eeldusest. Loomi käsitati nii nagu iseennast. Kui aga loom võtab märku ja tegutseb nagu inimene, siis mõistagi tuleb temaga ka vastavalt suhelda ja seeläbi taotleda oma tahtmist.

Tešiktaši mägilane, kes elatus peamiselt kaljukitsedest, soovis, et loomi oleks üha rohkem ja neid kergemini kätte saaks. Oma tahtmist loomadele otseselt välja öelda või peale suruda polnud võimalik. Jäi üle kavaldada. Anda endast loomale märku kui tema suurest sõbrast ja talle kasulikust partnerist, üritada tehinguid põhimõttel inimene loomale ja loom inimesele.

Et inimestel oli oma juht või kuningas, pidi spontaanse eelduse põhjal oma juht või kuningas olema ka loomadel, näiteks kaljukitseidel kaljukitsekuningas. Just selle kuningaga üritatigi tehinguid ja püüti hoida häid suhteid, oli ju tema teha, kui palju ta oma alamaid küttime laseb ja kellele neid saagiks annab.

Pamiiri põhjapiiril suurte mägede peidus asub 2700 meetri kõrgusel Obimasori org. Sealse kõrgmäestikurahva elu uuris 1932. aastal Nikolai Kisljakov.

Piirkond on üks raskemini juurdepääsetavaid kogu Pamiiris. Obima-

sori ülemjooksule asutatud kišlakist pääseb suvel kuue ja talvel kaheksa päevaga Garmi ning sügisel kahe päevaga üle rübja Vantši orgu. Ja seda muidugi jalgsi. Nii et elati peaaegu suletud maailmas. Sellest johtuvalt tuli ka oma elu sättida.

Kisljakov loendas kišlakis kokku 36 majapidamist. Neljasaja inimese kohta oli kõigest 72 lehma ja 700 lammast ning kitse, viljasaak aga alla poole puuda inimese kohta. Mõnikord jäi saak nõnda napiks, et teri mõõdeti peredele tübeteikaga.

Sellises olukorras polnud kaljukitsede küttimine sealse kõrgmäestikurahva jaoks veel tollal oma tähtsust minetanud. Too ürgne tegevusala oli seal oma ehedal kujul paremini säilinud kui paljudes teistes Pamiiri piirkondades. Kaljukitsekuningat võeti veel täie tõsidusega, temast räägiti kui reaalsest olendist, temasse usuti. Ta nimi oli Burh ja sellest muide tuleb ka kišlaki nimi Hasrati-Burh (Püha Burh).

Burhist rääkis Kisljakovile vana kütt Amon. Burhile kuuletuvat kõik kaljukitsed ja tema olevat see, kes neid ka kütile annetab.

Kuid nõnda ei usutud ainult Pamiiri põhjapiiril, vaid samuti kaugel lõunas. Põhja-Indias Gilgittis on levinud Markumi austamine. Markum valitseb samuti kõikide kaljukitsede üle ning kaitseb emasid ja lapsi. Ta elab kõrgel mägedes. Sinna, kus ta olla end kaljukitse kujul inimestele näidanud ning neile õnne ja küllust töotanud, püstitati kividest ohvrialtar. Markumist oleneb kõigi küttide ja kogu rahva käekäik.

Igal kütil on oma Markumi kehastav ratsi, kes kütile unes teada annab, millise mäe peal ta kaljukitse kohtab. Viimast käsitatakse kui ratsi kodulooma.

Pamiiri põhjapoolsetes mägedes on küttide juhtijaks pari. Kes tahab edukas kütt olla, peab pariga hästi läbi saama. Vana kütt Bobo Sikir Arsõngi kišlakist jutustas Kisljakovile loo kütt Šarifist, kellele pari mägedes teed näidanud. Pari ümber kepselnud kaljukitsed nagu talt-sad koduloomad. Kuid kütt ei tohtinud sugugi lasta ükskõik keda, vaid ainult seda looma, keda pari lubas küttida.

Juhtus nõnda, et kütt astus keelust üle ja laskis maha kõige ilusama kaljukitse. Nii pari kui ka kaljukitsekari jättis küti silmapilk maha. Iga kütt mõistab hästi selle loo moraali. Pole ju kütile rängemat karistust kui see, et tal ei ole enam kedagi küttida. See on küti lõpp.

Tähendab, kui tahad kütt olla, küti mõistlikult, talitse oma kirgi. Selles seisnebki küttimise tarkus. Üksnes aruka küttimisega, parimate isendite säästmisega võib säilitada loomade populatsiooni ja tagada endale jahiloomad.

Ka Suur-Kaukasuse keskosas Osseetias, kus valitsevad Pamiirile suhteliselt lähedased looduslikud tingimused ja inimeste tegevusala ei erinenud Pamiiri omast, olid samuti oma Burh või Markum, ainult et siin kutsuti teda Ovsatiks.

Iga tegevusala koondab inimese tähelepanu sellele erilisele, millel too tegevusala põhineb, toob tema ette maailma paljude sündmuste hulgast oma spetsiifilise sündmustiku. Küttimine on tegevusala, mis põhineb surmapanemisel, võimaldades inimesel end elatada kellegi teise elule lõpu tegemise läbi. Just selles ühetüübilises, päevast päeva ja põlvest põlve korduvast sündmustikus kujuneski inimese mõtlemine ja ilmavaade ning kõigile asjadele ja sündmustele lähenemise viis.

Oli täiesti loomulik, et inimene tolle sündmustiku (surma kui sündmuse) üle mõtlema hakkas. Elusolendi eristamine surnust ei olnud mingi kunst: esimesel juhul on keha elus, teisel mitte. Seda aga, tänu millele keha elus püsib, nimetati hingeks. Kui hing kehas, on olend elus, kui mitte, siis surnud.

Ka edasi polnud kuigi raske arutleda: kui hinge enam kehas pole, on ta lihtsalt kadunud, ära läinud ja keha maha jätnud. Hinge poolt maha jäetud kehal pole peremeest. See on lihtsalt mana ehk kooljas, mida igaüks võib oma valdusse võtta. Ja kiviaja inimene tegi seda hea meelega, värske mana omandamine tähendas talle kõhumure murdmist.

Muide, nii talitavad ka loomad. See juhtus ühel sügiskuul Kamtšatkal. Kütt tappis marjul oleva mesikäpa. Kuni me eemal lõkkepuid korjasime ja tule üles saime, jõudis üks teine metsapäts vagaks tehtud oti juurde ja kukkus seda aplama. Tähendab, karu võttis oma eluta liigikaaslast palja söögipoolisena.

Käsitades elusolendi surma jagunemisenä hingeks ja manaks, püüti muidugi ka nende kohta selgusele jõuda. Mana suhtes polnud kahtlust: see ei olnud midagi muud kui kõhutäide. Seepärast loomi ju üldse kütiti, et nende hinge ja keha teineteisest lahutada ning lahutatud keha endale võtta ja ära süüa.

Hinge kohta aga arvati, et ta tormab surma hetkel minema nagu paljaksröövitud teekäija. Ka loomulikku surma mõisteti hinge lahkumisenä kehas. Et hinge aidata, tehti näiteks Eestis rehealuse ukse kõrvale otspaja, kust koos suitsuga pidi välja minema ka surija hing.

Kui keha võeti hinge käest ära vägisi, nagu see küttemisel toimus, võidi karta kättemaksu. Sellest püüti kõrvale hoida põlise lemmikvõttega — ülekauldamisega. Lääne-Pamiiris Jasguljomis (Jazgulemis) ei too mahalastud kaljukitse liha kišlakki kütt ise, vaid ta peidab selle mägedes ära. Järgmisel päeval läheb lihale järele mõni nendest, kes küttemisest osa ei võtnud.

Gilgitis aga peeti targemaks tapetud loomaga vahekorra sättemist. Kui kaljukitse liha oli ära söödud, korjati kondid kokku, kaeti nahaga ning toimetati maagiline elustamistseremoonia. Tähendab, võeti ainult see, mis süüa kõlbas, ülejäänud anti hingele pidulikult tagasi.

Kaljukitse hinge käsitati nagu inimese oma. Usuti, et hing võib oma kehale anda nii kaljukitse kui ka inimese kuju. Gilgitist jääb ligemale paarsada kilomeetrit lääne poole Põhja-Pakistanis asuv Chitral. Chitralist pärineb jutustus kütist, kelle püssi eest jooksis ära haavatud kaljukits. Mõne päeva pärast lomberdanud küti kodukülla tundmatu mees ning pärinud, miks kütt teda sellal tulistas, kui ta kaljukitsena mägedes ringi uitas.

Samataolisest juhtumist pajatab ka kirgiisi poeem «Karagul botom». Kütt Sardubae sihtis looma, kuid tabatuks osutus ta enda poeg.

Kõnealuse tõekspidamise seisukohalt ei kätke need lood mingit vastuolu ega mõistatust. Et kaljukitsesse suhtuti nagu iseendasse, siis pidigi kaljukitse ja inimese hing olema üks ja seesama. Ning vastupidi, kui hing või indiviid võis kord olla inimene ja kord kaljukits, siis tuligi kaljukitsesse ja inimesse ühesuguselt suhtuda.

Sellise suhtumise tunnistajateks on ka kaugest kaduvikust päevavalgele toodud leiud. Näiteks Induse kultuuris kujutati varasel pronksi-

ajal pitsatitel ja amulettidel inimesepeaga kaljukitse või kaljukitsekehaga inimest.

Aga kui nõnda usuti, räägiti ja kujutati, et hing võib oma kehale anda nii inimese kui ka kaljukitse kuju, siis võidi seda kujuomandamist katsuda ehk ka kõrvalt suunata. Kas sellist katset ei kajastagi endast Tešiktaši koopas leitud matusepaik? ...

Meenutagem veel kord, mida tolle matusepaiga lahtikaevamisel tõdeti. Mulda peidetud mana pead ümbritsesid ringikujuliselt kaljukitsesarved. Ilmselt ei olnud see juhus, nagu ei olnud juhus see, et mana ära söömata jäeti ja maa sisse peideti. Selleks pidi mingi põhjus olema.

Kui lähtuti hinge mõistest, on seletus lihtne: mana jäeti alles hinge jaoks, et see saaks kehasse tagasi tulla. Sel juhul ei võidud mana niisama maa peale jätta, näljased liigikaaslased ja kiskjad oleksid selle ära söönud. Mana peideti koopa põhja, aga mitte eriti sügavale (kõigest 25 cm põhja alla), et hingel oleks kergem oma keha leida ja siis liikuma pääseda. Suured tugevad sarved mana ümber aga pidid seda tõenäoliselt igalt poolt kaitsma ja hinge kehasse tagasi meelitama, et ta jätkaks elu suurte tugevate sarvedega, s. t. vägeva kaljukitsena. Niisugune perspektiiv võis tookordse kaine mõistuse seisukohalt näida hinge jaoks ahvatlevam kui too eelmine, millest hing ära ütles.

Selline oleks nimetatud matusepaiga tähenduse võimalikke seletusi. Kui see aga tõepoolest nõnda oli, miks siis taheti inimese mana kaljukitseks kehastada, tema hinge tugevate sarvede alla meelitada? Seda pole kuigi raske ära arvata: oma pere poega taheti sokutada kaljukitsede hulka. Kui perepoja hing saab endale suured ja tugevad sarved, võib ta hakata kaljukitsekuningaks. Ja loomade kuningana hoolitseb ta loomulikult ka selle eest, et perel oleks, keda küttida. Põhjus oli niisiis vägagi kaalukas.

Nagu näha, käis kogu too ettevõtmine oma aja tarkuse ja teadmise tasemel. See tarkus ja teadmine seisnes inimeste tookordse tegevusala (küttimise) poolt serveeritud ühetüübiliste sündmuste äramõistatamises ja mõistmises. Niisuguse teadmise seisukohalt tunnistati kõiki sündmusi, millega kokku puututi, ja kavandati oma ettevõtmisi, sealhulgas ka hoolitsemist selle eest, et oleks, keda küttida.

Teisiti ei saadudki tunnistada ja kavandada, sest see oli ainus teadmine, mis tollal olemas oli. Too põhines hinge mõistel. Sellest ja spontaanselt eeldusest, nagu eespool juba märgitud, sündis veendumus, et hing võib oma kehast teha nii inimese kui ka kaljukitse. Sedavärki tegemist andiski ära kasutada selle eest hoolitsemiseks, et oleks, keda küttida. Tuli vaid pisut kavaldada. Viimast aga inimene oskab, kavaldamine kuulub tema nagu teistegi olendite loomuliku käitumise juurde. Mana seati nõnda, et hing temasse tagasi tuleks jätkama elu suurte tugevate sarvedega.

Tešiktaši koopaolu oludes tähendas see ettevõtmine oma aja teadmiste ülimalt geniaalset rakendamist, kvalitatiivset hüpet inimese arengus, enneolematut võitu pilukitsa utilitarismi üle. Mõelda vaid, ükski olend ei tee seda, et jätab toidu söömata. Aga Tešiktaši elanikud jätsid. Nad väärtustasid selle, mis teiste jaoks oli ühe söögikorra lihavägi, niisuguseks kvaliteediks, mis pidi mõotmatult ületama mana tra-

ditsioonilise tähtsuse. Iseendale lõpuni truu kannibal oli Tešiktaši elanike kõrval harimatu metslane.

Muidugi, see, mida tolle ettevõtmisega saavutada taheti, ei olnud üldse saavutatav. Kuid ega ettevõtmine seepärast veel tulemusteta jäänud. Need olid vaid teistsugused, kui sooviti. Nagu Tešiktaši koopas väljakaevatud leiud arvata lubavad, taheti inimene ellu kutsuda uues kvaliteedis, tegelikult aga toimus esimesi matmisi maailmas. Nii me seda sündmust praegu hindamegi. Ka matmine tähendas uut kvaliteeti inimeste elus ja tegevuses. Selle tähtsust on inimkonna ajaloos võimatu ülehinnata. Nii et üht taheti, teist saadi. Aga nõnda juhtub suurte ettevõtmiste korral tihtipeale.

Seejuures pole matmise tagamõte paljudel juhtudel muutunud tänapäevani. Tešiktaši elanikud soovisid oma mana matmise läbi kaljukitsede juurde läkitada, tänapäeva inimesed aga tahavad teda taevariiki saata. Üksnes ateistid ei taotle matmisega muud kui matmist. Muutunud on vaid, kelle juurde ja kuidas saata, — mõte aga on samaks jäänud. Lahkunut tahetakse sokutada just nendesse ringkondadesse, kellest inimese käekäik parajasti kõige rohkem sõltub.

Kaugel kiviajal sõltus Pamiiri kandi inimeste käekäik eeskätt kaljukitsedest ja sealset asukad püüdsid oma kaaslast just nende juurde siirda. Nüüdisaja inimesed, kes näevad oma saatust rippuvat orjatavaist jumalaist, ihaldavad oma lähedasi näha taevastes sfäärides. Ja ehk küll sellesse puudub eriline usk, võetakse hoopis tõsisemalt oma poegade-tütarde sokutamist maiste suuruste külje alla.

Oma aja teadmiste põhjal käsitati ka kõike muud. Kogu ümbritsevat maailma vaadeldi üheülbaliselt, milline arusaam oli ühe tegevusala poolt esitatud ühetüübilise sündmustiku ühtmoodi äramõistatamise ja mõistmise tulemus. Nõnda kujunes kõige suhtes oma teatud kindel lähenemine ja käitumine, mis kandus edasi põlvest põlve. Lääne-Pamiiris Šahhdara jõe orus Tavdõmi lähedal on koht, kus mägioja mõnekümneks meetriks kaob maa alla. Nagu kirjutatakse «Советская этнография» 1935. aasta kolmandas numbris, toimub seal iga aasta aprillikuul ohvripidu. Kaks nädalat enne pidulikku sündmust hakatakse piima varuma ja võid tegema. Kogu ettevõtmine on nii tähtis, et isegi lapsed peavad sellal oma osast ilma jääma.

Kui pühalik päev kätte jõuab, lähevad kõik mehed, naised ja lapsed oja juurde, kaasas kahe nädala võitoodang. Naised võtavad kohad sisse seal, kus oja maa alla kaob, mehed aga oja väljumiskohas. Mulla hüüde peale «Juba baromadan!» heidavad naised võikantsakad korraga vette. Mehed jäävad pingsalt ootama maa alt väljaujuvaid võitükke, mis siis kibekiiresti kinni püütakse ja suhu ahmatakse. Tekib kohutav möll, mis ei lõpe enne, kui viimane võiraas on välja püütud ja ära söödud. Seejärel minnakse laulu lüües ja pilli mängides koju. Järgmisel hommikul aetakse kari mägedesse.

Niisiis arvatakse, et ka mägedel on oma hing ja keha, ja üritatakse nendega samasuguseid tehinguid nagu kaljukitsedega. Et mäed paremini karja toidaksid, toidetakse enne mägesid. Inimesed aitavad mägedel elada, aidaku mäed nüüd omakorda inimesi.

Nagu kaljukitsekuningale viidi ohvrit seal, kus elu neist kõige enam olenes, nõnda peeti mäekuningale ohverdamist otstarbekaks neis pai-

gus, kus tunti end mägedest kõige enam sõltuvat. Sikkimis astuti näiteks tehingusse kohaliku kõrgeima mäe kuninga ehk jumalaga. Seal oli tavaks igal aastal korraldada ohvripidu mäejumala pühas paigas. Tolle pühamu moodustavad kaks suurt kivikangrut, kummalgi keskel võimas rank. Üks rank kujutab kohalike elanike leptšade arvates mäejumalat, teine tema abikaasat. Neid ümbritsevad kivimürakaid peetakse aga mäekuninga ja -kuninganna jüngriteks ehk sõdalasteks.

Nii et kõik nagu inimestelgi. Mägedest kuni kaljukitsedeni välja. Ja teistsugust käsitust ei saanudki olla, kui lähtuti tollest spontaansest eeldusest ja tarkusest, millest eespool juba korduvalt on juttu olnud.

Too käsitus haaras muidugi ka inimest ennast. See, et ta võttis teise endana kaljukitse või mõnda muud osa loodusest, omas kiviaja inimese inimestumise seisukohalt tohtu suurt tähtsust. Teise endasse sai ta oma ideaali varjule panna. Pärisendas polnud võimalik ideaali hoida. Teda nagu iga elusolendit juhtisid enesesäilitamise kriitilisel hetkel sellest johtuvad seadused ning need ei küsinud ideaalist midagi. Vanasõnagi ütleb: tühi kõht ei kõrgista. Oma töökspidamiste ja ideaali järgi võis ta ennast kindlamalt juhtida väljaspool elu säilitamise kriitilist tsooni. Alles siis, kui tollest tsoonist välja tuldi, võidi ideaali juurde tagasi pöörduda ja vaadata, mida annab selle suhtes tagantjärele heaks ja edaspidi paremini teha.

Nõnda elati ja tegutseti kahe jõu sunnil. Üks tulenes n.-õ. organismi-tarkusest (biokeemilise mehhanismi toimest), teine enesetarkusest (teadvuslikust tegevusest). Mõlemad on olendi enesesäilitamisel olulised. Üks kaitseb indiviidi organismi, teine ideaali. Esimesel juhul toimub organismi kui niisuguse paimendamine (elusäilitamine), teisel aga organismi kvaliteedi jäädvustamine (enesesäilitamine). Viimases väljendub elamise mõte. Sel juhul tähendab bioloogiline elu üksnes kvaliteedi realiseerimise hädavajalikku tingimust. Elatakse millegi pärast, mis ahvatleb elama ja rikastab elu. Ahvatleb ja rikastab aga niisugune tegevus, mis tegijale hästi sobib, tal kõige paremini välja tuleb, s. t. eneseteostus, oma kvaliteedi realiseerimine, võimetekohane tegutsemine.

Oma kvaliteedi realiseerimist ja enese hingeshoidmist saab vaid tinglikult ja teatud piires vaadelda eraldi tegevustena. Juhul kui seda tehakse, võib eneseteostuse kui elu mõtte ühe organismi seisukohalt tööpoolest esikohale panna. Sellest aga ei järeldu, nagu võiks enda hingeshoidmise hoopis ära unustada. Eneseteostus on seda enam võimalik, mida tugevamini hinges püsitakse.

Järelikult saab oma kvaliteedi realiseerimine toimuda üksnes elusäilitamise käigus. Muidugi, ka ellujäämise eest hoolitsemisega võib liiale minna. Võib elu lõpuni varuda enesesäilitamisressursse, ilma et eneseteostusele oleks aega mõeldagi. Kui siis elujõud lõpuks otsas, tuleb elust kokkuvõtet tehes tõdeda: elatud polegi, on aina rabatud. Seega veel kord, elusäilitamine söömise ja muude eluks vajalike toimingute läbi ning enesesäilitamine elusäilitamise ja eneseteostuse läbi ei seisa teineteisest lahus. Eneseteostus sünnib elusäilitamises ja elusäilitamine eneseteostuses.

Eneseteostus annab igähele seda, mida ta eluks vajab. Kogu elu püsib tegevusel, elusolendi ja keskkonna vastastikusel toimel. Selle

tegevuse läbi omandatakse bioloogiliseks eluks ja kvaliteedi jäädvustamiseks vajalikud enesesäilitamisressursid. Eneseteostus aga on niisugune tegevus, mis enim vastab iga olendi elu- ja enesesäilitamise huvidele. Neljajalgsele on selleks näiteks neljal jalal liikumine. Sellisel liikudes tunneb ta end loomulikuna ja vabana ning saab kõige täielikumalt kätte oma enesesäilitamisressursid. Kahel jalal käimine on tema jaoks juba sundtegevus. Kahejalgne aga tunneb end loomulikuna ja vabana kahel jalal liikudes ning just niiviisi suudab endale hankida kõige rohkem enesesäilitamisressursse. Ja nõnda on lood kõigiomadustega.

Mida täiuslikumalt inimene oma kvaliteeti realiseerib, seda enam ta treenib ja ilmutab neid jooni, mis teda teiste elusolendite hulgast esile toovad ja omanäoliseks, s. t. inimeseks teevad. Sedaviisi inimene inimestubki.

Inimestumisele viib muidugi teadlik tegevus. Iga inimene tajub oma olemasolu ja tegevust. Ja et ta seda tajub, võib ta ennast ise juhtida. Et aga oma kvaliteeti teadlikult realiseerida (mis sisuliselt on enda juhtimine), tuleb oma kvaliteet endale selgeks teha, ära määrata (idealiseerida) ja üles tähendada.

Loomulikult ei osatud seda kaugel kiviajal nii täpselt selgitada ja määrata (idealiseerida) kui praegu. Samuti ei olnud tollal mõeldav oma kvaliteedi ideaali fikseerimine kirjasõnas või muul nüüdisaegsel viisil. Abstraheeriv mõtlemine oli seda laadi toimingu tarvis veel välja treenimata. Tookordses olukorras sai inimene fikseerida oma kvaliteedi ideaali üksnes tookordsele olukorrale ja talle endale vastuvõetaval kujul. Tešiktaši elanik kätkes oma kvaliteedi ideaali kaljukitse, käsitledes seda looma teise endana. Nüüdisaja inimene aga fikseerib oma kvaliteedi ideaali ehk lihtsalt ideaali tänasele inimesele vastuvõetaval kujul ja tänastele võimalustele vastavalt. Teeb seda näiteks raamatul või filmis.

Kui suuresti kõik need fikseeringud omavahel vormiliselt ka ei erine, on nende tähendus läbi kümnete aastatuhandete olnud üks ja seesama. Ja nimelt ideaali väljamõõtmine ning kalgendamine. Ja mida määratum on üks ideaal, seda paremini saab tema järgi end seada ja juhtida.

Märkinud oma ideaali kaljukitses, sai vanema kiviaja asukas Pamiiri kandis konkreetse pidepunkti teadliku tegutsemise tarvis. Sai n.-ö. kindla jalgealuse ning võis oma elupõlve seada oma äranägemise, tarkuse ja suutmise järgi nii nagu tookordne olukord (vanem kiviaeg), tema tookordne ideaal (paleustatud kaljukits) ja tema enda tookordne kvaliteet (neandertallane) võimaldas.

Seda kõike arvestades oli kaljukitse- ja üldse loomakultuse tekkinine igati loomulik. Nähes loomas teist ennast, kätkes inimene sellesse oma kvaliteedi ideaali puhtal kujul, s. t. vabastas teise enda kõigest, mis polnud ideaali vääriline. Niisugune teine tema ei saanud muidugi inimene olla. Vastasel juhul oleks tal pidanud olema inimese omadused, sealhulgas ka ebapaleuslikud, aga siis poleks ta enam ideaalne olnud. Erinedes inimesest sellega, et ta kätkes ainult ideaali (seega mitte kõike, mis inimest moodustab), pidi too teine tema erinema inimesest ka välimuse poolest. Vabastanud teise enda kõigest mitte-ideaalsest, tegi ta tema paremaks pärisendast. Ja et too teine tema oli

parem, austas ta teda rohkem kui pärisennast. Paleuslik tema ei võinud võrduda ühegi inimesega, muidu ta poleks paleuslik olnud.

Niisuguse endaga võrreldamatu kvaliteedi nimetas inimene jumaluseks. Jumaluse kvaliteet ei erine sisu poolest inimese omast või sellest, mida too ihkab. Ainult jumaluses on see kvaliteet inimese omaga võrreldamatu. Näiteks inimene võib elada vaid teatud arv aastaid, jumalus aga lõpmata kaua. Inimene teab ainult mõnda asja, jumalus aga kõike. Ta näeb ilma näitamata ja kuuleb ilma kuulmata. Jne.

Ja selles ideaali mõte ongi, et mitte võrduda olemasoleva kvaliteediga. See ei ole mingi ideaal, mis juba käes on, niisugune ideaal ei mobiliseeri inimest ega erguta teda inimestuma.

Samuti ei mobiliseeri inimest ebareaalne ideaal. Jumalustatud ideaal mõjub üksnes sel juhul, kui ta on inimese jaoks reaalselt olemas. Kätkenud oma ideaali kaljukitsesse, muutus see paleustatud loom Tešiktaši elanikule elava jumaluse tõendiks. Kui aga jumalus oli tema jaoks reaalselt olemas, siis loomulikult ei saanud ta selle Kõigevägevamaga naljatada. Jumalus oli talle Ülimine Isa, keda tõeliselt austati ja kuulati ja kelle ees tõelist hirmu tunti. Lähikondsete hulgas tal ju polnud niisugust, keda oleks võinud tõeliselt puhtana võtta, igapäev oli mingi puudus küljes, üks ei olnud nii õiglane kui vaja, teine nii tark kui vaja, kolmas nii ettevõtlik kui vaja, jne. Jumalus oli ainuke, kellel ühtki puudust polnud, inimene oli ta vabastanud kõigest, mis polnud ideaali väärt.

Seepärast ta väärts ja tingis kõigist kõige pühalikumat ja tõsisemat kohtlemist. Niisugust tegutsemist tähistab kultuse mõiste. Kultus on see isekombeline käitlemine oma ideaali suhtes, millega inimene püüab end enam ideaali vääriliseks õilistada ning oma elujärge ja enesäilitamist parendada ja kindlustada. Jumalustatud ideaali puhul inimene tõendab ennast jumaluse ees, kui ustav on ta talle, s. t. oma ideaalile, teenib oma jumalust, palleb teda ja viib talle ohvrit. Sellega kahtlemata kõvendati jumalust inimese teadvuses ja kindlustati tema säilimist põlvest põlve. Jumaluse säilimine tähendas aga, et säilis too konkreetne pidepunkt, mille järgi inimene oma elupõlve seadis. Nõnda püsis teadlikus tegutsemises järjepidevus, inimeste põlvkonnad kadusid ja tulid, aga tegutsemine jäi ikka ühearuliseks. Seetõttu sai tegutsemine välja areneda ja lõpuni minna.

Tänapäeval on olukord muidugi teine. Ateismi massiline levimine ja omaksvõtmine on loonud enneolematud võimalused teadusliku maailmavaate kujunemiseks ja levikuks ning maailmakäsitlustest loobumiseks ühe või teise religiooni vaatenurgast. Seeläbi tekkisid soodsad võimalused ka religiooni enda põhjalikumaks mõistmiseks. Religiooni hakati käsitleda niisama kainelt ja asjalikult nagu iga teist ajaloonähust, millel on omal ajal olnud oma kindel koht ja osa.

Niisugune kindel koht ja osa oli ka loomakultusel inimeste ja loomade vastastikuse kohastumise ajal. Oma erakordselt austava suhtumisega loomadesse (kuni nende jumalustamiseni välja), etendas too kultus selles kohastumises tohutu suurt osa — soodustas inimese inimestumist. Missugune metslane kiviaja inimene praegusaegsete töökspidamiste valguses ka ei olnud ja kui ühekülgne ning piiratud ta ilma vaade ka polnud, väljendas tema tegevus lõppkokkuvõttes siiski üli-

malt arukat suhtumist ümbritsevasse, mida alati ei saa öelda nüüdisaja inimese kohta, kes ise nimetab ennast *homo sapiens*'iks. See tegevus väljendas tõde, et inimese käsi käib hästi siis, kui ta sellesse, millest ta käekäik oleneb, suhtub austusega, kui ta suudab üle olla egotsentristmist ja mõistab: see, mille või kellega ta parajasti vastastikuselt toimes asub, millest või kellest ta saatus antud hetkel sõltub, ei eksisteeri üldsegi seepärast, et eksisteerib tema (inimene).

Niisugune suhtumine võimaldas inimesel nõnda palju inimestuda, et temast võis saada loomapidaja (olgu et omakasupüüdlikel taotlustel). Kui aga loomapidamisvõimeline inimene oli juba olemas, tekkisid koduloomad ning inimkonna ajaloos algas uus epohh. Sündisid uued vastastikused mõjutused, suhted ja katsumused, mis andsid uut ainet inimese mõtteilmale. Tekkisid uued arusaamad ja eelarvamused. Igivanad kodujumalad nagu kaljukitsekuningad pidid ruumi andma uutele. Seal aga, kus inimeste ja loomade suhtlemine jäi endistviisi esiplaanile, jäid inimeste mõtteilma elama ka vanad vaated ja uskumused. Muistsete kodujumalate üht põlisemat pesamaad kujutabki Pamiir oma ümberkaudsete mäejalgade ja kurmudega.

Niisiis, loomapidamisvõimeliseks olendiks saamisega jõudis inimene oma inimestumises fundamentaalse murde ikka. Kuid too murdeiga — nagu tõendavad väljakaevamised — ei saanud igal pool üle maa-keri üheaegselt ega ühesuguse jõuga. Kui näiteks 10 000 aastat tagasi oli inimestumine Iraanis sellisel tasemel, et peeti koduloomi, siis Pamiiris elatuti ikka veel küttimisest.

Jälgi kiviaja inimese tegevusest kümme kuni seitse tuhat aastat tagasi on Pamiiris leitud viiekümnes kohas 4200 ja 3500 m kõrgusel üle merepinna, näiteks Uisuu jõe orus ning Karakuli, Bulunkuli ja Jašilkuli järve lähikonnast. Kõik need räägivad küttivast eluviisist. Ligeemale 10 000 aastat tagasi elanud inimese jälgi on leitud ka Eestist, kuid karjakasvataja ja põlluharija ilmus tollesse Läänemere nurka alles 6000 aastat hiljem.

Ja see on täiesti arusaadav: Eestis nagu ka Pamiiris ja teistel selleaegsetel aladel ei olnud tingimused karjakasvatuseks ja maaviljeluseks kuigi sobivad ja veel vähem sobivad olid need karjakasvatuse ja maaviljeluse tekkimiseks ja sellega koos inimese inimestumiseks. Murrang inimese inimestumises toimus esmalt seal, kus olud seda kõige enam soodustasid, näiteks Lähis-Idas.

Karjakasvatusele üleminek andis juurde reaalselt võimu enesesäilitamiseks: enneolematul hulgal saadavad enesesäilitamisressursid võimaldasid nüüd äraelamist enneolematul hulgal inimestel.

Et uuele inimestumisastmele jõudnute reaalne võim kasvas teiste omast suuremaks, siis oli loomulik, et need osutusid eluruumi valdamisel teistest ka edukamateks ja valgusid oma sünnipaikadest üle maa-keri laiali, samm-sammult hõlvates üha uusi alasid. Karjakasvatuse võimaldas elada kõigis neis paigus, kus kari süüa sai, inimese elu-areali ei määranud enam metsloomade esinemine ja arvukus.

Kuni tollesse fundamentaalse murde ikka jõudmiseni elatas inimene end küttimisest, korilusest ja kalapüügist. Ja nõnda hoidis ta endal hinge sees hiljemgi kõigis neis paigus, kus uut inimestumistaset välja ei kujunenud. Küttimine, korilus ja kalapüüdmine on aga niisuguse

toimimisviisi konkreetseks väljenduseks, kus tegevuse raskuspunkt asub vahetute tarbimisväärtuste valmiskujul hankimisel. Millestki millegi tegemine, töötlemine ja teisendamine on seejuures ainult abitegevus. Kuid tingimata vajalik abitegevus, sest elatise hankimine on seda tõhusam, mida paremaid vahendeid selle tarvis luuakse ja pruugitakse.

See asjaolu häälestab inimesi üha enam millestki millegi tegemisele. Vahetute tarbimisväärtuste valmiskujul hankimiseks vajalike teadmiste, kogemuste ja harjumuste kasvades sügenes üha enam ka millestki millegi tegemise teadmisi, kogemusi ja harjumusi.

Viimaseid sügenes kõige enam muidugi neis paigus, kus oli kõige enam konkreetseid enesesäilitamisressursse. Ja nagu möödaniku tunnistamärgid näitavad, oli neis paigus millestki millegi tegemise võime, loovus välja kujunenud juba kümneid aastatuhandeid tagasi.

Mida kõike ei teinud näiteks tollesama Hakassia kärgasula elanikud oma tookordsete teadmiste ja tookord kasutada olnud vahendite juures! Lihtsaimast käepärasest materjalist osati ehitada sajandeid püsinud elamuid, meisterlikult töödelda kivi ja luud, kookida mägedest mineraalaineid jne. Tunti vase- ja rauamaaki. Maagikamakaid tassiti elamutesse, kus need pulbristati ja segati loomarasvaga värviks. Raua ja vase valdamisest seisti seega vaid kukesammu kaugusel, maak oli juba tule äärde toodud. Ja ometi jäi see kukesamm viibima enam kui 26 000 aastaks, nagu jäid viibima paljud muudki millestki millegi tegevused, mida ennemuistsete inimeste loovus anda oleks võimaldanud.

Aga nõnda pidigi jääma. Kuni raskuspunkt asus vahetute tarbimisväärtuste valmiskujul hankimisel, võidi millestki midagi teha nii palju, kui tolle hankimise tarvis vaja oli, kuigi inimeste loovus oleks ehk võimaldanud enamat. Veelgi enamat võidi teha vaid üksikutel juhtudel ja ekstraordinaarsetes olukordades, üldiselt aga ei saanud tol ammusel ajal millestki millegi tegemine, töötlemine ja teisendamine kujuneda põhiliseks ja üleüldiseks.

Mis oleks näiteks juhtunud, kui Hakassia kärgasula elanikud oleksid spetsialiseerunud raua ja vase sulatamisele ning sellest materjalist esemete valmistamisele! Nad surnuksid lihtsalt nälga, kui oleksid küttimise teisejärguliseks tegevuseks muutnud. Tookordse ülihõreda asustuse juures (kaudsetel hinnangutel võis Eestimaa-suurusel territooriumil tollal elada umbes niisama palju inimesi kui praegu ühes üheksakorruselises majas) ei oleks võimalik olnud neid esemeid vahetada toidukraami vastu.

Olukord muutus põhimõtteliselt alles siis, kui tekkisid koduloomad ja selline inimestumistase, mille juures koduloomi pidada saadi. Koduloomad võtsid pävakorralt maha kõige esmaste enesesäilitamisressursside hankimise vajaduse kättimise teel. Neid polnud enam vaja kusagilt otsida ja püüda, need olid kättesaadaval kujul olemas. Probleemiks kujunes hoopis, kuidas teha, et neid ressursse enam oleks, s. t. karjakasvatuse edendamine.

Just niisugusele millestki millegi tegemisele langes pearõhk. See aga tähendas põhimõtteliselt uut toimimisviisi, tegevuse raskuspunkt ei olnud enam vahetute tarbimisväärtuste valmiskujul hankimisel, vaid asetust millestki millegi tegemisele.

Eriti palju sügenes millestki millegi tegemist karjakasvatuse pari-

mates piirkondades, kus saadi nii palju enesesäilitamisressursse, et võidi paikselts elada. Paikne elu ja piisava toiduvaru olemasolu andsid inimesele mahti enda ümber ringi vaadata, mida tollesinases maailmas üldse teha võiks, ja seega võimalusi karjakasvatuse paremaks sissesättimiseks.

Karjakasvatuse kujunemise kõrval oli uue toimimisviisi üheks olulisemaks tagajärjeks maaviljeluse tekkimine ligi 10 000 aastat tagasi. Viljakatel aladel muutus inimene paikseks põlluharijaks. Igal pool, kus see võimalik oli, sulasid karjakasvatus ja maaviljelus ühte.

Sellise tasemeni inimestunud inimesed hõlvasid karjakasvatuseks ja maaviljeluseks eeskätt muidugi kõige paremad piirkonnad ja seejärel ka halvemad ning aastatuhandeid hiljem võeti kasutusele niisugused alad, mida suurema või vähema vaevaga sai karjakasvatuseks ja maaviljeluseks kohandada ja kus ka ise suudeti kuidagi kohaneda.

Mõni piirkond aga, näiteks nelja kilomeetri kõrgune Pamiir, osutus maaviljeluseks täiesti kõlbmatuks ja isegi karjakasvatuse jaoks nõnda kehvaks, et enesesäilitamisressursside nappus sigitas kroonilise olemisagooni. Kõigis seda laadi piirkondades ei saanud uus toimimisviis muidugi välja kujuneda, inimestel polnud võimalik millestki millegi tegemisele spetsialiseeruda ja seeläbi enesesäilitamist süvendada. Seal aga, kus tingimused soodsad olid, tegid ilma uuelaadilise toimimisviisi viljelejad.

Paikse karjakasvatuse ja maaviljeluse kõrval osutus selle toimimisviisi suurtulemuseks metallurgia tekkimine. Põhja-Tais 1974.—1975. aastal tehtud väljakaevamistest nähtub, et metalli tunti ja osati valmistada enam kui 7000 aastat tagasi. Seega asus seal üks vanemaid arenenud tehnoloogiaga tsivilisatsioone.

Nagu eespool märgitud, kasutati metallimaake juba kümneid aastatuhandeid enne nimetatud tsivilisatsiooni. Kuid siis valitses teine toimimisviis ja sellest tingituna ka teine vaatenurk ja orientatsioon. Tolle teise vaatenurga alt nähti metallimaakides vaid värvide valmistamiseks sobivaid aineid. Selline nägemine tulenes toimimisviisist, mille raskuspunkt asus vahetute tarbimisväärtuste valmistamiseks hankimisel ja millestki millegi tegemine oli vaid abitegevus. Värvainet vajati näiteks küttimisega seotud rituaalide tarvis. Uus toimimisviis tähendas aga uut vaatenurka ja käsituslaadi ning metallimaake hakati nägema ja kasutama nii nagu seda praegu tehakse.

Koos niisuguste fundamentaalsete muutustega nagu paikse karjakasvatuse, maaviljeluse ja metallurgia tekkimine jõudsid uues toimimisviisis vastale fundamentaalsed muutused ka inimkonna organiseerumises. Kõige enam kindlustuti aineliselt karjakasvatuse ja maaviljeluse parimates piirkondades. Neis saadi rohkem kui kusagil mujal mahti tegelda sellega, mis enam ahvatles. Võidi näiteks jõudeelu maitsta, aga võidi rohkem kui kusagil mujal pühenduda tegevusaladele, mis enneolematut loomisrõõmu ja eneseteostust pakkusid. Tähen- das ju uus toimimisviis uut vaatenurka ja käsituslaadi. Maailmale hakati eeskätt selle pilguga vaatama, mida seal vahetuks tarbimiseks töödelda ja teisendada annab.

Töödeldava ja teisendatava tabamise ja fikseerimise tulemusena tekkisid konkreetset teadmised, mida konkreetsetl töödelda ja teisen-

dada. Need teadmised andsid uuele toimimisviisile reaalse võimu. Mida rohkem seesuguseid teadmisi hangiti ja pruugiti, seda enam võidi reaalselt millestki midagi teha.

Teadmiste funktsioon jäi uue toimimisviisi juures samaks, mis see oli varemgi, muutus aga teadmiste hankimise vaatenurk, teadmiste sisu ja spetsiifika. Vana toimimisviisi jaoks hangiti teadmisi sellise pilguga, mida maailmast valmiskujul võtta annab. Seeläbi harjuti maailma nägema ja käsitlema terviklikul, valmiskujul, nagu seda võimaldas elav terviklik kaemus. Seda laadi teadmised on ülimalt personaalsed ja varustavad reaalse võimuga kõige paremini teadmiste (kaemuste) hankijat ennast. Neil teadmistel puudub lai rakendusväli, väljaspool mingit kindlat regiooni muutub nende võim nulliks. Näiteks, 19. sajandi Pamiiri kirgiisi elav terviklik kaemus on hindamatu väärtus talle endale, et säilida nelja kilomeetri kõrguses Pamiiris selle toimimisviisi juures, mis tal on. Kuid Saaremaa kaluril pole noist kaemustest suuremat lugu.

Hoopis suurema reaalse võimu andsid need teadmised, mis saadi uue toimimisviisi vaatenurga alt. Kõigest, mida inimene maailmas tabada ja fikseerida suudab, seadis too vaatenurk esiplaanile selle tabamise ja fikseerimise, millest võib midagi vahetuks tarbimiseks teha. Aga teha võib tunduvalt rohkem ja paljudel juhtudel ka paremini sellest, mis valmiskujul, s. t. loodusandide näol olemas on. Tollest tulebki uue toimimisviisi vaatenurga alt hangitud teadmiste suurem reaalne võim.

Nende teadmiste hankimisel on endastmõistetavalt edukamad need, kellele abstraheeriv mõtlemine, esitamiskunst parem, kes oskavad paremini abstraheerida, töötlemise ja teisendamise seisukohalt olulisemat vähemolulisest selgemini eraldada ning eraldatud osadega opereerida. Hangitud teadmiste kasutatavus oleneb sellest, kui hästi nad on kõigest kõrvalisest puhastatud ja ühtlikku kujju viidud. Mida enam nad seda on, seda üldisemad ja umbisikulisemad nad on ja seda enam inimesi võib neid tarvitada. Nii kujutab teadmine, kuidas metalli saada, endast hindamatut väärtust kõigi inimeste jaoks ja kõikjal, kus metallimaaki leidub. Selles mõttes on need teadmised ühiskondlikud, nende kasutamine ühistab inimeste tegevust ja ühiskonnastab inimesi. Kuid see ei ütle muidugi, et ühiskondlikud teadmised on personaalsetest alati tõhusamad. Kõik oleneb olukorrast. Iidse ülihõreda asustuse ja vana toimimisviisi juures oli just personaalsetel teadmistel eluline tähtsus.

Ühiskondlikud teadmised tekkisid ja pääsesid mõjule uue toimimisviisi ja enneolematult suurenenud inimasustuse juures. Neid võis hankida näiteks üks inimene, aga omandada ja kasutada said kõik. Seda muidugi põhimõttelise võimaluse tähenduses. Reaalselt omandab ja kasutab iga inimene uues toimimisviisis hangitud teadmisi vaid osaliselt, sest nii teadmisi kui ka teadmiste põhjal millestki millegi tegemisi sigineb tunduvalt enam kui üks inimene haarata jõuab. Seepärast on loomulik, et ühed teevad üht asja, teised teist, kolmandad kolmandat jne. Mida enam teadmisi lisandub, seda enam tuleb juurde ka uusi tegevusalasid. Kus aineiline olukord mahti andis, seal too tegevusalade rohkenemine ja omapärastumine lahti läkski. Maailma vana toimimisviisi tasandil terviklikkuses käsitlev inimene jäi nõndaviisi para-

tamatult tahaplaanile. Tekkis maailma uue toimimisviisi tasandil üksikutes kildudes käsitlev ja üksikuid kitsaid tegevusalasid viljelev inimene. Tema esiplaanile tulekut tähistab enneolematu rühmitumine spetsialistideks, tegevusalade kaupa koondumine, erinevate tegevusvaldkondade põimumine, igasuguste seisuste, organisatsioonide, institutsioonide, riikide, riigikeste jne. moodustumine ning kõige seeläbi inimkonna organiseerumine pidevalt keerulisemaks tervikuks.

Üht inimkonna tervikuks kujunemise teadaolevat algust uues toimimisviisis märgib Põhja-Tai tsivilisatsioon, millest eespool juba juttu oli. Suhteliselt hästi tuntud ja uuritud tsivilisatsioonidest nimetagem sumerite oma Lõuna-Mesopotaamias. Neis hakkas jõudsalt edenema uue toimimisviisi informatsioonimajandus. Tekkisid kiri ja kool, millel oli uue toimimisviisi seisukohalt tohutu tähtsus. Kiri andis teadmiste enneolematult täpse ülesmärkimise, säilitamise ja levitamise võimaluse, kool aga toimimisviisi viljelemiseks uute maailmakodanike ettevalmistamise võimaluse, hakates noori uue toimimisviisi vaatenurga, teadmiste, mõtlemis- ja tegutsemisoskusega sel määral varustama, et neist võisid selle edasiviijad saada.

Toimimisviis kui inimtegevuste tervik funktsioneerib kindla vaatenurga, mõtte- ja käsituslaadi põhjal, mis sellele oma näo annavad. Kõnesoleva toimimisviisi eripära on selles, et enesesäilitamisressursse teeb inimene ise. Seda endapoolset tegemist tähistab töö mõiste. Töö on tegevus, mille käigus millestki niisugusest, mida saab vahetult tarvitavaks muuta, tehakse valmis midagi naasugust, mida vahetult tarvitakse. Selles käsituses on töö selge ja fundamentaalne tähendus. Tööks saab nimetada vaid seda tegevust, milles inimene ise loob endale ainelisi väärtusi, loob teadmisi, masina- ja elavjõudu rakendades.

Töö ja selle tulemuste kasutamise läbi inimene mõjutab ja kujundab paratamatult oma ümbrust, vastandub loodusele, püüab saavutada oma tahtmist, luua väärtusi, mida looduses valmis kujul ei ole, rajab enda ja looduse vahele tehiskeskkonda jne. See kõik muudab töö ülimalt vastutusrikkaks ja loominguliseks tegevuseks ning asetab tohutu koormuse inimese intellektile.

Juba enne töö alustamist vajatakse mitmest kandist uurimisi, otsustamisi ja ettevalmistusi. On vaja püüda maailma selgitada kogu selle kõiksuses, et üldse teada saada, mida seal töödelda ja teisendada annab. Samuti on vaja leida konkreetset tehnoloogiad, töötlemise- teisendamise viisid, kindlustada töö kordaminek vajalike inimeste ja vahenditega, teada töö konkreetseid tulemusi ning tingimata ka seda, milliseid muudatusi tingivad töö ja selle tulemused sotsiaalses ümbruses ja elukeskkonnas tervikuna.

Ja kui töö kõigi vajalike uurimiste, otsustuste ja muude ettevalmistuste järel lahti läheb, vajab see pidevat juhtimist, uuendamist, vahenditega varustamist jne. Aga ka otsene töö ise on niisugune, kus intellekti koormus aina kasvab ja füüsiline koormus üha enam masinatele langeb. Näiteks, käesoleva sajandi keskpaiku moodustas inimjõud tööle kulutatud füüsilisest jõust keskeltläbi ühe protsendi, ülejäänud jaks (99%) tuli masinatelt.

Kuidas inimene töö läbi inimestub — selle vaatlemine jäägu juba edaspidiseks.

Lembit Remmelgas

«OLJA MEŠTŠERSKAJA KÜKITAS GRAATSILISELT»

EHK

MÕNI SÕNA TÕLKEVÕISTLUSE PUHUL

Tõlkevõistlusel, millest võttis osa ootamatult palju võistlejaid (laekus 91 tõlget vene keelest eesti keelde ja 32 eesti keelest vene keelde), nõuti muu hulgas Bunini novelli «Легкое дыхание» eestindamist.

Novellis on juttu ilusast tuulepeast ehk tuulepäisest (mille mõned võistlejad on tõlkinud tuulispäiseks, aga kui uskuda ÕS-i seletust, et tuulispäa on seesama mis tuulispask, siis võime tuulispäisele üsna sündsusetu vaste saada) ja lõbuhimulisest tütarlastegümnaasiumi õpilasest Olja Meštšerskajast, kes ühe vahetunni ajal kutsutakse direktrissi juurde. Direktriss teatab, et ta on sunnitud tüdrukut jälle noomima. Järgneb tüdruku käitumise kirjeldus, mida võiks tõlkida umbes järgmist viisi: «Ma kuulan teid, *madame*,» vastas Meštšerskaja lauale lähemale astudes ja direktrissile säravate ja selgete silmadega, kuid täiesti ükskõikselt otsa vaadates, ning kükitas nii kergelt ja graatsiliselt, nagu oskas ainult tema.»

Õnneks nii ebaviisakat tõlget ei olnud, kuid kahjuks oli ka viisakamaid üsna vähe. Enamik tõlkijaid ei osanud või ei viitsinud pead murda, mida siis Olja Meštšerskaja direktrissi ees tegi, ning sellepärast kirjutasid nad, et Meštšerskaja istus või võttis istet, mis pole põrmugi parem kui kükitas. Oleksid tõlkijad sõnaraamatusse vaadanud, siis oleksid nad ka selgusele jõudnud, mida tähendab Bunini tekstis и присела так легко и грациозно, как только она одна умела.

Tõsi küll, meie siiani kõige parem ja üleüldse hea P. Arumaa, B. Pravdini ja J. V. Veski «Vene-eesti sõnaraamat» (mida ma edaspidi lihtsalt Arumaaks nimetan) lubab приседать, присесть kõigepaalt tõlkida kükitama, võimlemistunnis ütelda ka kükkima või kükkimise laskuma. Bukvalist ehk sõnasõnaline tõlkija olekski selle esimese vaste võtnud ja paika pannud, nagu iga päev, iseäranis aga ajalehtede järjejuttude tõlkimisel ka tehakse, kui tekst seeläbi just liiga silmatorkavalt ebaviisakaks või rumalaks ei muutu. Viimane asjaolu päästiski paljud võistlejad lausa rumalasse olukorda sattumast, bukvalismist mitte. Adekvaatne ehk täpne tõlkija leiab Arumaast ka Bunini tekstiga kõigiti seostuva adekvaatse vaste, et приседать, присесть on vanas tsaariaegses seltskonnas reveranssi tegema. Kuid vähesed võistlejad kasutasid seda ainuvõimalikku võimalust.

LEMBIT REMMELGAS

Sääraseid ja hullemaidki vigu võib võistlustöödest välja noppida mitte kümneid, vaid sadu. Üks tõlkija väidab, et Olja klassidaam kannab pühapäeviti surnuaiale minnes leinariietuse juurde koerana-hast (лайковые) kindaid, teisal aga on too vanapiiga ehk немолодая девушка koguni mitte enam noor tütarlaps. Direktriss heidab Oljale ette tema ülearu uhket ja daamilikku soengut, mispeale Olja end õigustab: я не виновата, что у меня хорошие волосы. Enamasti tõlgitakse head juuksed. Juuksed võivad eesti keeles tõepoolest ka head või halvad olla, kuid Olja, kes tahtis kangesti ilus ja kaunis näida, pidas kindlasti silmas ilusaid või kauneid juukseid. Tõlkijad ei aima, et ühesena tunduv хороший võib niisama hästi hea kui ka kaunis. ilus, nägus ja palju muud tähendada. Olja haul on фарфоровый венок ja risti küljes фарфоровый медальон, mis enamasti on tõlgitud portselanist pärg ja portselanist medaljon, vahel harva portselanpärg ja portselanist medaljon või vastupidi — portselanist pärg ja portselanmedaljon. mitte kordki portselanpärg ja portselanmedaljon. Miks? Sellepärast, et tõlkija kannab mehaaniliselt ühest keelest teise üle mitte ainult sõnu, vaid ka grammatilisi vorme ega mõtle, et kui miski on millestki tehtud, siis vene keeles millestki täiendab omadussõnana nimisõnalist miskit, eesti keeles aga muutuvad mõlemad harilikult liitnimisõnaks nagu raudnael või kivimaja. Sest üks ole tõlgetes ikka esinev rauast aed või kivist maja, mis nagu ei äratagi võrastust, niisama naljakas kui tõlkida центральный комитет keskmiseks komiteeks või городской транспорт linnalikuks transportiks.

Kas tasub aga meie tõesti tõusnud ja arenenud tõlketaset arvestades tegelda nii tühiste ja peaaegu anekdootlike asjadega? Pealegi kui tõlkekriitikale on korduvalt ette heidetud, et ta tegeleb ainult vigade väljanõppimisega ja nende kulul teravmeelitsemisega. Keelekomistuste ja tõlkevigade arvel on alati nalja saanud ja saab edaspidigi. Ka kõige kogenum tõlkija komistab, mis siis rääkida tõlkevõistlusest osavõtnuist, kes võib-olla esimest korda kätt proovisid.

Mulle tundub, et tasub rääkida ja peab rääkima, sest mitte ainult võistlustöodes, vaid trükisõnas esinevad iga päev niisamasugused vead.

Hiljuti näiteks lugesin ühest ajalehe tõlkejutust: noormees küsib neiuult, mis ta nimi on, neiu vastab, et Anna. «Hea nimi,» arwab noormees. Ilma originaali vaatamatagi on selge, et noormees ütles: «Хорошее имя.» Järelikult saab eesti keeles ainult ilus nimi olla. Tõsi küll, mul on siiski üks kord elus ette tulnud, et хорошее имя tuli tõesti heaks nimeks tõlkida, sest jutu tegelane pidi endale välja mõtlema niisuguse hea nime, mis võrastel maadel võõrana ei tunduks ja soovimatut tähelepanu ei ärataks. Ühest teisest ajalehejutust lugesin: läbimärg mees kargab tuppa ja kirub: «Ага ilm on koera oma!» Vene keeles ütles mees: «А погода-то собачья!» Seda saab ju eesti keeles ilusasti ütelda, et väljas on koerailm või on aga koerailm või no on koerailm või veel mingit muud moodi. Talvel oli lehtedes sõnum arusaamatu pealkirjaga «Kris-

LEMBIT REMMELGAS

talne kinnas J. Gorstkovile». Kristalne assotsieerub meie keeles ikkagi millegi puhta ja selgega nagu allikavesi, ja kuigi ÕS lubab tagasihoidlikult kristalse all ka kristallist tehtut mõista, poleks kristallist kinnas parem ühtigi. Õige oleks kristallkinnas. Kuid seegi on kaunis harjumatu asi ja kui lugeja ei tea, kes on Gorstkov, siis ei oska ta aimatagi, et tegemist on poksiauhinnaga. Mina näiteks ei saa aru ega oska ära arvata, mida tähendab viimasel ajal ajakirjanduses levinud rajajoon ja vahel harva esi- nev kõrge rajajoon. Kolmkümmend aastat esines keeles ja trü- kis täiesti absurdne Ajakirjandusliit, millel kui ajakirjandust levitaval asutusel polnud midagi ühist liiduga. Nüüd on see asutus arusaadava Ajakirjanduslevi nimetuse saanud. Seesama «Ajakirjanduslevi» avaldas möödunud aasta lõpul kuulutuse, et võet- takse vastu Karjala ANSV kirjanduslik-kunstilise ja ühiskondlik-polii- tilise ajakirja «Punalippu» tellimusi. Kui ühiskondlik-polii- tilisest võib inimene aru saada, siis kirjanduslik-kunsti- lisest mitte kuidagi, sest mis asi on kirjanduslik kunst? «Punalippu» kaanelt selgub hoopis, et tegemist on *kaunokirjallisuuden*, s. o. ilu- kirjanduse ehk ilukirjandusliku ajakirjaga, mis kujutava kunstiga tegeleb üsna vähe. Vahekeelena kasutatud vene keel ja vene keele oskamatus mängisid endisele «Ajakirjandusliidule» kena vembu ja литературно-художественный muutus mehaaniliselt kirjanduslik-kunstiliseks. Vähegi täpne tõlkija aimaks, et литературно-художественный on vene keele reeglite kohaselt tule- tatud omadussõnaline vorm mõistest художественная литература, mis eesti keeles on ilukirjandus ja mille omadussõnaline vorm on järelikult ilukirjanduslik.

Mäletan ühte ammust istumist Lenini teoste tõlkekomisjonis kadu- nud Arnold Milleri juhtimisel. Miller oli Partei Ajaloo Instituudi elupõline tõlkesektori juhataja, suurte kogemustega ja erudeeritud keelemees, toimetaja ja tõlkija, kellest on säilinud mitukümmend tuhat sedelit marksismi-leninismi klassikute keelest. Miller hakkas äkki твердокаменные большевики tõlke puhul naerma; tõlkija polnud küll eelnimetatud kuulutuse kombel öelnud kõvalis-kivilised, vaid pisut loogilisemalt к и в и к о в а д, ent ikkagi mööda lasknud. К и в и к о в а on tüüpiline sõnasõnaline tõlge, kuid eesti keeles on vankumatu, idee- kindla inimese tarbeks olemas niisama täpne kaljukindel. Kui Lenin oleks kirjutanud eesti keeles, oleks ta kindlasti kirjutanud к а л- ж у к и н д л а д б о л ъ ш е в и к у д.

Tõlkimine nõuab visa kogemuste omandamist nagu iga muu töö, roh- kemgi. Tõlkimine on nagu klaverimäng, iga päev tuleb sõrmi harju- tada; jätad paar päeva vahele ja käed ongi kanged. Tõlkevõistlusest osavõtnuid võib vabandada kogemuste puudumise ja vähesusega. Kogenud tõlkijaid võib vabandada väsimusega (tõlkimine on suur ja raske käsitsitöö) või kiirustamisega (tähtaeg on kaelas või juba möö- das) või muude tehniliste ja organisatsiooniliste põhjustega. Kuid küsi- mus ei ole ainult kogemustes ja praktikas, vaid ka hoolimatuses teoo- ria vastu. Tõlkevõistlusele tulid paljud ülbe enesekindlusega: äh, mõni mõis nüüd mingi Bunin või Šuksin ümber panna, käkitegu!

Oleksid võistlejad vähegi jälginud meie parimate tõlkijate üldista-

vaid mõtteavaldusi tõlkimiskunsti kohta (neid pole sugugi vähe, ehkki me kurdame, et teooriaga on asjad halvad), oleksid nad U. Liivaku ja H. Meriste raamatu «Kuidas seda tõlkida» läbi lugenud, siis oleksid nad paljusid karisid vältinud ning võistluse tulemused hoopis tõhusamad olnud. Liivaku ja Meriste loevad oma suurte kogemuste põhjal üles kõik tüüpilised vead, mida täna ja ka homme tehakse, jagades sealkõrval niisama palju positiivseid õpetusi. Annavad kätte tõlkimise strateegia ja juhatavad kätte teed teooriaküsimustesse. Oleksid võistlejad U. Liivaku ja H. Meriste 70. leheküljelt lugenud järgmist: «1816. aastast pärinevas tõlkearvustuses (oletatavasti O. W. Masingu sulest) on väidetud, et «eestlane ei ütle iialgi: teie teate sedda meiega, millel temale mingit mõtet pole, vaid teie ja meie, või meie ja teie teame sedda, või meie teame sedda, ja teie ka, või teie teate sedda nenda kui meiegi.» Teie teate sedda meiega taga peitub ju vene tarind мы с вами это знаем. On teada, et keelendites мы с тобой, мы с ним, они с ним jt. väljendub «üks vene keele grammatilise ehituse ilmekaid iseärasusi». Tegemist on algselt venelise tarindiga. «Eestlane ei ütle iialgi» niiviisi. Kui aga ütleb, eks siis ole tegemist russismiga! — Ligi 140 aastat hiljem leiame tähelepaneku: «Meie ei ütle ju eesti keeles «Teda tegi rahutuks, et nii kaua ei jõua tagasi Pavlik Vitjaga», vaid ütleme «Teda tegi rahutuks, et Pavlik ja Vitja nii kauaks ära jäävad». Kõne all on möödunud sajandi algul arvustatuga analoogiline konstruktsioon (он с ним ehk Павлик с Витей)!»

Oleksid lugenud, siis poleks Ivan Ivanovitš oma sõbrale Ivan Semjonovitšile instituudi lõpetamist meelde tuletades Šukšini «Kahe kirja» tõlkes mitte nii rumalasti kirjutanud, et me siis magsime sinuga.

Oma tõlketeoreetilised vaated suurele praktikale rajanud Arnold Miller tavatses ütelda: «Tõlkida tuleb mõtteid, mitte sõnu.» See on tõlkimise kunsti a ja o. Seda aforistliku täpsuse ja lühidusega väljendatud väärt mõtet on ikka ja jälle ilusasti ümber öeldud. Ursula Põks kirjutab 10. märtsil «Sirbi ja Vasara» veergudel: «Tõlkija ei saa oma ülesannet täita originaali autori mõtteid omaks mõtlemata, neisse sisse elamata, et leida siis emakeeles võimalikult sobivad, võimalikult õiged sõnad ja konstruktsioonid nende mõtete taasväljendamiseks. Peab sündima suur muundumine, voolumine, lumm. Ons see üldse võimalik? Kas leidub tõlkijal seda nõiajõudu? Harva. Küllap enamik tõlkeid jääbki tabamata imeks, ühed jõuavad ideaalile, s. o. originaalile lähemale, teised jäävad kaugemale. Originaali loomine näib puhuti koguni hõlpsam kui tõlke loomine — sest loomine on ju seegi. Või vähemalt peaks olema. Nii et armetu tõlge on jumalateotus.» Sõnade tõlkimine on sadu kordi maa põhja kirjutud bukvalism, millest ikka lahti ei saada ja mis toodab-trükib tõlkeid — tõepoolest jumalale teotuseks ja kuradile naeruks. Ja meie naerame tihtilugu hea meelega kaasa.

Kuid samal ajal ei pääse keegi mitte kunagi ega kuskil sõnast mööda. Tõlkimine algab sõnast ja lõpeb sõnaga. Ja kahe sõna vahel on autori mõtete omaksmõtlemine, neisse sisseelamine, muundumine, nõidumine, ime tabamine, loomine.

Kahe sõna vahel on ka paljude tõlketeeoriate ja nende poolehoidjate lõppematu vaidlus: kumb on tähtsam, kas mõte või sõna, kas sisu

või vorm. Vastavalt sellele võib omavahel võitlevaid pooli, muidugi väga tinglikult, jaotada belletristideks ja lingvistideks. Belletristid peavad mõtet, sisu tähtsamaks, tõlkimist loominguks. Lingvistid peavad sõna tähtsamaks, tõlkimist keeleteaduse objektiks. Belletristid süüdistavad lingviste, et need oma süsteemide ja struktuuridega kärbivad tõlkija loominguvabadust. Lingvistid ütlevad, et loominguvabaduse tulemuseks on tõlkija interventsioon, agressioon, omavoli. Ja toovad näiteks, et Shakespeare Pasternaki tõlkes pole enam Shakespeare, vaid Pasternak. Võitluses rebitakse adekvaatsuse mõiste räbalateks, mõlemas leeris on neid, kes ütlevad, et adekvaatne tõlkimine polegi võimalik, ja neid, kes väidavad, et on.

Kõigest hoolimata liigub mõtlemine tõlkimise ja tõlketeooria valdkonnas metafüüsilise juurest dialektilise juurde. Selles suunas tekitas suure pöörde F. de Saussure, formuleerides sajandi algul oma õpetuse põhiteesi: on suur illusioon pidada sõna paljalt teatava heli ja teatava mõiste substantsiks; defineerida sõna selliselt tähendaks isoleerida ta süsteemist, mille osa ta on, tähendaks uskuda, et tuleb alustada sõnast ja luua süsteem sellega, et kuhjame sõnad kokku, kuna tegelikult on vaja lähtuda hoopis jagamatust tervikust, et analüüsida elemente, mida ta sisaldab. Sealtpeale ei ole sõna enam isoleeritud substants, vaid väga paljude ja keeruliste seoste kandja.

Nende seoste avastamine võõra sõna juurest oma sõna juurde ongi tõlkimine. Head, andekad tõlkijad on seda muidugi ilma Saussure'ita ja strukturalistliku keeleõpetusetagi teinud ning teevad edaspidigi, ühendades endas belletristi ja lingvisti.

Kuid alguses oli sõna . . .

Hiljuti avaldas «Rahva Hääl» A. Kondratovi artikli «Kui palju sõnu õppida». Matemaatika abil on kindlaks tehtud, et esimesed kõige sagedamini esinevad 100 sõna hõlmavad üle 40 protsendi kõigist tekstidest, esimene 1000 sõna 70—80 protsenti, 9000 sõna aga üle 90 protsendi. Kuid sõnu on kõigis keeltes kaugelt rohkem. Vene keele instituudi kartoteegis on 440 000 sõna, Websteri sõnastikus 450 000 sõna.

Kes ütleb nüüd lahkesti: kui palju sõnu peab oskama tõlkija, kust võtta ülejäänud sõnad? Ainult sõnaraamatust.

U. Liivaku ja H. Meriste annavad oma raamatus tõlkijale isaliku õpetuse: «Tõlkija ja sõnaraamat on lahutamatud. Kui keeleoskus napib või mälu vingerpussi mängib, siis on sõnaraamat see ustav sõber, kes hädast välja aitab. Aga mitte igäüht, vaid seda, kes oma sõbralt nõu küsida oskab.» Žürii liige O. Samma kirjutab ühe võistlustöö (märgusõna «Kolm») retsensioonis õiglase pahameelega: «Kui tõlkija vene keele oskus on puudulik (nagu antud puhul), on veel pool häda, aga kui ta ei viitsi sõnastikku vaadata, siis temast asja ei saa. Tõlkija kirjutab, et Meštšerskaja i s t u s direktrissi juures! Kui ta ei tunne sõna «prisela» tähendust, miks ta siis järele ei vaata?»

Niisiis — tuleb osata ja tuleb viitsida!

Tõlkimine pole ilma sõnastikuta ülepea mõeldav. Kuigi U. Liivaku ja H. Meriste «hirmutavad» tõlkijaid kurva paratamatusega, et sõnaraamatud on mahult piiratud, keel aga mitte, et kõiki sõnu hõlmavate sõnaraamatute koostamine ei ole olnud ega ole võimalik, tuleb siiski lohutava tõsiasjana väita, et ükski, ka kõige parem tõlkija ei tea iial

nii palju sõnu kui üks hea, isegi keskmine sõnaraamat. Nii et ei pruugi lootust sootumaks kaotada. Kui me tõlkekommisjonis tõlkevõistluse korraldamist arutasime, avaldati arvamust, kas ei peaks võistlejaid ühte suurde saali kokku kutsuma ja neil seal võistelda laskma, et nad ei saaks võõrast abi kasutada. Kuid kohe tekkis küsimus, kust võtta võistlejate tarbeks nii palju sõnaraamatuid. Ma ei tea, kas mõnes kõrgkoolis on ka taidetõlkimise eksam, kuid igal juhul peaks see olema ainus koht, kus spikerdamine, s. t. sõnaraamatutesse vaatamine peaks kohustuslik olema, sest hinde panemisel tuleb ka sõnastike kasutamise oskust arvesse võtta.

Sõnaraamatute kasutamine on möödapääsmatu mitte ainult siis, kui keeleoskus napib. Keeleoskusest ei saa kunagi küllalt. Kord, kui ma õhtud ja pooled ööd «Švejki» tõlke kallal istusin, jälgis mu kuueaastane poeg, endal nina vaevalt lauaservani ulatumas, tükk aega mu tööd. Viimaks tegi ta halastamatu otsuse: «Isa, sa oskad seda keelt ikka kehvasti.» — «Miks sa seda arvad?» — «Sa muud ei tee, kui vaatad sõnaraamatusse.» Sellest on ligemale kaksikümmend aastat möödas ja praegu ma vaatan tõlkides sõnaraamatusse rohkemgi, kuid lapsesuu ütles seda, mida paljud täiskasvanudki on arvanud ja ikka arvavad. Partei Ajaloo Instituudi tõlkekommisjonides istumise päevilt meenub veel üks Arnold Milleri ütlus: «Tihtilugu arvatakse heaks tõlkijaks see, kes tõlgib peast ja võimalikult vähe sõnaraamatusse vaatab; jama puha, hea tõlkija on see, kes vähem oma pead usaldab ja rohkem sõnaraamatut kasutab.»

Tõlkija peab alati kahtlema. Milleril oli erakordne võime kahelda, õigemini, erakordne vaist kahtlast kohta märgata: «Ei-ei, siin peab mõni teine sõna olema. Niisugust sõna ei ole olemaski, mida ei oleks olemas. Kuskil või kellelgi on niisugune sõna, ainult meie ei tea. Tuleb otsida!» Ja otsis väsimuseni.

Äraneetud bukvalism ei ole sõna kummardamine, vaid sõna kui alasti, isoleeritud substantsi kummardamine. Aga kas pole sõnaraamatud just see kurja juur, mis sunnib tõlkijaid sõnasõnalist tõlget tegema? Nõuab mehaanilist ümberpanemist, võtab tõlkijalt vabaduse?

Siiski-siiski võtkem sõnaraamatud julgesti ette ja mingem sõnade jälgi ajama, mis on hirmus väsitav, kuid ka hirmus põnev tegevus, sest ta juhib meid häälestavate seoste avastamisele. Mõnigi kord rääkis vana Tuglas oma tööst tõlkimisel (mida me õigusega heaks ja adekvaatseks peame, kuid siiaamaani eriti uurinud pole), et ta võttis iga kord ette ka olemasolevad tõlked teistesse keeltesse ja nende keelte sõnaraamatud «mitte selleks, et spikerdada, teistelt maha kirjutada — see ei tasu vaeva —, vaid sellepärast, et on väga põnev jälgida teise tõlkija mõttekäiku, kuidas ta igasuguseid seoseid lahti harutab ja omaenda sõnani jõuab».

Vaatame uuesti Olja Meštšerskaja ilusaid juukseid, lepime kokku, et antud seostes волосы on kindlasti juuksed, ehkki nad võivad mingis teises asendis ka karvad või jõhvid või veel midagi muud olla, ja asume ühesena näiva väga lihtsa sõna хорошие jälgi ajama. Ja me leiame, et lihtsatel, kõnekeeles ja kirjanduses kõige rohkem tarvitavatel sõnadel on üllataval kombel ka kõige rohkem tähendusi. Isegi j a a ja ei pole mõnikord jaa ja ei. 17-kõiteline «Vene

kaasaegse kirjanduskeele sõnastik» (edaspidi lühendatult VKKS) peab vajalikuks lihtsat ja igapäevast хороший peaaegu kumnel suure lehekülje veerul otse ja igasugustes seostes ära seletada. Ka Arumaal on üsna ohrasti tähendusi: hea, hüva, tubli, ilus, nägus, edasi hulk võimalusi fraseoloogilistes ja kujundlikes seostes: хорош господин — vaat' kus saks!, хорош гусь — küll on kaval v. osav!, ennäe asjameest!, vaat' kus mul asjameest!, хорошо сложенный — sihvakas; sale, по-хорошему — rahulikult, leplikult, hästi, хорош собою on välimuselt kena.

Sageli küsivad algajamad tõlkijad, kui palju võib tõlkija endale vabadust lubada, omast käest, omast peast midagi asemele või juurde panna, ära võtta, selgemalt, täpsemalt või ilusamini seletada, kui sõnaraamatu pakutud vasted näivad võimaldavat. Selle küsimuse üle vaidlevad aga ka kogenud ja teooriaga tegelevad tõlkijad, iseäranis luule tõlkimise puhul. Sest on suur vahe proosa ja luule tõlkimise vahel. Ning samal ajal palju ühist. Ent mulle tundub, et sõnaraamatud, kuigi nad ei saa eales nii täiuslikud olla kui arenev keel, ei ole mitte tõlkija vabaduse piirajad, vaid Anatole France'i ütlemist mööda «tähestiku järjekorda paigutatud kõiksus», mis juhib tõlkijat kõigi oma võimuste tunnetamisele ning võimaldab tal sedamööda end aina vabamana tunda.

Ei ole sõnaraamatu süü, et paljud panid Olja Meštšerskajale pähe head, aga mitte ilusad juuksed. Arumaa ütleb, et хорош собою on välimuselt kena, ja võib paista, et ta piirab tõlkija vabadust ja sunnib rõhutama välimuselt, sest kena, kaunis, ilus sisaldavad eesti keeles iseendastki välimuse külge, ja väga harva rõhutavad eesti kirjanikud, et keegi oli kena, ilus, kaunis, meeldiv jne. just väljanägemise poolest. Vene keeles on хорош, хороша собою, из себя hoopis levinum. Miks? Sest vene keeles on sõnal хороший kaks nii erinevat tähendust nagu hea sisemise headuse, südameheaduse mõttes ja ilus välimuse mõttes ning vene kirjanikel tekib tarvidus viimase puhul välimust ka rõhutada. VKKS toob heaks näiteks Saltõkov-Štšedrini lause: Много видел я барынь красивых; и из нашего звания тоже хороши девушки из себя бывают. Siin on хороши из себя kasutatud красивых sünonüümina. Eesti keeles kõlab vabalt ütelda, et ma olen palju ilusaid noormehi näinud ja ka meie seisusest tüdrukud on samuti kaunid. Arumaad ei maksa süüdistada, sest tal oli ruumi vähe, aga et endale rohkem kindlust ja vabadust leida, ei keela meid keegi kaugemalt mahukama Pavlovski kallale minna. Ja Pavlovski lubab julgesti девушка хороша собою tõlkida *es ist ein hübsches Mädchen* — ta on ilus tüdruk. Mis ütlebki ära, et tegemist on välimusega, väljanägemisega. Eespool oli juttu kivikõvast, mis on võimalik kuivanud leivatüki puhul, ja kaljukindlast, mis on vajalik tugeva, vankumatu inimese puhul. Ei olegi vaja teada, et keeles on sõna kaljukindel, nagu laulusõnadki ütlevad «Nii tugevad kui kaljud suures meres on mehed igas eluvõitluses». Ka sõnastikud juhivad meid abistavate seoste juurde. Arumaal on камень küll ainult kivi, ka küllalt noor VKKS ei viita kaljule, kuid Pavlovski annab teise vastena ka *der Felsen, Berg; (Sibir.) der Gebirgskamm, das Gebirge; за камнем hinter den Bergen*. Saa-

LEMBIT REMMELGAS

megi saksa-eesti sõnastikku appi võttes kalju, mäe, mäeseljaku, mäeaheliku ja palju muud, mida meil mine tea mis seoses tarvis läheb. Samuti aitab vana hea Dal, kes ütleb ka, et камень võib mõnikord olla утес, гребень, отдельная каменная сопка, гора, скала jne. Tõlkija valikuvabadus on igatahes suur.

Kuid sõnastikest on meil suur puudus. Küll sellest räägitakse, küll kirjutatakse, aga kõik jutt on nagu hane selga vesi. Hiljuti «Sirbi ja Vasara» vestluslaua taga ütles H. Rajamets jälle kurvastusega: «Ma juhiksin veel tähelepanu ühele ammu teada, aga endiselt tõsisele raskusele meie töös. See on sõnaraamatute puudus. Juba füüsiliselt on raskem tõlkida keelest, mille otsesõnaraamatut ei ole.»

Tõlkimine on tõepoolest väsitav töö. Hiljuti andis slovaki kriitika-kuukiri «Romboid» tervelt veerandi oma numbrist tõlkeprobleemide arutajatele. Ühenduses väljapaistva luuletaja L'ubomir Feldeki ühe tõlketöö ja tõlketeoreetilise raamatu ilmumisega arutati Feldeki poolt propageeritud kommunikatiivse tõlke teooria ja praktika küsimusi. Feldek räägib oma sõnavõtus: «Kui ma tõlgin mis tahes keelest, otsin ma iga sõna sõnaraamatust. Isegi vene sõna «daže» olen ma vähemalt sada korda üles otsinud ega tea tänaseni täpselt, mida see tähendab. Tõlkimine on väsitav töö.»

Asume väsitava töö kallale. Kõigepealt viis rida Bunini novelli «Легкое дыхание» algusest:

На кладбище, над свежей глиняной насыпью стоит новый крест из дуба, крепкий, тяжелый, гладкий.

Апрель, дни серые; памятники кладбища, просторного, уездного, еще далеко видны сквозь голые деревья, и холодный ветер звенит и звенит фарфоровым венком у подножия креста.

Edasi mõned täiesti juhuslikud võistlustööde hulgast näppuhakanud tõlkenäited, õnnetuseks kõik halvad:

● Kalmistul värskes savise hauakünka kohal seisab uus tammine rist, raske, vastupidav ja siledapindne.

On aprill, aga päevad on hallid. Avara, tõelise maakonnakalmistu hauasambad on läbi raagus puude veel kaugelt näha ja külm tuul kõlistab ja kõlistab portselanpärja jalamil.

● Surnuaial, värskes savise kalmukünka kohal seisab uus tammest rist, tugev, ränk, raske, lihvitud.

Hallid aprilli-ilmad; hauasambad avaral maakonna kalmistul paistavad raagus puude vahelt kaugelt, külm tuul vihistab ja undab risti jalamil asuvas portselanpärjas.

● Kalmistul, värskes savikünka peal seisab uus tammest rist, tugev, raske ja sile.

On aprill, päevad hallid; avara kreisikalmistu hauasambad paistavad alles kaugelt läbi raagus puude ja külm tuul aina kliristab portselanvanikut risti jalamil.

● Kalmistul, värskel savikääpal, seisab uus tammepuust rist, tugev, raske, sile.

On aprill, päevad on hallid; avara kreisikalmistu hauakivid ja ristid on läbi raagus puude juba kaugelt näha, ning külm tuul aina helab ja helab risti jalamil olevas portselanpärjas.

Veel mõningaid fragmente:

- vinge tuul kumiseb ja undab...
- Kalmistul, värske savika mullakünka kohal...
- laialdasel maakonnakalmistul paistavad hauakivid... alles kaugele...
- paistavad lageda kreisikalmistu hauasambad...

Näited on täis vigu, võistlejad pole vaevunud endale selgeks tegema kõige lihtsamaid sõnu kõige lihtsamas kontekstis, rääkimata struktuuriseostest. Tulemuseks on halvemat sorti bukvalism.

над on antud kontekstis tõlgituna valesti — kohal. Rist võib ju olla kadunud, äratundmatu haua kohal, kohta märkimas, kuid värske hauakünka puhul ajab eestlane lihtsamalt ja täpsemalt läbi alalütleva ehk adessiiviga. Niisiis on rist haul ehk haua peal. Arumaa seda võimalust küll ei anna, kuid VKKS annab paljudes seostes. Krõlovi talupoeg над полосой своей трудился тóт а с о м а рóлл у л а п и л, aga mitte рóлл у л а р и к о х а л. Над озером, над рекой on mitte ainult järve, jõe kohal, vaid ka järve, jõe kaldal. Küll oleks naljakas, kui Betti Alver oleks Puškini брoжу над морем, жду погоды tõlkinud hulgun mere kohal, ootan ilma, aga mitte hýü а н к а л д а k i n g u l... о h t u l e, и л м а м u u d а t u s.

глиняной on enamasti savisel või savikal tõlgitud, mis pole viga, kuid esineb ka savimullasel ja ka savikal mullakünkal, mis tähendab, et tõlkijad on kahes esimeses vastes kõhkleva löönud, ja õigustatult. Sest глина on vanas vene keeles ja mõnes muus slaavi keeles lihtsalt muld, tósi küll, selle varjundiga, et vastandina mustmullale mõeldakse savimulda. Bunini puhul säärast agrotehnilist täpsustust pole vaja, aga kui keegi oleks lause ilu ja rütmi pärast öelnud värskel mullakünkal, oleks see päris õige.

Апрель, дни серые on enamasti kohmakalt, iluta tõlgitud. Vene keel jätab lausest sageli öeldise välja, mida eesti keel endale väga harva lubab. Iga tõlkija peab iga keele ja tema grammatika eripära arvestama. On on eesti keeles üks kõige sagedamini, есть vene keeles üks harvemini esinevaid sõnu. Eespool mainitud artiklis teatab A. Kondratov, et asesõna я on vene keeles üks kõige sagedamini esinev sõna, aga tšehhi keeles näiteks м и н а — j á peaaegu ei esine.

памятники on paljudel stiiliga sobimatud mälestusmärgid või liiga uhkelt kõlavad hauasambad või koguni monumentid, kõik need tunduvad liiga paatoslikuna, kui üritada üht vana vene kreislinna surnuaeda oma ristide rägaga ette kujutada.

просторный on järjest avaraks, vahel koguni laialdaseks, r u u m i k a k s tõlgitud. Kreisilinnade surnuaiad nagu ei sobi kokku a v a r u s e mõistega, need olid ikka üsna tihedalt täis maetud. Arumaa ei aita õigele teele, Pavlovski jälle aitab, öeldes, et простор on ka *das Gebiet* — maa-ala, territoorium, просторный seega maa-alalt, territooriumilt suur. Ongi käes — s u u r s u r n u a e d.

Pealegi rõhutab Bunin, et tegemist pole mingi tühise külakalmistuga, vaid maakonna keskuse — уездного — surnuaiaga, pannes уездного lauserõhulisse asendisse, millist raskesti edasiantavat nüansi on siiski ühes eeltoodud näites püütud tabada avara, tõelise maakonnakalmistu abil.

LEMBIT REMMELGAS

уездной ise aga peaks siiski maakonnalinna või kreisilinna tähendama. Sest kui venelane ütles поехали в губернию või kui eestlane ütleb sõidame rajooni, siis tihtilugu tähendab see kubermangulinna või rajoonikeskuste minemist.

еще on osutunud raskeks pähkliks ja еще далеко видны on tihtilugu alles paistavad kaugele või ikka veel paistavad kaugele, kuigi jutt on sellest, et ristid hakkavad juba kaugelt silma, sest puud on alles raagus, pole veel lehes ja еще on vene keeles ka seesama mis уже — juba.

jalamit, mis seostub ikka millegi kõrgega, mäe või monumendiga, ei oleks pruukinud hariliku risti alla ära raisata, piisab, et pärg on risti jalal või najal.

Sõna tähenduslikke seoseid taga ajades ei jõudnud me aga poolelegi teele. Vastupidi, eesmärk kaugenenes meist nagu silmapiir, sest avastasime, et sõna on seotud paljude uute struktuuridega.

Kõigepealt sajandi alguse keel, tüüpiline leksika. Muidugi oleks naeruväärne kasutada naturaalselt sajandi alguse eesti keelt, aga niisama naeruväärne oleks kasutada liiga uudseid, liiga tänapäevaseid, liiga tehtud sõnu nagu näidetes esinevad siledapindne, lihvitud (kesse puud lihvit?) või ka mälestised. Järgmises lõigus on juttu sellest, et risti küljes on (вделан on sageli risti sees, risti sisse on paigutatud, ristipuusse endasse on kinnitatud, risti sisse on tehtud, isegi risti sisse on ehitatud) portselanmedaljon, medaljonis röömsate, haruldaselt elavate silmadega Olja фотографический портрет, mis Buninil kõlab täiesti poeetiliselt, ent mis tänapäeva keeles on väga tehniline фотопортрет ja mis on sageli veelgi kõledamalt pandud eesti keelde — фотопортрее. Kui ilusasti sobiks antud seostesse aga päevapilt. Juba на кладбище paneb tõlkija mõtlema, kas kasutada Saareste abil surnuaed, kirik(u)aed, pihaaed, puieaed, kabeliaed, matuseaed, kalmuaed, kääpaed, kalmistu, magamaja, kudelid. Need on kõik sünonüümid ja tihtilugu kasutavad tõlkijad ilusamaid, üllatavamaid, kartes liiga harilikud olla. Sünonüüme ei saa kasutada lihtsalt meeldimist mööda, vaid ikkagi ainult kindlas seoses.

Teiseks — Bunini enda keel.

Kolmandaks — Bunini keele suhe tema kaasaegse keelega, jne.

Bunini väga lihtsa, hariliku, üldarusaadava keele puhul sobib kõige paremini surnuaed, mõne toliaegse sümbolisti tekstis aga võib-olla kalmuaed või kääpaed.

Edasi suhe reaalsusega, olustikuga, vaimsusega, traditsioonidega. Kirikaed või kabeliaed ei sobiks üldse, sest Venemaal olid kirikud linnas, surnuaiad linnast väljas, mitte kiriku juures, millest on tulnud meie kirikaed. Mõned tõlkijad lasevad Oljal direktrissi ees kniksu teha, mis on õige, ent tundub liiga lihtrahvalik, Olja puhul liiga plikaalik, Bunini novelli prantsuse keelt harrastavas keskkonnas pealegi saksalik või saksik.

Edasi — Bunini poeetika, stiil, tema ütlemise lihtne ilu, meeoleukas rütm, mis sunnib tõlkijat otsima ekvivalentset rütmi, kõla, mee-

olu. Rütmi põhjal võib Bunini lauset, proosateksti vabalt luuleridadena kirjutada.

Võistlustööde hulgas ei leidu žürii meelest ühtegi, mida võiks hea tõlkena ära trükkida. Suurivaevu leidsin siiski päris positiivse esimese viie rea tõlke:

● Surnuaial värskel savisel kalmukünkal seisab vastne, tugev ja raske ja sile tammepuust rist.

On aprillikuu ja päevad on hallid; kreislinna suure surnuaia ristid ja kivid on läbi raagus puude juba kaugelt näha ja külm tuul muudkui kõlistab portselanpärge risti najal.

Ma ei ole küll eluilmas portselanpärge näinud ega oska öelda, kas tuul teda kõlistab, tilistab, tinistab, kõristab või kas tuul undab, vingub, nutab või koguni halab pärjas, ei tea, kas portselanpärge ongi õige sõna, kuid oma kontekstis on ta hea sõna ajastu reaali ning hõngu märkimiseks, seletab iseennast, õigustab ennast, paneb end kõlama ega jäta lugejat arusaamatusse. Ent järgmised näited võistlustöödest tekitavad lugejas küll arusaamatust: kui keerad vasakule, näed nagu suurt madalat aeda, mida piirab valge müür. Müüri väravate kohale on kirjutatud jumalaema surmapäev või kui pöörad vasakule, märkad justkui suurt madalat aeda, mida ümbritseb valge piirdeaed, selle värava kohale on kirjutatud jumalaema taevaminemine. Et asjast aru saada, peab lugeja vene keele ette võtma; aga milleks siis tõlge on, miks ta pidi tõlke ostma? Vene keeles on hoopis midagi muud: когда повернешь налево, увидишь как бы большой сад, обнесенный белой оградой, над воротами которой написано Успение божией матери.

Arumaa annab järgmise seletuse успение kirik., arh. (magama) uinumine, suremine; божьей матери jumalaema surmapäev (15. augustil). Sellega võib ju leppida, kui napisano tõlgitakse õigesti: maalitud. Kunstnik ei kirjuta maale, vaid maalib pilte. Ja nõnda on siis värava kohale ehk värava peale maalitud religioosne pilt. Aga eesti keeles ei ole vaja öelda, kas pilt on sinna maalitud või kleebitud, vaid pilt on lihtsalt värava kohal. Šuksini paljudes tõlgetes meenutab Nikolai Ivanovitš vanale sõbrale Ivan Semjonovitšile, et sul oli madrusepluus selga tõmmatud või selga aetud või selga pandud. Kui sark on kord juba selga pandud, siis on ta seljas, kui müts on pähe pandud, siis on ta peas. Ei ole tarvis vene keele pruuki mehaaniliselt eesti keelde üle kanda. Aga kirikliku ja arhailise täpsuse kättesaamiseks võiks tõlkija ka vaadata, kuidas õigeusu kalendris lõikuskuu 15-ndat päeva nimetatakse, siis selgub, et sel päeval on Neitsi Maria uinumise püha, nii et pilt värava kohal kujutab Neitsi Maria uinumist. Värav on muidugi novelli alguses tutvustatud surnuaia värav ja Buninil on öeldud, et surnuaed paistab eemalt nagu suur madal park, mille ümber on valge aed või müür, ilmselt müür, ja kui see lihtne lause saab niiviisi tõlgitud, saab ka lugeja asjast aru.

Või niisugune ütlemine Olja kooliõdede kohta: как тщательно причесывались некоторые ее подруги, как чистоплотные были, как сле-

дили за своими сдержанными движениями! Ikka ja jälle arvavad tõlkijad, et nad jälgisid oma hillitsetud või vaoshoitud liigutusi. Lugeja on arusaamatuses, kuidas nad jälgisid, kustkohast jälgisid ja miks üldse jälgisid, kas jälgisid peeglist või kõõritisid üle öla, kuidas kand astudes tõuseb. Hiljuti juhiti «Sirbi ja Vasara» keeleveergudel tähelepanu sellele, et meil on üldse jälgimise maania tekkinud, selle asemel et lihtsalt vaadata. Buninil aga tüdrukud isegi ei vaadanud oma liigutusi, vaid tundsid muret, hoolitsesid selle eest, et nende liigutused oleksid igati soliid- sed, daamilikud, hillitsetud ja vaoshoitud. Sõnaraamatud oleksid tõlkijaid kindlasti *следили* õige mõistmise juurde juhtinud.

Sõnaraamatud on tõesti võrratud asjad, neil on oma hing, neil on kõik inimlikud omadused, inimlik mõtlemine ja tundemaailm. Nad vallandavad ühestainsast sõnast otsekui ahelreaktsiooni, näidates, kuidas mõtlemine muutub väga keerukaid teid mööda kõneks ja kõne keeleks. Sõnastikel on omad tujud, kapriisid, kalduvused. 1960. a. kevadel, kui mul oli «Švejki» tõlge valmis, võtsin selle kaenlasse ja läksin Tšehhimaale. Prahast andis vana sõber, kirjastuse peatoimetaja František Soukup — rahu tema põrmule! — mulle kaasa kaks head toimetajat, kellega käisime paari päeva jooksul läbi paljud, ehkki ainult väikese osa Švejki ja Hašeki õlletubadest, kus igal pool võtsime kannu õlut ja rahvuslikku *vuřti* peale, ja nemad seletasid mulle «Švejkis» arusaamatuks jäänud kohti. Pärisid, mis sõnaraamatuid mul on, mina nimetasin kõiki, millega Soukup oli mind varustanud, sealhulgas akadeemik Trávníčeki väga paksu mõistelist sõnaraamatut, ja lisasin, et just see sõnastik aitas mul aru saada Hašeki kõigist aguli-, soldati- ja peldikužargooni sõnadest. Mu saatjad puhkesid naerma, küsisid aga, kas ma seda tean, kes on akadeemik Trávníček. Mina kuidugi ei teadnud ja siis nad kinnitasid, et akadeemik olevat «Švejkis» leitnant Dubi prototüüp ja Hašeki hea tuttav. Võib-olla on see anekdoot, kuid väga usutav. Sest kui ma Čapeki «Aedniku aasta» kallale asusin, kus esineb oma kakssada taime- ja lillenime paljudes rahva- keelsetes variantides, ei aidanud Trávníček mind põrmugi, paljusid nimetusi tal kas polnud või oli seletuseks lihtsalt *rostlina* — taim. Küllap oli Hašek talle tuttavam kui Čapek. «Aedniku aasta» puhul tuli aga saksa ja vene sõnastike vahendusel ladina keelt appi võttes pöörane töö ära teha, et eestikeelsete taimenimetusteni jõuda ja Čapeki loodusearmastusse sisse elada.

Eespool mainisin kommunikatiivset tõlget. Ega ma teagi täpselt, mis see on, kuid nii palju lugesin diskussioonist välja, et kommunika- tiivne tõlge peab silmas pidama niisuguseid kommunikatsiooni-vekto- reid nagu: kirjanik — originaal, kirjanik — teda ümbritsev reaalsus, kirjanik — traditsioonid, originaal — teda ümbritsev reaalsus, origi- naal — traditsioonid, kirjanik — tema lugejad, tõlkija — kirjanik, tõlkija — teda ümbritsev reaalsus, tõlkija — tõlkimise traditsioonid jne. Neid on lõputult. Ent seni, kuni lingvistid neid suhteid matemaat- iliste meetoditega töötlevad ja tarkadesse masinatesse «söödavad», tuleb belletristidel ise raali rolli mängida kogu oma oskuse, intui- tsiooni ja andega. Ja uskuda, ülistada sõnaraamatuid, mis kinnitavad, et sõna ei ole sõna, et *mu st pole mu st ja valge pole valge*, vaid

LEMBIT REMMELGAS

et sõna on seoste ning suhete kandja, vorm, mis omandab tähenduse lähemates ja kaugemates seostes. Ja must saab mõtte alles mingis elementaarses seoses, nagu must katus, must pesu, must südame tunnistus. Ja siis ei ole ka Olja direktriksi *молочные волосы* ei valged ega piimakarva juuksed, sest venelane pruugib *белые и молочные* kõrvuti, tehes seega värvivahet kummagi sõna vahel.

Šuksini on ühest küljest lihtsam tõlkida, tema keel pole nii seosteriikas, tema tegelased, meeleolud, olukorrad on rohkem üheplaanilised. Teisest küljest jälle raskem, sest Šuksini keel on läbi imbunud mitmest argoost ja paljugi sellest uulitsa-, turu- ja trammikeele sõnavarast pole sõnaraamatutesse jõudnud. Aga siiski, üks ütleb *сено ргебли* kohmakalt riisusime heina, teine kenasti võtsime loogu; üks ütleb *два пижона* naermapanevalt kaks piisonit, teine leidlikult kaks keigarit, kehkadiveid, siidivenda, elumeest; üks ütleb *голой рукой не возьмешь* bukvalistlikult palja käega ära enam ligi tule või palja käega ei püüa, teine leidlikumalt ega me pole viletsad vennad või ega me pole sõnniku pealt riisutud; üks ütleb seisid käte peal, teine — kasvatasid tiritamme.

Ma pole siia maani sõandanud Bunini novelli pealkirja eesti keeles suhu võtta, sest ma ei tea kindlalt, mida tähendab «Легкое дыхание». Võistlusest osavõtnud pakuvad välja paarkümmend erinevat pealkirja, kõige sagedamini esineb esimese pähetlunud tähendusega «Kerge hingamine» ja «Kerge hingus». Aga on ka selles tähenduses kõhklevaid, nagu «Hingamiskergus», «Õrn hingamine», «Kerge hingeõhk», «Kebja hingamine» «Hingata kergelt», «Puhas hingus», «Lahe hingamine».

Pealkirjade tõlkimisega on üleüldse igavene häda. Iseäranis kui teose sisu pole tuttav. Siis võib hoopis rappa minna ja asi väga naljakalt välja kukkuda. 1940. a. oli ühes ajakirjas juttu Solohhovi romaanist «Ülestõstetud tervik», hiljem selgus ka tõlkijale, et tegemist on «Ülesküntud uudismaaga». Pärast sõda räägiti ühes ajalehes Trenjovi näidendist «Viljakas armastus», pärast selgus, et pidi «Ljubov Jarovaja» olema. Aga see, et kuskil olevat «Без вины виноватые» tõlgitud «Ilma viinata purjus», on küll kindlasti anekdoot. Kuid see pole põrmugi anekdoot, et ajalehed andsid päris hiljuti A. Beekmani romaanile «Lehesadu» preemia ja et edasi-tagasi tõlkimise käigus sai «Viinakuust» päris õigesti «Листопад», «Листопад'ist» samuti õigesti «Lehesadu», ainult et tõlkijad ei osanud aimata, et vanas vene keeles (ja mõnes muus slaavi keeles praegugi) tähendab *листопад* *novembri* või ka *oktoobri* kuud. Vahel jääbki viga käibele. Vanale vene kaupmehele Vorobjovile kuulunud ja temalt nime saanud künkad Moskva jõe ääres said eesti keeles «Varblaste mägedeks» ja on senini. Olgu edasi.

Teinekord on traditsioonist raske loobuda ja võib-olla pole vajagi. Ma olin «Švejki» pika pealkirja tõlkimisega täbaras olukorras. Pealkiri ei saanudki kuigi täpne. «Osudy dobrého vojáka Švejka za světové valky» ei võimalda Švejki kuidagi vahvaks nimetada ja temaga juhtunut seiklusteks pidada, sest *dobrý* on hea, heasüdamlik,

aus, korralik, hoolas ja kaugel vaprusest või vahvusest, osudy aga on saatuse, käekäik aga viita seiklustele. Esimesena tõlgiti «Švejki» 1926. a. saksa keelde ja sai pealkirjaks «Die Abenteuer des braven Soldaten Schwejk während des Weltkriegs», samal aastal saksa keelest tehtud venekeelne tõlge kordas pealkirja «Положения храброго солдата Швейка» ja saksa keele kaudu sai ka esimene eestikeelne tõlge 1928. a. LUB-i vihikutes pealkirjaks «Vahva sõduri Švejki seiklused ilmasõja kestel». Traditsiooniks saanud vahva sõna vahva tuli tahes-tahtmata säilitada, kuigi Hašeki *dobry* oli mõeldud kroonutruu vahvuse ja vapruse pilamiseks. Seiklused tegin ma aga siiski tagasihoidlikumalt juhtumisteks.

Kõik see rõhutab veel kord, et ühelgi sõnal pole ühest vastet, kõik oleneb kontekstist ja sisust. Liivaku ja Meriste näitavad, et isegi nii lihtsana näivat pealkirja nagu «Sõda ja rahu» võidakse sisu tundmata ka «Sõjaks ja maailmaks» tõlkida. Sukšini niisama lihtsana näivat pealkirja «Два письма» võib ju sisu tundmata ka «Kaheks stiiliks», «Kaheks maneeriks» ja kindlasti veel kuidagi nimetada. Kuid Šukšini novelli sisu on nii selge, et kõik võistlejad panid tõlke pealkirjaks «Kaks kirja». Bunini novelli sisu tundmine aga ei aidanud ühtainsat õnnestunud pealkirja leida ja andis paarkümmend varianti, millest ükski ei taha sobida novelli lõpuga, kus Olja loeb üles naisterahva ilu ilminguid ja kinnitab lõpuks: *но главное, знаешь ли что? — Легкое дыхание! А ведь оно у меня есть, — ты послушай, как я вздыхаю, — ведь правда, есть?* Üks tõlge ütleb: kuid peamine — tead sa, mis see on? Kerge hingamine! Aga mul on see ju olemas — sa kuula, kuimas sügavalt hingam — eks on ju? Teine tõlge: kuid peamine, kas tead, mis see on? — kerge hingus! — Aga see mul ju on, — sa kuula, kuidas ma õhkan, — eks oletäsi, on ju? Kole võõras on, kui keegi ütleb, et mul on kerge hingamine olemas või et mul on ju kerge hingus. Eesti keeles võib inimene hingata kergelt või ka raskelt või tal on kerge või raske hingata.

Mõned võistlejad ongi selle üle mõtlema jäänud ja püüdnud asja parandada: kuid kõige tähtsam on, kas tead mis? — Hingata kergelt! Aga nii ma ju hingangi, sa kuula, kuidas ma õhkan. Siinkohal astub tõlkija aga teelt kõrvale ja jätkab eelmiste vaimus: mul on ju kerge hingamine, eks?

Kuid abi on vähe, hingamine või hingus ei taha seostuda Olja poolt tõestuseks demonstreeritud ohkamise või õhkamisega. Ei aita ka see, et Oljal lastakse öelda: sa kuula, kuidas ma hingam või sa kuula, kui ma sügavalt hingam või kuula, kuidas ma sisse hingam või koguni sa kuula, kuidas ma hinge tõmban. Hingetõmbamine ehk hingetõmme on ka silmapilguks puhkamine, ent *вздыхаю* ei lase tõlkijal hinge tõmmata, vaid paneb sügavalt ohkama.

Asi läheb aina hullemaks, kui me Bunini novelli viimase lause kallale asumme: *Теперь это легкое дыхание снова рассеялось в мире, в этом облачном небе, в этом холодном весеннем ветре. Я mine võta kinni, mis see ometi on, mis jälle on laiali mööda ilma, mis selles pilvi-*

ses taevas, mille all Olja haul istub vanapiigast klassidaam, ja selles külmas kevadtuules, mille käes ta lõdiseb.

Ehk aitab meid siiski eelmine lõik, kus Olja jutustab võrinal ja õhinal klassiõele, mis kõik peab olema ilusal naisel (märgusõna «Vanja») või mis kõik teeb naise ilusaks (какая красота должна быть у женщины, mida on küllalt palju tõlgitud kohmakalt: missugune peab olema naise ilu; missugune ilu peab naisel olema; mismoodi peab olema naisterahva ilu) ja mida ta on lugenud ühest isa paljudest vanaaegsetest (старинных ei tähenda vanadest) ja naljakatest raamatutest. Enamasti pole tõlkijatel õnnestunud Oljale naljakana tunduva vanaaegse seltskondliku käitumise ja kombeõpetuse keelepruugi edasiandmine. Sellesse pruuki ei taha klappida voolujooneline säärejooks, õigesti voolitud sääremarjad, kaunijooneline sääär, korrapäraselt ümar sääär, ümara kujuga sääred, ühtlaselt ümarduvad sääremarjad (правильно округленная икра), samuti mõõdukalt kõrge või mõõdukalt suur rind (в меру большая грудь). Olja on pähe õppinud, et ilusal naisterahval peavad olema длинее обыкновенного руки, — понимаешь, длинее обыкновенного! Tavaliselt on seda tõlgitud tavalisest pikemad käed. Mõned aga on löönud kahtlema, kes siis ikka mõõdab daami ilu käe pikkusega õlast sõrmetsteni. Ja kirjutanud tavalisest pikem käelaba või tavalisest pikem labakäsi. Kahtlejal võib õigus olla, sest руки võivad ka sõrmed, näpud olla. Loogikagi ütleb et kõrgest seisusest naisterahva ilu tunnuseks peaksid pikad, tavalisest pikemad sõrmed olema. Kahtlejad sõrmedeni ei ole jõudnud, aga oleksid võinud jõuda. Ka sõnaraamatud lubavad seda. Pavlovski annab saksa keeles kaks vastet: *der Arm* — käsi (vars) ja *die Hand* (laba) käsi, esimene on see, mis topitakse varrukasse, teine see, millesse tõmmatakse kinnas. Eesti ja vene keel seda vahet ei tee, kuid erinevates seostes on see vahe olemas ja loob meis kujutluse, kas kõneldatakse käest terves pikkuses või ainult labakäest, käelabast. Ja väga kaugetes seostes võib jutt olla isegi sõrmedest, näppudest, nagu длинные руки võivad tähendada pikanäppumeest ehk varгапоissi.

Kust võtta sobivat keelepruuki? Tõlkija töö teebki raskemaks asjalu, et ta peab järjest ümber kehastuma, eri stiilidesse sisse elama, sarnastest ja ligilähedastest omakeelsetest stiilidest õppima. Ei ole imeks panna, et tihti kulub tõlkijal ühe teose tõlkimisele kolm korda rohkem aega, kui vajas kirjanik kirjutamiseks. Kui uskuda teoreetikuid, et mõtet tuleb tõlkida mõttega, kujundit kujundiga jne., siis on õige ka, et stiili tuleb tõlkida stiiliga, žargooni žargooniga, murret murdega jne. Ma kujutlen, et Olja isa vanaaegse naljaka raamatu stiil võis sarnaneda Lilli Suburgi «Linda» stiiliga: «Naisterahva ehe on ka tundlik süda, see on õrn südamlük kaastundmus ja osavõtmine kaasiniemeste heast ja viast, õnnest ja valust. Nagu õrnast õhust kandle keeled liigutatud saavad ja värisedes õrnalt haledalt helisevad, nii on ka õrna tundmustega naisterahva süda. Kaastundes hirmunult võtab ta ~~võnast~~ valust osa, silmades pilguvad pisara pärlid, kui taevane kaste.»

LEMBIT REMMELGAS

Mis seegi aitab? Vahest nii palju, et *легкое дыхание* võib ju kõike kergelt, rõõmsalt, nooruslikult, loomulikult, optimistlikult võtvale Oljale õige pisut naljakas tunduda, kuid vanapiigast klassidaamile, kes elab tegelikkust asendavais ideaalides ning kujutelmadest ja keda pärast Olja surma paelub tema puhas, helge olemus, on *легкое дыхание*, nagu Bunini poeetilises kontekstiski, midagi õilsat, ülevat, romantilist.

Vallandame eesti, vene ja saksa sõnastike abil ahelreaktsiooni, saame, et *дыхание* on hingamine, hingus, puhamus, hingeaur, hingeõhk, hõng, tuuleõhk, udu, aur, lõhn ja palju muud. *Бурное дыхание* on *heftiger Wind* — äge tuul, on ka *das Geschöpf* — olend, hingeline. Мне легко дышется tähendab, et minu elu on kerge, nagu тяжело дышется tähendab, et minu elu on raske.

Samuti annab *легкий*, *легко* hulga võimalusi: *leicht* — kerge, *hölper*, *kerglane*, *leise* — tasane, kerge, *geline* — mahe, pehme, leebe, *sanft (von Winde)* — mahe, leebe, pehme, tasane, vagur, *örn*, *rein (von der Luft)* — puhas, selge, *frisch* — värsk, *röösck*, puhas, *frei* — vaba, *ungezwungen* — sundimatu jne. Puškini о юность *легкая моя* on muretu, pilvitu noorus, *легкая жизнь* muretu elu, *легкая дремота* rõõgus uinak, *легкое воспитание* pealiskaudne haridus, *легкая собака* väle, välejalgne koer, jne.

Kõik see aitab vähe, aga ometi nii palju, et väga ihulikuna tunduv kerge hingamine ei kõlba, et tegemist on eluhoiakuga, ellusuhetumisega, millegi poeetilisega, mille Bunin asetab vastu konventsionaalsele ilmakorrale, mis inimlikult õilsa, puhta ning kauni hävitab. Mul ei ole aega ega jätku mõttelendu õiget ja head pealkirja anda. Jäägu see Bunini tulevaste tõlkijate hooleks.

9. aprillil 1978

Õhtul juhtusin teleekraanilt vaatama (mitte jälgima) seeriafilmi «Kannatuste rada» seda osa, kus Veebruarirevolutsiooni järel Ajutise Valitsuse poolt määratud Lõunarinde vägede komissar Nikolai Ivanovitš Smokovnikov peab soldatitele kõnet, soldatid oma vihas karjuvad tema peale ja tapavad ta. Televisiooni puuduliku tehnika pärast loeb diktor eestikeelse teksti filmile peale ja üks soldat karjub diktori suu läbi: «Mul lõppes kodus lehmake!» Vaatasin 1945. a. ilmunud raamatust, seal on 232. leheküljel samuti lehmake. Must ahastus tuli peale: kas me tõesti pole kolmekümne kolme aasta jooksul sammugi edasi läinud? Koguni tagasi, sest 1945. aastal levitas lehmakesi raamatu 10 200 eksemplari, praegu levitab televisioon ühekorraga vähemalt 300 000 lehmakest. Ja mitte ainult lehmakesi, vaid muidki veakesi.

Ahastusega koos tekkis aga kindlam tunne, et kogu minu poolt kirjapandud lugu polegi ehk väga tarbetu algeliste asjade heietamine, mida ma kirjutades kangesti kartsin.

LEMBIT REMMELGAS

VERTIKAAL ASENDAB HORIZONTAALI

Nii tervikuna kui ka arenguti võttes on bulgaaria uus proosa juba üle kolmekümne aasta dramaatiline nähtus, kuigi mitte sellepärast, et ta kujutab konfliktirohket epohhi, vaid omaenda pingeseisundi tõttu. Tavalistele kunstikonfliktidele (võitlus vanade ja uute printsiipide vahel) lisanduvad veel meie arengu eripärasused. Üsna üllatuslik oli bulgaaria kirjanduses epopöa õitseng esimesel kümnendil pärast sotsialistliku revolutsiooni võitu (9. IX 1944). Ajalooline kataklüsm rahvas elus stimuleeris eelkõige eepikat. Nii tähendas 50-ndate aastate romaan (Emilian Stanevi «Ivan Kondarev», Georgi Karaslavovi äsja lõpuleviidud «Tavalised inimesed», Dimitâr Dimovi «Tubakas», Dimitâr Talevi romaanisari, mis kujutab makedoonlaste rahvuslikku liikumist, jt.) sisuliselt rahva ajaloolise saatuse lahtimõtestamist. See vastas Balkani kirjanduste tollasele püüdele — aidata süsteemi viia meie maade muutliku ajalookäigu käsitlemist, kompenseerida euroopalikust progressist kõrvalejäämist ja aeglust rahva ning rahvuse arengus. Epopöaromaan rajas tugeva aluse rahvuse ja tema ajaloolise omapära edasiandmiseks.

Sotsialistliku revolutsiooni tulemuseks oli ka kirjanike ergastuv huvi inimese kui isiksuse, tema moraalse ja psühholoogilise tingituse vastu. Selline inimene vormis oma nägu — kord koomiliselt, kord traagiliselt — majandusliku ning sotsiaalse kihistumise järgi. Mõnigi komponent selles astenduses kaotas endise tähenduse, üksikilmingute piirid muutusid hajuvaks, kindlaks peetud tõekspidamised löid vankuma. Kriitik Bojan Ničev kirjutas hiljuti: «Seesuguse sotsiaalse saatuse osalised on inimesed, kes on vanadest sidemetest — suguvõsast, perekonnast, elukohast lahti rebitud, kuid pole veel soetanud uusi. Nad ripuvad õhus nagu monteeriija ehitustellinguil (milline kujund võib olla omalaadselt sümboolne) ...» Mõni aeg tagasi nimetati sellist inimest migreerijaks, aga ainult sellest terminist ei piisa: migratsioon märgib ära üksnes paratamatu sotsiaalse siirdumise külast linna, ühelt tööobjektilt teisele, ühest elukohast teise. Tänapäeval on vähe neid bulgaarlasi, kes elavad ja töötavad paigus, kus nad võiksid veel kuulda oma vaarisade hääli, rõõmu tunda esivanemate tubliduse ja suguvõsa püsivuse üle. Jordan Radičkov, tänapäeva sotsiaalsete muutuste tugevamaid kujutajaid, ütleb ühes intervjuus, et kohtumisel üliõpilastega ei saanud keegi jaatavalt vastata küsimusele, kas nad on viimase viie aasta jooksul käinud mõne sugulase haual. Ümberkujunemine ja -kihistumine on väärtuseks peetava põhjalikult teisale nihutanud, on enamiku halastamatult lahti rebinud sajandite traditsioonidest. Ja see on ühiskonna üks dramaatilisemaid seisundeid. «Kirjandus tunnetab subjektiivset tragöödiat minetamise kartuses, [---] kõlbelise ja psüühilise stabiilsuse lõhkumises, need kaovad sotsiaalse murrangu situatsioonis, edasiliikumise dünaamikas, demograafilise plahvatuse tohuvabohus.» (B. Ničev.)

Maailm on praegu väärtuste kindlaksmääramise seisus, aga see on vaakumseisund, mis sünnitab kõikvõimalikke olukordi ja karaktereid. Väärtushinnangud ei ole veel settinud, ei ole veel kujunenud ühiskonnale ja igale ühiskonnaliikmele vajalikuks traditsiooniks, tema teadvuse ja olemasolu seisukohalt kindlateks mõisteteks. Meie kirjanduse kangelane on irdunud inimene, «juurteta puu» [N. Hajtovi samanimeline novell — A. K.], «liikuv inimene», kes ühes proosaraamatus soovib, et teda niimoodi hüütakski. Inimene, kellel pole käest kadumas mitte üksnes endine sotsiaalne ja moraalne kindlapiirilisuus, vaid kelles on segi mitu staatust, kelles põrkavad kokku traditsioon ja olevik.

Selles peegeldub teadvuse mahajäämus majanduslikust baasist bulgaariapäraselt: sotsiaal-poliitilised ümberkujundused ennetavad teadvuse, mis ongi väga tähtis. Siin näen ma meie sajandi kõlbelis-filosoofilisele probleemistikule iseloomuliku eripära. Võõrandumine, olgu kodanlikus maailmas või mujal, on põhjustanud intellekti ja moraalilise sattumise ristiriidu: intellekti avastused järgnevad aeglaselt veel aeglasematele muutustele moraalilise valdkonnas.

Meil on selles ristiriius kaks aspekti: üks neist on riigile ja ühiskonna sotsialistlikule organisatsioonile vastunäidustatud madalate kirgede ning pahede elujõulisus. See aspekt võimaldab elunähtuste satiirilist käsitlemist. Teine aspekt on üllaks peetud traditsioonide halastamatu kokkuvarisemine. Teadvusel ja moraalil on nende näol olnud pidepunktid, ent ümberkujunduste käigus lakavad need olemast — siit inimteadvuse traagilisi aspekte. Ühes kirjandusžanris on kirjanik julgem, ütleksin, et tal on kergem, ehkki ta niisamuti võitleb ühiskondlike pahede vastu, mis isenesest ei ole eelistatud tegevus. Teises žanris (õigupoolest on mõlemad tihedasti põimunud) väljendub traditsioon moodsate kunstivormide vahendusel. Analüüsides «liikuva inimese» psüühika süvahoovusi, paljastades tarbimisstihiat, vaatlevad kirjanikud kõiki praegusaegsete sotsiaalsete ja vaimsete pingete alakihete. «Liikuva inimese» probleemistik, s. t. ühiskondliku arengu dilemmad, köidavad tänapäeva bulgaaria kirjanikke (kõigepealt nende paremikki), tõmmates neid kaasa kunstilise peegeldamise vertikaalliinis, sundides süüvima individuaalse ja ühiskondliku psühholoogia allikatesse. Kõik kirjandused on kõikidel aegadel püüelnud süvitsi minemise poole, renessansiajast alates on nad pürjunud muutuste poole. Aga igas ajastus on see teostunud spetsiifiliselt ja spetsiifilise surve all.

Meie kirjanduses tuli see süüvimine pärast proosa kahekordset «kõikumist»: kord illustratiivsuse suunas, madala sotsiaalsuse ja pateetikaga (50-ndate aastate luule, romaan ja jutustus), teisel puhul — liialdatud lüürilisuse, psühholoogismi ja subjektiveerimisega, fragmentaarse mõttekäiguga, kusjuures valitsevaks žanriks oli mitmetimõistetav ja mosaiikkompositsiooniga lühiproosa. Teine suund oli vastureaktsiooniks esimesele, ent samuti äärmusse kalduv, ehkki selles väljendus rõõm muutuste ja otsingute avaruse üle. Praegune etapp (mida nimetasin vertikaalliinis süüvimiseks) ei ole sünteesiv, ja ärgem kiirustagemgi alati kolmandat etappi kahe eelmise sünteesiks pidama. See on meie kirjanduse dramaatilisest olukorrast selline ajajärk, mida nimetasin metafooriliselt «kahekordseks kõikumiseks» ühel lühikesel ajalõigul. Süüvimiseks võime seda etappi nimetada ka sellepärast, et uued loojad on enamasti need noored kirjanikud, kes 60-ndail aastail tõid proosasse elevuse. Taotlemata ammendatud või pingereana järjestamist, mainiksin Jordan Radičkovit, Genčo Stoevit, Vasil Popovi, Dimităr Válevit, Diko Fučedžievit, Georgi Miševit, Vera Mutafčievat, Ljuben Dilovit, Atanas Nakovskit, Dončo Cončevit, Kosta Strandževit, Radoslav Mihajlovit, kelle uuenduslikkus ei tõmmanud

ENČO MUTAFOV

kaasa mitte üksnes noorte prosaistide plejaadi (kellest mitmed nimetatutega tõsiselt võistlevad), vaid ka selliseid kirjanikke nagu Emilian Stanev, Kamen Kalčev, Ivajlo Petrov ja Dragomir Asenov — kelle poeetika on läbi teinud ilmseid muutusi. Viisteist aastat tagasi alustanud noored on rahunenud, probleemid, mis neid tollal köitsid, on avastuslikest saanud argipäevasteks. Praegune tegelikkus võimaldab kirjanikel sügavuti minna. Aegamisi märkasime, et «liikuv inimene» kannab endas ka traagilist joont ja irdumine traditsioonilistest väärtustest sisaldab ilmselt ohtu, et demograafiline plahvatus murrab põlvkondade väärtuste piirid.

*

Seda probleemistikku on mõned kirjanikud kujutanud kommunistidest — majandusliku ja ühiskondlik-poliitilise elu eesrindlastest tegelaste kaudu. Ka siin teevad tegelased ja karakterid läbi mitmeid muutusi. Selline juht mõtleb puhtsüdamlikult inimese hüvele, rahva ja rahvuse tulevikule (ma ei puuduta siin negatiivset tüüpi), aga teda piinab ka mure traditsioonilise bulgaarialikkuse hävimise pärast, selle pärast, mis on meile kõigile sisse sündinud ja mida me otseselt või kaudselt veres kanname. Alatasa närib teda mure, et ilmneb kõlbelsi väärdumisi, millest pole vabad isegi vanad juhtivad töötajad.

Diko Fučedžievi romaanist «Jõgi» leiame ühe sellise — Slav Graševi. Tema kaudu näeme meie kirjanduses esmakordselt nüüdisaja aktiivse tegelase sisedraamat. Otsekuu ristteel kohtuvad ja astuvad temas lepitamatusse konflikti Jõgi (suure tähega, autori poolt armastatud traditsiooniliste bulgaaria väärtuste sümbol) ja tehas. Esimene on loonud Graševi kui vaimu, kui kõlbluse, kui ühiskonnaliikme; teine on loodud Graševi enda poolt. Kirjanik on klassivõitluses karastatud vana kommunisti seadnud probleemi ette, mida ta ei osanud aimata ja mis teda lõhestab. Sest tehas ei ole üksnes Jõe reostamine, ei ka üksnes teatud inimeste bürokratiseerumine. Tehas sümboliseerib uut aega, mille on vere ja armastusega loonud Graševi-taolised inimesed. Sellist aega, millal juba osutatakse uute aluste otsinguile, inimeste hingedes aga hakkavad katkenud traditsioonid aegamisi hääbuma (näiteks nestinaaride tants, Strandža mägilaste ülevalt müstiline looming, on labastatud turismi eesmärkidel). Kirjanik on siin rõhud ümber paigutanud, on näinud tegelase hinges toimuvaid nihkeid. Grašev ei kannata mitte üksijäämist, vaid ka ülesaamise pärast. See sümboliseerib loomise ja lõhkumise lõikumist, kahe nähtuse vahelist konflikti. Tema on inimestele andnud midagi väga vajalikku, aga nüüd on tal raske leida tekkinud tühimiku täitmiseks õiget mudelit. Ja parata pole midagi, sest elu vormib uut väga aeglaselt...

Direktor Stavrevile Andrej Guljaški romaanist «Mahagontrepiga maja» kasvab konflikt sellest, et keemiakombinaadid, kohalik au ja uhkus, otse trotsivad inimesi oma suitsupahvimisega ja saastavad viljakat põllumaad. Traagiline probleem piinab ka akadeemik Urumovit Pavel Vežinovi romaanis «Õõsel valgete hobustega».

Atanas Nakovski romaan «Õhtuvalgus, hommikuvalgus» visandab meile teise draama. Jällegi juhtival kohal olevast mehest, kes külakooperatiivis kogu hingest teeb ülesehitavat tööd. Direktor Conkovi kõrval sammub täiesti seaduspäraselt tema asetäitja, osav küünik Temelkov. Tema trügimisoskusest oli kooperatiivil alguses kasu (paljudes kohtades ei mõista bürokraatia toime tulla ilma temelkovlike omadusteta). Ent aegamisi muutub Temelkov «pudelist väljapääs-

ENČO MUTAFOV

nud kuradiks». Taas tuntud mudel — meie looming, meie käte ja mõistuse töö tõuseb meie vastu. Maavarade kaevandamisel, mitmetest lademetest läbitungimisel (s. t. vertikaalsel laskumisel) saab nähtavaks hävitatud piiride dramaatiline tulemus: tekivad vaakumid ja kaob järjepidevus. Sellised tegelaskujud ei olnud meie kirjanduses võimalikud 50-ndatel ja isegi 60-ndatel aastatel, siis ei olnud need probleemid meile veel lähedased.

Samuti allveelaeva Kapten Genčo Stoevi romaanist «Kükloop». Romaani oma-laadne stiil, selline sünteesiv poeetika on saanud võimalikuks ainult tänu üldisetele muutustele meie proosa stiilis ja kompositsioonis. G. Stoevi romaan «Närune päev» ja jutustus «Kulla hind» ilmusid 1965. aastal ja arendasid välja tihendatud, tinglik-sümbolise ning pingestatud jutustamislaadi. «Kükloop» on selles suhtes kõige äärmuslikum. Raskesti loetav (terve romaan on Kapteni sisemonoloog teadvuse voolu vormis — A. K.), nõuab teos lugejalt intellektuaalset pingutust ning äratas kriitikas suuri vaidlusi (etteheited vormi kohta J. Molhovilt ja S. Igovilt — A. K.). Ent isegi neile, kellele romaan ei meeldinud, oli selge, et tegemist on kunstiväärtusliku teosega. Selles on kõik kantud isikudraamade sfääri, aga neid ei vaadelda kui perekondlikke konflikte, vaid kui isiku sisemise kahestumise või koguni inimkonna draamat (Kapteni nägemused teose teises osas). Valdav on ohutunne, mis ahistab iseene vastu sõdima sunnitud inimkonda. Kapten on ette määratud tegevusetusele, süžee hargneb vaenulikus tsoonis asuvas allveelaevas ja ülalt rõhuvad veetonnid. Iga reageering on täpne, iga tunnetus inimkonna kollisioonidest ülimalt intensiivne.

Üldkokkuvõttes on viimaseaegsete teoste kangeline väga erinev oma kirjanduslikest eelkäijatest (võrreldes 50-ndate ja 60-ndate aastatega). Väljapaistvamate kirjanike uemates teostes näeme, et kui inimene kaotab tee ja hukkub, siis ei ole see mitte üksnes tema isiklik, mitte ainult tema hinges toimuv draama, vaid peegeldab üldist ja seotub paljude probleemidega. Juhtival positsioonil asuv isik ei saa tänapäeva kirjanduse kangelasena enam korrata Levski sõnu: «Kui võidan, siis võidab rahvas, kui kaotan, kaotan ainult iseenda.» Tema kui isiku lüüasaamised või temast mitteolenevatelgi põhjustel tekkivad dramaatilised olukorrad tähendavad kannatusi ka teistele inimestele.

*

Loomingulist huvi vertikaaljoone vastu näitab ka ajaline läbilõige.

Ivajlo Petrovi jutustus «Kolm kohtumist» vastandab kaht põlvkonda, ilma et sellest kujunekse põlvkondade konflikt. Kõige rohkem võiks ehk öelda, et põlvkonnad polemiseerivad siin varjatult. Jutustus, nagu ka terve novellikogu «Armastus keskpäeval», millesse lugu on lülitatud, räägib kõlbelise provintslikkuse kõige absurdsematest ilmingutest. Algusest kuni lõpuni figureerivad siin kaks kuju — minategelane (noormees, pärsastine kirjanik) ja Katja. Jutustuse ideed aga kannavad kolmkümmend aastat varasemast ajast pärit tädi Nasja ja ja 70-ndate aastate tüdruk — Katja tütar. Tänu tädi Nasjale, kes on õnnetus abielus ja kõlbelises mõttes provintslilik, kohtub Katja ühe noormehega. Ent nähes Katjat noormehe süleluses, ei suuda Nasja isiklikust õnnetusest üle olla. Tõelist armastust igatsedes valib ta kannatuse ning nõuab, et noormees linnast lahkuks. Minategelasest kirjaniku ja Katja tütre kohtumine üllatab oma künismiga. Sedapuhkugi on naine aktiivsem pool, kuid siin puudub puhas kirk. Aastaid tagasi leidis tädi endas jõudu üle saada armukadedusest ja kaotatud õnnest. Katja tütar

ENČO MUTAFOV

aga ei mõtle üldse niisuguste asjade peale. Mees teda ei eruta ja pärast temaga veedetud ööd kiirustab ta minema, vabandades end unisusega.

Märkame kontrasti kahe jutustatud episoodi ja finaali vahel. Tädi Nasja seisund ja otsus vastanduvad jutustuse tahtlikult aeglase kulgemisega; mehe ja Katja tütre lühikese vahekorra lõpp samuti. Kulminatsioonipunktides paneb mingi sisemine jõud ratta kahekordse jõuga pöörlema. Süžeearenduse ja finaali vahekord on ehitatud swingi printsiibile, mida iseloomustab A. Tolstoi vaimukas ütlus «koma pluss aga». Finaal on ootamatu, ja kui kasutada kujutava kunsti terminit, siis toob ta teosesse teise perspektiivi. Siin on tegemist kompositsiooniga, mis kulgeb mitmes rütmis ja teostatakse mitmest vaatepunktist. Finaal on metafoor — mitte sõnaline, vaid nimelt süžeealine. Ootamatu finaal kõlab nagu piitsaplaks, mis peletab eelnenud loiduse ja kannab olukorra üle teise plaani. Kujundlikult väljendades pöörab finaal meile medali teise külje. See ümberpööramine, süžeealine metafoor ei ole tegelikult uus motiiv, vaid provintslik väikekodanliku motiivi rõhutamine absurdses plaanis.

Ivajlo Petrovi teosed on illusioonide vastu, paljastavad maskidetaguse, tungivad väikekodanlikku olesklemisse. Esmakordselt bulgaaria kirjanduses registreeritakse neis surma kiretult ja julmalt, kaastundeta ja sentimentaalsuseta (meie eksistents on niivõrd mõttetu, et seda ei saa isegi traagiliseks nimetada, hoolimata sellest, et on olemas surm). Vaatamata oma koomilisele küljele ei mõju ta koomiliselt, ei ka tragikoomiliselt, kuigi selles on kokku sulatatud naer ja surm. Tavalistesse kategooriatesse see ei mahu.

Ja mida ütleb meile baleriini saatus Bogomil Rajnovi jutustusest «Mustad luigid»? Mispärast tunneme baleriinile kaasa — kas sellepärast, et ta unistus ei teostu, või lihtsalt sellepärast, et talendi puudumine teeb temast keskpärase inimese? Süžee avab meie ees romantilise teema, mis on populaarne kirjanduses, muusikas ja muudes kunstiharudes: ilu ja argipäevanus, kunstnik ja keskkond, võitlus eneseteostuse eest. Ja seda mõjukam on efekt autori poleemikast süžeeaga, üsna teise teema arendamisest: elu traagilisus on pipardatud skeptitsismiga, igasugused illusioonid paljastatakse. On kole, et keegi ei takista baleriinil mängida oma elu suurt rolli, oma Juliat või Luike. Seejuures on ta oma kunstile askeetlikult pühendunud, suur eesmärk on muutunud kinnisideeks. Ainult et — ta ise ei tule toime. Andenappus sunnib teda jääma keskpäraste hulka ega lase tal uhkelt pidada romantilist võitlust massi vastu.

Niisamasugust skepsist võime täheldada ka teistel autoritel, olgu Pavel Vežinovil, Ljuben Dilovil või noorematest Vladimir Zarevil ja Georgi Markovskil. Kõik need on peene intellektuaalse koega kirjanikud. Bulgaaria kirjanduses on skepsis haruldane ilming, ent tuleb ette ka hiljuti ajakirjanduses ilmunud jutustuses «Metsakolgas», mille autor on Dimo Dimovski. See on hallides toonides pilt. Külasse on jäänud peamiselt naised, kunagisest väarikalt traditsioonipäraselt kulgevast argipäevast on kadunud tundesoojus, elu on muutunud ilmetuks. Esiplaanile on kerkinud keelepeks ja tarbimisiha, mis siinsetes oludes lausa ebaloomulik nähtus. Kurtusseisund ja skepsis on traditsioonilised voorused ning väärtused välja tõrjunud.

*

Mainisin juba, et tänapäeva inimese olukorda iseloomustab kujutluste ja mõistete sigrimigri, mis ühiskonna aeglase evolutsiooni korral oluaks võimatu. Täna-

ENČO MUTAFOV

päeva bulgaarlane on pikema aja jooksul liikunud füüsiliselt ja kõlbeliselt n.-ö. kiirendatud tempos ja seejuures mitte ühes suunas. Maastikud ta silmade ees on aina vaheldunud. Selline olukord valitseb ka stiilides. Proosaloomingus on kasutusel paljud stiililaadid, ka ühes teoses võib olla mitmeid eri stiile. Bulgaaria kirjanduse traditsiooniline joon on ironia ja eneseironia, autoriteetide minetamine, mis nüüd on hakanud hoogu minema, jõudes ajuti otse paroodiani.

On eristatav suund, mis viljeleb naivistlikku stiili, primitiivset jutustamislaadi. Ajalookeerises otsivad inimene ja kirjandus tänapäeval pingeliselt oma juuri, kriitika kõneleb proosa juurte-uuringulisest olemusest, millel puudub nii nostalgia kui ka pateetilisus. Sellise suuna löid kirjanikud Jordan Radičkov, Dimităr Vălev, Nikolaj Hajtov, Vasil Popov, Georgi Aleksiev, Jordan Vălčev, Dimităr Jarămov, Nikolaj Kirilov. Nende rahvapärimestest ja mütoloožiast tulvil proosas on traditsioonilised väärtused uute kujutluste ja nähtustega konfliktis sattudes kõikuma löönud. Mõned neist on seostunud veidral kujul, sõnastus on paindlik ja ülimalt ironiline ning paroodiline. Esiplaanile kerkitab grotesk. Väike kõrvalepõige: esimesi autoreid, kes kasutas ironilist muinasjutustiili, oli Koljo Georgiev oma teostes vastupanuliikumisest. 60-ndate aastate distants kujutatuga sünnitab üllaste ja ironiliste kujutluste, traagika ja naeru segu.

Terve see põgusalt visandatud suund andis 60-ndate aastate proosale ta sädelevuse. Probleemistik oli väga tõsine, ent seda leevendas naer (sest ajaloo naerakse alati selle üle, millega hüvasti jäetakse); avastati igivanu kokkupõrkeid vana ja uue vahel, ja nüüd ka traditsiooniliste väärtuste kokkuvarisemise, sest need ei sobinud uuega. Tegelikult ilmnis just seda tüüpi proosas kõige jõulisemalt tänapäeva murranguliste ümberkujunduste konfliktne külg, nimelt siin nägime stabiilsuse lõhkumist inimteadvuses, ja isegi ajaloo-teadvuses, kui nii võiks öelda.

Juba 1965. aastal oma «Raevusööstiga» ja «Kitsehagemega» näitas Radičkov, millised võimalused peituvad tema naivistlik-groteskkes kujutuslaadis. N. Hajtovi «Metsikud jutustused» (1967) töid kirjandusse peale mineviku ja folkloorsete süžeede romantika ka probleemi fataalsete jõudude poolt muserdatud inimesest, kes neid ei mõista. D. Vălev kaevub aina sügavamale oma koomiliste ja traagiliste külainimeste maailma ja avastab, ehkki sisemise tõrkumisega, et selles külaelanikus — meie kaasaegses, ent teise epohhi sünnitises — avaldub üleminekuaja karm konfliktiseisund. Romaanis «Koole» (1974) ja novellikogus «Kardinal» on tema tegelased äärmiselt agarad. Igaüks neist otsib kärsitult ning visalt oma kohta ja kooli elus, aga mängib ikkagi elu maha, kas valesi suunatud ja rakendatud energia või hälbinud kirgede ja ambitsioonide tõttu. Need kangelased on kahe sotsiaal-poliitilise seisundi tunnistajad, neil ei ole kerge oma kohta leida, peale selle on nad inimesed Ääremaalt (sellist nimetust kandis kirjaniku debüütteos kümme aastat tagasi). Vălevi kangelane jääb süüdi enda ja ka ümbruse ees, kuigi tegelikult pole keegi süüdi. Tema kangelastes on Ivo Andrići tegelaskujude jälgi — inimesed geograafilisel ja ajaloolisel (ka kõlbelisel) ristteel —, selles olukorras osutuvad süüdlased süütuks ja süütud süüdlasteks. Nende kannatused on nende õnnetus, mitte süü. «Igal juhul muutus süütu süüdlaseks, süüdiolene aga süütuks — kindel märk, et halb maailm ei ole veel hinge heitnud, hea maailma ehitamine aga ei ole veel lõpule viidud.» («Koole».) Ent novellikogus «Inimeste päästmiseks» (1977) heidab Vălev kõrvale mitmeti vaetavate väärtuste probleemistiku ja Andrići käsituse murranguliste aegade kangelasest ristteel. Tema otsib süüdlasi. Kui kirjanik loobub ta ironilise peegeldaja

osast ja hakkab kohtunikuks. Uus kangelane ei ole enam üllameelne kommunist, keda kõik armastavad ja kes oma parimad aastad on andnud uute ideede võidulepääsu heaks (nagu oli tema varasemates teostes), see pole ka inimene, kes otsib endale koolet murrangulisel ajal, kui purustatakse senised kujutlused. Nüüd on ta tegelaseks inimene, kes kardab elu rohkem kui surma. See on kohutav ja selist tüüpi me kirjandusest palju ei leia. Ta pelgab igasugust riski. Ajakirjanik novellist «Koloniaalkauplus» on vanad kommunistid Postolovi ja onu Orači (kelle nime kannavad tänavad ja kellele on püstitatud ausambaid) muutnud ikoonideks, mille ees palvetatakse hirmust elu ees. Novellis «Varjupool» poeb üks teine ajakirjanik, kohtudes surmaga, «surma küünte vahele», sest ta ei suuda end temast eemale hoida, pigem lahkub eiust, selle küllusest ja kiirest edasiliikumisest.

Teosed nagu «Kooles» ja «Varjupool» ei saanud ilmuda 50-ndail ja isegi 60-ndail aastail. Mainitud kümnendeist esimesel oli kõik naiivselt selge. Ainult eepilises žanris, mis püüdis mõtestada rahvuslikku ajalookäiku, oli üht-teist sügavat. Revolutsiooni võidu järel ei tegelnud üksikinimesed ega ühiskond murrangulise perioodi raskete probleemidega, järsu muutuse teravate konfliktidega, sest keegi ei aimanud veel nende olemasolu. Tollal erutas inimesi midagi muud, ja see oli ka loomulik — rõõm uue aja saabumisest ja lootus, et ees ootab kaunis elu. Murrangulisel ajal koondus jõud, energiatulv vastulöögiks vaenlasele — vaenlane oli tollal teada, sest ta ei asunud inimeses endas. Kõik see andis kirjandusteostele hoopis teise paatose — illustratiivse ja pinnalise. Nois teostes oli ainult agitatsioon ja vastaspoolte võitlus, probleemid puudusid. Hiljem, tuntud põhjustel, hakkas paatosestki kaduma siirus. Sellisel erinevate ühiskondlike ja kõlbeliste tingimustega ajal ei olnud mõeldavad teosed nagu «Kooles», «Kolm kohtumist» või «Mustad luiged», kuigi neid eraldab tollasest ainult kaks-kolm aastakümnet.

Küsimus seisneb üksikute inimeste ettejärdumises oma ajast. Ilma et see oleks iseloomulik joon, on see ühiskondlike muutuste kasvava tempoga eppohhil siiski seaduspärane. Veel 60-ndatel aastatel tuli kirjandusse juhtiv tegelane, keda oli kasvatatud teiste ühiskondliku elu normide järgi, kes lõi klassivaenlastega ränki lahinguid, aga pärast ei jõudnud seetõttu saada haridust, hakkas maha jääma ega pidanud vastu uutele ajanõuetele. Sümpaatsed, ent ka traagilised kujud, keda kirjanik on kujutanud kaastundega.

Huvitavaid lahendusi pakkusid hiljuti Ljuben Petkov ja Raško Sugarev. L. Petkovi jutustus «Rohelised ristid» (1968) ja selle jätk «Lõvikutsikaga värav» (1976) on pühendatud dramaatilistele lahknemistele. «Rohelistes ristides» on Sõjapealik 1923. a. antifäšistliku ülestõusu kangelane, hiljem mässuline haidukk, alistasamatu mägilane, ehkki revolutsionäär. «Lõvikutsikaga värava» kangelaseks on tema poeg, kes töötab ametnikuna pärast 1944. a. Septembrirevolutsiooni. Mõlemad on fanaatikud ja sallimatud (isegi teineteise vastu), mõlemad on sündinud mägedes ja pärast nende traagilist lahknemist ajast ja inimestest viib kirjanik nende elu sõbralikku ning karmi metsaüksindusse. Hoopis teine situatsioon on R. Sugarevi jutustuses «Doonau rahvas». Kangelane on kasarmuvanem, hiljem looduskaitseala valvur. Aastaid kehtinud kõlbelised ja ametialased normid osutuvad iganenuks — uus tehnika muudab nad mõttetuks. Vanemseersant oma lihtsakoelise kasarmukorraga osutub ülearuseks. Tsviivileluga ei suuda ta kohaneda.

Agama kaldusin kõrvale lahknemise-teemast. Küsimus on ümberkujunemistest, mida on kujutatud naiiv-groteskselt, ja selle stiili süüvimisest siiralt dramaatilisse (vertikaalsesse) nägemusse. Groteskis peitub põhimõtteliselt, olgu või maskeeritult, traagiline alge. J. Radičkovi iroonilis-paroodilised kujundid ja leid-

likkus naivistlikus stiilis («Veevalaja», «Aganad ja tera», «Nahkmelon», «Meie, varblased») ei mahenda dramaatilisi ja traagilisi noote. Eriti tugevalt ilmnevad need kogudes «Raevusööst» (tõeline piltmõistatus bulgaaria väljasurevast traditsioonilisest küllast — ainult pahupidi pööratud nahale joonistatult), «Kitshabe», «Kaljujoonised», «Hirm» ja romaanis «Ling». Bulgaaria kriitika näeb J. Radičkovi loomingus mineviku bulgaaria küla algust ja lõppu. Ajaloolise murrangu päevadel tulevad nähtavale maainimese hinge rikkused kõigi usundi- ja legendipärimustega, kogu ta karmi poeetilisusega. Romaanis «Ling» (1977) on teostunud mõned silmanähtavad sünteesid stiili, probleemide ja müütide loomise tasemel. Groteskne naiivne stiil on viidud sünteesi autori esimeste raamatute traditsioonilise jutustamislaadiga. Tulemuseks on keeruline loome, mis on üles ehitatud muusikalise sümfonismi meetodil traagilise teema sissejuhatava tutvustamisega (mis kulgeb aeglaselt ja raskelt nagu Brahmsi sümfoonia) ja kindlate kujundlike juhtmotiividega. Süžeeks on ühe nooruki saatus. Noormees tunnetab (romantiliselt plaanis) oma üleolekut ümbrusest, aga ka võimetust sellest jagu saada: selles mägede vahele surutud kolkas on hääbumas bulgaaria küla traditsiooniline ilu. Ümberringi valitseb rõhuv vaikimine, kinnisus ja tarbija-piiratus. Romaanis kohtame alatasa pilte rahva usundlike pisimüütide ja juba tänapäevaste kujutluste kokkuvarisemisest. Rohkem kui kõik teised meie kirjanikud veenab Radičkov meid pooldama Giambattista Vico mõtet: metafoor on väike müüt, eriti kui pidada silmas, et muinasjutu metafooris pärinevad kõik kehastumised rahva enda kujutlusest. Seesuguseid pisimüüte ja kompleksseid ironiseeritud kehastumisi on sünteesitud romaanis «Ling» klassikalise müüdiga Taavetist ja Koljatist. Selle vahega, et peategelane ei tea, kas ta on linguga Taavet, kusagil pole näha Koljatit, kelle pihta sihtida.

Kui nüüd tõstatada küsimus müüdist, mis on tänapäeva kunstilises tunnetuses vertikaalsuse näitajaks, tuleb rääkida omapärasest autorist meie tänapäeva proosas — Georgi Aleksievist. Tema romaan «Pilvede risttee», mis hõlmab perioodi 1876. a. Aprilli-ülestõusust kuni progressiivsete jõudude hävitamiseni 1923. a. Septembri-ülestõusu järel, on katse kirjutada moodsat epopöad. See on üks uusmüüt. Aleksievi novaatorlus seisneb politiseerimises. Bulgaaria ajaloo selliste sõlmsündmuste kujutamisel oli meie kirjanduses algul kaks tendentsi — folkloorse ainese sissetoomine ja teisalt politiseerimine. Mõlemad otsisid tugi-punkte, et aktuaalselt kõlada. Ja et nad mitte kunagi pole kõlanud ühes ning sellesamas teoses, siis peeti neid täiesti ühendamatuteks. Aleksievi eepika funktsioon seisneb traditsioonilise ja poliitilise vastastikusel segamises ja mõtestamises. Tema poeetika ja uusmüüdi aluseks on traditsionaalse ja poliitilise motiivi ühtsus. Poliitiline kõla võtab eluehtsad värvid sümboolse kaju — vanaema Vida usundlik-müütiliselt tegevuselt, usundlik motiiv võtab politseilikele metsikustele karmi kõla. Selline ühend võimaldab liikuda läbi sündmuste ja inimeste, ephohide ja meeolude, vältida traditsioonilist laialt kirjeldamist, üldistuse horisontaalset liigendamist. See ühend on aluseks uusmüütilisele vertikaalile, mis otsib sajandite sümbolit, igipõlist rahvuslikku ajaloos.

Romaan osutab muide ühele eripärale mitte üksnes bulgaaria, vaid kõigi Balkani rahvaste kirjandustes (kui vaatlust laiendada, siis ka Ladina-Ameerika kirjandustes). See seisneb nähtuses, mida eespool nimetasime ajaloo süstematiseerimiseks, millega püütakse kompenseerida ajaloolise järjepidevuse puudumist. Ääretult tänuväärne teema uurimusteks. Mõne sõna ütleksin veel ühe meie suurima tänapäeva kirjaniku — Emilian Stanevi huvist vertikaalsuse vastu. Huvile järgnesid suured muudatused ka tema poeetikas. Üks asi on romaan «Ivan Konda-

rev», pärast võitu loodud klassikaline epopöa, ja hoopis midagi muud «Legend Sibinist, Preslavi vürstist» ning «Antikristus» (70-ndate aastate teosed, ehkki esimene romaan ilmus 60-ndate aastate lõpul). Need on mitmes suhtes vastandlikud ja kujutavad endast kirjaniku arengus kahte kogu meie kirjandusele iseloomulikku palgepoolt. Epopöa käsitleb meie rahva võitlust tekkiva fašismi vastu ja ülestõusu ennast; kujutatud on ka elanikkonna mitmesuguseid kihte, hingelisi ümberkujunemisi, rahvuslike ideaalide kokkuvarisemist, ideeliselt karastatud kommunisti ja rafineeritud fašisti. Romaan «Antikristus» seevastu ei kulge laiuti, kõik horisontaalsuse võimalused on välistatud, kirjanik jälgib peamiselt keskaja bulgaarlast enne türki ikke alla sattumist, seega rahutu aja käärimisi, üksikisiku ja rahva tõe otsimist saatuslikul ajal. Traditsioonilisele süžeele ja eepilisele jutustamislaadile on vastandatud filosoofilise pihitimuse vorm, milles ei stiliseerita mitte folkloorseid intonatsioone, vaid keskaja žanri ja stiili.

Olen teadlik, et mõisted horisontaal- ja vertikaaljoon võivad olla ebatäpsed. Neid kasutatakse kunstikriitikas ja semiootikas (nagu märgi kaht tasakaalulist telge). Aga ometi suunavad nad kõige paremini meie tähelepanu käesoleva artikli probleemidele.

Bulgaaria keelest ALEKSANDER KURTNA

ENČO MUTAFOV (sünd. 1943) on bulgaaria noorema põlve kirjandus- ja kunstkriitik. Erialaks võrdlev kunstiteadus ja kunstiteooria, mis baseerub klassikalistel kunstidel (poesia, muusika, maalikunst). Tunneb ja peab lugu semiootilistest uurimustest.

Kirjanduskriitikuna on ta kõige rohkem käsitletud tänapäeva bulgaaria kirjandust. Proosa kohta on tal ilmunud kaks raamatut: «Liikuv inimene» ja «Kunstiline ühtsus proosas». Uurimusi on ta avaldanud Thomas Manni, Ivo Andrići, Karel Capeki, Yasunari Kawabata ja Robert Pen Warreni kohta. Praegu on Enčo Mutafovil teoksil kaks raamatut: «Kirjanik kultuuri vaatepunktist» ja «Uurimusi võrdlevast kunstiteadusest». Kirjastuse plaanis on veel raamat vene kunstnikust Kuindžist.

Sergei Issakov

EESTI KIRJANDUS BULGAARIAS

Bulgaarlased võisid eestlastega esmakordselt tutvuda 1877.—1878. a. Vene—Türgi sõja ajal, mis tõi Bulgaariale vabanemise sajandeid kestnud türgi ikke alt. Vene armee koosseisus oli palju eestlasi, nende hulgas mõned kirjanikudki (näiteks Peeter Jakobson). Aga tutvumiseni eesti kirjandusega kulus veel palju aega.

XIX sajandi lõpul oli Bulgaarias laialt levinud ekslik teooria bulgaarlaste soomeugrilisest põlvnemisest (tegelikult on bulgaarlaste etnogeneesis määravat osa etendanud slaavlased ja türgi-tatari rahvad). Sellele hüpoteesile maksid lõivu ka paljud literaadid, näiteks leidub tuntud bulgaaria luuletaja Stojan Mihhailovski kogumikus «Novissima verba» (1889) kellegi müütilise «soome-tšuudi» laulja nimel kirjutatud luuletus. Sellega on seotud ka bulgaaria intelligentsi mõningane huvi soome-ugri rahvaste, nende seas eestlastegi vastu. Ometi ei äratanud see bulgaarlaste tähelepanu eesti kirjanduse vastu, vähemalt ei ole seni registreeritud ühtegi eesti kirjanduse tõlget bulgaaria keelde XIX saj. lõpul ja XX saj. algul, nagu ei ole teada ka ühtegi fakti bulgaarlaste tutvusest eesti kirjanike loominguga. Ega see olegi ime: keelebarjäär takistas vahetuid kontakte eesti kirjandusega, eesti autorite tõlkeid üldtuntud Euroopa keeltesse oli aga tol ajal veel väga vähe.

Esimene pöördumine eesti kirjanduse poole kuulub 1926. aastasse ja on eriti huvitav. Sel ajal kujunes Bulgaarias Eestiga analoogiline olukord: 1923. aasta septembris suruti maha rahvaülesthõus, mille eesotsas seisid kommunistid, maal kehtestati fašistlik diktatuur, terror kommunistide ja kõigi progressiivsete jõudude vastu tugevnes eriti 1925. aasta aprillist. Pahempoolseid kirjanikke tapeti ja jälitati. Progressiivsete literaatide peamiseks ühenduseks sai ajakiri «Vedrina» («Selge ilm», võib tõlkida ka «Kargus» või «Värskus»), mis ilmus kirjanik Anton Strašimirovi toimetusel aastail 1926—1927. See ajakiri vastandas end ametlikule trükisõnale, tema publikatsioone kandis vabadus- ja võitlusvaim. On täiesti seaduspärane, et mõned ajakirjanumbrid konfiskeeriti.

«Vedrina» 1926. a. 12. numbris avaldati Lazar Panovi essee «Teelahkmel» (sõnasõnalises tõlkes «Teerist»), lüürilis-filosoofiline mõtisklus sellest, et inimkond seisab praegu nagu teelahkmel. Inimese nukrutsemises ja traagilises püüdluses päikese poole sünnib uus. Seljataga on pime, verre uppunud minevik, ees päike ja vabadus. Kapitalism on saavutanud kulminatsiooni ja jõudnud ummikusse; ta on jaganud kogu maakera kaheks — nälgiijate ja rikaste maailmaks, muutnud inimesed automaatideks. Siit ei ole väljapääsu, on ainult laostumine ning pessimism. Vana maailm sureb, äraelanud on ka vana kultuur. Tulevik on kollektivismi, sotsialismi alusele rajatud ühiskonna päralt. Selle juurde juhib ekspluateeritud, kuid ikkagi tugev, loominguliste impulssidega ning tulevikku uskuv tööliklass. Inimsus ei ole alandlikkus ega nutulaul, vaid ka eneseohverdus, isiksuse ja loomingu harmoonia (Petõfi, Botev), lõppkokkuvõttes on inimsus kangelastegu (E. Toller).

SERGEI ISSAKOV

Kunst peegeldab kõiki neid keerulisi protsesse kaasaegses maailmas, ja essee autor L. Panov viitab kogu aeg mitmete maade kirjanikele — A. France'ile, A. Strindbergile, H. Barbusse'ile, M. Gorkile, R. Tagorele, I. Ehrenburgile jt. Kuid ka kaasaegne kunst nagu kogu maailmi jaguneb kaheks leeriks: ühel pool aneemiline kodanlik kunst, täis masendust ja nukrust mineviku pärast, teisel pool tõusva klassi kunst, humanismi ja tulevikku uskuv. «Meil on veel talv, kuid kevad on juba tulekul. Ta tuleb põhja poolt. Ja minu rõõm on nii suur, et ma ei või jätta nimetamata kaht nime — Ernst Tollerit ja Johannes Barbarust,» kirjutab L. Panov. Edasi esitab ta oma essee bulgaaria tõlkes suure osa (alguse ja lõpu) J. Barbaruse luuletusest «Anarkiline poees» ning katkendi E. Tollerit draamast «Masinahävitajad» («Die Maschinenstürmer»). Seejuures vaadeldakse nende loomingut lausa nagu revolutsioonilise proletariaadi kirjanduse näidist, võitluspoeesiat. J. Barbarust iseloomustatakse kui suurt kaasaegset eesti poeeti-revolutsionääri, nimetatakse tema kogusid «Katastroofid» ja «Vahekorrad».

Essee autor Lazar Panov (sünd. 1906, surn. 1940-ndate aastate teisel poolel) oli kirjanduskriitik ja publitsist, pahempoolne, kommunistidele lähedane ajakirjanik. Juba gümnaasiumis seisis ta käsikirjalise õpilasajakirja eesotsas, hiljem oli pahempoolse ajakirja «Arena» (1926—1927) toimetaja ja tegi kaastööd mitmetele teistele pahempoolsetele väljaannetele. Teda tundnud inimeste mälestuste järgi oli ta andekas ja julge mees, kes ei kartnud ränkadel fašismiaastatel avalikult väljendada oma radikaalseid vaateid ja kommunismisõbralikkust. Ta kirjutas muide vähe.

L. Panovi tõlge J. Barbaruse «Anarkilisest poeesist» ei ole muidugi mitte originaalset, vaid on esperanto kaudu tehtud — selle allikaks on publikatsioon esperantoajakirjas «Sennacieca Revuo». Kirjanduslik-teaduslik ajakiri «Sennacieca Revuo» («Rahvusetu Ajakiri») asutati 1921. a., ilmus Pariisis ja oli seotud samal aastal rajatud pahempoolse esperantistide ühinguga «Sennacieca Asocio Tutmonda» (Ülemaailmne Rahvusetu Assotsiatsioon), mis oli organiseeritud eesmärgil abistada kogu maailma töölisi. Ajakirja 1924. a. oktoobrinumbris ilmuski J. Barbaruse «Anarkiline poees» H. Dreseni tõlkes. Märkigem, et ajakirja 1924. a. viiendas numbris avaldati ka teisi tõlkeid eesti kirjandusest — Fr. Tuglase «Kolgata teel» ja «Kätkilaul» (tlk. Otto Salli Narvast). Ajakirjas ilmus R. Rolland'i, H. Barbusse'i ja nõukogude autorite artikleid.

On huvitav, et kui J. Barbarus 1924. aastal koos mõnede EKR-i (Eesti Kunstnikkude Rühm) liikmetega kavatses välja anda ajakirja «Ökva», millest tema mõtte kohaselt pidi kujunema järjekindlalt internatsionalistlikel positsioonidel seisev kodanlusevastase opositsiooni häälekandja, siis plaanitses ta avaldada seal materjale samast «Sennacieca Revuo» ajakirjast ja koostööks kaasa tõmmata teiste maade pahempoolseid kirjanikke.

J. Barbaruse luuletuse avaldamine nii pahempoolsete esperantistide Pariisi-häälekandjas kui ka bulgaaria radikaalse suuna ajakirjas on üldse mitmes suhtes tähelepanuvääriv fakt. 1920-ndate aastate esimesel poolel hakkas kujunema omapärane rahvusvaheline front, Euroopa maade radikaalselt meelesstatud kirjanike internatsionaalne ühendus. Neid autoreid lähendas kodanliku maailma ja sellega seotud vana kunsti mittetunnustamine. Tehti katseid töötada välja ka mingid ühenduse organisatsioonilised vormid (esimene neist oli «Clarté», mille eesotsas seisis H. Barbusse; tõsi, 1920-ndate aastate keskpaigas «Clarté» faktiliselt lagunes). Selle laia vooluga (mida vahel on tähistatud vaidlusi ajendava terminiga «pahempoolne avangardism») liitunud kirjanike loomingus ja deklaratsioonides võib leida palju ühist. Iseäranis palju ühist võib leida J. Barbaruse nende aastate

SERGEI ISSAKOV

luules ja ajakirja «Vedrina» ümber koondunud bulgaaria poeetide loomingus. On iseloomulik, et nii «Vedrina» kaastöölised kui ka J. Barbarus oma ajakirja «Ökva» projektis orienteerusid ühtedele ja samadele Lääne-Euroopa ja vene kirjanduslikele ringidele. Mõnikord langevad kokku isegi nimed, mida L. Panov mainib essees ja J. Barbarus J. Semperile saadetud kirjades, kus ta esitab ajakirja «Ökva» väljaandmise plaani ja ideelise programmi. Nii bulgaaria esseist kui ka eesti luuletaja nimetavad teiste hulgas I. Ehrenburgi.

1940. aastal ilmus ajalehes «Zarja» (24. VII, nr. 5675) Liidia Toomi artikkel «Eesti rahva kirjandus», mis oli vene keelest tõlgitud. Tõlkija *Iv. V-n* allikaks oli L. Toomi sellesama pealkirjaga artikkel, mis oli natuke varem avaldatud ajalehes «Izvestija» (7. VII 1940, nr. 155). Artikli alapealkiri «Ärkamisaeg, esimesed realistid, tänane loosung «Elule lähemale!»» peegeldab küllalt täpselt selle sisu. See on lühike ülevaade eesti kirjanduse ajaloost ja kaasaegsest olukorrast. Artiklis nimetatakse kõiki tähtsamaid eesti kirjanikke. Etapilisteks peetakse Fr. R. Kreutzwaldi ja G. Suitsu loomingu. Kaasaegsetest kirjanikest on üksikasjalikumalt iseloomustatud J. Barbarust, J. Semperit, M. Underit ja A. Mälku. Kuigi L. Toomi ülevaade ei pretendeerigi eriti sügavale analüüsile, andis see siiski bulgaaria lugejale teatavat informatsiooni talle täiesti tundmatust eesti kirjandusest.

Ajaleht «Zarja», kus trükiti ära L. Toomi artikkel, oli fašistliku diktatuuri aastail üks väheseid legaalseid progressiivse kallakuga väljaandeid, millele tegid kaastööd ka põrandaalused kommunistid ja kus avaldati (1941. aastani) teateid Nõukogude Liidust, nõukogude kultuurist jne.

Bulgaarlaste laiem tutvumine eesti kirjandusega algas alles sõjajärgseil aastail, kui Bulgaarias kehtestati rahvavõim. Loomulikult tekitas see Bulgaarias huvi oma sõprade ja võitluskaaslaste — NSVL rahvaste — kirjanduse vastu. Sõjajärgseil aastail avaldati Bulgaaria Rahvavabariigis väga palju tõlkeid eelkõige vene, aga samuti teiste Nõukogude rahvaste, ka eesti kirjandusest.

1948. aastal ilmus Bulgaaria Rahvaarmee ajalehes «Narodna Voiska» (nr. 536) B. Svetlinovi tõlkes E. Männiku jutustus «Terasvaier». Järgmisel aastal trükiti ajakirjas «Balkanski Pregled» («Balkani Ringvaade», nr. 7—8) seesama jutustus uuesti ära pealkirja all «Toola-ema».

1950. aastal jõudis bulgaaria keelde esimene eesti autori raamat — H. Leberechti jutustus «Valgus Koordis» (tlk. F. Nemanov). Bulgaaria ajakirjanduses ilmunud ülikomplimenteerivates arvustustes hinnati jutustust väga kõrgelt, retsensent N. Dontšev nimetas seda isegi «sotsialistliku realismi šedöövriks». Muidugi on meil praegu pisut veider lugeda nii kõrgendatud hinnanguid, kuid ei tohi unustada, et tol ajal kuulutati H. Leberechti jutustus ka meie kriitikas silmapaistvaks nõukogude kirjanduse teoseks. Bulgaaria retsensendid kordasid suurel määral nõukogude kriitikute otsustusi.

Krüptonüümi I. S. taha varjunud retsensent märkis, et H. Leberechti raamatus käsitletud probleemid on lähedased bulgaaria talurahvalegi: Bulgaarias käib küla kollektiviseerimine, mis jutustuse järgi otsustades meenutab väga seda, mis toimub Eestis. «Võib-olla abistab raamat ka meie põllumajandustöötajaid nende kangelaslikus võitluses sotsialismi ehitamise eest külas.»

1954. aastal ilmus bulgaaria kirjaniku S. Minkovi tõlkes kogumik «Baltikumi rahvaste muinasjutte», nende hulgas ka eesti muinasjutte. 1955. aastal avaldati noorsoo-väljaandes L. Kahase «Sõbrad» (tlk. D. Mintševa), 1956. aastal ühes lasteajakirjas N. Sokolovi tõlkes kaks R. Parve luuletust. Samal aastal oli kogumikus «Võidu poeesia. Nõukogude luuletajad Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas. 1941—1945» (koostaja ja tõlkija N. Antonov) kolme eesti poeedi luuletused:

J. Barbaruse «Janund huultega» ja «Asjalik kevad», J. Sütiste «Te tulite» ning M. Raua «Kiri rindelt», 1957. aasta kogumikus «Nõukogude sõjajutud» A. Jakobsoni «Väike kangelane» pealkirjaga «Partisani poeg» (tlk. V. Geševa). 1957. aastal hakkasid ilmuma bulgaaria luuletaja, publitsisti ja kirjandusteadlase A. Todorovi tõlked. A. Todorov on palju teinud selleks, et tutvustada bulgaaria lugejaid eesti kirjandusega.

Bulgaaria RV töökangelane Angel Todorov (sünd. 1906) tuli kirjandusse 1920-ndate aastate keskel luuletajana, kes oli vahetult seotud põrandaaluse kommunistliku parteiga ja ülistas oma värssides klassiteadlikku vabrikuproletariaati ning tema võitlust. Tõsi küll, enne Septembrirevolutsiooni sai ta avaldada ainult kolm väikest kogumikku luulet ja proosat. Tema kirjanikuannet puhkes täielikult alles sotsialistlikus Bulgaarias: üle 30 aasta kestnud rahvavõimu ajal on A. Todorov avaldanud 19 raamatut — luule- ja huumorikogusid, kirjandusteaduslikke käsitlusi ja tõlkeid. A. Todorov tõlgib prantsuse, saksa, vene ja rumeenia keelest. Bulgaaria Tõlkijate Liidu loomisest peale on A. Todorov selle esimees. Peale selle ta oii ja on mitme ajalehe ja ajakirja toimetaja.

Eesti kirjandusest huvitus A. Todorov 1950-ndate aastate alguses. Oma artiklites meenutab ta, kuidas tal tärkas huvi Eesti vastu ja ta hakkas NSV Liidust tellima eesti autorite raamatuid ning töid Eesti kohta. Hiljem sai A. Todorov ka vene-eesti sõnastiku ja asus selle järgi iseseisvalt eesti keelt õppima. Tõsi küll, keel osutus väga raskeks ja A. Todorov tunnistab puhtsüdamlikult, et ei valda seda veel praegugi. Soov tutvustada bulgaaria lugejaid eesti kirjandusega tugevnes 1956. a. algul, kui ta tutvus eesti kirjanikega (L. Promet, R. Parve, M. Talvest, O. Samma), kes käisid turismireisil Sofias. Nendega lepitati kokku kaastöö suhtes, ta hakkas saama eesti raamatuid ja astus kirjavahetusse eesti kolleegidega. 1956. a. novembris käis A. Todorov esimest korda Eestimaal, ja see hakkas talle väga meeldima. Pärast seda on ta veel kolmel korral Eestis olnud, käinud ka Tartus ja tutvunud teistegi eesti kirjanikega — J. Semperiga, E. Krusteniga ja J. Smuuliga, keda meenutab eriti soojalt. Need muljed on kajastunud ka A. Todorovi luules — tal on luuletusi Tallinnast ja Eesti merest.

Peatselt pärast esimest Eesti-reisi ilmus ajakirja «Septemvri» («September») 1957. a. mainumbris A. Todorovi tõlketsükkel «Eesti nõukogude luuletajad». See sisaldas kaksteist luuletust: J. Barbaruse «Luulevendlus», J. Sütiste «Matus», A. Alle «Sünnimaale», J. Kärneri «Laul Nõukogude Eestile», J. Semperi «Vaod», M. Raua «Uued silmad», J. Smuuli «Keda seal väraval ootad siis sa?» ja «Mai tuli», D. Vaarandi «Rannakolhoosis», R. Parve «Süda» ja «Tuvid» ning E. Niidu «Kevade laul». Publikatsioonile eelnes A. Todorovi esseistlik artikkel Eestist ja eesti kirjandusest. Selles on antud lühikõ ülevaade eesti kirjanduse ajaloost, kusjuures eesti kirjanduse ilminguid on kogu aeg võrreldud bulgaaria omadega — A. Todorov on leidnud neil palju ühist. Väga kõrgelt hindab ta E. Vilidet ja A. H. Tammsaaret ning arvab, et nad on Turgenevi ja Maupassant'iga ühe suurusjärgu meistrid. J. Smuuli nimetab A. Todorov «kaasaegse eesti luule südameks ja hingeks». Smuul on talle eriti lähedane, ta on teda palju tõlkinud, korduvalt temaga kohtunud ja kirjavahetuses olnud.

1962. a. ilmus J. Smuuli «Valitud luuletusi», mis sisaldas ka poemi «Kuidas Koguva küla käis punavooris» ja katkendeid «Poeemist Stalinile». Kogumiku avab lühike autobiograafia, mille Smuul kirjutas spetsiaalselt bulgaaria väljande jaoks. J. Smuuli luuletused tõlkis A. Todorov venekeelse reaalse järgi, mille talle oli saatnud autor. Tavaliselt tõlgib A. Todorov teisigi eesti luuletajaid

SERGEI ISSAKOV

vene keele vahendusel, kuid jälgib selle kõrval ikkagi eesti originaali, et tunnetada muusikat, algupäraandi kõla, nagu ta ise ütleb.

1963. a. avaldati ajakirjas «Balgaro — Sávetska Družba» («Bulgaaria—Nõukogude Sõprus», nr. 11) uus, tõsi küll, väike valik «Eesti luuletajad», mis sisaldab R. Parve, V. Beekmani, P. Rummo ja A. Kaalu luuletusi. Samas ilmus 1975. a. kolm V. Beekmani luuletust («Legend Tallinna kiviraiujast», «Metsa taga» ja «Ükskord»). Üksikuid eesti luuletuste tõlkeid on A. Todorov teinud teisigi.

A. Todorov on esinenud ka paljude artiklitega eesti kirjandusest ja kirjanikest: 1960. a. E. Krusteni (ajalehes «Narodna Kultura» 23. IV 1960, nr. 17), 1965. a. ajakirjas «Rodna Retš» («Emakeel» nr. 1) artikkel «Eesti — rahvas ja kirjandus», kus antakse taas esseistlik lühiülevaade eesti kirjanduse ajaloost. Selleski kõrvalt A. Todorov eesti ja bulgaaria kirjandust ning põimib käsitlusse isiklikke muljeid Eestist ja eesti kirjanikest. A. Todorov on kirjutanud E. Krusteni «Noorte südamete» bulgaaria tõlke eessõna ja J. Smuuli «Jäise raamatu» tõlke järelsõna.

Kokku on Bulgaarias sõjajärgsel perioodil (1977. a. keskpaigani) välja antud 16 eesti kirjanike raamatut. Ajakirjanduses ja segasisulistest kogumikes on avaldatud 38 eesti autori töid: poolsada luuletust, ligi paarkümmend näidet proosast — jutustusi, humoreske ja katkendeid pikematest teostest ning seitse näidendit.

Eesti kirjanikest on Bulgaarias kahtlemata kõige populaarsem Juhan Smuul. Peale luule- ja poeemivalimiku ilmus 1962. a. «Jäine raamat» (vene k. tlk. L. Damjanova ja S. Tsvetkova). J. Smuul kirjutas bulgaaria väljaandele eessõna (dateeritud «Tallinn, 5. november 1960. a.»), kus ta lühidalt jutustab teose saamisloost ja armastusest nende vastu, kellega koos sõitis Antarktikasse ja kelle kõrval seal elas. «Oleksin õnnelik, kui bulgaaria lugejad, lugenud läbi mu reisimärkmed, tunneksid raamatu kangelaste suhtes niisamasugust austust, nagu tunneb autor. See oleks talle parim autasu, kõrgeim tunnustus,» kirjutas J. Smuul. «Ja veel üks palve: mõned eesti kriitikud püüdsid «Jäist raamatut» novelli või koguni romaani raamidesse suruda ja nägid, et seal, paraku, ei ole üht ega teist. Sellepärast võtke seda raamatut nagu päevikut ja ainult päevikut, mis on kirjutatud keset sinist või tormist ookeani, keset valget jääd, kus määratseb lumeraju.»

Katkendeid «Jäisest raamatust» avaldati bulgaaria ajalehtedes ja ajakirjades juba enne raamatuna ilmunist. Kriitika võttis teose hästi vastu. J. Smuuli meenutatakse tihti ka kaasaegse nõukogude kirjanduse arengutendentsidest rääkides.

1971. a. ilmus M. Vesselinovi tõlkes J. Smuuli «Jaapani meri, detsember» ja 1974. a. «Meremees Murka» (tlk. S. Kolev). Kogumikus «Kaasaegsed nõukogude jutustused» (1972) on avaldatud J. Smuuli jutustus «Surmalaul» ja L. Prometi miniatuur «Must päev».

1961. a. alguses lavastas Sofia Noorsooteater J. Smuuli näidendi «Lea». Kriitika hindas teost ja noore lavastaja V. Tsankovi režissuuri üsna kõrgelt.

Eesti klassika poole pöörduvad bulgaarlased harva. Ei ole ühtegi tõlget Fr. R. Kreutzwaldi, E. Vilde ega A. H. Tammsaare loomingust. Bulgaaria tõlkijate tähelepanu keskmes on eesti nõukogude kirjandus. Eraldi väljaannetena on ilmunud Fr. Tuglase «Väike Illimar» (1965, tlk. M. Mihhalkova), E. Krusteni «Noorte südamed» (1958, tlk. V. Jankov ja O. Bojadžijev), J. Semperi «Punased nelgid» (1962, tlk. L. Veltšev), E. Vetemaa «Väikesed romaanid» (1976, tlk. M. Tomova), P. Kuusbergi «Üks öö» (1977, tlk. I. Trojanski).

SERGEI ISSAKOV

J. Semperi «Punaste nelkide» tõlke juures on autori pöördumine «Bulgaaria lugejatele» ja kirjanik S. Minkovi järelsõna. J. Semper väljendas rõõmu, et bulgaaria lugejad võivad tutvuda tema raamatuga, ja kahetses, et ta pole käinud Bulgaarias. «Imetlen kaugusest teie imekaunist loodust ja teie mägesid ja teie päikeselist rannikut ja teie lõhnavaid roosiõrge. Võib-olla on teie maa saanud mulle lähedaseks ka seepärast, et Vene armee ridades Plevna all võidelnud paljude kaasmaalaste — nende hulgas mu lihase onugi — põrmud puhkavad tema mullas.

Olen rõõmus, et saan romaaniga anda oma panuse rahvaste lähenemisse. Mulle tundub, et Eesti kodanliku korra viimaste päevade ja uue, sotsialistliku ühiskonna esimeste päevade kujutuses näeb bulgaaria lugeja teatavat sarnasust uue ajajärgu algusega omaenda maal.»

Järelsõnas meenutab S. Minkov tutvumist «Punaste nelkide» autoriga 25 aasta eest PEN-klubi kongressil Buenos Aireses. Kerge irooniaga kirjeldab S. Minkov istungitesaali, entusiastidest noormehi ja neide, kes ajasid autogrammide pärast taga ülemaailmselt tuntud maailmakirjanduse ässasid, nagu Stefan Zweig, Jules Romains ja Marinetti. «Mingi kummaline instinkt veab väikeste maade esindajaid üksteise juurde, nii oli ka seal, seda enam, et nad istusid saali viimastes ridades. Bulgaaria delegaat (s. t. S. Minkov — S. I.) istus Eesti esindaja kõrval, ja kongressi istungite päevil me tutvusime ning sõbrunesime. Eestlane rääkis väga hästi vene keelt, oli sõbralik ja südamik vestluskaaslane ja kandis nime Johannes Semper,» meenutab S. Minkov. Järgnevas iseloomustab ta lühidalt J. Semperi romaani ning selle peategelasi.

Tänastest eesti autoritest on Bulgaarias kõige enam tuntud Mats Traat. Tal on, kui nii võib ütelda, oma «isiklik» tõlkija — luuletaja Z. Kisjov, kes elab ja töötab Russe linnas. 1972. a. ilmus tema tõlkes M. Traadi «Valitud luuletusi», mis sisaldab 46 üksikluuletust. Kogumiku avab tõlkija sissejuhatus, kus antakse eesti luuletaja loominguilise individuaalsuse küllalt peen ja tõenäoliselt ka õige iseloomustus. Kriipsutatakse alla Traadi püüdu algse, hariliku poole, tema armastust, koguni harrast suhtumist maasse. Tema luulet iseloomustavad rohmakad, otsekui viimistlemata pildid, lihtne vorm, selge mõte. Kõige selle juures ei ole Traat patriarhaalsuselaulik, vaid näeb ning kujutab kaasaja inimese vastuolulist loomust, tema sisevõitlust ja tunneb, et meie masinliku sajandi inimene eemaldub järjest enam loodusest ning kaotab sellega palju. Z. Kisjovile imponeeribki kõige enam luuletaja lihtsalt, kuid originaalselt väljendatud osavõtt inimeste valudest ja rõõmudest, armastus elu vastu.

1976. a. ilmus sellesama Z. Kisjovi tõlkes ja tema eessõnaga romaan «Tants aurukatla ümber» (tiraaž 25 000). Eessõnas räägib Z. Kisjov lühidalt autorist ja romaanist, viidates seejuures ka eesti kriitikute (Ü. Kurs, A. Eelmäe) arvamustele. Tähelepanu juhitakse romaani omapärasele vormile, milles on edasi antud ajalooliselt õige pilt eesti külast peaaegu poolesajandilisel ajalõigul. Romaani idee elu igavesest liikumisest, tema dünaamikast ning muutumisest on väljendatud ajas ja ruumis täpselt määratud elupiltide kaudu. Autor asetab inimese elu hoovusesse ja püüab selles pidevas liikumises avastada mingeid tema objektiivseid väärtusi. Žanrilt on Traadi teos ühelt poolt lähedane praegu eesti kirjanduses moodsale «väikesele romaanile», teiselt poolt aga on ta oma eepilisusega, laia eluhaardega lähedane ka sõjajärgsete aastate ajaloolis-revolutsioonilisele panooramromaanile. Aimub sedagi, et autor on filmidramaturgias jõudu katsunud. Z. Kisjov on aluseks võtnud R. Minna venekeelse tõlke, kuid keerulisemate tekstilõikude puhul küsinud nõu ka autorilt.

SERGEI ISSAKOV

1975. a. avaldati kogumikus «Nõukogude jutustused '74» M. Traadi «Lõppe-matu tee». Samal aastal ilmunud kogumikus «Mäletad, Aljoša», mis on pühenda-tud fašistide üle võidu saavutamise 30. aastapäevale, leiame terve eesti jao — M. Raua, J. Smuuli, D. Vaarandi, R. Parve ja R. Rimmeli luuletused möödunud sõjast (kokku 9 luuletust, tlk. D. Nentšev, A. Todorov, Z. Ivanov). Kogumikus «Nõukogude luule '74» ilmus D. Vaarandi, R. Parve ja P.-E. Rummo luuletusi.

Ajakirja «Plamâk» («Leek») 1977. a. 5. numbris ilmus Z. Kisjovi tõlkes üheksa J. Krossi, V. Beekmani, M. Traadi, A. Siia, J. Kaplinski ja P.-E. Rummo luule-tust. Esimesed J. Kaplinski ja P.-E. Rummo luuletuste bulgaaria tõlked avaldati juba 1975. a., niisiis võib öelda, et meie päevade eesti luule ei ole bulgaaria luge-jale päris võõras.

Bulgaaria keeles on ilmunud ka meie lasteraamatuid — E. Raua «Tuli pimendatud linnas» (1973) ja J. Rannapi «Viimane Valgesulg» (1977).

Eraldi peab rääkima eesti näitekirjanduse arvukatest tõlgetest. Juba 1959. a. ilmus omaette väljaandena (olgu et väikeses tiraažis) E. Ranneti «Kadunud poeg», mida lavastati paljudes Bulgaaria teatrites: Sofia Kr. Sarafovi teatris (1959, lavastaja S. Stojanov) ja Dimitrovo (1959), Tolbuhhini (1959), Pleveni (1959), Plovdivi (1959), Haskovo (1959), Dimitrovgradi (1960) ning Vidini (1960) teatrites. On huvitav, et peaaegu kõik retsensendid osutasid näidendi kunstiliste puudustele, kirjutasid sellest, et lavastajad püüavad ületada näidendi detek-tiivset «alust» jne. Lavastuste hulga järgi otsustades oli näidendil siiski menu. Hiljem on mitmetes Bulgaaria teatrites läinud teisigi E. Ranneti näidendeid («Salakütid»).

Ühevaatuslike näidendite kogumikes on avaldatud L. Kahase «Eeskuju» (1963), A. Liivese «Majake kurvil» (1972), M. Talvesti «Perekondlikud küsimused» (1973), E. Vaiguri «Valgus sinu aknas» (1974). Suure Oktoobrirevolutsiooni 50. aasta-päevale pühendatud näidendikogus ilmus 1967. a. R. Kaugveri «Kõrgeim määär». Sarjas «Teatri raamatukogu», mida annab välja Kunsti- ja Kultuurikomitee juu-res asuv Kunstilise Isetegevuse Instituut, ilmus 1972. a. R. Kaugveri näidend «Oma saar». Sama komitee teatriosakonna väljaandes lasti 1974. aastal paraadi-paljunduses välja R. Kaugveri näidend «Suur ükskordüks» pealkirjaga «Aabitsa-tõed». On teateid ka mainitud näidendite lavastamisest Bulgaaria teatrites.

Kõik eesti kirjanduse tõlked tehti siiani tegelikult vene keelest, kuid viimasel ajal töötab Bulgaarias Russe linnas noor tõlkija Dora Janeva, kes tõlgib otse eesti keelest. Algul oli ta huvitatud soome keelest ja kirjandusest, hiljem köitsid ta tähelepanu eesti autoridki. D. Janeva on juba kahel korral olnud Eestis Bul-gaaria RV Tõlkijate Liidu loominguulise komandeeringuga; need käigud andsid talle võimaluse täiendada end eesti keeles, mida ta õpib iseseisvalt. Lovetši linna teatrile tõlkis D. Janeva E. Vetemaa «Õhtusöögi viiele» (lavastus oli planeeritud tänavuseks teatrihooajaks). Praegu töötab (võimalik, et on juba lõpetanudki) D. Janeva M. Traadi «Kohviubade» vahendamisel (peab ilmuma 1978). Töös on samuti V. Grossi «Väikesed kirjud liblikad» ja E. Vetemaa «Püha Susanna», A. Valtoni, H. Väli, R. Saluri, V. Iiusa ning Ü. Tuuliku novellid valmiva bul-gaariakeelse eesti novelliantoloogia jaoks. Nimelt on kirjastusel «Narodna Kul-tura» plaanis kogumik «Eesti jutustused» välja anda 1978. a., mahuks on kavan-datud 18 autoripoognat. Peale nimetatud autorite peaks sinna minema veel A. Beekmani, E. Vetemaa, M. Undi, V. Vahingu jt. novelle. Sellele antoloogiale kirjutab D. Janeva ka ülevaate eesti novellistikast. Sarjas «Bulgaaria tõlkijad» ilmub 1978. aastal A. Todorovi kogumik «Valitud tõlked», kuhu ta on nõuks võt-nud panna ka mõned oma varasemad eesti kirjanduse tõlked.

SERGEI ISSAKOV

Rudolf Põldmäe

LUULE C. R. JAKOBSONI

«SAKALAS»

11. märtsil möödus sada aastat Carl Robert Jakobsoni ajalehe «Sakala» ilmuma-hakkamisest. Jakobsoni ajakirjanduslikku tegevust on mitmekülgset uuritud ja Ea Janseni doktoriväitekeri «C. R. Jakobsoni «Sakala»» (ilm. 1971) annab monograafilise käsitluse sellest vaevalt neli aastat Jakobsoni poolt toimetatud ajalehest, ent tervikpildi täienduseks jätkub uurimisainet veelgi. Seni on vaatlemata jäänud «Sakala» suhe kirjandusega kõige laiemas mõttes. Käesolev artikkel püüab juubelikohustusena ühe osa sellest lüngast täita, piirates teemat ainult luulega. Peale ajalehes ilmunud luuletuste on arvestatud ka «Sakala» arhiivi materjale. Kõrvale on jäetud Nalja Mardi ja Kalja Pärdi följetonide satiirilised värsid, mis kuuluvad följetoniseeria tervikusse. Ajastu koloriidi säilitamiseks on tollaegne kirjaoskus ja -oskamatus esitatud muutmatuna. Jakobsoni ütlemised kaastöölistele on võetud ajalehe kirjavastustest.

*

Ajalehe programmis ei ole kirjanduse osatähtsust täpsemalt piiritletud: «Kirjanduse jagu. See saab enamiste kui lisaleht ja jututuba välja tulema ja ilusaid juttusi, elulugusi, laulusi ja muid kirju tooma.» (1878, nr. 1/2.) Ametliku konstateeringu kõrval esitas ajalehe noor kaastööline J. Bergmann artiklis «Sõnakene luuldest» (1878, nr. 3) hoopiski avarama luuleprogrammi: «Minu arvates on ühe rahva vaimu suuruse ja rikkuse ja osavuse suuremaist ja tähtsamaist ja nähtavamaist märkidest luule üks ustavam ja selgem ja avalikum tunnistaja. [---] Mida rikkam ühe rahva luule, seda rikkam ja suurem tema vaim.» Teistel rahvastel olevat rohkesti luulerikkusi, meil aga peale Koidula loomingu vähe, seepärast olevat vaja veel palju õppida. Jakobson nähtavasti ühines selle deklaratsiooniga ja avas luulele avara tee «Sakalasse».

Eesti luuleseis polnud tollal kuigi paljutootav: Kreutzwald, Koidula ja Kuhlbars olid oma lüürikapanuse juba andnud, M. Veske polnud aktiivne luulet trükis avaldama, ainult A. Reinvaldilt ilmus üks kogu teise järele ja ta oli valmis ka «Sakalat» uute värssidega toetama, pealegi kuulus ta Jakobsoni ustavate pooldajate hulka. Luulekriis oli üldiselt märgatav, seepärast hakkas jõudu koguma uus generatsioon (K. A. Hermann, A. Grenzstein, J. Bergmann, M. Lipp, M. J. Eisen, J. Kunder jt.), kellest mitmed olid usuteaduse üliõpilased ja koondusid 1878. a. ilmumist alustanud perekondlik-kirjandusliku ajakirja «Meele-

RUDOLF PÕLDMÄE

jahutaja» ümber. Esialgu pooldas mõni nendest ka «Sakalat» (eriti J. Bergmann), ent sama aasta suvel tõukas Hurda ja Jakobsoni tüli kiriklikult orienteeritud noormehed «Sakala» vastaste leeri. Et see ähvardas ajalehte paremast luulest ilma jätta, pidi toimetaja endale uut luulekaadrit kasvatama, mis tal mõnevõrra õnnestuski.

A. Reinvaldi kõrval hakkas «Sakalale» luuletusi andma Kreutzwald, kes pensionärina Tartus elades sai kirjanduslikule tegevusele pühenduda. Uusi algupärandeid ta enam ei kirjutanud, vaid saatis tõkeluuletusi, mis osalt võisid olla varem valminud. 1878. a. alguses oli Jakobson Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekul tutvunud üliõpilase Jaan Bergmanniga, kellelt palus oma tulevasele ajalehele kaastööd, eeskätt «mõned laulud ning luuleloolikud tähendused» (Bergmanni kiri Jakobsonile 9. I 1878). Bergmannilt avaldas «Sakala» esimeses aastakäigus mitu head luuletust ja luuleteoreetilise artikli «Sõnakene luuldest», mis sai järgmiste aastakümnete luule oluliseks mõjutajaks. Bergmanni kaastöö «Sakalale» katkes 1878. a. suvel puhkenud tülide tagajärjel.

Algusest peale tegi kaastööd Juhan Kunder, kelle laulud jäid siiski allapoole tema võimeid. Ta saatis ka oma varasemaid värssse, kuid nähtavasti pidas toimetaja neid liiga nõrkadeks. Luulevaeguse tõttu pidi Jakobson ise tarbevärssse veeretama, nagu ta varemgi oli peamiselt oma koolilugemike jaoks teinud.

Viljandimaalt Holstre vallast leidis Jakobson talunaise Els Raudsepa (hiljem Neumann, varjunimi *Elsa*), kes oli Koidulat imiteerivas laadis juba aastaid luuletanud, kuid mitte midagi trükkis ilmutanud. Jakobson on tema konarlikke värssse ja ortograafiat silunud, nagu oli sunnitud toimima paljude teistegi käsikirjadega.

Oma elulähedaste suunitlustega võitis «Sakala» kiiresti poolehoidu ja pani tegutsema sadadesse ulatuva kaastööliste pere. Luuletasid nii haritud kui ka vaevalt kirjaoskajad mehed ja isegi naised, vahel lihtsameelsed külalaulikud, kes olid harjunud oma värssse ainult suuliselt edasi andma. Paremad luuletused «Sakalas» andsid eeskujuga ja õpetust algajaile. Virumaa mees V. Lepp kirjutas teisi luuletajaid üle- ja ennast alahindavalt: «Sagedaste seisab teie lehes salmid, mis ime ilusad, lahked ning lõbusad, oma väljast kui seest pidi iluga kaunistatud on. Mis luuletaja mõte rikust tunistab ning kuulja vaimu kõrgemale sunib lendama.» Ta läkitas oma salmid, «kellel küll üht ega teist mõnu, mõiumise jõudu ei ole — arvan, et paber kannatlik, korv vastu võtlik saab olema — kinitan enast seega, mis võib ehk peab vaene küla koolm[eister] mõista? Ei muud kui ussu õpetus viis peatüki n.n.e. Keik muu teadmine olgu maailma lastel.» (19. VII 1878.) Kanepist kirjutas A. Daniel toimetajale, et «Sakala» üldine edu sunnib tedagi luuletama ja ta saadab näha oma laule (25. I 1880).

«Sakala» virgutas luuletama paljusid algajaid, kel jätkus head tahet, vähem küll vajalikke võimeid. Lootustandvate autorite värssse püüdis toimetaja parandada. Nii sai J. G. L. T-s vastuse: «Lauludest sünniks üksi esimene trükkida, kui teda viilida aega saanud oleme.» (1879, nr. 3.) Parandusi tuli teha ka sisulistel kaalutlustel: M. T. V-s (vist M. Tõnisson Väändras) luges samast: «Muidu läheks see laul korda, aga ei tohiks nõnda käpuga katsuda olla. Saame ehk muutma, kui lubate, ja siis trükkima.» (1879, nr. 5.)

RUDOLF PÖLDMÄE

Jakobson pani käe külge isegi tunnustatud luuletaja A. Reinvaldi võrdlemisi ladusatele värsiridadele. Siintoodud näide toimetaja parandustest võiks olla iseloomulik.

Reinvaldi originaal:

Ma teretan sind püha päikest,
Kes kõrget ruumi kullatad!
Ma näen sinu kirju läike
Ju pilve-meres mängivad;

Ma näen sinu kuldset ilu,
Nüüd tung'vad musta taevasse,
Ma näen, kudas öö ja vilu
Siit põgenemas kaugele.

Kül olen kaua kodu õues
Sind, kallis päike, kaisutand!
Sind olen igatsejas põues
Kui paksu pilve paisutand;

Jakobsoni töötlus:

Ma teretan sind püha päikest
Kes kõrget valda valendad!
Ja omast soojendavast läikest
Ka ilma-merd jo helendad.

Sest sinu ime kuldne ilu
Jo tungind musta taevasse
Ja tungind läbi öö ja vilu
Maailma külma vaevasse.

Kül olen kaua kodu õues
Sind nutnud, kallis päike, ma,
Sind omas igatsevas põues
Ma ellast võtnud kaisuta;

Toimetaja redaktsioon on algtekstist mõneti poeetilisem, teise stroofi alguspool on muutunud loogilisemaks ja keelelt voolavamaks. Järgnevates stroofides on parandusi minimaalselt, sest Reinvaldi värss oli oma aja kohta küllalt mõtteselge ja vormilt oskuslik. Trükiredaktsioonis esineb teisigi muudatusi, mis on luuletusele kasuks tulnud.

Täiesti nõrgad tööd lükkas toimetaja kompromissitult tagasi. *H. S. P-s*: «Teie laulude juures ei ole kõige vähemat laulu seadust tähele pandud. Ei sünni trükkida!» (1880, nr. 5.) Ja *J. T. Ö-s*: «Armas veli, laulutegemist jätke täitsa maha! Teie vaev on ilma-aegu.» (1878, nr. 50/52.) Toimetaja ei andnud tunnustust kergesti, vaid esitas üsnagi karme nõudmisi. *P. K. S-ll*: «Teie esimese kirja laulus on palju ilusaid kohte, kust välja paistab, et Teil lauluannet on. Aga ärge kohe oma esimest last trükimasinasse soovige anda, sest pool laulu ei kõlba kuhugi. Lugege õige palju Kalevipoega ja õppige ja harjutage, sõeluge ja viilige enne mõni aasta otsa tubliste edasi, siis alles võite ehk kui laulik ülestõusta.» (1880, nr. 8.)

Jakobsoni hinnangud kirjavahetustes said ka teistele õpetuseks: «Kulla suguvend, Teie valmistate paar lonkavat salmikut, kellest üks ei näe ja teine ei kuule, ja soovite, et neid Teie täie nimega trükki paneksime. Teie nime pärast võiksime neid küll trükkida, aga Teie salmikute pärast ei ole võimalik. Parem oleks, kui Teie salmiku tegemist täitsa maha jätaksite.» (*K. N. P-l*, 1879, nr. 6.)

*

Esimesest aastakäigust leiame kaksikümmend viis luuletust. Nendest kuulub viis Kreutzwaldile ja kaks A. Reinvaldile; J. Kunderilt, kuigi tal oli juba paar kogu ilmunud, on üks, J. Bergmannilt seitse, Viljandi-

RUDOLF PÖLDMÄE

maa talunaine *Elsa*, kellega Jakobson võis isiklikult tuttav olla, esineb kolme luuletusega, Viljandi koolmeister Jaak Järv (sellal «Sakala» toimetuse töötaja) avaldas kaks. Ühe luuletusega — C. M. Redlich (temalgi oli kaks kogu ilmunud), tulevane ajakirjanik J. Lipp, J. Lindwest, P. Undritz (nimemärk *P.*) ja Jakobson ise.

Teises aastakäigus (1879) jõudis trükki kümme luuletust, kuid «Sakala» suleti aprillis ja jäi aasta lõpuni seisma. Autorid olid luuletajatena tundmatud: tulevane «Sakala» omanik J. Peet (2 luuletust), P. Undritz (4 luuletust), Väandra koolmeister M. Tõnisson, Rakvere koolmeister M. Lindenberg (kes asutas ajalehe «Valgus») nimemärkide -*w* ja -*bb*- all Rõngu koolmeister A. Tobber.

1880. a. avaldati J. Bergmanni (vist varem saadetud), M. Lindenbergi ja A. Reinvaldi luuletusi. Uute nimedena tulid juurde Türi kihelkonnakooli õpilane A. Eerik, Laiuse mees M. Kolluk, Riia eestlane C. Heinrichson: anonüümideks jäid autorid -*x*-, *L-n*, *K. w. d.* Ka Kreutzwaldi värssmõistatust võib lugeda luule hulka. Ilmus 10 luuletust, needki peamiselt aastakäigu teisel poolel. Osaliselt võis seda põhjustada ajalehe vähendatud maht.

1881 on taas luulerikkam: aastakäigust leiame 20 luuletust. Kui A. Reinvald eelmisel aastal tõmbus, siis 1881 on temalt jälle kolm luuletust. Viljakaks osutus J. Kunder kuue luuletusega (kõik nimetähtede või varjunimedega: *J. K.*, *J. K-r*, *x*, *Vana Kanneldaja*); debüteerisid Rakvere kingsepp P. Jakobson kahe ja H. Treffner ühe luuletusega; Jakobsonilt endalt oli üks luuletus; teised autorid jäid anonüümseks (*L-n*, *J. E.*, *Vana*); kaks luuletust (nr-tes 15 ja 48) on autorimärgita, mida tavaliselt loetakse toimetaja kirjutatuks.

1882. a. alguskuudel oli Tartu seminari õpilaselt G. Wulff-Õielt neli heatasemelist luuletust, peale selle veel kaks J. W. Goethe ballaadi (tõlkijad -*r* ja -*n*-), ning rohkem sellesse toimetaja surma tõttu katkenud aastakäiku luulet ei jõudnudki. Nõnda jäid «Sakalas» esinevad luuletajad enamasti juhuslikeks katsetajateks, kes ei suutnud püsiva väärtusega loomingut anda; ainult G. Wulff-Õis ja P. Jakobson jõudsid oma ajajärgu pärisluuletajate hulka.

*

Vaadeldgem lähemalt «Sakalas» ilmunud ja selle arhiivi jäänud luuletuste saavutusi või puudujääke. Põhiliselt jätkavad nii kogemustega luuletajad kui ka algajad rahvusliku liikumise hilisromantilist luuletraditsiooni. Esikohale tõuseb patriootiline luule, kuid järellainetuses puudub Koidula ja mõne teise pärisluuletaja südantsütitav paatos. Koidula isamaaluulet peeti ideaaliks ning tema ideid ja kujundeid modifitseeriti mõnikord lausa plagieerimiseni. Toogem katkendi kellegi *J. E.* luuletusest «Eestimaa» (1881, nr. 27):

Kui lõp'vad elupäevad |||
Ja heidan hingama,
Mo põrmu peale jäävad
Siis lilled õitsema:

RUDOLF PÖLDMÄE

Need saatku sulle ilu,
Mo armas isamaa!
So rüpes on mul rahu —
Oo püha Eestimaa!

Endiselt ülistatakse isamaad, vannutakse talle truudust ja samastatakse teda mõrsjaga, töötatakse tema heaks töötada, soovitakse talle õitsengut, edu ja vabadust, õhutatakse noorsugu rohkem õppima ja laulma.

Kujuneb sagedasti korduv mudel: kadusid kaunid minevikuajad, tuli asemele orjus, mis rahvast piinas, siis pääseti sellest ja nüüd on paremaks tulevikuks teed lahti. Väandra mees M. Tõnisson võrdleb orjast rahvale müüri ette tegemisega, mis siiski ei õnnestunud:

Aga valli valmistajal,
Müüri ette ehitajal,
Materjaali muretsejal
Tuli tugev toidu puudus,
Rajamata rammu puudus,
Mõnus mõteluse puudus;
Sest jäi müüri tegemata,
Valli poolel valamata.
(1879, nr. 14.)

P. Undritz võrdleb Emajõe jääminekut vabaduse saabumisega. Jakobson ise luuletab minevikukannatustest, et rahvas mäletaks tõe. Tundmatu *L-n* igatseb eemal olles elegeiliselt isamaa järele. Pseudonüüm *J. Vana* soovitas kõige ägedamal võitlusajal, 1881. a. sügisel (nr. 33), lepitust vastaste vahel, mida Jakobsongi mõneti pooldas:

Jäeme ühte! Ühenduses
Kosume ja kasvatame
Vendi ühes armastuses
Kindlusele, töö- ja tõe, —
Ühenduses on elu-idu,
Eesti tulevane pidu.
[- - -]
Ala sõariiste viskel
Võime vaenu saagiks saada.
Olgu vaenlastega vaenus,
Vendadega — venna kaenus!

Ent isamaaluulesse hakkab vägisi tungima Vene keisrite ülistamine, mis tugevasti süvenes 1880-ndate aastate edasiminekul. Kunder kutsub keisrit rahvale appi. Tragikoomiliseks lõmitajaks riigivõimu ees küpses juba neil aastail tulevane koolidirektor Hugo Treffner, kellelt avaldati luuletus «Mo keiser minu kallim laul» (1881, nr. 49):

Sa keiser oled päikene,
Meil' antud Jumalast.

Sa hiilgad headust riigile,
Ja teadust, seadust kõigile,
So isa heldus vägevast
Küll kaitseb iga last.

Teised «Sakala» kaastöölised sellele teemale veel ei jõudnud, sest alandlik keisri-ülustus algas tippudest ja nõrgus pikkamööda allapoole.

Patriootilised teemad domineerivad ka neis luuletustes, mis jäid avaldamata. Soovitatakse taotleda haridust ja propageeritakse Aleksandrikooli asutamist. Säilinud tekstidest ja kirjavahetustest nähtub, et vahel on avaldamata jäetud luuletused sisaldanud käredamaid toone, kui trükisõna võis välja kannatada. Nõnda saatis Pärnu-Jaagupist pärinev Tori kihelkonnakooli õpilane H. Tiedermann (pärastine fotograaf Tallinnas) «Sakalale» seeria rahvatraditsioonilisi ühiskonnasatiirilisi laule (kiri Jakobsonile 5. VII 1881): «Palun alandlikult vead ja mis heaste riimi ei lähä parandada ja trükkida kui võimalik on, kui mitte siis antke kirja vastuses teada mikspärast ta ei kölba.» Jakobsoni vastust pole teada, kuid loomulikult ei saanud ta ajalehes avaldada pörandaaluseid uuemaid rahvalaule, kus rünnatakse mõisnikke ja kirikumehi ning ähvardatakse nende võim kukutada. Olgu toodud mõned katkendid:

Krahvid parunid ja vonnid
Nende majadel on tornid
Vaat kus paistvad siidilippud
Losside peal kullast nuppud
Seal nad priskest söövad joovad
Liha himus ümber a'vad
Lakuvad ka palju viina
Teevad meie sugul piina.

Pastorid hoiatavad rahvast «Jakobsoni seltsi» eest:

Mis kui kuri kärna tōbi
Läinud Eesti rahvast läbi
Kes teil lubab priiust õigust
Saksa sugu üle võimust
Kindlast meie poole hoiatke
Truist meie käsku täitke.

Ühiskondlik-poliitilise kallakuga pühendus- ja tähtpäevaluulet viljeles «Sakalas» peamiselt Ado Reinvald. Juba ajalehe ilmuma-hakkamisel saatis Viljandi laulik luuletuse «Uue kevade päikesele», milles võrreldakse uut ajalehte päikesega (1878, nr. 8). Samal sügisel kirjutas ta Kreutzwaldi 75. sünnipäevaks pühenduse «Viru laulikule» (1878, nr. 46), kus ülistab Lauluisa kui eesti uuema luule alustajat:

Kaunim põlv saab kätte andma
Ükskord kõik so saladust,

RUDOLF PÖLDMÄE

Saab So pähä pärgi kandma,
Kiitma Sinu jumalust.

Laula siis, Sa kallis Laulik,
Laula palju, palju veel!
Ärgu iial vaiki jäägu
Sinu kuld'se kandli keel!

Kreutzwaldile on luuletuse «Eesti laulu lunastaja, Viru laulikule» pühendanud ka keegi -v (1879, nr. 3). Vahepeal kaldus Reinvald puh-
tasse tundelüürikasse, kuid ajasündmuste jälil kirjutas ta Aleksan-
der II atendaadi (1881. a. märtsis) puhul leinaluuletuse «Leinamine
Veneriigi Majesteedi Aleksandri II järele» (1881, nr. 14), mis rahuldab
kõigiti ametlikke nõudeid: «Teie «leinamise laul» on meid väga liigu-
tanud ja on tõeste meie rahva südamest välja lauldud.» (Kirjavastus
samam nr-s.)

Kui Reinvald 1881. a. kevadel sai kuulda, et Jakobson läheb peatselt
eesti seltside saatkonna liikmena uue keisri juurde rahva soove esi-
tama, siis reageeris ta sellele omapoolset: «Mul on juba mittu nädalat
keisri teretuse laul valmis luuletud ja kaunis ilus; kas ei võiks Teie
tema seest mõnda salmi oma soovitus kirja sisse tarvitada? Kui Teie
soovite, siis ma toon laulu Teie kätte.» (Kiri Jakobsonile 6. VI 1881.)
Muidugi ei sobinud märgukirja lahjendada luuleridadega, samuti ei
saanud seda Jakobson oma eestikeelses kõnes kasutada.

1881. a. alustas Jakobson Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsi maja ehi-
tamist ja selle nurgakivi paigaldamine kujunes rahvuslikuks suur-
sündmuseks. A. Reinvald tähistas seda jällegi luuletusega «Viljandi
Eesti Põllumeeste Seltsi maja nurgakivi panemiseks», mis ilmus
«Sakalas» (1881, nr. 32). Selles kõneldakse Sakalamaa kunagisest vap-
rusest, võitlustest, kaotustest ja virgumisest, muidugi tänu andes ka
keisrile. Lõppvärsid kõlavad pidulikult:

Veel saavad idataeva tuuled
So püha pinnal lehvima,
Sest hüüdvad rõõmsalt minu uuled:
Oh öitse S e l t s i ja — S a k a l a !

«Sakalale» on kirjutanud ülistuslaule teisedki. Juba avanumbris on
Kreutzwaldi proosapala «Teretis ja õnne-soovitus «Sakalale»», mis
lõpeb kaheksa luulereaga — katkendiga Fr. Schilleri «Kellalaulust»:

Et rõemu kella helinaga
Sind rahvas lahkelt teretab,
Kus koidu-piirel esi-rada
Sul nõder jalg vast alustab.
Nüüd puhkavad veel aja kaisus,
Mis olust must, mis lahkelt paisus:
Sest isa valju kepi hoolet
Ei näita kõik Sul kuldsel koorel.

RUDOLF PÖLDMÄE

Luuletervitus saatis ka J. Kunder (kiri Jakobsonile 16. III 1878): «Kui ruumi «Sakalas» peaks olema, siis võiksite minu salmiku ka vastu võtta, nii hää kui ta on.» See on «Soov «Sakalale»» (nr. 14). Muistset sõdivat Sakalamaad kõrvutatakse siin ajaleht «Sakalaga», mis sõdib «valguse ja vabaduse pärast».

On teesid palju sul, üks Eesti meel neis olgu,
Ei võeras preester sinu altarille tulgu.
[---]
Kui tuleb tõine põlv ja ükskord suurem sugu,
Küll kõlab kõrvu siis sul tänu laul ja lugu.

J. Järv kirjutab luuletuses «Uuelt sündinud Sakala» (1878, nr. 10), et ajalooline Sakala küll kaotas vabaduse, kuid uus «Sakala» võib selle tagasi võita. Luuletuse «Eesti laul» (1881, nr. 48) pühendas J. Kunder C. R. Jakobsoni pooldajate võidule Eesti Kirjameeste Seltsis 1881. a. teisel poolel ja seltsi kümneaastasele juubelitepeole:

Meie kallis kuldne maa,
Eesti mets ja meri,
Eesti taevas, Eesti jõgi,
Eesti suu sull laulu tegi,
Laulab Eesti veri.

Käsikirjadesse on jäänud hulk «Sakalale» pühendatud luuletusi. Nähtavasti pidas Jakobson nende avaldamist odavaks enesekiituseks. M. T. V-s (M. Tõnisson?) sai vastuseks: «Täname väga selle laulu eest! Aga kui seda trükki paneksime, siis saaksivad meie vastalised ütlema, et meie ennast kiidame. Peab sellepärast üksi meie enese teada jääma.» (1880, nr. 7.) Ka A. Reinvald kirjutas «Sakala» esimeseks aastapäevaks pika tervituse, kuid Jakobson seda ei avaldanud, samuti neidki, kus ülistati teda ennast.

Kurdeti ka «Sakala» ajutise sulgemise pärast ja avaldati toimetajale poolehoidu. Kui pärast Jakobsoni ja Hurda suurt tüli (1878) J. Bergmann «Sakala» kaastöölise seast lahkus, siis kirjutas A. Reinvald luuletuse «Noore lauliku B-le», kiites teda andekaks poeediks, kes laseb oma ande hauda minna. Ta süüdistab «seisust», s. o. kirikumehi annete röövimises ja nõuab Bergmanni tagasiandmist. Muidugi polnud seda loota ja Jakobson luuletust ei avaldanud. Operatiivne Reinvald reageeris erksalt ka muudele vastasrinna tegudele ja kirjutas luuletuse «Nad ütlevad». See käis Koidula pihta, kes oma luules manitses endist rahu taastama. Seegi aktuaalse sisuga ja heal kunstilisel tasemel luuletus jäi avaldamata — ju ei raatsinud Jakobson Koidulat väiklasse vaidlusse kiskuda.

*

Romantismipäraselt pühendati värsse ka luulele ja luuletajale, kellele antakse tähtis osa ühiskondlikus võitluses. *Elsa* õhutab eesti luulet

RUDOLF PÖLDMÄE

ärkamisele, nagu ta isegi püüdis Koidula jälgedes sammuda. J. Lindwest kurtis luule kadumist ja pidas võimalikuks selle tagasitulekut. P. Undritz seevastu ironiseerib kehva eesti kirjanduse üle.

Luuleainet püüti leida rahva mütoloogiast, õigemini pseudomütoloogiast, ja kaugest ajaloost. J. Bergmann kirjutas kaks luuletust Kalevi pojast ja Saarepiigast, kuid jäi romantilis-platoonilise armuigatsuse piiridesse ja usumehena ei julgenud eeposes toodud maist armupattu lõpuni värsistada. Kreutzwald ise avaldas Faehlmanni müüdi «Koit ja Amarik» värsistuse (1850). Käsikirja on jäänud kellegi romantiline «Näkkide tants Endla järvel», samuti J. Jaanuse ballaadiline «Lembitu», kuigi see traagilise mõjukusega kirjeldas suure sõjapealiku surma ja sellele järgnevat sõjameeste eneseuputamist. Arvatavasti võis säärane lahendus tunduda liiga pessimistlik.

Ajalooisulist ballaadi ei suutnud oma kirjamehed veel luua, seepärast pidi neid tõlketeel leitama. «Sakalas» ilmus J. Bergmanni tõlkes ballaad «Igavene Juut», milles tõlkija demonstreeris oma värsistamis- oskust meil uudselts kõlavates heksameetrites (1880, nr. 44). Sama neetud ja kodutu rändaja teemat käsitles iseseisvalt J. Kunder lühemas luuletuses (1881, nr. 5). Käsikirjade hulgas on teisigi ballaade J. Bergmanni tõlkes ja üks Horatiuse varasemaid eestindusi.

Ballaadiluulet saadi peamiselt saksa klassikutelt. Nõnda ongi J. Kunder tõlkinud Fr. Schilleri «Polykratese sörmuse», ent J. W. Goethe «Kiriku kella» ja «Vara kaevaja» tõlkijad (-r ja -n-) on suvatsenud anonüümseks jääda. Algupärane ballaad juurdus alles mõne aasta pärast.

*

Vastavalt Jakobsoni artiklite publitsistlikule teravusele ja irooniale hakati päevaprobleeme ka värsskõnmesse seadma. Siin oli raske mõõdukuse piire pidada, nõnda et toimetaja pidi ülepakkujaid korrale kutsuma. *Ottilie G. K-s* sai kirjavastuse: «Teie laul ajaks «paapstikesed» liig kangeste tursuma ja seda ei ole armas pealt vaadata. Sellepärast palume andeks, et Teie laulu oma teada jätame.» (1878, nr. 36.) Vist pilas naisluuletaja nõnda kurjasti «Otepää paavsti» J. Hurta, kellega käis äge poleemika. *J. M. T-s* sai vastuse: «Teie laulu ei või juba sellepärast trükkida, et ta liig palju paksu verd ilmaaegu sünnitaks.» (1879, nr. 1.) Riia eestlane C. Heinrichson (*C. H.*) saatis satiirilise luuletuse «Löödud pealiku nutulaul» (1880, nr. 49), milles «Baltia mees», s. o. J. V. Jannsen, võitleb «Sakalaga», kuid saab haledasti lüüa. Keegi *K. w. d.* (vist mitte Kreutzwald) on kirjutanud pika pilkelise värssloo «Eesti Postimehe» kaastöolistest (1880, nr. 48). Eialgu oli A. Grenzstein «Sakala» kirjasaatja ning pidi peaaegu kaastoimetajaks hakkama, kuid läks 1880. a. «Eesti Postimehe» toimetajaks ja asutas järgmisel aastal uue ajalehe «Olevik», mis viis ta lõplikult opositsiooni «Sakalaga». Ent sealgi suhtuti temasse kui reeturisse. Ka satiiris hakati Grenzsteini pihta sihtima. Pseudonüümne *Katta* kirjutas vemmalvärsilise satiiri «Piirikivi» (Grenzsteini varjunimi) tema kahepaiksusest: baltlased, s. o. J. V. Jannseni pooldajad, pannud piirikivi tülide lepita-

RUDOLF PÖLDMÄE

jaks paigale, kuid see kaldunud baltlaste poolele (1881, nr. 17). Vöimalik, et selle pseudonüümi taha peitis end J. Kunder, kes ähvardas Grenzsteini kohta satiiri kirjutada (daatumita kiri Jakobsonile) ja kasutas mitmeid varjunimesid.

Vihane mees J. Kunder ihus hammast isegi Koidula vastu: «Meie õrn lillekene Koidula viskab sagedaste oma undruku saba «Eesti Postimehe» saba sisse ning poetab senna salmikesi maha, mistes Baltlaste süda haledal kombel räägib.» (Daatumita kiri Jakobsonile.) Koidula oli kahe rinde tüli haripunktis asunud kindlalt J. V. Jannseni poolele ja kirjutas hulga teravas võitlusvaimus luuletusi, mis olid läbipaistvalt sihitud Jakobsoni rinde vastu. Jakobson näis siiski hoiduvat Koidula isikut ja luulet riivamast, küllap hinnates neid selleks liiga kõrgelt. Anonüümne (vist C. R. Jakobsoni enda) epigramm «Õnnetu» (1881, nr. 48) annab varjamatult pihta Viinis kõrgemat pedagoogikat õppinud Grenzsteinile:

Õnnetu!

Kui so vaimu nõder vinn
Pole mõtte kandjaks loodud:
Ei sind siis ka Viini linn,
Ükski meister seal ja siin
Jõua ümber luua.

«Sakala» peamiseks majanduslikuks võistlejaks ja ideoloogiliseks vastaseks oli «Eesti Postimees», kuid ka 1880. a. Rakveres asutatud ajaleht «Valgus» sattus temaga peatselt opositsiooni. Selle toimetaja M. Lindenberg oli alguses «Sakala» üliagar pooldaja ja kaastööline, kuid hakkas varsti Jakobsonile ägedasti vastu töötama, samuti tekkisid tal vastuolud Rakvere «Kalevipoja Seltsiga» ja mitmete kohalike tege- lastega. Ka Rakvere pedagoog ja kirjanik J. Kunder läks Lindenbergiga tülli ning kirjutas tema mõneti ekstsentrilise tegevuse kohta «Sakalale» satiirilisi värsse. Kui M. Lindenberg oli varjunimena kasu- tanud *Kanneldaja*, siis võttis Kunder endale nimme *Vana Kanneldaja*. Kunder saatis «Sakalale» paroodilise ««Valguse» Hymne», mille Jakobson ka avaldas (1881, nr. 15), olles seda enne parandanud. Kunder kartis, et «Valgus» võib teda selle eest kohtusse kaevata, ja palus luuletus trükkida ilma nimemärgita (kiri Jakobsonile 19. III 1881); nõnda see ilmiski anonüümselt. Kunder kartis Lindenbergi ja palus aina oma nimemärki muuta (kiri Jakobsonile 20. IV 1881), kuid pilkeluuletuste kirjutamist jätkas. Jakobson avaldas tema värsse, aga kui Kunderi «värssvemmeldustel» ei näinud lõppu tulevat, tüdines ja vastas nõrdi- nult: «Teie soovi peame küll täitma ja seda laulu trükkima, ehk küll mõni mees sugugi seda väärt ei ole, et temast nii sagedaste juttu teeme.» (1881, nr. 19.) M. Lindenberg vallandati «Valguse» toimetaja kohalt ja koguni areteeriti, sest ta olevat talupoegi mõisa vastu üles ässitanud. Ta jäi nõdrameelseks ja kadus avalikust elust.

Poliitilis-satiirilist luulet leidub ka avaldamata käsikirjades. Kanepi mees A. Daniel, kes hiljem sai luuletajana laiemalt tuntuks, saatis luu- letusi oma kihelkonna oludest. Eriti anti pihta kohalikule pastorile

RUDOLF PÖLDMÄE

G. v. Holstile. Daniel sai vastuseks: «Teie laulus on mõned ilusad mõtted, aga seesugust julget olekut ei ole meie rahval veel sugugi olemas, nagu laulus seisab.» (1880, nr. 7.) Ühele liialdavale satiirikule vastas ka Jakobson satiirilisel: «Teie laul on küll väga tugev, sest «Kuradi» nimi on seal üksi jo ligi tosin korda nimetatud, aga kõigest sellest headusest hoolimata ei või meie teda trükkida.» (1880, nr. 15.) Satiiriline luuletus oli nagu kahe teraga mõök: ühelt poolt tabas see mõjukalt vastaseid, teisest küljest varitses oht kujuneda isiku solvamiseks, mis võis isegi kohtuprotsessi kaela tuua. Nõnda öeldi kellelegi K. P-le T-s: «Teie laul on väga kena, aga nõnda ei või teda trükkida: on liig selgeste käpuga katsuda. Nii oleks ta söimulaul, aga kui teda üleüldlikuks ümber tahaksite muuta, siis saaks temast hea satiiriku laul.» (1880, nr. 44.)

Toimetusele töid sekeldusi isegi tsensoritest läbipääsenud pilkeluuletused. Kui algaja kirjamees A. Kitzberg oli «Sakala» följetonikangelaste Nalja Mardi ja Kalja Pärdi suhu pannud J. V. Jannseni kohta käiva paroodia «Mes oled sina Baltipapa tennü, et sinu poig om nõnda lollis lännü», siis sai laul jakobsonlaste hulgas populaarseks, kuid äratas ka vastaste tähelepanu. «Sakala» kaastöeline T. Vares Riias kirjutab Jakobsonile (2. I 1881): «... se lauluke oleva tutava kiriku laulu:

Mes oled sina Jesus tennü
Et ristilöödud alla põrgu lännü —

meeleline rikkumine (parodie), et seega püha asja rahva silmis naeru asjaks teha ja et esimene juba mitmel pool teise viisil, kuidas teda kirikutes lauletakse, Pärnumaa kõrtsides kõlada rahva suust... Muidugi mõista tegi zensor Mets kubernäri härra ees asja selgeks, näidates, kuidas mõlemates lauludes ainult kaks sõna ühte käivad — «tennü» ja «lännü.» See polnud Riia tsensoritel esimene ega viimane kord «Sakala» kaitseks tulle minna ja oma ametikohaga riskida; vist õnnesus neil sedapuhku ennast ja ajalehte päästa. Jakobson aga sai õpetust säärase paroodiatega ettevaatlikum olla. Ta vastas ühele kaastöölisele: «Meie auustame kiriku laulusi nii väga, et meile seesugust sopast mõtet meelegi ei tule, nimetatud pilkamise laul võida kudagi viisi kiriku laulude pilkamiseks tehtud olla.» (1881, nr. 14.) Kirikulaulu parodeerimine oli ilmne, kuid tõde pidi katsutama veel tagantjärele varjata, sest usu teotamine käis karistuse alla. Kaastöölised nähtavasti parodeerisid samas laadis edasi, nõnda et toimetaja pidi uuesti keelama: «Jätame «Baltipapat» nüüd laulude poolest rahule.» (1881, nr. 19.)

*

Väheselt leidub «Sakalas» ka filosoofilise ja allegoorilise kallakuga luulet, samuti üksikuid aforisme. Arvatavasti kuulub Jakobsonile endale anonüümne luuletus «Hea ja halb» (1881, nr. 51/52), mille objektiks on olnud ilmsesti Kreutzwald, kes end «Sakalast» lahti ütles ja Jakobsoni «sakslaste õgijaks» tunnistas.

RUDOLF PÖLDMÄE

Hea ja halb

Kes oma pale higi sees
On tõiste higi näinud;
Kes näinud vende silmavees
Kuis võeras valu teinud,
Ja alatamal appi läin'd
Ja Peastja poole palvet tein'd: —
See saagu taeva riiki.

Kes aga koormat kaaludes
Veel kiva peale kannab
Ja koorma-kandja kubja ees
Veu-loomal' vitsu annab;
Kes kinni kõrvul kuulutab,
Mis võeras ette tuulutab:
Sell' Isa andeks andku.

Filosoofiliselt püüab oma tulevast eluteed mõtestada noor G. Wulff-Õis luuletuses «Lootuste rand» (1882, nr. 5): ta tahab küll elu ideaalideni välja jõuda, kuid tal pole «tuuletiibu» lendamiseks, vaid ainult «vaene vene pantud / Sõudma laia laentele».

Aforistlik on P. Undritzi luuletus «Tuju ja koju». Aforisme pakuvad ka Kreutzwaldi «Mõte-laastud» (1878, nr. 21). Need jagavad vana kirjamehe elukogemusi üsna pessimistlikult:

Kõik mis nägin, näitas kõver,
Sirget mul ei sihtind silma.

Nägin a u u s a i d põlgtud põlves,
nägin k e l m i d kõrguses:
Auusal' pole rahavara —
m e h e h i n d — ei rikuses.

Tee kui päike inimestel
head sa päevas tuhat kord,
Tänu selle eest ei tasu
n'ad sull' roistukese võrd.

Teisal (1879, nr. 17) kuulutab Kreutzwald oma rahvavalgustuslikku programmi:

Valgus

Valgus viskab pühad piired
Ikka kaugem, ikka selgem;
Põrgu papa'gi, see pime,
Vajub viimaks valgusesse.

RUDOLF PÖLDMÄE

Koolilaste tarbeluuleks pakkus Kreutzwald oma «Pookstavi-mõistatuse» (1879, nr. 2), mis tol ajal olid moes ja mida viljelesid teisedki; Jakobsonile ei paistnud need meeldivat ja neid ta ei avaldanud.

Rafineeritumaks vormiks osutus allegooria, mida vähesed kaastöölised suutsid kirjutada. Arvatavasti J. Lipp (-i-) esitas «Sakalas» (1878, nr. 11) vaesema rahva eluhuvidele vihjava allegoorilise luuletuse «Tamme all kasvaja õunapuu»: õunapuu kasvab tamme all ja nutab, kuid tamm lohutab teda ja lubab kaitsta; õunapuu vastab, et peale kaitse vajab ta ka õhku ja valgust. Käsikirja on jäänud M. Tõnissoni valm «Lahkunud sõbrale» (1879); siin kõneldakse võimsast tammest, mida tahetakse maha raiuda, kuid ei suudeta; allegooria võis tähendada C. R. Jakobsoni võitlust vastastega ja nendest võitusaamist.

*

Vähe on «Sakala» luules loodusmotiive; küllap peeti suures ühiskondliku võitluse tuhinas loodusevaatlust liiga passiivseks või polnud algajad luuletajad selleks võimelised. Pisut suuremate vilumustega C. M. Redlich avaldas luuletuse «Ükskord vaid õitseb elu-kevade» (1878, nr. 39), milles ülistatakse looduse rikkust ja ilu ning ainult «moepärast» tänatakse jumalat, kuigi tänuavaldus kuulus idealistlik-romantilise loodusluule üldkehtivasse mudelisse. Luuletaja võrdleb looduslikku kevadet inimese noorusega:

Oh rõõmusta ja tõsta laulu heale!
Kui noorus-kevade on kadun'd sust,
Küll sagedast' siis tuleb sinul meele
See õnne-aeg, täis lusti, rõõmustust.
Siis on, kui kõlaks sulle mõts ja väli,
Ja nõmm ja luha, org ja lilleke,
Ja ööpiku ja lõo laulu heli:
Ükskord vaid õitseb elu kevade!

Lootustandva luuletaja kirjanduslik tegevus katkes järsult 1879. aastal ja tema hilisem saatuse on jäänud tundmatuks. J. Bergmann kõneleb luuletuses «Vaigistus» (1878, nr. 43) nutva lillega rahustavalt, kuid jõuab liiga lähedale Koidula luuletusele «Miks sa nutad, lillekene?». Tõelist loodusetunnetust ja meeleolu hakkas avalduma P. Jakobsoni esimestes luuletustes.

Tõuseb torm ja põrutab pikne, mida luuletaja kirjeldab osava sõna-seadega; pärast selgub ja rahuneb ilm ning annab kosutust loodusele (1882, nr. 38). P. Jakobson ei saanud toimetajast nimekaimuga kaua koos töötada, sest ta hakkas alles 1881. aasta lõpul «Sakalale» kaastööd saatma.

Ratsionalistlik loodusekäsitlus kõlab ka seminariõpilase G. Wulff-Õie luuletuses «Looduse kuningas» (1882, nr. 8) — jumala asemele seatakse looduse valitsejaks inimene:

Siin sess suures loodustemplis,
Templis uhkes, ilusas

RUDOLF PÖLDMÄE

Oled sina, inimene,
Valitseja kuningas!

Seitsmeteistkümne-aastase noormehe luuletus on üks kunstiküpsemaid kogu Jakobsoni-aegses «Sakalas», kuid ometi ei saanud Wulff-Õiest väljapaistvat luuletajat. Teises luuletuses «Õiele» (1882, nr. 10) loob noor kirjamees jällegi kauni looduspildi, nähes eluallikat päikese igaveses energias ja ei mitte taevases valitsejas. Hiljem kirjutab ta leinalaulud Kreutzwaldi ja Jakobsoni surma puhul. Võimalik, et Jakobsoni varane surm noore kirjamehe paljutöötavat luulehoogu vähendas. Ka tõlkes on säilinud kaunis looduspilt ja tugev tundepeinge H. Heine lühiluuletuses «Kauge vahe» (1881, nr. 3); tõlkija *L-n* on oma ülesandega hästi toime tulnud.

Loodusluulele on lähedane kodukohaluule, mida «Sakalaski» veidi leidub. J. Peedi «Sündimise ase» (1879, nr. 6) on tänuväärset luuleainet liiaks venitanud ja lahjendanud. Kodukohta ja lapsepõlve meenutavad mitmed trükkimata luuletused; neist tuletab A. Renniti «Karjapõlv» meelde sama autori hilisemat tippluuletust «Mu meelen kuldne kodukotus», kuid esialgu on veel paljusõnalisust.

Ka armulüürikat leiame üsna vähe; võimalik, et seegi tundus võitlustuhinas liiga passiivne. Romantiliselt leinab J. Järv oma kadunud armsamat. Tavalist armujuttu heietab tundmatuks jääv luuletaja *x*. Ainult Ado Reinvald annab kaks tunderikast lembeluuletust: «Neius hallikal» (1880, nr. 35) anub petetud neiu allikalt oma leinale lohutust, kuid ei leia; romantilist armuvalu hõõgub luuletuses «Jõe kaldal» (1881, nr. 18). A. Reinvald ei osanud saksa keelt, kuid laskis oma haritud vendi endale saksa luulet tõlkida; ilmselt on need luuletused sedakaudu mõjutusi saanud Fr. Schillerilt. Lembeluuletuse «Neiule» (1882, nr. 11) on G. Wulff-Õis tõlkinud H. Heine loominguks.

Armulüürikat hakkas «Sakalale» üllatavalt pakkuma 75-aastane Kreutzwald, ületades selles osas kõik teised autorid. Võimalik, et luuletõlked olid varem valminud. Tema meelisautoriks näis olevat H. Heine, kuid mitte ühiskonnakriitiline ja satiiriline Heine, vaid armulaulik. Meie vanameister võis lugejat meeldivalt üllatada ladusate tõlkevärssidega (1878, nr. 27):

Armastuse saladus
(Heine järele)

Ära karda, et ma armu
Tunnistan maailmale,
Kui mul huuled sinu ilust
voolavad kui lätteke.

Nii kui lille metsa peidus,
Magab vaikselt varju all
Kõik see põlev sala asi,
Mis mul põues lõkeval.

RUDOLF PÖLDMÄE

Lõhnab välja tule kibe,
Roosist — ära karda sa.
See maailm ei usu lõkkeid:
Saab neid luuleks pidama.

Saksa keelest on Kreutzwald tõlkinud ka Heine luuletused «Sinisilmad» ja «Üks pehme kevadine öö» (1878, nr. 25 ja 44) ning «Kui kaua armastus vältab» (1878, nr. 24). Üldse näitas Kreutzwald ennast vanul päevil «Sakalas» tolleaegse kõige meisterlikuma luuletõlkijana, ta tegi teatavaks ka algallika ega jätnud võõrast luuletust oma nimele, nagu varem kombeks oli.

Armuluulet saabus rohkesti «Sakala» kaastööliste lihtrahvalikult poolelt, kuid see ei küündinud kõrgemale trükitud «laulikute» armuvalu-lüürikast ega külatänavail kõlavaist omaloomingulistest lauludest. Isegi sundkorras Venemaale saadetud keskealine Adam Peterson läkitas «Sakalale» triviaalseid armuõhkamisi, mis ei kõlvanud trükida.

Sellest küljest hakkaski «Sakala» luulesse sisse tungima rahva tõeline argielu, mitte realismiteooria rakendamise alusel, vaid jõuga läbi murdes. Jakobson avaldas neist ainult üksikuid erandeid. J. Bergmann naeruvääristab luuletuses «Pulma võeras» (1878, nr. 44) Hanssu, kes otsib endale rikka naise, kuid ei leia õnne. P. Undritz on prantsuse keelest tõlkinud luuletuse «Sest ei ole midagi» (1878, nr. 21), milles koju-tulnud soldat jutustab, kuidas tuhanded vastased tapeti ja näljaga söödi inimliha:

Soldat vastab: «Üks on söödud, —
Sest saab kisa kõigile,
Tuhad saivad maha löödud,
Sest ei ole midagi.»

Ka kaks soldatit Tallinnas on pannud oma argielu värssidesse, kuid need polnud avaldamisküpsed. P. Jakobson võttis osa Vene-Türgi sõjast ja kirjutas hiljem sel teemal mitmed luuletused; «Sakalasse» neid ei pandud, põhjus pole arusaadav. Avaldamata on jäänud muudki argielupildistused. Kui Ambla pastor pärast õnnestunud üldlaulupidusid likvideeris kohaliku laulukoori, siis sealne mees J. Viiburg pani selle kirja ja õhutas rahvast laulmist jätkama. A. Adoff seevastu manitses rahvast liigse tantsu ja muude lõbustuste pärast. J. Vettov on üsna tabavalt kujutanud tuleleeki luuletuses «Tulokene», ent Jakobson on käsikirjale märkinud lakooniliselt: «ei kõlba».

*

C. R. Jakobson austas väga tõsiselt Fr. R. Kreutzwaldi talenti ja pidas «Kalevipoega» eesti kirjanduse ülimaks saavutuseks. Et ta pidas selles kasutatud värsivormi eesti rahvalaulu struktuurile võrdseks, siis hakkas ta ise seda imiteerima ja teistele luuletajatele normiks seadma. Seda tegi ta ka «Sakalale» saadetud luule hindamisel. V. R.-le R-s vas-

RUDOLF PÖLDMÄE

tas ta: «On küll laulu mõtted, aga nii vaeses välises kujus, et trükkida ei või. Uurige heaste laulu seadusi ja nimelt «Kalevipoja» laulu.» (1878, nr. 27.) Samaladse vastuse sai P. L. A-s: «Teie lauludes on sügav luuletuse vaim, aga koor on liig puuduline. Laulge vanal Eesti viisil ja Teie laulud saavad ehk igapidi head olema.» (1879, nr. 2.) Kaastöölisele J. P.-le V-s vastas Jakobson: «Ei kõlba trükkida. Mikspärast olete vana Eesti vormi maha jätnud?» (1881, nr. 11.)

Säärane ühekülgne soovitus ei andnud häid resultate: paljud kaastöölised hakkasid luuletustes kasutama «Kalevipoja» pseudoregivärssi, ja küllalt osavalt, nõnda et vahel võib nende luuletusi pidada eepose katkenditeks (näit. M. Lindenbergi omi). Ent parallelismide ja arhaiserivate pikkade sõnavormide kasutamine on teinud luuletused lohi-sevaks, sisuvaeseks, vähekontsentreerituks, pärisluuleni küündimatuks. Võimekamad luuletajad (A. Reinvald, G. Wulff-Öis, P. Jakobson jt.) ei alistunud Jakobsoni nõuetele, vaid kirjutasid oma maitse ja võimete kohaselt valitud värsvormis ning saavutasid teistest paremaid tulemusi.

Leidus neidki värsitegijaid, kes ei teadnud midagi luulereegleist. Haritud kaastöölised (J. Bergmann, P. Undritz jt.) rakendasid ka keerukamaid värsimõõte, millega võisid teistelegi eeskujuks olla. «Saare piiga leinas» (1878, nr. 6) taotleb J. Bergmann ebaharilikku vormilist sünteesi: värsimõõduks on tol ajal väheharrastatav daktül ja read lõpevad riimiga, kuid esineb ka rahvalaululine (või «Kalevipoja») parallelism. Samas värsimõõdus, kuid pisut muudetud vormis on Bergmanni «Kalevipoeg Saare piigale» (1878, nr. 47). P. Undritz kirjutas amfibrahhis (käsikirjaline luuletus):

«Oh õitse ja kasva,» nii hüüab mu hääl,
«Sa Eestlaste maa ja truu rahvas ta pääl!»

Rahvalaulust õpitud alliteratsiooni kasutas J. Bergmann üsna osavasti, teisi rahvalaulu värsitehnika võtteid leidub tal tagasihoidlikult.

«Sakala» vähestes luuletõlgetes esinevad algajad autorid veel saamatult ja kobavalt, ent tugeva filoloogilise alusega Bergmann ja suurte kogemustega Kreutzwald saavutavad siin juba ajajärgu tipptulemused.

Nõnda moodustas luule C. R. Jakobsoni «Sakalas» küllaltki tähelepanndava komponendi: avaldamine õhutas noori kirjandushuvilisi luuletusi kirjutama, mõnele andekamale pani aluse hiljem jätkuvale luuletegevusele. 1880-ndate aastate luuleperioodi oleme küll kunstiliselt madalaks hinnanud, kuid jätnud tunnustamata luulekunsti erakordse populariseerumise. Ühtlasi oli see aeg ettevalmistuseks uuele tõusule, kust võrsusid Jakob Tamm, Elise Aun, Anna Haava, K. E. Sööt, Juhan Liiv ja veel mõnigi, kes ootab alles avastamist.

Ain Kaalep

KARGE, PÕHJAMAINE

Olevat juhtunud oma kaksikümne aastat tagasi niisugune looke. Ühele üritusele oli vaja saata väike noorte delegatsioon Eestist. Kui seda komplekteerima hakati, selgusid hoopis üllatavad juhendid: tütarlapsed olgu tingimata kõik blondid, sinisilmsed ja pikad. Ei tea, kuidas asi lahendati, lahendamisvõimalusi olnuks ju mitu; iga tahes kujutan ette, et antud juhendite vaimus seda lahendada kõige kergem ei olnud, sest vaevalt «selles süsteemis» kättesaadavaid standardikohaseid näitsikuid nii väga laialt valida oli.

Teine looke on värskem. Arutati Lennart Mere äsjast filmi «Linnutee tuled». Üks sõnavõtjaist, kes filmi täiesti heaks kiitis, ütles, et *isegi* meie sugulasrahvaste mongoliidsed näod said talle äkki armsaks... Ja minu ligidal istuv tuttav mees ägas päris kuuldavalt umbes nii: rassism meie rahvuslike vigade seast just veel puudus!

Tema, tahaksin loota, siiski liialdas. Aga meie kujutus iseendast, vähemalt meie «endapaleus», on siiski teaduslikult võttes ebaadekvaatne ja inimlikult võttes naljakas, seda ei saa salata. Eriti veel siis, kui eelnevas visandatud germaanlikule antropoloogilisele portreele lisame need kaunid epiteedid «*k a r g e*», «*p õ h j a m a i n e*».

Teaduslikumate huvidega inimesed teavad muidugi seda, mis meie antropoloogid meie rahva tõulisest olemusest on kirjutanud, loomulikult sedagi, et eestlase ürgtüüpi selgelt mongoliidsed jooned kuuluvad, mingil määral siamaanigi säilides. Ent siinkohal ei taha ma hoopiski teadlaste seisukohti refereerida, vaid vesta mõnest isiklikust elamusest.

Kas teate, millises liiduvabariigis elab kõige eestlastetaolisem rahvas? Kuulen juba mõeldavaid vastuseid: Lätis! Leedus! — ja võib-olla liialdangi veidi, kui nüüd teatan: hoopis Turkmeenias! Ent Taara nimel, liialdus ei ole tõepoolest suur. Nägin Ašhabadis sadu suurt kasvu ja konti, võrdlemisi tagasihoidliku mongoliidse lisandiga europiidset tüüpi naisi — millegipärast pigem just naisi kui mehi —, kelle rahvariidedki kuidagi tuttavad tundusid, nii et nende kujutlemine mustaverd mulgi perenaisteks polnud sugugi raske. Ajalooliselt nii mõnusesasti seletatav nähtus: sealgi ju üks indoeuroopa ja uurali-

MÕTTEID JA MÄRKMEID

altai rahvaste kokkupuuteala. Kõige enam sundis siiski imestama mingi psüühiline lähedus: kuskil mujal ei ole ma kohanud seda paljusid teisi rahvaid hämmeldavat tasast irooniat, mis mu meelest eestlastele on eriti omane, ja seda lähedust seletada vist enam ei saagi... Ja nüüd mängin ma tihti ajaviiteks rongis, bussis või trammis sellist mängu: kujutlen ümber istuvaid heledamajuukselisi (vahel ka päris blonde) eestlasi brünettideks turkmeenideks, ja peaaegu alati õnnestub see täiesti. Neid standardseid «kargeid», «põhjamaiseid», kellega niisugust mängu mängida ei saaks, on kaduvalt vähe.

Jah, «karge», «põhjamaine»... See tähendab ju seda, et meil ei ole «temperamenti», mida olevat kangesti palju näiteks hispaanlastel. (Viimastel muide on enesevalitsus eriti kõrges hinnas, küllap kõrge-
mas kui meil; vähemalt nii kuulukse.) Siin tahaksin teha asjakohase kummarduse tantsumuusale Terpsichorele. Hiljuti olin ühel keskealiste kirjandusõhtul, kus sõnalise osa vahepeal pillikoori (või moodsama nimetusega külakapelli) saatel ka tantsu löödi. Noh, et viini valsid pigem labajalavalsi tegumoodi tikkusid võtma, on endastmõistetav. Aga siis tuli polka! Oh sa mait! ja muud ma ei ütle. Muud vist polegi vaja ütelda.

Tangoga eestlane just eriti hästi hakkama ei saa. Aga hoopiski mitte «temperamendi» pärast! Täpsuse pärast, tahaksin hoopis väita. Tekib mingi «soome tango», soomlaste enestegi meelest midagi hoopis muud kui päris tango. Võib-olla on meie ja meie sugulasrahvaste rütmitunde aluseks see omapärane keele rütm, mis on nii väga erinev teiste keelte omast? Ent see on juba omaette teema.

Oleksin õnnelik, kui mõni lugeja edaspidi minuga koos muigaks aegunud endakujutluste üle, olgu need siis tõulist või psüühilist laadi. Oleksin õnnelik, kui me kord ka ise päris selgeks saaksime, et «Estland» ja «Island» on kaks omavahel väga erinevat maad. Arvan, et meie rahva pale on märksa huvitavam ja rikkalikum kui naiivsed laenatud standardid.

VALTONI TUHAT JA ÜKS PALET

Arvo Valton. «Mustamäe armastus». «Eesti Raamat», Tallinn, 1978. 240 lk.

Ehkki Valton on aja jooksul muutunud, näib ta olevat põhiliselt ikka samaks jäänud. Ei taha hakata jälle rääkima «groteskist» või «nalja-tõsiduse piiril balansseerimisest», veel vähem «filosoofilisusest». Valton on väljakujunenud isiksus, sellisena ta tuli juba omal ajal, ja tema ilmavaade on üpris originaalne, ehkki võtab pidevalt vastu kõikvõimalikke mõjustusi, nii häid kui ka halbu, mis on muidugi loomulik. Banaalseks minnes võiks teda nimetada valtonlikuks, miks mitte ka Valtoniks. Tema kirjanikuamplituudi mahuvad sentimentaalne eeleogia, följetonlik päevakajalisus, tumemeelselt tõsine aforism, «viimase instantsi tõdede» jutlustamine, armu-ekstaas nii ürgsel kui ka ilutseval moel. Kõik kokku see ei häirigi, ilmselt on tegemist orgaanilise ja isikupärase laiusega. Vahel leiutab ta uue jutu jaoks *ad hoc* uue meetodi ja stili, vahel sünnivad ka natuke veidrad suleharjutused nagu «Polka», kus suleharjutus ise pole jõudnud kunstiks kasvada, kogu lugu on ülepingutatult ilutsev ja isegi kohmakas. Veidi peenem on «Tegelik», kuid ka selle võib paigutada harjutustööde lahtrisse — nipp kargab liiga esile, vähemalt minu jaoks. Valikkogu esimene jutt «Roostetanud nael» on kaunis raskesti dešifreeritav. Küll tahaks teda tõsiselt võtta, aga ei saa aru, mispidi.

Tõsisemate tööde juurde minnes puudutaksin varasematest kõigepealt

neid, mis esitavad mõne veidriku, anarhisti, või siis üldse midagi, millega esialgu ei osata midagi peale hakata ja mis tekitab suurt ärevust. See motiiv on olnud Valtonile omal ajal väga südamelähedane. Näiteks jutus «Tort» esineb erandlikult julge noormees, kes kavatseb ära osta tordi, mille ostmine on ebasoovitav ja isegi vastunäidustatud. Noormees ei hooli müüja selgest jutust ja nimetusest «eritort» võrgutatuna laob kogu oma raha letile. Jääbki lahtiseks, kas ta pahaendelise tordi ära sööb või maha matab, ta on teinud «õilsa teo» ja kõik. Jutus «Seaduse vastased» näeme julgureid koondununa lausa millessegi organisatsioonitaolisse, et ööpimeduses võidelda energia jäävuse seadusega. Max Fisch jutus «Punase tule alt» nimetab ennast otsesuj anarhistiks ja teatab, et ta meelega liikluseeskirju rikub. Selle peale võetakse tal juhi-load ära ja ta ei saa enam liikluseeskirju rikkuda, vähemalt mitte nii mastaapselt. «Tünnis» näeme Diogenese-taolist meest, ehkki hiljem selgub, et tema veidra käitumise taga pole seekord väljapoole pööratud anarhism, vaid hoopis ettenägelik mure maailma saatuse pärast. Klassikaline «Rohelise seljakotiga mees» ei vaja mingeid kommentaare. Veel üks teine mees liigub (Balti) jaamas — «saatja» Peeter, kes inimestele head reisi soovib ja sellega samuti suuri segadusi tekitab, kuni kollatõppe jääb ja vaatepiirilt kaob. Äärtpidi mahutame siia ka Armand Palli jutustusest «Tammetõru», kes esitab naistele tammetõru kui looduse igavese järjepidevuse ja

sigivuse pateetilist argumenti. Hulluks kaldutakse pidama «Salmonella» peategelast, kelle seisukohad on ju üldiselt heakskiidetavad, kuid leitakse olevat mitte kohased mingil kitsal erijuhul.

Küllap sellepärast räägitaksegi palju Valtonist kui «mudeleid» loovast kirjanikust, et ta varem väga silmatorkavalt konstrueeris mingi eksperiment-situatsiooni, võib-olla argise, ent ometi võimendatu (raamatut pretensioonitult ettelugev mees kutsub esile massilise paanika). Alati pole masina käivitiks autsaider või isemõtleja, on ka teisi võimalusi. Oriendi sissetung kohalikku keemiakombinaati («Kaheksa jaapanlannat»), vana lobamoka ilmumine tagasihoidliku päikesejoonistaja juurde («Päike»), keeleteadlase pidamine Cervanteseks («Kirjandussündmus Mustamäel»), moemaja seltskonna ja ühe näki (?) sissevajumine üksikule saarele («Majakas») — kõik need on mõnele osalisele «piirsituatsiooniks». Vahel küll ei juhtugi midagi, näiteks «Muuseumis», kus kestab vaikne elamise vaprus. Või kogu nimijutus ja «Laternaadis», kus elu ise oma nullseisuski genereerib ootamatuid võimalusi ja variante.

Ma ei kuulu «mudelkirjanduse» pooldajate hulka, vähemalt hetkel mitte, ja seepärast olengi seda sõna siin kasutanud jutumärkides. Õnneks ju Valton pole niivõrd ja ainult mudelkirjanik. Igas tema jutus juhtub ka midagi muud, on mingi ambivalents, lõpuks — mingi mõistatus, sest igav oleks lugeda neid «mudeleid», kui seal juhtuks ainult see, mida me sotsiopsühholoogia õpikutest ette teame. Ent miks on tordiletis ka veel korgitser ja kellu? Miks osutavad energia jäävuse seaduse vastased mehed lõpuks kuule ja ütlevad, et vaata, sõber, seda enastatäis maailma? Miks on anarhisti nimi Max Fisch? Miks hakkab Georg äkki meeleehtlikult armastust avaldama? Kõiki asju õnneks küll ei oska

ära seletada. «Lauludel on saladuse sära.» (Becher.)

Valtoni hilisem looming, mis moodustab teise poole valikkogust, on läinud elementaarsema (eksistentsiaal-sema? põhilisema?) poole. Suures osas neist juttudest ei «juhtu» õieti midagi, ja suur osa neist räägib sellest, mis on üldiselt teada, kuid just nimelt üldiselt, ja mitte hästi teada. Kuidas Valton muudab oma «arhetüübid» intrigeerivateks? Kas suurepärase stiiliga? Ei, sugugi mitte alati, sest stiil pole ta kõige tugevam külg, ja tal esineb tihti julgeid maitsevääratusi, nagu Hellat juba varem on tähele pannud. Millega siis? Kõrgetasemelise isemõtle-misega, omanäolise ja sõltumatu süvenemisega elu algelementidesse. Loeme kuningast-vastaseotsijast, kes heitleb oma varjuga, kratitegijast, nõiast, kuradi pruudist, šamaanist, raudrüütlist. Ühesõnaga, juttu on Kuningast, Nõiast, Šamaanist, Rüütlist, Elust. Armastusest ja Surmast. Ja me näeme, et Valton ei räägi nii «tuntud» asjadest igavalt, sest ta mõtleb neist «nagu-keegi-sellest-enne-poleks-mõelnud»-stiilis.

Ma ei taha Valtonit seejuures looduslapseks nimetada. (Vastupidi — kohati kumab läbi ka loetut, mõnikord ehk liiga silmatorkavaltki.) Äärmuseks on jutt «Kõikjal», mis käsitleb juba niisuguseid kategooriaid nagu Mina ja Jumal (mitte-Mina kui Jumal jne.), ja ka «Mina», mis käsitleb Olemise ja Mitteolemise küsimusi.

Erilise osa moodustavad mõned jutud, mis kirjeldavad inimese Vaimu ja Hinge seiklusi, kuid mitte liht-parapsühholoogilises, vaid vanemas tähenduses. «Prohveti tagasitulek» kirjeldab surnud tornimeistri (Golding? Ibsen?) naasmist torni ehitama. Torni kui individuaatsiooni tähendus on üldtuntud. Hinge rändamisest jutustavad ka «Pööriöö külaskäik», «Saabumine», «Punane valgel, valge rohelisel», «Sõit». Need jutud mõjusid mulle kogu raamatust kõige rohkem. Nendes on

tõelist igavikulisust ja uhket, vaba õudust. Nad on kunstilisemad, haaramatumad ja lõplikumad kui eelmised jutud, mis mind nii ei haara (ehk sellepärast, et olemise ja mitteolemise ning gnoseoloogia küsimused pole mind isiklikult siimaani jõudnud veel eriti ja eluliselt huvitama hakata?).

Kui nüüd mõelda, mida Valton meenutab, siis kerkib küsimus, miks võrrelda mõne teisega meest, keda ma algul ise nimetasin heaks isemõtlejaks, suverääniks. Aga ikkagi — meenub teine veidi «targutlev» isemõtleja Tammsaare ja ka Kafka oma mõnedes eriti intensiivsetes tekstides, mis pühendatud ühe või teise probleemi või põhiseisundi uurimisele, aga mitte argisündmuse kirjeldamisele. Ja rohkem Kafkat, aga mitte näiteks Borgest meenutab ka see kohatine «O Mensch!»-stiil, mis puhuti läheb küll magusaks kätte ja hakkab siis meenutama hoopis Tagoret.

Lüüriline proosa ongi mu arust praegu Valtoni peamine häda: ta ikka nagu arvaks, et kirjanik peab ilusasti kirjutama (eriti ilusasti eriti tähtsatest asjadest), olema mitte ainult meister, vaid ka sõnameister. Tegelikult ei saa ma isegi päriselt aru, mida autorile kipun ette heitma, seda enam, et «lii-

ga» lüüriliseks ta niikuinii kunagi minna ei saa — selles takistavad teda eestipärane küünilisus ja kavalus. Ometi tahaksin meenutada Thomas Manni märkust: «Kui rääkida stiilist, siis tunnistan ma tegelikult ainult paroodiat.» Tzvetan Todorov on küll päris täpselt märkinud, et paroodia (nagu plagiaatki) on suhteliselt liiga primitiivne termin polüvalentse teksti puhul kasutamiseks. (Ta tsiteerib Bahitini tõdemust: «Proosakirjaniku jaoks on maailm täis võõraid sõnu, millede keskel ta orienteerub.») Võib-olla on asi lugejas, üldse vastuvõtu kontekstis, ent ikkagi on mõned passaažid stiililiselt sattunud kuskile ebatõsise piirimaale. Aga asja võiks ilmselt parandada ka täpsuse abil, nagu Hellat on maininud.

Kuid jättes sellise kitsarinnalise norimise, jääb üle korrata, et on rõõm omada üht kirjanikku, kes propageerib kõrgemaid vaimseid väärtusi, asetab end hea ja emotsionaalse näitlejana nii arhailistesse kui ka kaasaegsetesse müütidesse, konfronteerib end nendega ja leiab neist elavat tunnetust, mis ei paku puhastust sugugi ainult temale endale, vaid ka lugejatele.

Mati Unt

SELGUST JA SEGADUST

Aino Pervik: «Umimetsades». Luulet 1976—77.

«Perioodika», «Loomingu» Raamatukogu 1977, nr. 49, 48 lk.

Mulluse luuleaasta ainukese debüütraamatu lugesin läbi ühes joones ja õhinal. Üllatas juba pealkiri, mille esimene pool *umi-* tõi kohe tüvesarnasuse kaudu meelde sõnad *umin* ja *umise* ning riimivihje kaudu *uni*. See

kõik sobis muljega kogu 42 luuletusest, nii tervikliku muljega, nagu oleks tegemist poeemiga. Viimasele võimalusele on oma raamatut sisukorrast ilma jättes osutanud ehk autor isegi.

Saareste annab *umimetsa* tähenduseks 'umbne, läbitöötamata mets', ju siis ka ürgmets, põlismets, mis Perviku luuleilma samuti hästi sobib. See ilm on läbini folkloristlik, mütoloogiline, eelaegne. Hoogsalt ja pildirikkalt,

KRIITIKA

vormi-, sõna- ja suhtumustekindlalt viib luuletaja lugeja kaasa oma umisevaise, unenäolistlesse, eelaegsesse met-sadesse.

Hiljem näis «Umimetsades» juba maastikuna, mis eemalt vaadates on kaunis ja loomulik, kuid millest pikka-mööda ning tähelepanelikult läbi lii-kudes võib märgata, et kõik ei olegi nii elus, kui kaugelt paistis. Mingist vaa-tenurgast annab luulekogu selge ja kujuka pildi sellest mütoloogia ja folk-loori segadikust, mis enamasti valitseb keskmise eestlase teadvuses. Läbisegi on siin kõike: vanu soomeugrilisi alg-motiive ja hilisemaid germaani laene, vanakreeka mütoloogiat ja ristiusu kujutelmi, mis kõik esitatakse üheks «rahvaluule»-aineseks sulandatuna.

Sõnaraamat(ud) on luuletajale abiks olnud mujalgi kui pealkirja leidmisel. *Rukkipaljakas* on leitu hulgas olulisim, sest *ema oli metsõunapuu/ ja isa va rukkipaljakas*, aga enda päritolu ja põlvnemise motiive kordab poeetiline mina sageli. *Rukkipaljakat* on joone all seletatud: *rukkitont: paljas mees rukki sees*. (Nõnda läheb küll sõna esi-algne oletatav viljahoidja, vilja elu-jõu kaitsja tähendus kaotsi, eriti tänu halvustavale *va-le värsis ta ees*.) Läbi terve luulekogu kumab see hea ja halva või hea ja kurja, elusa ja elutu, loomuliku ja kunstliku, loodu ja tehtu vastandus. Hea pärineb tihtipeale õuna-puust emalt, halb rukkitondist isalt ning ka tsivilisatsioonilt.

«Umimetsades» on äärmiselt mina-keskne kogu, ainuski luuletus ei lange *mina*-ringist välja, isegi niisugused sil-manähtavalt kistud allegooriad nagu «Karu» ja «Härjad» ning mõned tei-sedki. See *mina* on vahel üsna ebamää-rane ning vastuoluline. Ühtekokku näib ta tänapäevane lõhestatud isiksus, hoo-limata sellest, et metsaemalikult liigub vaid umimetsades; ja ta suhtumised lausa peavadki olema paradokslevad.

Kui püüda Aino Perviku poeetilist *mina* täpsemalt eritleda, selgub, et ta

kuulub osalt loodusesse, osalt ebailma ja osalt inimeste hulka. Mõnikord sei-sab ta tervenisti looduses, mõnikord looduse ja ebailma vahel esimest teise eest kaitstes, mõnikord samal moel loo-duse ja tsivilisatsiooni või siis eba-ilma ja tsivilisatsiooni vahel. Enamasti saab tsivilisatsioon eitava hinnangu, seda näitavad juba kas või sotsiaalsest sfäärist pärinevad napid motiivid: aher-varemed, tuhk (lk. 15), timukas, mär-ter, vennatapja (lk. 16), tuhasurmas maastik, läila joove, mörv, sõgedad, nõdrad (17), rähmasadu, saast (19), võrk, lõks, pael (21), läilutav ja pral-liv laulujora, purjus, ahastus, häbe-nema (28), kaigas, pekstud, kabuhirm, kütke (30) jne. Tsivilisatsioon ohustab loodust samavõrd kui ebailma, mis-tõttu *mina* peab lohutama ja kaitsma nii loomi, linde ja taimi kui ka krate, kõhnsilmi ja koerakoonlasigi. Õige haruldane on osavõtlik, kaastundlik suhtumine otse inimestesse («Allikal»).

Eeldatavasti võiks *mina* muule peale tsivilisatsiooni läheneda eelarva-musteta. Ometi ei sega miski teda mitmeid inimilma vaateid loodusele üle kandmast. Ikka (ka seadust teades) tekib küsimus, keda materdada, keda valvata, keda sööta, keda salvata («Keda»), ikka ei suudeta omaks võtta looduse loomulikke tõesid («Talvine», «Uneta»), ikka on karu ja metssiga põdraga võrreldes madalamad ja hal-vemad («Ema oli metsõunapuu»), näsi-puuving on paha («Tants»), laas võõras ja käopäka õis kuri («Lill»). Karus on ikka ärev, tige kurjus, mis veidral kombel kaob just inimilmaga — s. o. taltsutajaga — kokkupuutel («Karu»).

On ka hulk teist laadi visioone. *Mina* on ahastuses, et ei suuda saada päris nõiaks ja koos teistega maksamerele pidutsema lennata («Jooks», «Tants»). «Tulekuri» viitab kohati päris inimli-kule armastusele, kõige kummalisema ja kaugema metamorfoosi teeb *mina* läbi «Virmalistes», mis osutab isegi ta inimliku surma võimalusele (kuigi

«Toone jõel» selle taas kahtluse alla seab) — vana uskumuse kohaselt on virmalised surnute tantsivad hinged. «Luik» rajaneb kreeka müüdil Ledast ja luigest, kuid luige kuju on siin võtnud mitte Zeus, vaid Hades, ning luuletuse lõpp laheneb piibli Kaini-motiiviga. «Mängu loomadega» võib võtta lihtsalt kui inimliku «ausa mängu» eetika ülekandmist loodusele, kuid teistalt aimub siin paradiisiaiast väljaetud Eeva salaigatsusi pääseda tagasi aega enne pattulangemist... Aga olgu vastuoludega suhtumistes ja hinnangutes kuidas tahes, Aino Perviku kogu on läbinisti, terviklikult, kõrvalekaldumata (ajuti isegi tüütavalt ja monotoonselt) naiselik. Naiselik-emaalik alge ei puudu ainsastki luuletusest ja küllap on naiselikkuse mõne eriomadusega seletatavad ka mainitud vastuolud.

Teistmoodi pean küll hindama küsitavasi, ebamäärasusi ja ebatäpsusi teksti ja kujundi tasandil. Need reedavad harrastatavate puhaste riimide ja klassikaliste vormide tagant ometi vähest tööd või nappi tööaega. Tüüpnäiteks tooksin luuletuse «Murelik» (lk. 7):

Kas seal minu nime hüütakse
kus kiile ja siugusid püütakse

kas seal mind omaseks peetakse
kuhu tuulelapsi siit veetakse

kas seal mind kutsuda teatakse
kus ubade idusid seatakse.

Riimitud verbide umbisikulise tegumoe tõttu jäävad subjektid objektidest (hüüdjad püüdjaist, pidajad vedajaist jne.) eristamata ning luuletuse mõte läheb kaduma. Eriti segased on 3. ja 4. värss, kust ülepea midagi ei selgu. Ning alles lõppvärssidest on umbkaudu tajutav, et luuletus on inspireeritud murest abitute püütavate, veetavate ja alustajate pärast.

KRIITIKA

Tihti peale on motiivid luuletuses hajali ja lähevad lendu, eriti millegagi seostumata-haakumata, mistõttu terve luuletus jääb vähemõjusaks, veel hullem — väheusutavaks («Tants», «Lill», «Virmalised», «Muutumine», «Luik», «Must lill», «Linnud», «Vastumeelsus» jmt.). On väheütlevald, sobimatuid ja ebaolulisi epiteete, täitesõnu ja sundriime, ka kergekäelist värsitegemist. «Mustas lilles» on näiteks 1. värssi hallis tuhasurmas maastik vahepeal muutumata 3. värssis korraga kandmisihast pingul. «Pekstud koeras» leidub mina enda vastu pöörduv ebamäärasus: pilt, mis mu kujutluses tekib näiteks värsside minu rada ringiks ümber koera sulgus/ kabuhirmus kargles haige peni paelas mõjul, ütleb küll, et pekstud peni sattus kabuhirmu mina lähenemisel. Nii on mina koera surmas süüdlanegi ja mis aitab siis enam lunastuse pakkumine luuletuse lõpus. Üldse on «Pekstud koer» selle raamatu üks neid luuletusi, mille eetiline hoiak on kõvasti ponnistatud, vaata et otse moraalitsemine, oma headuse rõhutamine. (Siit vahest ka väike kahjurööm mainitud vastuolu leides!)

Tühje ja nuripidi pöörduvaid ütlemissi on teisteski luuletustes. Kas või «Kevadine»: on käes see aeg kus järjekordselt veeks on saanud veri. Vesi on verest lahjem, gradatsioon on nõrgenev, mistõttu luuletust hästi ei usu, pealegi kui 2. stroofi kaks keskmist värssi on kõlavusest hoolimata kaunis sisutühjad.

Õieti seisavadki «Umimetsades» neli viimast luuletust («Kevadine», «Jaotumine», «Sund», «Voolamine») teistest pisut eraldi. Sest nii jäägitult loodusega üheksaamist, nii võimsat soovi uskuda elu kestvusse, hinge rändamisse, nii igi- ja kõikolemise kirge eestpoolt ei leia. Nende luuletuste mina kaudu oleks Aino Pervik nagu püüdnud väljendada — moodsalt öeldes — negentropia säilimist ja suurenemist bioloogilistes süsteemides. Või lihtsamalt —

animistlikku, vahest isegi panteistlikku loodusetaju.

Lõpuks pean ütlema, et vahepealsest jutust hoolimata oli Aino Perviku «Umimetsades» mulle (küllap paljudele teistelegi) tõeline luuleüllatus ja et üsna mitmed luuletused («Tulekuri»,

«Lõkked», «Sadu», «Ärkamine», «Pööri-öö» jt.) kannataksid õigusega välja minu omast palju kriitilisemagi pilgu. Vahest isegi Aja oma. Terve raamat küll mitte.

Aivo Lõhmus

TA ON JÜRI ÜDI

Juhan Viiding: «Ma olin Jüri Üdi». «Eesti Raamat», Tallinn, 1978. 156 lk.

Vist on Jüri Üdi *alias* Juhan Viidingu luulet analüüsitud juba rohkem kui kellegi teise sõjajärgse luuletaja loomingut. On pakutud väga erinevaid ja huvitavaid tõlgendusi (P.-E. Rummo, U. Laht, H. Runnel, M. Mäger, J. Kaplinski, E. Mihkelson jt.), ning nende hulgas polegi sellist, millega põhimõtteliselt nõus ei võiks olla. Kõigi nende ühisjoon on hinnangute kokkulangemine või sarnasus: üldiselt kindla poolehoiuavalduse kõrvale on alati mahtunud ka kerge kahtluseiva otsekui taandumisteeks. Veel on ühist selles, et erilise innukuse ja detailitäpsusega on analüüsitud Üdi-Viidingu kujundiloometechnikad (näit. Runnel, Mäger, Mihkelson) ning et sealtkaudu on jõutudki Üdi luule (jäägu J. Viidingu nimi sedapuhku veel lihtsuse mõttes kõrvale — Üdi oskas lõpuks bibliograafidelegi vimka visata!) üldisemate omaduste tabamiseni. Kadestusväärne tekstilähedus küll ja üsna harukordne ka!

Mis on siis Üdi luules tabamata jäänud? Mida öelda mehe kohta, kes on äsja otsusekindlalt ühe iseenda lavastamise lõpetanud ja valmistub teiseks? Mida öelda luuletajast, kes on eraelus näitleja? Ehk ainult seda veel, mis on tema näidend ja miks ta end

just luuletajaks on lavastanud. Aga tõsi see on — kõigi teiste rohkete ja eriilmeliste kujundite keskel on tema luule põhikujundiks Jüri Üdi ise. Ta seisab oma luuletustes alati laval kui autor ja kui tegelane, väga oluline ja nähtavaks muudetud tegelane pealegi. Võiks öelda, et pirandelloolik võtte, kui see luules igiammu tuttav ei oleks. Selline kahekordne luulesolek tuletab kindlasti meelde Talvikut, ka noort Underit ja Visnapuud, miks mitte veel Baudelaire'i ja Jessenininit või mitut teist.

Oma luules — ning see on ta elu- ja mänguruum — on Jüri Üdi luuletaja. Selline luuletaja, keda näeme väliselt niisama selgesti kui kogu teda ümbritsevat lavapilti, aga kelle hingest, kelle luulest lastakse üksnes vihjamisi osa saada («Mälestus 1954. aastast» ongi just selle muidu aimatava luule teravam jälg). Kõik need vastandamis- sed, millest arvustustes nii palju räägitud, kogu kujundite vastuoksuslikkus ja mitmetahulisus, kõik see peenelt joonistuv atribuutika on Üdi luulelaval otsekui selleks, et vaatlev lugeja jääkski igatsema Jüri Üdi seespoolsust, tema luulet, transtsendentsust. Ei, kõik ei koondunud siiski Üdile kui peategelasele, ta ei seisa hoopiski keset lava, ei olegi peategelane. Teame vaid, et ta on ise laval ja et ta varjab oma luulet. Seda varjamise poolitusjoont tunnetabki, peab tunnetama lugeja,

KRIITIKA

kui näeb luuletajat kord siin-, kord sealpool joont liikuvat, näeb ta ümb-ruskonda ja aega, ei näe aga kordagi luuletajat üksinda laval või lavapilti ilma luuletajata.

See eraldusjoon, mis lahutab peiari või artisti nuttu naerust, üht nägu teisest, mängu elust, on mõistatuslik ja võluv, aga on ka traagiline ja kohutav oma lõplikkuses ja tabamatuses. Võime vaid oletada, et kriitiline tasakaal ise, hinge tõmbumine jooneks kahe stiihiline maailmapoole vahel on valu nõudnud saavutus, olemise ja aususe säilitamise võimalus, et Üdi peiarlus oma luules on näidendi ja näitleja konfliktist sündinud ning et autoril ei ole siin vaba tahet kasutada olnud, kui ta ehk just iseendast lahti ei kavatsenud öelda. Peame nägema sedagi, kui palju Üdi-kujund meid ennast tabab, mil määral tema olemisjoon meid läbib, või kas üks jagu meist seda joont enam seletab, sellest hoolibki?

On juttu lavast ja näidendist. Miks? Kas küll sõnamängude ja paradokside pärast? Aga ei, tegu on ühe elumõistmise viisiga, loomislähtega, mis sunnib luuletajat kujutamiseruumi piirama ja võtteid kanoniseerima. Mäng ei ole mitte sellepärast mäng, et ta elust tõeväärtuselt erineks, vaid et tal on piirid. Enne ja pärast mängu on midagi veel, väljaspool elu ei ole aga midagi. Üdi küsib küll: «Kus on mängujuht? See ainus mängija, / kes mängust väljas.» Aga ilmaasjata küsib: oleks väga lihtne see ainsa mängujuhi võimalus, liiga lihtne, et ära nimetada kõiki lugematuid mängujuhte või ka lihtsalt väljas olijaid. Muidugi on ka mäng siin ikka elu ise, vaid suhtumine temasse on teistsugune. Mängul on algus ja lõpp. Luuletaja jaoks algab mäng mängu astumise või langemisega, lõpp aga kipub sarnanema hukkamisega. Ja siin ongi Üdi luule piirid: ta enese elu ja vahetu ümbrus lapsepõlve varaseist mälestusist täna-

seni, koht: Tallinn, ENSV jne. Mängijal ei tekigi kahtlust piiride või reeglite vajalikkuses, ebaõigluse sattudes küsib ta ikka mängujuhi järele. Mängija eesmärk on mängu sisustamine, täitmine, loomine ja tagajärg, kõik küsimused mängu alguse ja mõistlikkuse kohta ahenevad eraldusjooneks keset väljakut või lava. Ka see piiridega mäng ise on muidugi luule, mitte eraldusjoon ükski, mille järele igatsus püsima jääb. Sealtkaudu võib küll jõuda teistsuguse luuleni ja elumõistmiseni, aga miks peaks see olema Üdi tee? Ka Juhan Viiding ei ole Jüri Üdist lahkunud, nad on ikka veel üks, ikka on laval Üdi, kes peidab Viidingu luulet. Aga ma kipun arvama, et see pidev aimatava peitmine, Üdi lavaletoomine ongi kogu aeg olnud Juhan Viidingu luule, et see, mida Üdi lubab kord vihjamisi pakkuda, on Juhan Viidingu poolt juba antud, et see on olemas ja jätkub.

Üdi luule piir on ka sisemises mõttes selle üdini üdilikkus, tema mängureeglid, mis Üdi-kujundit eeldavad. Lugeja võiks terve ta luule algusest lõpuni oma voli järgi uuteks luuletusteks ümber jagada — see muidu barbaarne tegu ei lõhukski siin luulet päris ära. Pigem vastupidi, seegi võimalus oleks nagu loomisreeglitesse kodeeritud, umbes nii, et iga luuletüki külge jääb osake suud, mis ütleb... jne. Sest mahult kõige pisemate, sõnatasandiliste kujundite haaval on Üdi luuleilm valminud, igas luulerakus kordub luule tervikstruktuur. See on ta luule võrreldamatu tihtsuse tagatis ning on ka üldist tähelepanu äratanud, on end analüüsima ja matkimagi ahvatlenud.

Teisalt on Üdi eripära lausa võõrandamatu. Talle ei saa teadmatusestki omistada kellegi teise looja värsse, nagu ei ole võimalik tema enda omi mitte ära tunda, kui oled osagi ta luulest lugenud. Seegi on üks tema luulevälja piire.

KRIITIKA

Kindlasti on uurimisväärsed kõik luuletaja kujunemist soodustanud tingimused ja mõjutajad. Neist on mitmel puhul juba juttugi olnud. Uurimisväärtus on kõige rohkem luuleteksti ise ja, nagu öeldud, on arvustus Üdi puhul siin heas mõttes positivistlikku järjepidevust säilitanud. Kuid niisama palju kui luule ise ja ta moodustumisprotsess kuuluvad luulesse ka temaga liituvad kontseptsioonid ja (ise-igi väär-) tõlgendused, tema mõju ja ulatumine.

Üdi mõju tänasele päevale ja kirjandusele on üsna suur olnud. Seda peegeldab antud hinnangute sarnasus, veel rohkem aga identsusseos, mille kaudu ta ise end ühe terve põlvkonna elumõistmisega ühendab ja keda ta ka osaliselt esindab. See on seesama maailm mänguruumina, kus ei küsita piiride ega algpõhjuste järele, kus transtsendentset mõtet asendab viibe tema suunas ning *status quo* ja isenda käitumise täppisanalüüs, kus rolli olemasolu ei sünnita imestavat kahtlust, vaid kus rolli võetakse juba etteantuna ning sellisena ka kujutamiseväärsena. Elu ulatub minast maailmani ja tagasi. Maailma ilma minata, mina osatähtsuse vähenemistki see võimalus ei eelda. Mina sõltub mängust, kaasmängijatest ja mängujuhist ning lava on alati olemas. Lava piirid vahel muutuvad, ei kao aga ku-

nagi ära. Vale arvata, et selline maailmanägemine igavikku või ajatut ei taba. Tabab küll, kuid sedavõrd, kui palju seda lavalt läbi voolab. Kõik lavaväline ilm tuleb ette kangastuse, igatsuse või vihjena, mõnikord on selleks vaja end isegi vägisi lavale suruda, kui seal parasjagu kohti napilt, kui meid seal ei vajatagi. Ning õige on just viimane: laval vajatakse rolle, mitte inimesi. Luule lavalolekut õigustab ainult see, kui luuletaja välise või sisemise paratamatuse survele ise lavalt ei pääse. Selline õigustus on Üdi puhul juba toodud, teiste, tema mõjul kujunenute puhul — neid pole vähe — peab veel kaaluma, kas niisugune põhjendus paika peab. Aga mingil määral kindlasti, sest kui mäng langeb eluga kokku, oleme paratamatult kõik ka mängus osalised, kaasa arvatud need teised elumõistmise viisid. Sedagi õpetab Üdi-kujund, ning Juhan Viidingu luule põhiväärtusi on oma piiride pidev tajumine, kujutamismeetodi järjekindlus. Nõnda ei lisa ma selle erandlikult tekstikauge arvustuse lõppu ka ühtki taunimise taganemisteed: Jüri Üdi luule on juba olemas, võib arutleda selle üle, mida temas pole, aga ennekõike tuleb näha, mida tas on ja mis mõtlemisvõimalusi ta mõönab.

Andres Langemets

KROONIKAT

4. mail toimus Tallinna Ohvitseride Majas ideoloogiatöötajate vabariikliku aktiivi koosolek L. Brežnevi raamatute «Väike maa» ja «Taassünd» põhjal. Sissejuhatava sõnavõtuga avas koosoleku EKP Keskkomitee esimene sekretär J. Käbin, põhiettekande tegi EKP Tallinna Linnakomitee esimene sekretär N. Johanson. Sõnavõtuga esines V. Gross. Koosolekust osavõtjad saatsid tervituskirja L. Brežneville.

10. mail oli Kirjanike Majas kirjanodusõhtu «Noortelt noortele». Öhtu juhtis J. Ürt. Oma loomingut esitasid A. Roosileht, S. Kurik, T. Kändler, K. Keskküla, A. Lõhmus, J. Habicht, T. Raudalainen, K. Oidekivi, R. Raud, I. Volkov, H. Habicht, K. Väli ja D. Kareva.

15. mail korraldati Kirjanike Majas looduskaitseteemaline kirjanodusõhtu.

Esinesid K. Ader, J. Eilart, G. Kilgas, E. Krusten, M. Nurme, J. Saar, M. Sillandi ja L. Tungal. Öhtu juhtis O. Kruus.

16. mail toimus Kirjanike Majas Eesti NSV Raamatuühingu juhatuse pleenum. Ühingu ülesannetest noorsoo kommunistlikul kasvatamisel rääkis juhatuse esimees A. Hint.

10.—22. maini viibisid A. Siig ja A. Valton Volgamaal, kus võtsid osa Gorki kirjanduspäevadest.

17. mail oli Kirjanike Liidu parteiorganisatsiooni koosolek, kus EKP Keskkomitee VIII pleenumi otsustest tulenevatest kultuuri- ja kirjanduselu ülesannetest ning selle juhtimise vormide ja meetodite täiustamisest rääkis parteibüroo sekretär E. Vetemaa.

LENINI PREEMIAID KIRJANDUSE ALAL

NLKP Keskkomitee ja NSVL Ministrite Nõukogu määrasid 1978. a. Lenini preemiad kirjanduse alal sotsialistliku töö kangelasele, Valgevene NSV rahvakirjanikule Maksim Tanki-

le (Jevgeni Skurkole) luuleraamatu «Narotši männid» eest ja sotsialistliku töö kangelasele kirjanik Aleksandr Tšakovskile romaani «Blokaad» eest.

EERIK TEDER 50

28. juunil jõuab juubelisünnipäevani Eerik Teder, kelle uurijahuvi on koondunud A. H. Tammsaare elu ja loomingu ümber. Peale ajakirjanduses avaldatud artiklite on E. Teder olnud mitmeti seotud Tammsaare teoste väljaandmisega, võtnud osa toimetuskolleegiumi tööst, koostanud bibliograafilisi lisasid, muretsenud fotomaterjali jne. Visalt on ta klassiku jälil käinud Kaukaasiani välja, rääkimata päris koduseks astunud Albu-teenest.

Museoloogilise töö kõrval — E. Teder

on töötanud Kirjandusmuuseumis, O. Lutsu Majamuuseumis, E. Vilde ja A. H. Tammsaare memoriaalmuuseumis — leiame ta teenistuskirjast märke ka pedagoogilisest tegevusest (Tartu Kujutava Kunsti Koolis ja Tallinna Pedagoogilises Instituudis) ning toimetaja-aastatest ENE-s.

Eerik Tedre personaalbibliograafia on praegugi üsna mahukas, aga edasiseks jaksu tohime tublile töömehele ikka soovida!

A. Hameri

RINGVAADE

KEVADISED JUTUD KIRJANDUSE ÜMBER

Igal kevadel toimub Kirjanike Majas mitmeid koosolekuid, kus arutatakse žanrikaupa eelmise aasta kirjandust. Ja et rida probleeme tuleb seal kõne alla enam kui kord, siis tehkem juttu üheaegselt kahest — nii proosa- kui luulearutelust, mis leidsid aset 22. märtsil ja 26. aprillil, aluseks «Loomingus» ilmunud M. Jõe «Proosa 1977. Kirjanduse argipäev» ja K. Muru «Luuleaasta 1977 ehk nii palju värse».

Sõnavõttud käsitlesid laia teemaderingi, mida tinglikult võiks jagada kolme: kirjandusloomega kitsamalt seotu, kriitikaprobleemid, avalik kirjanduselu ning kirjastamine. Alustagem esimesega, milles omakorda rohkesti lahtreid võiks luua. Mitmes aspektis vaeti žanriprobleemi. Näit. kas E. Nirgi «Kaanekukk» poleks tulnud tunnistada siiski ilukirjanduse valda kuuluvaks ja käsitleda ka aastaülevaates (A. Valton, K. Kurg). A. Valton väitis, et ajaviitekirjanduse eraldamine muust (nagu tehtud M. Jõel) on mehaaniline. Kirjanduslugu näitab, et paljudgi, mis algul tõsiselt plaanitsetud, on hiljem ajaviiteliseks muutunud. A. Beekmani teostes on peaaegu samad elemendid mis Kaugveril, ainult teravdatud kujul. Mingit täpset arvestust publikuga, mis on aga ajaviitekirjanduse tähtsamaid tunnuseid, kohtame E. Vetemaa näidendites, rohkem veel «Höbedaketräjates». Ometi on Vetemaa vaimukam ja huvitavam kui kaks eelmainitud. Nii et meelelahutuslikkusele ei saa automaatselt omistada pejoratiivset tähendust. R. Veidemann leidis, et Runneli lasteluuleraamat «Mere ääres, metsa taga» oleks pidanud ülevaates sees olema. Mõndagi, mis algselt suurte jaoks kirjutatud, on hiljem lastelektüüriks saanud, ja vastupidi. Nii-sugune taieste liigitamine tuleneb mitte teose, vaid vastuvõtja iseärasustest.

Teoste temaatikast. Valton tõstatab küsimuse, miks on nii palju kirjutatud minevikust ja vähe tänapäevast. Ise pakkus ta põhjenduseks, et terve kirjanike plejaad on jõudnud ikka, kus teatav lähiminevik on neile muutunud pisut nostalgiliseks, samuti aja jooksul enda jaoks paikapandud perioodiks. P. Kuusberg arvas, et lähiminevikuharrastus pole üksnes nostalgia, selles ajavahemikus leidub palju tähtsaid küsimusi, mis seostuvad otseselt tänapäevaga. K. Muru rõhutas, et linna-

vaenulikkuse motiiv luules on ühelt poolt moeteema, nagu millalgi kolhoosimine, teisalt aga on tegemist äärmiselt tõsise probleemiga. Rohkem oleks tulnud ülevaates esile tõsta A. Hinti, juba huvisuunagi pärast. Oma saare — utoopilise elukäsituse probleem on olnud eesti kirjanduse üheks teljeks läbi aegade. (K. Kurg.)

Tegelastest. Tänapäeva(ste) kangelasest kõneldes tuuakse tihti ainsa positiivse näitena P. Kuusbergi tegelasi. Ent kas pole samavõrd kangelane Arve Jomm, kes teeb elu, kes teeb kõik? Ikka ei taheta nagu näha tema tõelist funktsiooni ühiskonnas (A. Valton). N. Andresen väitis T. Vindi tegelastest, et need pole lihtsalt egotsentrilised (M. Jõgi), vaid nende neurootilisus kannab aja märke ja nende mõistmiseks on vaja tunda ka sotsioloogiat. O. Kruus kõneles autori suhtumisest oma tegelastesse, taunides külmust ja kiretust, mida tema meelest on tunda mõnedes viimase aja romaanides. Elu neis olevat hirmus. A. Langemets täheldas kiretust mõnes ütleja endagi raamatus. Kirjaniku inimarmastuse ja loomelaadi seostest üldse oli Langemetsa järgnev arutlus «kontseptuaalsest» ja nn. lihalikust algest loomingus. Ta arvas, et meie didaktiliste traditsioonidega kirjandusest kumab tänini midagi koolipäpali-kult õpetavat. Ainult et illustratiivsus ja skemaatilisus on diskrediteerunud, siis kasutatakse nüüd moodsat sõna «kontseptuaal». Aga asja olemus pole muutunud. Kontseptuaalsuse näitena nimetas A. Langemets A. Beekmani viimaseid romaane. Midagi põhimõtteliselt taunitavat niisuguses meetodis pole, kui ei küünitataks kõiketeadmise puu poole. Kirjandus muutub nõnda teaduse kopeerijaks, hindab tarkust, kuid ei huvitu inimesest. Valton, kes varem oli «lihalik», on oma võimekusest justkui teadlikuks saades kontseptuaalsemaks muutunud. «Liha» tundub skeemidele juurdekasvatatuna. U. Lahe luule on tunduvalt kontseptuaalsem kui tema proosa. Nutikas kirjanik muidugi ei tule sotsioloogiliste skeemidega avalikult välja, vaid moondab neid, maskeerib. Hoobi alla satuvad aga kirjanikud, kes ei jõua alati kõiges lõpliku selguseni, kes armastavad ja kujutavad inimest rohkem sellisena, nagu ta on (näit. T. Kallas). K. Kurg väitis skeemse olevat lühiproosa. No-

vellivõistlusel, mida võib pidada mitmeti representatiivseks, ilmnes kaks tendentsi: 1) sõjajärgsest kirjandusest laenatud sotsiologiseeriv skemaatilisus, 2) psühhiaatriaõpiku illustreerimise tendents. Üks ei ole teisest parem. Kirjandusloos on perioode, kus valitseb kas «kontseptuaalne» või «lihalik» alge. Teoses on nad sageli koos ja pole mõtet neid kunstlikult vastandada. Tähtsam on, kas teose autor kõneleb kultuuritundlikelt positsioonidelt või ei. P. Kuusbergi järgi pole oluline, kas elu teoses on hirmus või ei. Määravaks jääb, kas teos ise läheb hinge või mitte. Kontseptsioonid võivad vananeda, kuid elu(mahl), mis seal ümber, see jääb. Ükski laad pole iseväärtus. Vahele on kombeks kõnelda olustikurealismist halvustavas tähenduses, kuid näib, et just tugevast kaasajateemalisest olustikurealismist on puudu.

Omanäolist väärtustavat kirjanduseliigendust pakkus Veidemanni luule skeem, mille esimesse lahtrisse, «kannatava» luule alla mahtus enamik eesti luule paremikust (Vaarandi, Kaplinski, Niit, Kaalep, Runnel jt.). See kannab endas filosoofilist alget. Kannatus ei tähenda seejuures märterlust. «Küünilises» luules (Ehin, Jõerüüt, Paavle, P. Hint) puudub idee, või kui ongi, siis maski all. See pole tõetsijate ega ootajate luule. Näidatakse oma üleolekut, kommenteeritakse, miski pole püha, mängitakse sõnadega jne. Eelnenule lähedane oma ajalikkuselt on labiilne «heitlev-lahmiv» luule (Laht, Siig, Rimmel). Peamiselt on see suunatud konkreetsete olude pihta. Aatelistust leidub rohkem kui eelmises, ent see on liiga üldine. Võitlusmotiiv on ette määratud. Lõpuks jääb veel «neutraalne» luule (Haavaoks, Rammo, Saar, Kruus, Mänd, Kesamaa jt.), mis on ajatu, ometi mitte üldistav nagu esimene. Ta on alati olnud, kajastades väikese inimese rõõme ja muresid. Selline luule on kui mõrt, mis hoiab kivid seinas.

Nagu näha, seostub üks või teine tähelepanek alati ka väärtustava momendiga. Sääraste nõupidamiste veetlusi ongi, et lakoonilises vormis öeldakse välja palju arvamusi. Lisagem veel mõned hinnangutäiendused eelmise aasta kirjandusele. Üldistav suhtumine oli valdavalt kriitiline. Luule kogutase võiks olla kõrgem (K. Muru). Nõudlikkust debüütidesse (A. Määr, H. Määrpeal jt.) suhtumisel ja kriteeriumide ühtsust toonitas H.-K. Hellat. Nukker tunne tuleb peale, lugedes

meie noorima luule lehekülgi «Noorustest». Vahetuse ja ehedusega jäävad meelde ehk sõdurpoiste saadetud värtsiread (I. Tart). Frondeeriva hoiakuga U. Laht leidis meie kirjanduse olevat suletud. Et head romaani polevat meil juba ammu, siis tulevat lahti saada ka hea-eesti-romaani müüdist. Palju ilmub halle teoseid, mis kedagi ei ärrita, mis kellelegi korda ei lähe. Meie kirjandus kajastab ebapiisavalt käesolevat momenti. Sealhulgas ka lühiproosa, mis ometi kiiresti kõigele reageerida võiks. Selle asemel kohtame seal ohtrasti manerismi.

Jäi mulje, et üheks soositumaks raamatuks oli eelmisel aastal A. Põldmäe «Me», mille väärtusi kriitika pole veel täielikult esile toonud (K. Kurg). Nii küpset debütanti-stilisti (seda laiemas tähenduses, kus ka psüühika vaatlusviisi kuuluks stiili alla) pole meil ammu olnud, arvas N. Andresen, jätkates, et tihti ei jõua kirjanduslik tehnika ideele järele, vanadesse vormidesse ei mahu uus sisu. Ühtlasi mainis N. Andresen, et traditsioonilisel vormil on luules oma võlu (nagu D. Vaarandi puhul), et puhjas ja stiilne riim mõjub üldises stiililohakuses soodsalt.

Selle aineriingi lõpetuseks paar märkust kirjutatu keelelisest küljest. Teinekord on luuletustes keelendeid, mis *licentia poetica* alla kuidagi ei taha ära mahtuda. Palju on trafaretti, tahet öelda ilusti. Keel võiks olla värskem ja veatum (K. Muru). A. Valton kritiseeris M. Jõge, kes möönis küll, et halvast keeles ei saa olla head teost, aga sattus iseendaga vastuollu mõne teose hindamisel. Sest kas saab siis väita, et heas keeles on halb raamat (nagu N. Baturinil), või, nurisedes keele kallal, suhtuda sisusse heatahtlikult (L. Kivisaare puhul). Keelega seostuvat siiski kõik, mis teoses üldse on. Tuleb aga lisada, et keel on mitmeti tõlgendatav mõiste ja Valton käsitles keelt ilmselt laiemas tähenduses kui antud juhul M. Jõgi.

Rahulolematust kriitikaga avaldati valdavalt kahes suhtes. Kõigepealt tema vähesus. Raamatu kohta tulevat kõigest pisut üle kahe arvustuse (O. Kruus). A. Langemets arvas, et kriitika ning kirjanduse vahelist seost ei tohi kujutleda lihtsustatult. Mõlemad projitseeruvad kultuuritasandile iseseisvumalt, kui arvatakse. Seepärast ei maksa kurta, et iga teose kohta pole palju kriitikat. Teine probleem on kriitika hiilnemine (K. Muru, O. Kruus). Langemetsa arvates on sel-

RINGVAADE

les süüdi ka kriitikute laiskus, keda toimetustel tuleks rohkem takka kiirustada. Ent kas reaktsioon ilmunud kogule peabki olema momentaanne nagu aplaus teatrisaalis? Kahtlemata on kasulik, kui arvustus suunab meid mõtlema luule peale ajas tagasi. Pärilaste mitme, 8—12 aasta eest ilmunud kogu taasarvustamise vastu ei tohiks midagi olla. Ent õigust tundus ka N. Andreseni arvamisest, et nagu on olemas armastust esimesest pilgust, nõnda võiks olla ka kriitikat esimesest muljest, et tuleks õppida tegema impressionistlikku, vahetut kriitikat, olema «pealiskaudne».

Objektiivne ajaviivitus kriitika avaldamisel on seotud trükigraafikuga jms. Arvustada ei tuleks tööpoolest mitte ainult esmikuid, vaid ka valikkogusid. Siiani on arvustamata A. Aliksaar (I. Tart)! Vaatluse alla peaks kuuluma ka tõlkekirjandus (Veidemann, Tart). Kostis arvamus, et kriitika tavatoon on muutunud leebemaks ja tema vastuvõtt võrdeliselt hellemaks. Seetõttu tekitab mõni kirjutus praegu veeklaasis tormi, ehkki 60—ndail aastail poleks ta teravuselt kuidagi silma torganud (Valton, Laht).

Siirdugem nüüd avaliku kirjanduse juurde, mille olulisim löik on kirjastamistegevus. Mitmest suust rõhutati vajadust kordustrukkide järele. Kirjandusklassikat on vaja plaanipäraselt välja anda (P. Kuusberg). Seda tuleks teha kiiremini, sest isegi Underi vähegi hõlmavam valimik ilmus paarikümne aasta eest (K. Muru). A. Valton arvas, et 20.—30. a. klassika normaalset väljaandmist takistavad kirjandusvälised tegurid. Elavategi seas leidub häid luuletajaid, kelle valikkogusid pole võimalik poest saada (N. Andresen). «Eesti Raamatu» esindaja J. Toomla vastas, et töö on käima pandud, praegu valmistatakse ette perspektiivplaani.

Teine alati kõneldav teema on kirjanduse avaldamine perioodikas. Loomulikult on see enam südamel luuletajail, sest mahuldasa on just nende «toodang» ajalehele sobilik. K. Muru: perioodika võiks trükkida luulet rohkem, eriti «SV». «Edasi» avaldab värsse kaunis tihti ja tsükliiti, sealhulgas

ka algajate omi. Tundub, nagu oleks «Loomingus» luulelehekülgede arv kahanenud, võrreldes 20.—30. a. «SV» esindaja S. Ruutsoo vastas, et nüüdsest hakkavad ilmuma meie kultuurilehe luuleveerud. Ühtlasi pöördus ta ettepanekuga Kirjanike Liidu poole, et see taotleks täiendava honorarifondi eraldamist, nõnda et oleks võimalik autoritele normaalselt maksta. Läti ja Leedu analoogilistel väljaannetel on see võimaldatud. H. Runnel aga hoia- tas ning soovitas nõudmisse viia klausli: kui seda raha hakatakse kasutama teistel otstarvetel, siis tuleb see tagasi võtta.

«Loomingus» ei ilmu luulet varasemaga võrreldes vähem. Pealegi on võimalik trükkipinna laienemine. Taotle- takse «Loomingu» teist lisa — vähe- malt kord kvartalis ilmuvat väljaan- net eeskätt lühema staažiga autoreile (P. Kuusberg).

U. Laht ei sidunud ajakirjandusega vähimatki lootust. Ta tegi ettepaneku taasalustada konventsioonivabad kir- jandusõhtud Kirjanike Majas, kus esitatakse veel ilmumata loomingut. Runnel kutsus aastaülevaatajaid parim- mat luuletust nimetama. Üldse olevat luulehuvi ja -vajadus langemas. Pessi- mistlik oli ka U. Laht, kelle meelest tuleks kaasa tunda põlvkonnale, kes astub luulesse praegusel luulelembetel ajal. Ta taunis suhtumist, mida nime- tas nivelleerivaks ja mis peab võrdse- teks fenomenideks täiesti erineva mastaabiga kirjutajaid. Oma anti- utoopias kujutles ta tulevikuluuletaja- jat kui kunstkäsitöölise, kes treib ilu- said-siledaid juubelinupukesid ja täht- päevapühendusi.

Poesiahuvi puudusega ei nõustu- nud P. Kuusberg, ei lugejapoolsest ega kirjastamistegevuslikust aspektist. Viimase vastu kõneleb ju ilmunud kogu- de suur arv, samuti fakt, et ükski kir- jandusliik pole isemajandav. Luuleau- hinna jätkamist taotleatakse kindlasti. Kirjanike Liidu juhtkond toetab iga asjalikku ettepanekut.

Midagi umbes niisugust kõnelesid eesti kirjandusest asjaosalised ise ke- vadell, anno 1978.

M. M.

60-NDATE AASTATE ISIKUANTOLOOGIA

Aprilli keskel tuli Noorsooteatris lavale Mati Undi koostatud ja seatud luulekava «Hamleti laulud», mis püüab anda subjektiivset pilti 1960-ndate aastate eesti luulest. Iivi Lepik, Marje Loorits, Jüri Aarma ja Andres Ots loevad Paul-Eerik Rummo, Hando Runneli, Ain Kaalepi, Uno Lahe, Kersti Merilaasi, August Sanga, Betti Alveri, Debora Vaarandi, Jaan Kaplinski, Artur Alliksaare, Viivi Luige, Aleksander Suumani, Arvi Siia ja Johnny B. Isotamme värsse. Tegemist pole mitte üksikute etteastetega, vaid sidusa lavastusega, mis oma laadilt peab meenutama 60-ndate aastate tubateatrit (Pansot, Hermaküla).

Niisuguse lähiminekliku klaarimisel, nagu meile praegu 60-ndad aastad, on tavaliselt kaks äärmuslikku hoiakut: kas händus või iroonia. Unt on siin peenemalt välja tulnud, lastes paista kord üht, kord teist, nõnda et lausa valitsema ei kipu kumbki. Tahes-tahtmata kahandab selline pidev atitüüdi vahetus lõpuks etenduse sisendusjõudu, kainestab saali, enne kui keegi jõuab õieti heldidagi. Sellest pole küll tõtt-õelda lugu. Nii valijana kui ka lavastajana on Unt tahtnud anda eeskätt 60-ndate aastate kokkuvõtet, mitte aga ühes suunas agiteerivat luuleprogrammi. Olles üldiselt õiglane, tundub Unt siiski tõsisemalt võtvat oma eakaaslast, eriti Paul-Eerik Rummot, kelle hääl saab seetõttu kõige mõjuvama võimenduse. Üldiselt on tekstivalik paras jagu lai ja hästi tasakaalustatud, nagu loetletud nimedestki näha, ning annab kokku peaaegu esindusliku antoloogia, kuldõike 60-ndate aastate luulest. Kõiki arvesse tulevaid nimesid valik siiski ei hõlma, lähtutud on peamiselt teemadest ja laadidest, mitte isikutest. Nii esindab Kaalep oma ühiskondlik-poliitilisema poolega ka puuduvat Krossi. Välja on jäänud mõni teinegi, kes sissevõtmist väärinuks, aga küllap etendasid siin oma

osa ka mahulised kaalutlused.

Selline hõrendatud (või just tihendatud?) esitus on publikule otsekui võrdlev-ajalooline stuudium, kus iga üksik luuletus ja iga üksik luuletaja leiab oma koha ning tõuseb seeläbi selgemini esile. Kõnealuses luulekavas hakkabki 60-ndate aastate eesti kirjanduse põhikude kergesti silma.

Läinud kümnendi luules on kõigile sõlmumistele ja hargnemistele vaatamata kaks küllaltki sõltumatut liini: ühelt poolt kassetipõlvkond, noor Rummo, noor Runnel jt., kes kirjutavad puhast igavikulist luulet, milles puuduvad sõnaselged viited ajale ja oludele, ning teiselt poolt lähiminekuga tegelev ajaluu, mille alla koonduvad korraks mitmed erinevad vanemad ja keskealised poeedid. (Muide, nimetatud jõujooned on mingil kujul olemas ka 60-ndate aastate proosas. Siin on aga vahekorrad segasemad. Nii läks Vetemaa oma «Monumendiga» kohe alguses teise «leeri», kuigi mineviku klaarimine polnud päriselt tema põlvkonna asi.) Iseenesestki mõista pole see mingi range liigitus ja üldse saab neid kaht liini üksnes laval teineteise vastu välja mängida. Kuigi Undi kava on üles ehitatud peamiselt kontrastile, puhta ja ajaluu vastandustele, on ka siin punkte (Kaplinski «Vercingetorix ütles», Alveri «Tähetund»), kus ajatu ja ajalik ühte sulavad.

Suures osas määrab teksti tähenduse taust. Imelik küll, kuid praegu saavad juba mõned 60-ndate aastategi luuletused (Merilaasi «Kaigas», Lahe «Kaheteistkümmendal tunnil») märksa tähendusrikkamaks, kui nad ilmudes olid. Kindlasti tuleb siin kiita Iivi Lepiku ja Andres Otsa täpset lugemist. Kuid küllap tuleb arvesse ka see, et vähemalt vaimuloolus on olevik enne minevikuga rohkem pistmist kui äsja-se möödunuga.

J. S.

INDEX LIBRORUM

Mida uuemat leidub esteetikas, üldises kunstiteoorias, aga ka ühes erikunstiteoorias — juhuil kui uued teosed viimase vallas ütlevad midagi enam kui ainult erilist? Kõigepealt esteetilise mõtte aja-

loost. Täpselt nõnda — «Esteetilise mõtte ajalugu» — ongi pealkirjastatud uus õppevahend Mihhail Ovsjannikovilt (1915), ühelt nõukogude esteetikarinde komandörit. Ülikoolide filosoofiateaduskondade ja kunstikõrgkoolide

RINGVAADE

tarvis mõeldud ülevaate avaldas Võššaja Skola. Artikliraamat «Leon Battista Alberti» (vast. toim. V. Lazarev; *Nauka*) käsitleb itaalia vararenessansi ühe universaalsema (enne Leonardo da Vincit), kõigis kaunites kunstides võimeka mehe (1404—1472) arhitektuuriteooria ja -praktika kõrval ka filosoofilis-esteetilisi töekspidamisi. L. B. A. «Kümme raamatut arhitektuurist» (1485) kuulub koos mõne tema teise traktaadiga ühtlasi esteetika ajalukku. Seeria «Esteetika ajalugu mälestistes ja dokumentides» (*Iskusstvo*), mille üllatavalt soodsat edenemist oleme varemgi täheldanud, täienes itaalia romantilise lüüriku krahv Giacomo Leopardi (1798—1837) filosoofilis-esteetiliste katsetuste kogumikuga «Eetika ja esteetika», mis sisaldab jaotisi «Moraalsed väiketeosed», «Itaallase arutlus romantilise luule üle» ja «Mõtiskluspäevikust». See on seeria 17. köide. Edasi puudutab esteetilise mõtte arenemist G. Solovjovi uurimus «Tšernõševski esteetilised vaated (*Hudožestvennaja Literatura*), mis täiendatult tuli uustrükis. Mõnesuguse sissevaate tänapäeva maailma-esteetika sisepingetes annab Nikolai Kijaštšenko brošüür «Esteetika, elu, kunst (VIII rahvusvahelise esteetika kongressi kokkuvõtted)» (*Znanije*). Kõnealune kongress leidis 1976 aset Darmstadtis (Saksa FV-s). Jättkogumikus «Esteetika ja elu» V (1977) kõneleb samast kongressist — artiklis «Kunst ja kapitalism» — M. Ovsjannikov.

Mõni uus teos on mainida ka esteetika teooria alalt. Ehkki diskussioon esteetilise (ilu) olemuse üle, mis algas NSV Liidus 1955—1956, on tänapäevaks oma haripunkti ammugi minetanud, tuleb aeg-ajalt ikka mõni raamat, milles kunagisest poleemikast osavõttnu täpsustab ja õiendab oma seisukohti. Üheks sääraseks on Semjon Goldentrihti «Esteetilise loome olemusest» (Moskva ülikool), millega võiks võrrelda ta varasemat teost

«Tegelikkuse esteetilisest hõlvamisest» (1959). Jätkuvad esteetika põhimõistete süstematiseerimise-klassifitseerimise taotlused, üheks näiteks olgu T. Savilova «Esteetilised kategooriad. Klassifikatsiooni katse» (Võštša Skola, Kiiev — Odessa). Alates 1968, s. t. juba kümme aastat, teotseb NSV Liidu TA Maailmakultuuri Ajaloo Teadusliku Nõukogu juures kunstiloome kompleksse uurimise komisjon, kes korraldab temaatilisi konverentse, sümposioone ja seminare ning avaldab rohkesti uurimistulemusi artiklikogumike ja monograafiate näol. Selle Boriss Meilahi poolt (eesti keeles vt. ta «Lenin ja XIX sajandi lõpu ning XX sajandi alguse vene kirjanduse probleeme» 1954) juhitava komisjoni viimane töö on artikliraamat «Loomeprotsess ja kunstitaju» (*Nauka* Leningradi osakond). Muide, see kogumik sisaldab ka ühe Aleksei Lossevi artikli Proklesse ilumääratluse üle — nii nagu viimasel ajal on ülepea saanud moeks muuta mis tahes kogumik filosoofia — esteetika — filoloogia piirimaalt kütkestavaks kas A. Lossevi, S. Averintsevi või mõne teise algupärasema uurija osavõtuga sellest. Mitmes teoses uuritakse filosoofilis-esteetilisest aspektist kunsti olemist ja olemust. Siin on A. Oganovi brošüür «Kunstiteos ja kunstiline kujund» (*Znanije*), M. Penkini «Kunst ja teadus. Probleemid, paradoksid, otsingud» (*Sovremennik*), A. Gulõga «Kunst teaduse sajandil» (*Nauka*). Edasi võiks nimetada seda uut, mis käsitleb kunsti funktsioneerimist ühiskonnas: artiklikogumikku «Kunst ja ühiskond» (koost. V. Ustinov; *Lenizdat*) ja teistki sama «tühja» pealkirjaga kogumikku «Kunst ja ühiskond» (vast. toim. B. Zingerman; *Nauka*), ehkki viimast päästab alapealkiri «Politiseerimise tendentsid kaasaegses Lääne kunstis». Viimaks tuleb siinkohal viidata ka tartlase Leonid Stolovitši brošüürile «Vaidlus kunsti saatuse üle», mille ilmutas *Znanije*.

Toimetuse kolleegium:

V. BEEKMAN, V. ILUS, J. KROSS, K. KURG (peatoimetaja), P. KUUSBERG, R. PARVE, J. PEEGEL, L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO, E. VETEMAA.

Toimetuse aadress: 200 001, Tallinn, Harju t. 1, tel. 441-365, 440-780, 440-781.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 73.

Ladumisele antud 5. V 1978. Trükkimisele antud 6. VI 1978. Trükiarv 19 000. Trükipaber nr. 1, 70×100/16. Trükipoognaid 11,75+2 kleebist. Tingtrükipoognaid 15,6. Arvestuspooznaid 14,45. MB-05229. Tellimise nr. 1547. EKP Keskkomitee Kirjastuse trükikoda, Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.

«Looming» nr. 6, juuni 1978.

Hind 50 kop.

На эстонском языке.
Орган Союза писателей
ЭССР

«Лооминг» («Творчество»)
№ 6, июнь 1978.

Адрес редакции: 200 001.
Таллин, ул. Харью, 1, тел.
441-365, 440-780, 440-781.
Издательство «Периодина»,
Таллин, ул. Пикк, 73.

- 883 L. BREŽNEV
Taassünd
- 924 V. VILLANDI
Momentvõtted aegluubis
- 930 T. KALLAS
Roheline värav
- 954 K. MERILAAS
Luuletused
- 961 E. VAIGUR
Sete
- 974 A. SUUMAN
Luuletused
- 978 J. KIVI
Inimese inimestumisest
- 992 L. REMMELGAS
«Olja Meštšerskaja kükitas graatsiliselt»
ehk mõni sõna tõlkevõistluse puhul
- 1008 E. MUTAFOV
Vertikaal asendab horisontaali
- 1017 S. ISSAKOV
Eesti kirjandus Bulgaarias
- 1024 R. PÖLDMÄE
Luule C. R. Jakobsoni «Sakalas»
- 1040 A. KAALEP
Karge, põhjamine
- 1042 M. UNT
Valtoni tuhat ja üks palet
- 1044 A. LÖHMUS
Selgust ja segadust
- 1047 A. LANGEMETS
Ta on Jüri Üdi
- 1050 RINGVAADE

Esikaane siseküljel:

T. PALLO-VAIK. Vaata (Õli)

Tagakaane siseküljel:

R. TAMMIK. Autoportree Uuve-Maarja
ja Peetriga (Õli)

Kleebistel:

H. EELMA. Maja (Lito)

H. EELMA. Õu (Lito)

LOOMING

ESIMENE POOLAASTA

1978

Toimetuse kolleegium:

V. Beekman, V. Ilus, J. Kross, K. Kurg (peatoimetaja), P. Kuusberg, R. Parve,
J. Peegel, L. Rimmelgas, P.-E. Rummo, E. Vetemaa.

LUULETUSED, POEMID

AINI, S.:	* Mu kallis, tule, heida loor...	nr. 4	623
	* Täna on pidu...	nr. 4	623
	* Unistan... (<i>Saiibi matkides</i>)	nr. 4	624
	* Lembusevalust kui räägin... (<i>Bedili matkides</i>)	nr. 4	624
	* Tõuske, mu sõbrad... (<i>Tõlkinud H. Udam</i>)	nr. 4	625
ALEIXANDRE, V.:	Valgusetä	nr. 1	93
	Armastuse ihu	nr. 1	94
	Tõelus . . . . . (<i>Tõlkinud A. Kaalep</i>)	nr. 1	95
	Hävitus või armastus . . . . . (<i>Tõlkinud O. Ojamaa</i>)	nr. 1	97
ALVER, B.:	Kalendrituul	nr. 4	531
	Üle sõnade serva		
	Lahtine raamat	nr. 4	532
	Hilisel hingetunnil	nr. 4	532
	Oma häälega	nr. 4	533
	Lähteloojaid	nr. 4	534
	Ringlevad rütmid	nr. 4	535
	Põdural põllul	nr. 4	536
	Üle tuhande tõkke	nr. 4	536
	EICH, G.:	Mees sinises pluusis	nr. 5
Hüvastijätt kuuga		nr. 5	791
Kuninganna Hortensia		nr. 5	792
À la requiem		nr. 5	793
(<i>Tõlkinud K. Merilaas</i>)			
KAALEP, A.:	Samarkandi gaseelid	nr. 2	217
	KIIK, K.:		
	* Läbi katuste	nr. 2	259
	* Roomab üle õitelasu	nr. 2	259
	* Vahesein toodi vahele	nr. 2	260
	* Taga langeva vetepilgu	nr. 2	260
	* Ala ilma su saatuseainet	nr. 2	260
LAHT, U.:	Avatud kaartidega	nr. 5	781
	Taignased inimesed	nr. 5	783
LUIK, V.:	Peremehetunde kasvatamisest	nr. 5	784
	Igavesed maastikud	nr. 3	443
	Vaikus	nr. 3	443
	Koer	nr. 3	443
	Protseduur	nr. 3	444
	Pikk ja terav loojak...	nr. 3	445
	Vaade	nr. 3	446
	Ilus müüjanna	nr. 3	446
	Ring ja rist	nr. 1	70
	Maria aed		
Maria	nr. 6	954	
Porgandid	nr. 6	954	
Herneste taevast	nr. 6	955	
Marianna	nr. 6	956	
Kapsad	nr. 6	957	
Kiusaja	nr. 6	957	
Laul	nr. 6	959	
Käolina	nr. 6	960	

NURME, M.:	Kuidas elu on läinud	nr. 5	747	
	Elurõõm	nr. 5	747	
	* Sajud sajud ja sammal kasvab	nr. 5	748	
	Lapsest saati	nr. 5	749	
	* Koldes tuli lööb	nr. 5	749	
	* Mu väiksus on mu	nr. 5	749	
	* Lumeräitsete	nr. 5	750	
	* Armastus suurte	nr. 5	750	
	* Isegi vaikus	nr. 5	750	
	PARVE, R.:	* Pikad pilved	nr. 1	78
		* Kõik, päevad on viisistatud	nr. 1	78
		* Ei maksa matta lauludesse	nr. 1	78
		* Ikka öeldakse: tõde ja õigus	nr. 5	709
Noor kunstnik		nr. 5	709	
Mälestus		nr. 5	710	
* Sina, ilmanarr, uurid ja puurid		nr. 5	710	
Sügispoetika		nr. 5	711	
Eheline		nr. 5	711	
SIIG, A.:		Mida rääkis päike New Yorgis	nr. 3	389
		Kahvlite klõbinal	nr. 3	390
	Broadway	nr. 3	392	
	Leinapeni	nr. 3	393	
SIKEMÄE, I.:	Kodune Vargamäe			
	Mälestused magavad	nr. 1	6	
	Laul esiemast	nr. 1	7	
	Veart kellad	nr. 1	8	
SUUMAN, A.:	Tüminal-üminal	nr. 1	8	
	Teos Päikesega	nr. 6	974	
	Võrgul	nr. 6	974	
	Jää piiril	nr. 6	975	
	Varahommik tormijärgsel rannal	nr. 6	975	
	Nõudmine	nr. 6	976	
	Edela-Helem	nr. 6	976	
SÕELSEPP, V.:	Krokodillikaev pajuga	nr. 2	248	
	Memme keldrid	nr. 2	249	
	Anamnees	nr. 2	250	
VALLISOO, M.:	Suvi mere ääres	nr. 4	562	
	Üks tall	nr. 4	562	
	Varasügis	nr. 4	563	
	Sügis	nr. 4	563	
	Ennäe armastust	nr. 4	564	
VILLANDI, V.:	Momentvõtted aegluubis	nr. 6	924	

ROMAANID, JUTUSTUSED, NÄIDENDID, NOVELLID, MINIATUURID

BEEKMAN, A.:	Valikuvõimalus	nr. nr. 1—10, 2—179, 3—396	
JÕERÜÜT, J.:	Leping	nr. 5	712
KALLAS, T.:	Roheline värav	nr. 6	930
MORE, T.:	Utopia (Katkend II raamatust)	nr. 2	261
	(Tõlkinud Ü. Torpats)		
MUST, A.:	Hoovis	nr. 4	627
MÄNNAMAA, H.-M.:	Pesad tuules	nr. 4	538
NOOREMB, J. A.:	Küüni täitmise	nr. 4	565
PÕDER, R.:	Sukšini parv	nr. 2	251
RANNAMAA, S.:	Rummi	nr. 3	447
SALURI, R.:	Koguja	nr. 1	74
SARAPUU, J.:	Tavatav komandering	nr. 5	786
SCHMUUL, A.:	Lapsed	nr. 1	79
SKULSKI, G.:	Pärandus	nr. 2	222
	(Tõlkinud V. Villandi)		
SUUROJA, K.:	Nii nad seal läksid	nr. 5	751
VAIGUR, E.:	Sete	nr. 6	961

MÄLESTUSED, SÕNAVÕTUD, PUBLITSISTIKA

BREŽNEV, L.:	«Väike maa»	nr. 3	355
	(Tõlkinud H. Meriste ja H. Haug)		
	Taassünd	nr. 6	883
	(Tõlkinud Ü. Poots)		
KAALEP, A.:	Karge, põhjamaine	nr. 6	1040
KINGISSEPP, V.:	Eesti marurahvuslane	nr. 3	453
	Moodsad aseained	nr. 3	454
	(Vaate)nurkadest	nr. 4	686
KOPSO, I.:	Tammsaare	nr. 1	3
KUUSBERG, P.:	Kilde	nr. 5	864
MERESTE, U.:		nr. 5	707
PÕHISEADUSEST		nr. 1	163
RUMMO, P.:	Koduleiva maitse	nr. 1	163
RUNNEL, H.:	Mööndused	nr. 2	335
SIKEMÄE, I.:	Üsna Tammsaare jälil	nr. nr. 1—99, 2—	273
UNT, M.:	Liiga vähe üldistuseks	nr. 3	513

ARTIKLID

ANDRESEN, N.:	A. H. Tammsaare «Kärbes» ja selle unistused	nr. 1	142
HEIDMETS, M.:	Linn inimeses	nr. 4	630
HINT, M.:	Keelekorralduse küsimärgid	nr. nr. 4—673, 5—	844
ISSAKOV, S.:	Eesti kirjandus Bulgaarias	nr. 6	1017
JÕGI, M.:	Proosa 1977. Kirjanduse argipäev	nr. 2	310
KABUR, B.:	Roostevaba lastekirjanik	nr. 2	329
KIVI, J.:	Inimese inimestumisest	nr. nr. 5—796, 6—	978
KRAFT, J.:	Tarbekaubad, tootjad ja tarbijad	nr. 2	301
KRUSTEN, R.:	Silvia Rannamaa ja Kadri Jalakas täna	nr. 3	508
LIIVAMETS, M.:	Tallinn Jaan Krossi ajaloolises proosas	nr. 1	147
MINERALOV, J.:	Vene luule tänapäevast	nr. 4	640
MURU, K.:	Luuleaasta 1977 ehk nii palju värse	nr. 3	475
MUTAFOV, E.:	Vertikaal asendab horisontaali	nr. 6	1008
	(Tõlkinud A. Kurtna)		
OJAMAA, O.:	Tõlkekirjandus 1977	nr. 5	816
PUHVEL, H.:	Rahvuslik ja internatsionaalne Tammsaare	nr. 1	120
PÕLDMÄE, R.:	Luule C. R. Jakobsoni «Sakalas»	nr. 6	1024
REMMELGAS, L.:	«Olja Meštšerskaja kükitas graatsiliselt» ehk mõni sõna tõlkevõistluse puhul	nr. 6	992
RUUTSOO, R.:	Filosoofia, kultuur ja ajalugu	nr. 3	459
SIIMISKER, L.:	Sünd ja surm A. H. Tammsaare loomingus	nr. nr. 1—131, 3—498, 4—652, 5—	821
SIIRAK, E.:	Talendi maagia	nr. 4	665
SUTT, T.:	Evolutsioon — inimesega või inimeseta?	nr. 1	84
VIIDING, I.:	Optimisti silmaga	nr. 5	807

KRIITIKA

AARELAID, A.:	Teadlane, teadus, kultuur (M. Valt: K. E. v. Baer ja darvinism. Etüüd arenguideede draamast bioloogias)	nr. 3	519
ANDRESEN, N.:	A. H. Tammsaare dokumentaalne elulugu (L. Siimisker, A. Palm: A. H. Tammsaare. Pildikroonika eluteest ja -tööst)	nr. 4	693
LANGEMETS, A.:	Ta on Jüri Üdi (J. Viiding: «Ma olin Jüri Üdi»)	nr. 6	1047
LAURISTIN, M.:	Ants Laikmaa elu lugu (E. Nirk: «Kaanekukk»)	nr. 5	866

LÖHMUS, A.:	Parem siiski sellest... (K. Kangur: «Härmaalõngad»)	nr. 2	339
	Selgust ja segadust. (A. Pervik: «Umimetsades». Luulet 1976—77)	nr. 6	1044
MIHKELSON, E.:	Kirgastumine (M. Traat: «Legendiku aeg» Luulet 1973—1976)	nr. 1	165
MUTT, M.:	Kas tasub uskuda tundelisust? (T. Vint: «Perekondlikud mängud»)	nr. 3	515
RUUTSOO, R.:	Argiteadvusest ideoloogiani (Eesti talu- rahva sotsiaalseid vaateid XIX sajandil)	nr. 5	871
SINIJÄRV, L.-A.:	<i>Brain Drain from the Pada Island</i> (E. Raud: «Märgutuled Padalaiul»)	nr. 1	169
SOKOLOV, A.:	Esseed eesti sõnameistritest (A. Турков: «На тысячу ладов. Заметки литера- турного «большешника»)	nr. 2	343
SÜVALEP, E.:	Selgimise raamat (L. Tungal: «Müüdita») Mida te loete, prints? (A. Alavainu: «Mul on vaid sõnad»)	nr. 1	167
		nr. 5	869
TONTS, Ü.:	Ööbiku Juss, Andreas Jallak ja meie (P. Kuusberg: «Linnukesega»)	nr. 4	688
TULIK, A.:	Sissejuhatusega sissejuhatus (A. Hint: «Oma saar. Paadelaid»)	nr. 3	337
UNT, M.:	Valtoni tuhat ja üks palet (A. Valton: «Mustamäe armastus»)	nr. 6	1042
VIIDING, I.:	Tasakaalupunkti otsides (T. Kallas: «Õhtuvalgus». Tundelisi jutte)	nr. 4	691
ÜRT, J.:	«Äkki oied võõras/aknale koputad» (J. Paavle: «Klaasinuga»)	nr. 3	517

RINGVAADE

Aadu Säärts 70	nr. 5	877
Artur Kapi «Hiiob»	nr. 4	701
Carl Sandburg 100	nr. 1	172
Eduardas Astramskas 60	nr. 4	700
Eerik Teder 50	nr. 6	1050
Ferenc Molnár 100	nr. 3	525
Filoloogiadoktor Aarne Vinkelil on juubel «Filosoofia ja kunst»	nr. 2	347
	nr. 5	875
Gábor Bereczki tähtpäeva puhul	nr. 3	524
Index librorum	nr. nr. 1—174, 2—350, 3—526, 4—703, 5—878, 6—1054	
Julius Mägiste surnud	nr. 5	877
Karl Taev 75	nr. 4	698
Kevadised jutud kirjanduse ümber	nr. 6	1051
Kirjanduspreemiad 1977	nr. 4	697
Kroonikat	nr. nr. 1—172, 2—345, 3—522, 4—697, 5—874, 6—1050	
60-ndate aastate isikuantoloogia	nr. 6	1054
Lenini preemiad kirjanduse alal	nr. 6	1050
«Loomingu» aastapreemiad	nr. 2	345
Lõppes «Loomingu» novellivõistlus	nr. 1	174
Poemivõistluse tulemused	nr. 2	346
Rudolf Põldmäe 70	nr. 2	346
Seitse sülda selget vett...	nr. 4	699
Silmapaiste raamatuteadlane	nr. 3	523
Tatjana Hallapi tähtpäeva puhul	nr. 2	347
Tõlkevõistluse tulemused	nr. 4	698
Voldemar Panso 1920—1977	nr. 2	349
Üleliidulised kirjanduspreemiad	nr. 5	874

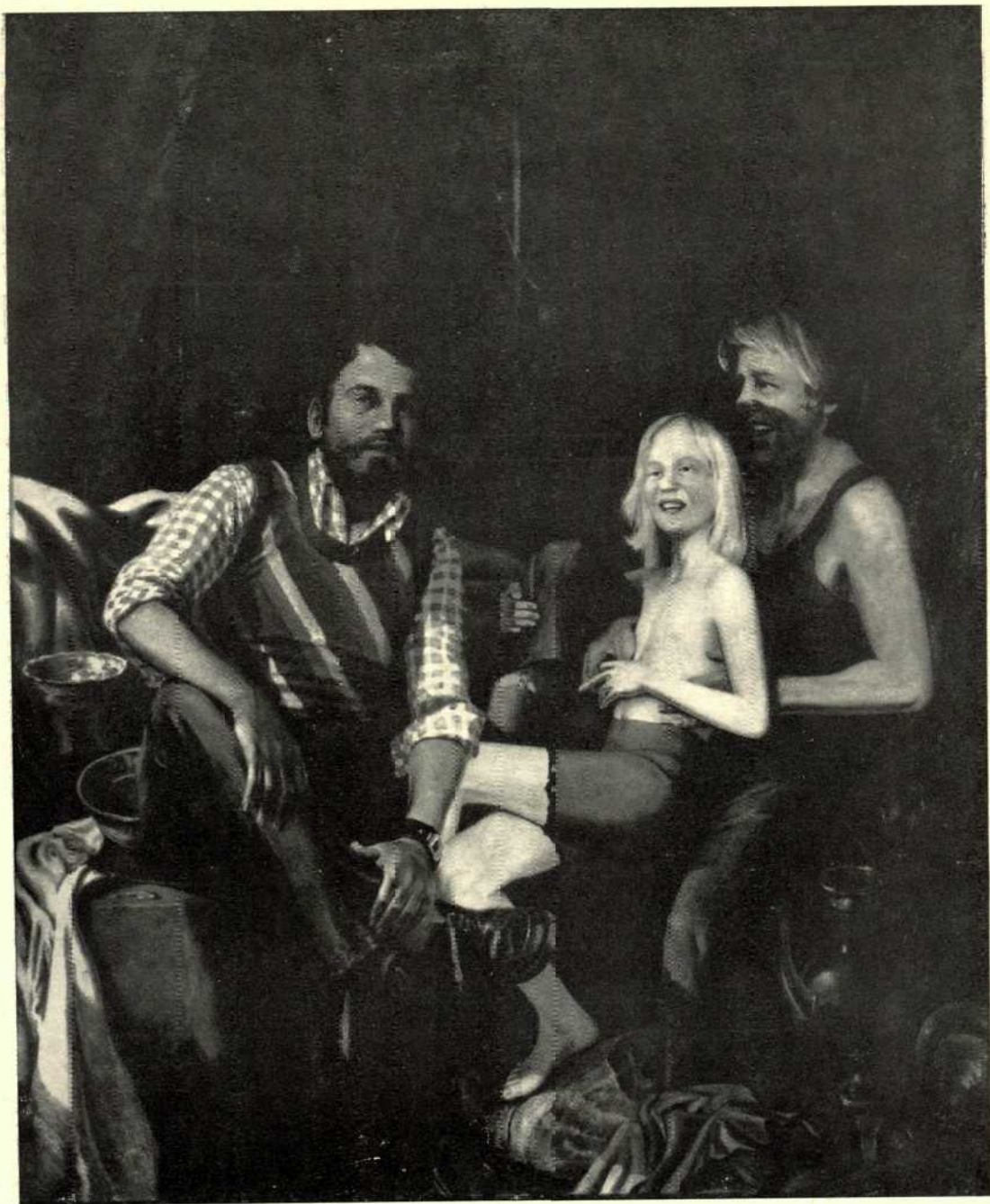

ILLUSTRATSIOONID

EELMA, H.:	Krõõt (Linoollõige)	nr. 1	I kleebis
	Andres (Linoollõige)	nr. 1	II kleebis
	Maja (Lito)	nr. 6	I kleebis
HOIDRE, A.:	Õu (Lito)	nr. 6	II kleebis
	Velikije Lukis 1943. aasta jaanuaris (Tušš)	nr. 2	esikaane sisekül
KOLK, E.:	Sepp (Pronks)	nr. 4	esikaane sisekül
KÜTT, A.:	Tehas III (Söövitus)	nr. 4	I kleebis
	Tehas I (Söövitus)	nr. 4	II kleebis
LAPIŃ, L.:	Mees ja masin. XIII (Tušš, guašš)	nr. 4	tagakaane sisekül
LIIVA, S.:	Rütm II, sarjast «Projekteerija» (Ofort)	nr. 3	tagakaane sisekül
MALIN, I.:	Rõõmus agregaat (Õli)	nr. 2	tagakaane sisekül
OKAS, E.:	A. H. Tammsaare (Pehmelakk)	nr. 1	esikaane sisekül
PALLO-VAIK, T.:	Vaata (Õli)	nr. 6	esikaane sisekül
PÄÄSUKE, T.:	Punased ja mustad jooned (Õli)	nr. 3	I kleebis
	Konstruksioonid (Õli)	nr. 3	II kleebis
SARAPUU, L.:	Tüdruk ja tehase (Õli)	nr. 3	esikaane sisekül
SOANS, J.:	Vari (Fragment, pronks)	nr. 2	I kleebis
	2178 (Kips)	nr. 2	II kleebis
TAMMIK, R.:	Autoportree Uuve-Maarja ja Peetriga (Õli)	nr. 6	tagakaane sisekül
TOLLI, V.:	Kuningas ja ööbik II (Söövitus)	nr. 1	tagakaane sisekül
ULAS, P.:	Tehas (Pehmelakk)	nr. 5	esikaane sisekül
VINN, V.:	Vahetus (Ofort)	nr. 5	I kleebis
	Peapult (Ofort)	nr. 5	II kleebis
VINT, T.:	Energiakeskus (Tušš, guašš)	nr. 5	tagakaane sisekül

REIN TAMMIK

Autoportree Uuve-Maarja ja Peetriga (Õli) 1978

Woolu 4

~~PE ^A 1778, 6~~

50 KOP.

78 174